

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**MUHTIRA SONRASI DEMOKRATİKLEŞME HAREKETİNE
ÖRNEK MODEL OLARAK 1973 GENEL SEÇİMLERİ**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Sedef BULUT

Tez Danışmanı
Prof.Dr. E.Semih YALÇIN

Ankara-2006

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Sedef Bulut'a ait **“MUHTIRA SONRASI DEMOKRATİKLEŞME HAREKETİNE ÖRNEK MODEL OLARAK 1973 SEÇİMLERİ”** adlı çalışma, jürimiz tarafından Türkiye Cumhuriyeti Tarihî Bilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Üye

Üye

Üye

Üye.....

ÖNSÖZ

12 Mart 1971 Muhtırası'nın gölgesinde yapılan 1973 seçimleri, müdahale sonrası yapılan ilk seçimler olması dolayısıyla demokratikleşme mücadelesi içinde ayrı bir yere sahiptir. 1973 seçimlerini örnek olarak yaptığımız çalışmamızda döneme ait veriler toplanmış, incelenmiş ve bir tarihçi perspektifiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dönemin siyasi atmosferi ve olayların zenginliği, üzerinde çalıştığımız konuyu cazip bir hâle sokmakla birlikte aynı ölçüde güçlükleri de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla konunun zenginliği disiplinler arası bir iletişim gerektirmektedir. 1973 seçimlerinin Türk siyasi hayatı içerisindeki yeri ve önemini tespit etmek noktasında eldeki veriler tarih ilminin gerektirdiği metod ve yöntemler kullanılarak değerlendirilmiştir. Şüphesiz ki bu konuyu farklı açılardan da değerlendirmek mümkündür.

1973 seçimleri başlı başına anayasa hukuku açısından değerlendirilebileceği gibi sosyolojik bir incelemenin de konusu olabilir. Bizim bu çalışmayı yaparken esas hedefimiz, olayları analiz ederek Türk Demokrasi Tarihi içinde önemli bir kırılma noktası olan bu dönemin Türk Siyasi Hayatı içindeki yerini tespit edebilmek olmuştur. Bu noktadan hareketle dönemin liderleri Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit ile de görüşmeler yapılmış, onların görüşlerinden de yararlanılmıştır. Dönemin siyasetçileriyle görüşmek ve olayları onlardan dinlemek ise heyecan verici bir tecrübe olmuştur.

Karşılaştığım bütün güçlüklerle rağmen üzerinde zevkle çalıştığım tezimin hazırlanmasında beni yönlendiren, teşvik eden ve her türlü problemde her zaman yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof.Dr.E.Semih Yalçın'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Gösterdiği destek ve teşvikleri ile beni cesaretlendiren sevgili hocam Prof. Dr. Hale Şıvgın'a ise teşekkürü bir borç bilirim. Tezimin hazırlanışındaki her safhada her zaman

yanımda olan, ilgisi, yardımları ve de dostluğu için değerli akademisyen arkadaşım Yrd.Doç.Dr. Emine Erdoğan'a ise minnettarlığımı kelimelerle ifade etmek oldukça güç. Önerileri ve yapıcı eleştirileri için Yrd. Doç. Dr. Cenk Reyhan'a, kaynakların temininde bana yardımlarını esirgemeyen Yaşar Yeşilkuşak'a, bütün yardımları için Arş. Gör. İsmail Özer'e, desteğini her zaman yanımda hissettiğim ve her aşamada sabırla beni dinleyen değerli arkadaşım Handan Kocabatmaz'a, bilgisayar ile ilgili bütün çalışmalarda bana özveri ile yardımcı olan kardeşim Yamaç Bulut'a, gösterdikleri her türlü kolaylık için TBMM Kütüphanesi çalışanlarına ve bütün destekleri ve anlayışları için aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Sedef BULUT

Ankara/2006

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa Numarası</u>
Önsöz.....	I
İçindekiler.....	III
Kısaltmalar Cetveli.....	VII
Tablo ve Grafikler Cetveli.....	VIII
Kaynakların Tahlili.....	1
GİRİŞ.....	11

I. BÖLÜM

12 MART MUHTIRASI VE SEÇİM KANUNUNDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERLE SEÇİME GİDEN YOL

A.Muhtıraya Giden Süreçte İç ve Dış Politikadaki Gelişmeler.....	35
1. İç Politikada Yaşanan Siyasi, Sosyal ve Ekonomik	
Huzursuzluklar.....	35
2. Dış Politikadaki Gelişmeler ve Haşhaş Meselesi.....	49
3.Darbe Hazırlıkları ve 9 Mart Cuntası.....	57
B.12 Mart Muhtırası ve Etkileri.....	68
1.Muhtıra Karşısında Meclisin, Sendikaların, Aydınların ve	
Basının Tepkileri.....	70
2.12 Mart Rejimi ve Sıkıyönetim Uygulamaları.....	74
3.12 Mart Hükûmetleri ve Reform Çabaları.....	81
C.Anayasal Değişiklikler ve Demokrasiye Geçiş Süreci	90
1.Anayasa Değişiklikleri.....	90
2. Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunu.....	96

II. BÖLÜM

1973 GENEL SEÇİMLERİNE KATILAN SİYASİ PARTİLER

A.Seçime Katılan Partiler ve Siyasi Ortam.....	104
1.Adalet Partisi(AP)'nin Kuruluşu ve Demokrat Parti Mirası.....	104
a.Yeni Genel Başkan Süleyman Demirel ve AP'nin Mutlak İktidarı.....	109
b.Adalet Partisi ve 12 Mart Muhtırası.....	120
2.Demokratik Parti (DP).....	126
3.Cumhuriyet Halk Partisi (CHP).....	137
a. İsmet İnönü'nün Ortaya Attığı "OrtanınSolu" Kavramı.....	137
b. 12 Mart ve CHP'de Yol Ayrımı.....	145
c. İnönü'nün İstifası ve CHP'nin Yeni Genel Başkanı: Bülent Ecevit.....	152
4. Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP).....	159
5.Milliyetçi Hareket Partisi (MHP).....	164
a.Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Alparslan Türkeş.....	164
b."Dokuz Işık Prensibi" ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin Doğuşu.....	173
6. Millî Selamet Partisi (MSP).....	179
a. "Millî Görüş" ve Necmettin Erbakan.....	179
7. Millet Partisi (MP).....	192
8. Türkiye Birlik Partisi (TBP).....	195

III. BÖLÜM

PARTİ PROGRAMLARI VE SEÇİM ORTAMI

A.1973 Seçimlerine Katılan Siyasi Partilerin Programlarının Değerlendirilmesi....	200
1.Ekonomi Politikası	201
2.Millî Eğitim Politikası	209
3.Sağlık Politikası	214
4.Tarım Politikası	217
5.Dış Politika.....	220

B.Seçim Ortamı ve Seçim Kampanyaları.....	224
1. Seçim Öncesi Partilerin Durumu ve Seçim Beyannameleri.....	225
a.Adalet Partisi (AP) ve Seçim Beyannamesi.....	225
b. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Seçim Beyannamesi.....	228
c. Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Seçim Beyannamesi.....	235
d. Demokratik Parti (DP) ve Seçim Beyannamesi.....	237
e. Milliyetçi Hareket Partisi(MHP) ve Seçim Beyannamesi.....	240
f. Millî Selamet Partisi (MSP) ve Seçim Beyannamesi.....	243
g. Türkiye Birlik Partisi (TBP) ve Seçim Beyannamesi.....	247
h.Millet Partisi (MP) ve Seçim Beyannamesi.....	249
2. Seçim Kampanyaları.....	251
a.Kampanya Hazırlıkları.....	251
b.Seçim Kampanyasında Kullanılan Sloganlar.....	258
c.Seçim Gezileri, Liderlerin Vaatleri ve Tahminler.....	264

IV. BÖLÜM

1973 MİLLETVEKİLİ SEÇİM SONUÇLARI VE MECLİSİN YAPISI

A.14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	282
1.Türkiye Genelinde Seçim Sonuçları.....	282
2. Seçim Sonuçlarının İl Bazında Bölgelere Göre Dağılımı.....	284
3.Seçim Sonuçlarının Siyasi Partiler ve Basın Tarafından Değerlendirilmesi.....	298
B.IV.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapısı.....	302
1. IV.Dönem Meclisinin Meslekî Yapısı.....	303
2. IV.Dönem Milletvekillerinin Öğrenim Durumları.....	310
3. IV.Dönem Milletvekillerinin Yeniden Seçilme Durumu.....	325
4 .IV. Dönem Milletvekillerinin Yaşlarına Göre Dağılımı.....	328
5. IV.Dönem Milletvekillerinin Cinsiyet Dağılımı.....	329
6. IV.Dönem Milletvekillerinin Medenî Durumu.....	331
7. IV.Dönem Milletvekillerinin Çocuk Sayısı.....	332

SONUÇ.....	333
KAYNAKÇA.....	341
EKLER	
ÖZET (Türkçe-İngilizce)	

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	Adalet Partisi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	Bakınız
CDTA	Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
C.	Cilt
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	Demokratik Parti
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Haz.	Hazırlayan
MBK	Millî Birlik Komitesi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Millî Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Millî Selamet Partisi
S.	Sayı
s.	Sayfa
SPK	Siyasi Partiler Kanunu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TİÜP	Türkiye İlerici Ülkü Partisi
Yay.	Yayınları
YTP	Yeni Türkiye Partisi

TABLOLAR VE GRAFİKLER CETVELİ

Sayfa Numarası

Tablo 1-	Seçime Katılan Siyasi Partiler ve Bağımsızların Aldıkları Oy Oranları.....(Ek-1)
Tablo 2-	14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimlerinin Partilere Göre Dağılımları(Ek-2)
Tablo 3-	14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçlarının Bölgelere Göre Dağılımı.....(Ek-4)
Tablo 4-	IV.Dönem Milletvekillerinin Partilere Göre Meslek Dağılımı..... (Ek-5)
Tablo 5-	IV.Dönem Milletvekillerinin Öğrenim Durumlarının Partilere Göre Dağılımı.....311
Tablo 6-	IV.Dönem Milletvekillerinin Mezun Oldukları Eğitim Kurumu İtibariyle Dağılımı.....(Ek-6)
Tablo 7-	IV.Dönem Milletvekillerinin İki Üniversite Mezunu Olanlarının Partilere Göre Dağılımı.....319
Tablo 8-	Yurt Dışında Lisans-Master ve Doktora Yapmış Olan Milletvekillerinin Partilere Göre Dağılımı.....320
Tablo 9-	Akademik Kariyeri Olan Milletvekillerinin Ünvanları İtibari ile Dağılımı.....321
Tablo 10-	Yabancı Dil Bilen ve Bilmeyen Milletvekillerinin Partilere Göre Dağılımı.....322
Tablo 11-	Yabancı Dil Bilen Milletvekillerinin Partilere Göre Dağılımı.....323
Tablo 12-	IV.Dönem Milletvekillerinin Bildiklerini Beyan Ettikleri Dillerin Partilere Göre Dağılımı.....324
Tablo 13-	IV.Dönem Milletvekillerinin Seçilme Durumlarının Partilere Göre Dağılımı.....326
Tablo 14-	IV. Dönem Milletvekillerinin Yaşlarının Partilere Göre Dağılımı.....328
Tablo 15-	IV. Dönem Milletvekillerinin Partilere Göre Cinsiyet Dağılımı.....329
Tablo 16-	IV. Dönem Milletvekillerinin Medeni Durumlarının Partilere Göre Dağılımı..... 331
Tablo 17-	IV. Dönem Milletvekillerinin Çocuk Sayısının Partilere Göre Dağılımı.....332

GRAFİKLER

Grafik 1-	Türkiye Geneline Seçim Sonuçlarının Partilere Dağılımı283
Grafik 2-	14 Ekim 1973 Milletvekilleri Seçim Sonuçlarının Bölgelerin Partilere Göre Dağılımı.....286
Grafik 3-	14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının Marmara Bölgesine Göre Dağılımı.....288

Grafik 4-	14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının Ege Bölgesine Göre Dağılımı	289
Grafik 5-	14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının Akdeniz Bölgesine Göre Dağılımı.....	290
Grafik 6-	14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının İç Anadolu Bölgesi'ne Göre Dağılımı.....	291
Grafik 7-	14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının Karadeniz Bölgesine Göre Dağılımı.....	292
Grafik 8-	14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının Doğu Anadolu Bölgesine Göre Dağılımı.....	293
Grafik 9-	14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının Güneydoğu Anadolu Bölgesine Göre Dağılımı.....	294
Grafik 10-	IV. Dönem Meclisin Mesleki Yapısının Partilere Göre Dağılımı.....	303
Grafik 11-	IV. Dönem CHP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı.....	304
Grafik 12-	IV. Dönem AP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı.....	305
Grafik 13-	IV. Dönem MSP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı.....	306
Grafik 14-	IV. Dönem CGP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı.....	307
Grafik 15-	IV. Dönem DP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı.....	308
Grafik 16-	IV. Dönem MHP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı.....	308
Grafik 17-	IV. Dönem TBP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı.....	309
Grafik 18-	IV. Dönem Bağımsız Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı.....	310
Grafik 19-	IV. Dönem Milletvekillerinin Sadece Okur-Yazar Olanlarının Durumlarının Partilere Göre Dağılımı.....	310
Grafik 20-	IV. Dönem Milletvekillerinin İlkokul Mezunlarının Partilere Göre Dağılımı.....	312
Grafik 21-	IV. Dönem Milletvekillerinin Ortaokul Durumlarının Partilere Göre Dağılımı.....	312
Grafik 22-	IV. Dönem Milletvekillerinin Lise ve Dengi Okul Durumlarının Partilere Göre Dağılımı.....	313
Grafik 23-	IV. Dönem Milletvekillerinin Yüksek Öğretim (Üniv.,Y.Okul, Akademi, Ens.) Durumlarının Partilere Göre Dağılımı.....	314
Grafik 24-	IV. Dönem CHP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı.....	315
Grafik 25-	IV. Dönem AP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı.....	315
Grafik 26-	IV. Dönem MSP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı.....	316

Grafik 27- IV. Dönem DP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı.....	317
Grafik 28- IV. Dönem CGP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı	317
Grafik 29- IV. Dönem MHP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı.....	318
Grafik 30- IV. Dönem TBP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı.....	318
Grafik 31- IV. Dönem Bağımsız Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı.	319
Grafik 32- IV. Dönem Milletvekillerinin Partilere Göre İki Üniversiteden Mezun Olanların Dağılımı.....	320
Grafik 33- IV. Dönem Milletvekillerinin Partilere Göre Yurt Dışında Lisans-Master Yapmış Olanların Dağılımı.....	321
Grafik 34- Yabancı Dil Bilen ve Bilmeyen Milletvekillerinin Partilere Göre Dağılımı.....	322
Grafik 35- Yabancı Dil Bilen Milletvekillerinin Bildiği Dil Sayısının Partilere Göre Dağılımı.....	323
Grafik 36- IV. Dönem Milletvekillerinin Bildikleri Diller.....	325
Grafik 37- IV. Dönem Milletvekillerinin Seçilme Durumu.....	326
Grafik 38- IV. Dönem Milletvekillerinin Tekrar Seçilme Sayılarının Partilere Göre Dağılımı.....	327
Grafik 39- IV. Dönem Milletvekillerinin Yaşlarının Partilere Göre Dağılımı.....	328
Grafik 40- IV. Dönem Milletvekillerinin Partilere Göre Cinsiyet Dağılımı.....	330
Grafik 41-IV. Dönem Milletvekillerinin Medeni Hallerinin Partilere Göre Dağılımı..	331
Grafik 42- IV. Dönem Milletvekillerinin Çocuk Sayılarının Partilere Göre Dağılımı.	332

Kaynakların Tahlili

Türk siyasi hayatında Meşrutiyet dönemi ile birlikte ortaya çıkan seçim kavramı ve siyasi partiler, Cumhuriyet döneminde demokratik sistemin vazgeçilmez unsuru olarak hayati önem kazanmıştır. “ *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*” isimli tez çalışmamızın temel amacı; 12 Mart 1971 müdahalesinin ortaya çıkardığı siyasi ortamın 1973 seçimlerine ve Türk siyasi hayatına olan etkilerini tespit etmektir.

1973 seçimleri müdahale sonrası yapılan ilk seçimler olması dolayısıyla demokratikleşme mücadelesi içinde ayrı bir öneme sahiptir. Bu tespitler doğrultusunda döneme ait verileri toplamak ve bir tarihçi perspektifiyle değerlendirerek yakın tarihimizin çok tartışılmış ama fazla incelenmemiş olan bu dönemine ışık tutabilmek temel hedefimizi oluşturmuştur. Bu anlayışla tez çalışmamızda öncelikle 12 Mart müdahalesi üzerinde genel olarak durulmuş ve müdahaleye yol açan iç ve dış gelişmelerin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Ancak tezimizin konusunun 12 Mart müdahalesi olmadığı göz önünde bulundurularak bu bölüm sınırlı tutulmuş ve seçimlere giden süreçte anayasal sisteme ve siyasi partilere etkileri noktasından değerlendirilmiştir. Şüphesiz ki Türk demokrasi tarihi içerisinde 12 Mart Muhtırası başlı başına bir tez konusu olabilecek bir önem arz etmektedir.

Tezimizin birinci bölümünde 12 Mart Muhtırası'nın değerlendirilmesi yapılırken o dönemle ilgili telif eserler, hatırat ve gazeteler taranmış, bu yayınların bir kısmı ağırlıklı olarak kullanılarak tezimize ışık tutmuştur. Feroz Ahmad'ın *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (İstanbul,1994) ve Feroz Ahmad, Bedia Tugay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi,1945-1971*,(İstanbul,1976) adlı eserleri döneme ilişkin olayları tarih ve oluş sırasına göre takip etmeyi kolaylaştırmış ve basında yapılacak taramalar için yol gösterici olmuştur. Davut Dursun'un *12 Mart*

Darbesi (İstanbul,2003) adlı eserinden 12 Mart'a giden süreçte meydana gelen hadiselerin tahlili hususunda yararlanılmış ve kaynaklara ulaşmak açısından faydalı olmuştur. Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı'nın kolektif olarak hazırladıkları *12 Mart* (Ankara, 2002) adlı eser döneme ait olayları gün gün incelemesi ve dönemin canlı tanıklarıyla yapılan röportajlara yer verilmesi açısından aydınlatıcı olmuştur. Tefik Çavdar'ın *Türkiye Demokrasi Tarihi 1950-1995* (Ankara, 2000) isimli eseri gerek geçmiş dönemlerde yapılan seçimleri karşılaştırmak gerekse de askeri müdahale dönemleriyle ilgili bilgi edinmek açısından sıkça başvurulmuş bir kaynak olmuştur. Irvin C. Schink, E.Tonak tarafından derlenen *Geçiş Sürecinde Türkiye*(İstanbul, 2003) adlı eser dönemle ilgili çeşitli konulardaki makalelerden oluşmaktadır. Tezimiz içinde bu makalelerin bir kısmından yararlanılmıştır. William Hale'in *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (İstanbul,1996) adlı eseri, Nurşen Mazıcı'nın *Türkiye'de Askerî Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri* (İstanbul,1989) isimli kitabı ordu-siyaset ilişkilerini incelemek noktasında başvurulmuş kaynaklar olmuştur.

12 Mart dönemine ilişkin değerlendirmelerde dönemin devlet adamları ve askerler tarafından yazılan kitaplar ve hatıralar da başvurulmuş ana kaynaklar olmuştur. Sadi Kocaş'ın *12 Mart Anıları* (İstanbul,1978) adlı eseri döneme tanıklık etmiş bir siyasetçinin yaşadıklarını ve gözlemlerini anlatması açısından önemli bir kaynaktır. 12 Mart dönemi Başbakanlarından Nihat Erim'in basın danışmanlığını yapmış olan Kurtul Altuğ'un *12 Mart Ve Nihat Erim Olayı*, (İstanbul, 1973) adlı kitabında da ilginç bilgilere rastlanmaktadır. 12 Mart döneminin etkili isimlerinden Tümgeneral Celil Gürkan'ın *12 Mart'a Beş Kala* (İstanbul,1986) ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur'un *Anılar ve Görüşler "Üç dönemin Perde arkası"* (İstanbul,1985) adlı eserleri bu dönemi en iyi bilen kişilerin ağzından yazıldıkları için önemlidir ve bir döneme ışık tutmaktadır. Ancak bu eserlerde ağırlıklı olarak söz konusu kişilerin şahsi görüşleri yer aldığı için bazı konular çelişkili ve karanlıkta kalmakta Batur ve Gürkan karşılıklı olarak birbirlerini suçlamaktadırlar. Bu durum Türk siyasi hayatı açısından önemli bir döneme ait bilgilerin sağlıklı bir

şekilde değerlendirmesini güçleştirmektedir. Tezimizin birinci bölümünde aynı zamanda bu dönemi yaşamış bazı politikacıların yıllar sonra yaptıkları açıklamalara da yer verilmiştir. Milliyet Gazetesi'nin 1976 Mart ayında “*12 Mart'ı Açıklıyorlar*” başlıklı yazı dizisinde özellikle dönemin bakanlarından Turhan Bilgin ilginç iddialarda bulunmuştur. Yine 1976 yılının Mart ayında Politika gazetesinde eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 12 Mart'la ilgili önemli açıklamalarda bulunmuş ve bu politikacıların iddiaları günümüze kadar dahî tartışılmıştır. Tezimiz içinde bu politikacıların açıklamalarına ve 12 Mart hakkındaki iddialara geniş yer verilmiştir.

12 Mart Muhtırası sonrası anayasa değişiklikleri ve Seçim Kanunundaki değişiklikler demokratikleşme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bülent Tanör'ün *İki Anayasa 1961-1982* (İstanbul,1986) adlı eseri 1961 anayasası ile 1971 muhtırası sonrası değişiklikleri karşılaştırmak açısından faydalı olmuştur. Mümtaz Soysal'ın *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı* (İstanbul,1990) adlı kitabı ise anayasa kavramı ve anayasa değişiklikleri ile ilgili kapsamlı bilgiler vermektedir. Bu yönüyle tezimiz içinde başvurulan önemli bir kaynak olmuştur. Serap Yazıcı'nın *Türkiye'de Askerî Müdahalelerin Anayasal Etkileri* (Ankara,1997) adlı kitabı askeri müdahale ve anayasa değişikliklerini ayrıntılı bir şekilde işleyen yol gösterici bilgiler içermesi bakımından önemli bir kaynaktır. Seçim Kanunundaki değişiklikler ise Talhan Erdem'in *En Son Değişikliklerle Seçim Kanunları* (İstanbul,1973) adlı eseri ile *Seçim Kanunları, 26.6.1973 Gün 1783 Sayılı Değişiklikler* (İstanbul,1973), Yıldızhan Yayla, Erdoğan Tuncer'in *Seçim Klavuzu ve Seçimle İlgili Kanunlar* (İstanbul,1973) adlı eserleri ayrıntılı olarak incelenmiş ve bu eserler referans alınarak değişen kanun maddeleri tespit edilmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde seçimlere katılan siyasi partiler 1960 müdahalesinden itibaren gelişen olaylar çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. AP, CHP, MSP, TBP, MP, MHP, CGP ve DP ile ilgili olarak bu partilerin görüşleri, yaşadıkları iç çekişmeler ve hizipler, parti kurultayları genel başkan değişiklikleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu bölümde

yararlanılan kaynaklar çoğunlukla telif eserlerden oluşmakla birlikte hatırat ve siyasi parti liderlerinin çeşitli görüşlerini anlattıkları eserlere de yer verilmiştir. Erdoğan Teziç'in *100 Soruda Siyasi Partiler*, (İstanbul,1976) adlı eseri siyasi parti kavramı ve partilerin ortaya çıkışıyla ilgili kapsamlı bilgiler vermektedir. Bunun dışında Meşrutiyetten 1976'ya kadar olan süreçte Türkiye'de kurulmuş siyasi partiler hakkında ayrıntılı bilgiler içeren bu eser, tezimizde en çok faydalandığımız eserlerden biri olmuştur. Muzaffer Sencer'in *Türkiye'de Partilerin Sosyal Temelleri*, (İstanbul,1971) adlı eseri de siyasi partilerin dayandıkları seçmen tabanı ve partilerin görüşleriyle ilgili sosyolojik yaklaşımlarda bulunmaktadır. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul,1984) de tezimiz için önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Bu eserde Türk siyasi yaşamında yer almış başlıca dernekler, partiler ve kurucuları hakkında bilgi verilmektedir. Bunun yanı sıra aynı eser içinde yer alan çeşitli makalelerden de yararlanılmıştır. Mete Tunçay'ın "*Cumhuriyet Halk Partisi*", Mehmet Ali Ağaoğulları'nın "*Milliyetçi Hareket Partisi*", Tevfik Çavdar'ın "*Adalet Partisi*", Binnaz Toprak'ın "*Millî Selamet Partisi*" adlı makalelerinden ilgili konular içinde yararlanılmıştır.

AP hakkında Filiz Demirci Güler'in *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi*, (Ankara,2003) ve Arsev Bektaş'ın *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP(1961-1980)*, Ümit Cizre Sakallıoğlu'nun *AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi*, (İstanbul,1993) adlı kitapları akademisyenler tarafından yazılmış ve konu ile ilgili detaylı bilgiler içeren eserlerdir. Bu eserler tezimiz içerisinde önemli bir yol gösterici olmuştur. Süleyman Demirel'in *Adalet Partisi Genel Başkanlığına Adaylığımı Neden Koyuyorum?* (Ankara,1964), *AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bazı Konuşmalarından Özetler* (Ankara,1966), *1971 Buhranı ve Aydınlığa doğru* adlı eserleri tetkik edilmiş ve tezimiz içinde ilgili yerlerde Demirel'in görüşlerine yer verilmiştir. Dönemin etkili politikacılarından Sadettin Bilgiç'in *Hatıralar* (Ankara, 2002) adlı eseri ise AP içindeki görüş ayrılıkları ve parti içi muhalefet hakkında önemli bilgiler vermesi açısından önemlidir.

Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin çeşitli konulardaki görüşlerini ve anılarını anlattığı *Birinci Cemre*, (İstanbul,1977), DP'nin görüşlerini açıkladığı *Demokratik Sağ*, (İstanbul,1976) adlı eserleri incelenmiş Demokratik Parti ile ilgili değerlendirmeler yapılırken Bozbeyli'nin görüşlerinden yararlanılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi hakkında Hikmet Bila, *CHP 1919-1999* (İstanbul,1999) adlı eser ise CHP'nin kuruluşundan itibaren çok geniş bir süreçte parti içindeki gelişmeler, kurultaylar ve fikir ayrılıkları hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu yönüyle CHP ile ilgili kısımda önemli bir referans olmuştur. Suna Kili'nin *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler* (İstanbul,1975) isimli eserde bu bölüm içerisinde önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır. CHP tarafından yayınlanan *Ak Günlere CHP*(Ankara,1973) ve Bülent Ecevit tarafından kaleme alınan *Ortanın Solu*, (Ankara,1974) adlı kitaplarda 1973 seçimleri öncesinde Ecevit ile birlikte meydana gelen değişimi ve CHP'nin fikrî yapısını ortaya koyması açısından önemlidir.

Milliyet Gazetesi başyazarı Abdi İpekçi'nin *Liderler Diyor ki*, (İstanbul,1969) adlı kitabı dönemin liderleri ile yapılan röportajlardan oluşmaktadır. Bu söyleşiler incelenmiş ve bu verilere dayanılarak liderlerin görüşleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. MHP ile ilgili kısımda Hulusi Turgut'un, *Türkeş'in Anıları, Şahinlerin Dansı* (İstanbul,1995) adlı eserinde oldukça istifade edilmiştir. E. Semih Yalçın'ın *Türk Milliyetçiliğinin Bir Hizmetkarı Alparslan Türkeş* (Aydın,2000) adlı eseri ise MHP'nin kuruluşu, fikrî yapısı ve Alparslan Türkeş'in görüşleri hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu yönüyle söz konusu eser tezimiz içerisinde önemli bir yol gösterici olmuştur. Alparslan Türkeş'in *9 Işık ve Türkiye*, (İstanbul,1976) isimli kitabı Dokuz Işık doktrini ve "ülkücü yol" görüşünü açıklamaktadır. Bu kitap tetkik edilerek ilgili kısımda kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır. MSP ile ilgili olarak Ali Yaşar Sarıbay'ın *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*, (İstanbul,1995) ve Sadık Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, (İstanbul,1989) adlı eserler MSP'nin kuruluşu, Erbakan ve Millî Görüş hakkında önemli bilgiler içermektedir. Tezimiz içinde

bu kitaplar ışığında değerlendirmelere yer verilmiştir. Fűrüzan Hüsrev Tökin'in, *Türkiye'de Siyasi partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965*, (İstanbul,1965) adlı eserde bir dönemde Türkiye'de kurulan siyasi partiler ve siyasi parti kavramı hakkında bilgiler vermesi açısından önemli bir kaynaktır. Nermin Abadan'ın *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 seçimlerinin Tahlili* (Ankara,1966) adlı kitabından CHP ve MP ile ilgili kısımlarda yararlanılmıştır. Bu kitap aynı zamanda seçimlerle ilgili karşılaştırmaların yapılması açısından yararlı olmuştur.

Tez çalışması esnasında telif eserlerin dışında siyasi partilerin programlarından da yararlanılmıştır. Parti programları partilerin çeşitli konulardaki görüşlerini ve iktidara geldikleri zaman gerçekleştirmeyi düşündükleri hedefleri hakkında bilgiler vermesi açısından önemlidir. Seçimlere giren sekiz siyasi partinin parti programları bütünüyle okunmuş ve bu programlar çeşitli yönleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. *AP Parti Programı* (Ankara,1969), *Demokratik Parti ve Tüzüğü*, (Ankara,1971), *Millî Selamet Partisi Programı* (Ankara,1972), *Kudretli ve Müreffeh Türkiye İçin MHP Programı*, (Ankara,1973), *Millet Partisi Programı* (Ankara,1967), *Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı*, (Ankara,1971), *CHP Parti Programı - Onuncu Kurultayca Onanmış ve XIV. Kurultayca Değiştirilmiştir* (Ankara,1970), *Türkiye Birlik Partisi Tüzük ve Program*, (Ankara,1972). Parti programları partilerin ekonomi, sağlık, millî eğitim, tarım ve dış politika konusundaki görüşleri açısından değerlendirilmiş, partilerin görüşleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. İncelememiz sırasındaki bulgularımız, partiler arasındaki görüş farklılıklarına rağmen partilerin programlarının büyük benzerlikler gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Bazı partilerin programları oldukça detaylı olarak hazırlanmış ve iddialı vaatler ortaya konulmuştur (DP ve CGP gibi). Bazı partilerin programları ise daha kısa ve net ifadeler içermektedir(CHP,TBP). Parti programları dışında seçim beyannameleri de incelenmiş ve bu beyannameler 1973 seçimleri öncesinde halka sunulan vaatler açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Beyannameler büyük ölçüde parti programlarının izlerini taşıırken

aynı zamanda seçmen tabanına yönelik iddialı sloganlar ve vaatler de içermektedir. CHP'nin seçim beyannamesi parti programının aksine son derece kapsamlı ve detaylıdır. *Ak günlere* sloganıyla kamuoyuna sunulmuş ve en çok tartışılan beyannamelerin başında gelmiştir. *CHP, 1973 Seçim Bildirgesi* (Ankara,1973), *AP Seçim Beyannamesi* (Ankara,1973), *Huzur Güven için Cumhuriyetçi Güven Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, Demokratik Parti, 946 Hareketinin Mana ve Felsefesi Etrafında Elele* (Ankara,1973), *Millî Selamet Partisi Seçim Beyannamesi* (Ankara,1973), *Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Bildirisi* (Ankara,1973) ayrıntılı olarak incelenmiştir. Seçim beyannameleri arasındaki en büyük benzerlik; partilerin büyük çoğunluğunun ortaya çıkan olumsuz koşullardan AP'yi sorumlu tutmuş olmalarıdır. Bunun dışında bütün partiler seçmene en cazip vaatleri sunmak için âdeta birbirleriye yarışmışlardır. MP ve TBP'ye ait seçim beyannamelerine bütün araştırmalarımıza rağmen ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu partilerin beyannamelerine ait bilgilere dönemin gazeteleri taranarak ulaşılmaya çalışılmış ancak oldukça sınırlı bilgiler elde edilmiştir. MP beyannamesi hakkında *Tercüman Gazetesi, 10 Eylül 1973*, TBP hakkında ise *Cumhuriyet Gazetesi, 23 Eylül 1973* baskılarında bilgilere rastlanmaktadır.

Tez çalışmamız sırasında yasa değişiklikleri, partilerin kapatılması vb. konularla ilgili olarak Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Resmî Gazete'nin araştırılan konu ile ilgili sayıları tespit edilerek birinci elden kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra dönemin günlük gazeteleri, haftalık siyasi haber ve aktüalite dergileri incelenmiş zaman zaman köşe yazarlarının makalelerinden de yararlanılmıştır. Özellikle tezimizin üçüncü bölümünde yer alan seçim kampanyası hazırlıkları, sloganlar, seçim gezileri, liderlerin karşılıklı olarak girdikleri sözlü mücadeleler, günlük basın takip edilerek tespit edilmiş ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Tezimiz sırasında dönemin belli başlı bütün gazeteleri gözden geçirilmekle beraber Milliyet Gazetesi ağırlıklı olarak referans gösterilmiştir. Böyle bir tercih yapılmasının en önemli sebebi seçim kampanyası esnasında Milliyet gazetesinin daha sistemli ve

detaylı haberler vermesinden kaynaklanmıştır. Bunun yanı sıra *Hürriyet Gazetesi*, *Cumhuriyet Gazetesi*, *Tercüman Gazetesi*, *Dünya'da ve Türkiye'de Sabah Gazetesi*, *Son Havadis Gazetesi*, *Millî Gazete*, *Adalet Gazetesi*, *Barış Gazetesi* ve *Günaydın Gazetesi*'nin özellikle seçim kampanyası dönemindeki yayınları ağırlıklı olarak incelenmiş ve bazı haberler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeleri yaparken karşılaşılan en büyük sıkıntı bazı gazetelerin açıkça bazı siyasi partileri desteklemeleri ve bu yönde yayın yapmalarından kaynaklanmıştır. Bu yüzden daha sağlıklı tespitler yapabilmek için aynı haberle ilgili olarak farklı gazetelerin yorumlarına da yer verilmiş zaman zaman köşe yazarlarının makalelerinden de yararlanılmıştır. Son Havadis Gazetesi AP'yi, Adalet Gazetesi DP'yi, Millî Gazete MSP'yi, Barış Gazetesi CHP'yi açıkça desteklerken Tercüman Gazetesi ve Türkiye'de ve Dünya'da Sabah Gazeteleri sağ partileri destekler yayınlar yapmışlar, Milliyet ve Cumhuriyet'in ise CHP ve özellikle Ecevit'i destekleyici yayınlar yapıldığı gözlemlenmiştir. Dönemin önemli siyaset ve aktüalite dergilerinden *Yankı Dergisi*, *7 gün Haftalık Siyaset* ve *Aktüalite* dergisi Ecevit'i destekler yayınlar yapmakla birlikte seçim tahminlerine ve dönemin siyasetçilerinin görüşlerine ve röportajlara geniş yer vermesi açısından araştırmamız açısından oldukça faydalı olmuştur. *Parlamento Dergisi* ve *ABC Haftalık Siyaset ve Aktüalite Dergisi* de seçim kampanyaları ve meclisin yapısı ile ilgili ortaya koyduğu araştırmalarla tezimiz içinde yer alan bazı kısımlarda aydınlatıcı olmuştur. Gazetelerle ilgili taramalar ve değerlendirmeler yapılırken karşılaşılan bir diğer sorun ise günlük basında özellikle büyük partilere ya da iktidara en yakın olan partilere geniş yer ayrılmış olmasıdır. Basında AP ve CHP ile ilgili haberler her zaman baş sayfadan verilirken onları MSP ve DP ile ilgili haberler izlemektedir. Diğer partilerle ilgili haberler ise iç sayfalarda ya da son derece kısa olarak verilmektedir. Bu durum diğer partilerle ilgili bilgilere ulaşabilmek için çeşitli gazetelerde detaylı çalışma yapmayı zorunlu kılmıştır. Seçime giren bütün parti liderlerinin gezileri ve buradaki konuşmaları tek tek incelenmiş, özellikle hangi konular üzerinde yoğunlaştıkları ve birbirleriyle girdikleri polemikler tespit edilmiştir.

Tezimizin son bölümünde Türkiye genelinde ve il bazında bölgelere göre seçim sonuçları değerlendirilmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsünün açıkladığı verilere göre; (*DİE 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçları*,Yayın No: 702, (Ankara,1974)) tablolar ve grafikler oluşturulmuş, bunların değerlendirmeleri yapılarak partilerin durumları tespit edilmiştir. Tezimizin bu bölümünde aynı zamanda 1973 seçimleri sonrasında ortaya çıkan meclisin yapısı ve milletvekili profili detaylı olarak incelenmiştir. Yine aynı yöntemle tablolar ve grafikler oluşturulmuş milletvekillerinin meslekî durumları partiler bazında değerlendirilmiş, öğrenim durumları detaylı olarak incelenmiş ve farklı grafiklerle ifade edilmiştir. Milletvekillerinin akademik kariyerleri, birden fazla üniversite bitirenler, eğitimlerini yurtdışında yapmış olanlar tespit edilmiş, tablo ve grafiklerle ifade edilmiştir. Aynı zamanda milletvekillerinin yabancı dil durumları, bildikleri dil sayısı araştırılmış ve partilere göre grafikler halinde verilmiştir. Bunun yanı sıra 1973 meclisindeki kadın milletvekilleri tespit edilmiş, milletvekillerinin medeni durumları ve çocuk sayıları incelenmiş ortaya çıkan grafiklerle değerlendirmeler yapılmıştır. Bu kısım ile ilgili verileri elde etmek için *TBMM Millet Meclisi Albümü, IV.Dönem, 1 Nisan 1974 ve Resmî Gazetenin 17 Eylül 1973* tarihli sayısı karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve milletvekillerine ait özellikler tek tek tespit edilerek grafiklere dönüştürülmüştür.

Tezimiz içerisinde sözlü kaynaklardan da faydalanılmıştır. Dönemin siyasetçileri ile görüşmeler yapılmış ve tezimizin muhtevası doğrultusunda değerlendirilmiştir. AP adına Süleyman Demirel'e, CHP adına Bülent Ecevit'e, DP adına Hasan Korkmazcan'a ve MHP adına Sadi Somuncuoğlu'na dönemin siyasi gelişmeleri ile ilgili olarak sorular yöneltilmiştir. Bülent Ecevit sorularımıza sözlü olarak cevap verirken diğer politikacılarımız cevaplarını yazılı olarak iletmışlerdir. Adı geçen siyasetçilerimizin tezimize göstermiş oldukları ilgi ve hassasiyet çalışmamıza çok önemli bir katkı sağlamıştır. İncelediğimiz olayları o dönemin en önemli kişilerinin ağzından dinlemek ise heyecan verici bir tecrübe olmuştur. Ancak bu çalışmamız sırasında dönemin MSP lideri Necmettin Erbakan'la iletişim

kurabilmek mümkün olmadığı gibi göndermiş olduğumuz sorulara da yeterli cevap verilmemiştir. Bu yüzden bu parti ilgili eksiklikler telif ve tetkik eserlerden istifade edilerek incelenmiştir.

Tez çalışmamız esnasında referans gösterdiğimiz ve göstermediğimiz pek çok kaynak incelenmiş ve web siteleri taranmıştır. İnternet üzerinden bilgi erişiminin son derece yaygın olduğu çağımızda araştırma konumuz hakkında pek çok tarama yapılmış ama referans olarak fazla kullanılmamıştır. Bununla birlikte www.yerelnet.org.com adresinde Türkiye'deki seçimlerle ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Bazı gazetelerin web sayfalarında da dönemin siyasetçilerine ait röportajlara ve değerlendirmelere çok kapsamlı olmamakla birlikte yer verilmektedir. Özellikle www.hurriyetim.com ve www.yenisafak.com adreslerinde konuyla ilgili bulgulara rastlanmaktadır. Söz konusu bilgiler fazla yeterli olmamakla birlikte yine de bu konu da çalışma yapacak olan araştırmacılar için yol gösterici olabilir.

Tez çalışmamız sırasında karşılaşılan en önemli güçlüklerden birisi ise özellikle 12 Mart dönemine ait bilgileri değerlendirirken yaşanmıştır. Çünkü bu döneme ait eserlerin büyük bir çoğunluğu belirgin bir şekilde yazarlarının siyasi görüşlerinin izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla tezimizin objektifliğine zarar vermemek adına tüm siyasi partilere eşit mesafede durulmaya çalışılmış ve kaynaklar değerlendirilirken üzerlerinde titizlikle çalışılmıştır. Bu yüzden çok fazla eser gözden geçirilmiş olmasına rağmen referans olarak gösterilenler nispeten daha sınırlı olmuştur. Bütün bu değerlendirmelerin ışığında tez çalışmamız tamamlanmıştır. Dönemin hassasiyeti göz önünde bulundurulacak olursa o döneme ait üzerinde durulması gereken pek çok konu vardır. Şüphesiz ki bu dönem ile ilgili bir çok konu ele alınıp incelenebilir. Ancak bizim araştırmamız 1973 seçimleri ekseninde olduğu için bunların değerlendirmesi, ilgili bölüm başlıkları ile sınırlı kalmıştır. Nitekim o dönemde çok tartışılmış olan “Haşhaş Meselesi”, “Toprak Reformu”, “Öğrenci Olayları” vb. konular başlı başına başka bir çalışmaya konu teşkil edebilir.

GİRİŞ

Demokrasinin en basit ve gerçekçi tanımı şu şekildedir: “*Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejim*”¹. Bu günün modern demokratik toplumlarında ise seçimin yeri ve önemi tartışılmaz bir gerçektir. Seçimler halkın siyasi yaşama katılmasında başlıca rolü oynayan bir temsil aracı olmanın yanı sıra yönetilenlere siyasi kararların alınmasına katılma imkânı vermektedir.

Modern devletlerde devlet yönetimi doğrudan vatandaşlar tarafından onların eşit ve serbest biçimde seçtiği temsilciler tarafından yapılır. Huntington’a göre, modern devleti geleneksel devletten ayıran özellik, halkın siyasete katılmasının ve siyasetten etkilenmesinin geniş katılımı ile sağlanmış olmasıdır. Siyasi modernleşmenin en önemli yönü ise toplumdaki bütün sosyal grupların siyasete katılmaları ve bu katılmayı örgütlendirecek yeni siyasal kurumların, mesela siyasi partilerin kurulmuş olmasıdır. Günümüzde yüksek düzeyde siyasi katılım ile siyasi demokrasi arasında yakın bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla siyasi katılmanın gerek birey gerekse de toplum açısından yararlı nitelik taşıdığı yaygın bir kanaattir. Siyasi katılım kavramı çok sıklıkla kullanılmasına rağmen bilim adamları arasında bunun anlamı hakkında tam bir görüş birliği yoktur. Siyasi katılım bazen yalnız devlet hayatı içinde değil aynı zamanda devlet dışı alanlardaki iktidar ilişkilerini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Bazı tanımlar ise sadece siyasi davranışları değil siyasi yönelim ve tutumları da içine almaktadır (siyasete karşı ilgi, siyaset hakkında bilgi, vatandaşlık görevi, vb.)².

Bazı bilim adamları hukuka uygun olan eylemleri bir siyasi katılma biçimi olarak tanımlarken bazıları hukuk dışı siyasi eylemleri de katılma kapsamına almaktadır. Ancak siyasi katılım en dar ve en yaygın anlamıyla siyasi sistem içinde vatandaşların doğrudan ya da dolaylı biçimde

¹ Maurice DUVERGER: Siyasi Partiler, Çev. Ergun Özbudun, (Ankara, 1986), 453.

² Ergun ÖZBUDUN: Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, (Ankara, 1975), 1-7.

yöneticilerin seçimini ve kararlarını etkilemeyi amaçlayan eylemlerin bütünüdür³.

Temsili demokrasilerin en önemli özelliklerinden birisi, vatandaşlara düzenli olarak yapılan seçimler vasıtası ile siyasi otoriteyi belirleme ve memnun kalmadıklarında ise görevden uzaklaştırma yetkisi vermesidir. Bu sebepten dolayı seçimler âdetâ “demokrasinin kalbi” niteliğindedir. Aynı zamanda seçimler, siyasi sistemin meşruluğunu sağlayan, yöneticileri denetleme imkânı veren siyasal olaylardır. Ancak her seçim bu işlevi her zaman çeşitli etkenler yüzünden yerine getiremeyebilir⁴.

Çağdaş demokrasilerde, halkla devlet arasındaki bağlantıyı sağlayan kurumlar ise siyasi partilerdir. Kuşkusuz demokratik rejimlerde siyasi partiler ve seçimler birbirinden ayrı düşünölemeyecek kavramlardır. Siyasi partiler, savundukları programları ve görüşlerini uygulayabilmek ya da muhalefet olarak iktidarı denetleyebilmek yetkisini, halktan seçim mekanizması vasıtasıyla alırlar⁵. Siyasi partiler, toplumun geniş kesiminin artan siyasal katılma ihtiyaçlarından doğmuşlardır. Ancak çağdaş sistemlerin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen ve toplum hayatında böylesine etkili bir yeri bulunan siyasi parti kavramı hakkında bir çok tanım söz konusudur.

Siyasi parti tanımının üzerindeki en önemli ayrılık noktalarından birisini “tek partinin” parti sayılıp sayılamayacağı konusu teşkil etmektedir. S. Neumann’a göre bir tek parti sistemi terimlerde çelişki demektir. En azından bir tane daha yarışmacı grubun varlığı bir siyasi partiyi gerçek siyasi parti haline getirir. Diğer görüş ayrılıkları ise örgüt ve yapı sorunundan çıkmaktadır. Üçüncü nokta ise siyasi partilerin fonksiyonları ile ilgilidir⁶.

³ Esat ÇAM: Siyaset Bilimine Giriş, (İstanbul, 2002),169.

⁴ Birol AKGÜN: Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, (Ankara, 2002),1,17.

⁵ Hikmet Sami TÜRK: “Demokratik Rejimlerde Seçim Kanunları ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Kanunu Önerisi”, Türkiye ve Avrupa’da Seçim Sistemleri, (İstanbul, Politika ve Toplum,1996),8.

⁶Ergun ÖZBUDUN: Siyasal Partiler, (Ankara,1979), 1-5.

İktidar mücadelesine bir partinin katılması ve diğer partilerle yarışması çoğulcu rejimlere ait bir özelliktir. Siyasi partilere çoğulcu düzeni benimsemiş bütün ülkelerde rastlanmasına rağmen otoriter rejimlerde genellikle bir tek partinin varlığına izin verilmektedir⁷.

Parti kuramlarından söz edilmeye başlanmasıyla birlikte siyasi partiler, benzer bireylerin bir araya getirildiği oluşumlar olarak tanımlanmıştır. Benjamin Constant'a göre bir parti aynı siyasi doktrini benimsemiş insanlar topluluğudur. David Hume ise ilk aşamada dağınık bireyleri bir araya getirmesi açısından parti programı önemli bir etkidir derken daha sonra örgütün ön plana çıktığını belirtmektedir. Eldersveld, siyasi partiyi temel amacı iktidara gelmek olan ve bu yönüyle diğerlerinden ayrılan toplumsal bir örgütlenme olarak kabul ederken, K.Janda ise siyasi partileri temsilcilerini devlet organlarına yerleştirme amacı güden örgütler olarak tanımlamaktadır⁸. La Palambora ve Weiner'in siyasi parti tanımlaması ise araştırmalarda en çok başvuru alan tanımlama olmuştur. Bu bilim adamlarına göre siyasi parti dört kriter kullanılarak tanımlanmaktadır. Bu kriterler; süreklilik, bölgesel örgütün varlığı, parti yöneticilerinin iktidarı ele geçirme amacı taşıması, partinin seçim ya da başka yollarla halk desteğini aramayı ilke edinmesi olarak sıralanabilir⁹. Bütün bu tanımlardan yola çıkarak siyasi partiyi en geniş anlamıyla *“programını uygulamak ve üyelerini iktidara getirmek amacıyla Hükûmetin kontrolünü sağlamaya çalışan bir örgüte sahip kuruluşlar”* olarak tanımlayabiliriz¹⁰.

Siyasi partilerin doğuşu ise 19. yy'ın ortalarına kadar uzanmaktadır. Eski Yunan ve Roma'da temsili Hükûmetlere benzeyen bazı örneklerle rastlanmakla birlikte temsili Hükûmetlerin asıl başlangıç noktası kıta Avrupa'sıdır. Ancak başlangıçta iktidarın bir tek kişinin elinde bulunduğu dönemlerde siyasi partilerin ortaya çıkması söz konusu değildi. Ancak 17. ve

⁷Esat ÇAM: a.g.e.,416.

⁸Mehmet KABASAKAL:Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi(1908-1960), (İstanbul,1991)12.

⁹Esat ÇAM: a.g.e.,417.

¹⁰Münci KAPANİ: Politika Bilimine Giriş, (Ankara,1983),126.

18. yüzyıllarda temsili sistemin yerleşmeye başlaması ile birlikte zamanla hükümdarın yetkilerini kısıtlamaya başlaması, bir süre sonra parlamentolara karşı sorumlu Hükûmet mekanizmasını doğurmuştur. 17.yüzyılda İngiliz parlamentosunda “Tory”ler ve “Whig”ler adıyla iki gruplaşma görülür. Toryler kiliseye ve krala bağlı olanların oluşturduğu bir gruptu. Bu grup daha sonraları muhafazakâr partiyi ortaya çıkarmıştır. Gelişen burjuvazinin temsilcisi olan Whigler ise siyasi özgürlük, ticaret serbestliğini savunuyor ve parlamentonun yetkilerinin artmasını talep ediyorlardı. Bu grup ise ileriki dönemlerde liberal partiyi oluşturmuştur. Parlamento içinde bir hizip görünümünde olan bu grupların dışarıda örgütleri yoktu. Oy hakkı çok sınırlı olduğu için parlamento üyeleri daha çok kendi kişisel nüfuz ve şöhretlerine dayanarak seçilebiliyorlardı. Ancak bu dönemde parlamento içinde oluşan bu grupları henüz siyasi parti olarak nitelendirmek mümkün değildir. Bu grupların siyasi parti haline dönüşmeleri ise oy hakkının genişlemesi ve seçmen sayısının artmasıyla birlikte söz konusu olmuştur.

Max Weber; siyasi partileri, modern demokrasinin, oy verme imkânına kavuşturduğu büyük halk yığınlarını etkilemek ve örgütlemek amacıyla girişilen çabaların sonucu ortaya çıkmış kurumlar olarak görmektedir¹¹. 19. yüzyılda batı Avrupa’da en büyük demokratik mücadele sosyal haklar yanı sıra, oy hakkının da genişletilmesi konusunda olmuştur. Geniş halk yığınlarından gelen baskılarla bir çok Avrupa ülkesi seçim kanunlarında reform yaparak kitlelere oy hakkı tanımak zorunda kalmış, söz hakkına sahip olan bir seçmen kitlesinin ortaya çıkması yönetici elitin hakimiyetine son vermiştir. Bu durum politik hayatta köklü bir değişiklik yaratmış ve siyasi partilerin doğuşunda da önemli bir rol oynamıştır¹².

Siyasi partilerin ortaya çıkışı konusu ele alınırken çoğunlukla İngiltere’deki gelişmeler örnek gösterilse de modern nitelikte siyasi partilerin ilk ortaya çıktığı ülke ABD’dir. Bu durumda ABD’nin oy hakkını diğer batı

¹¹ Erdoğan TEZİÇ: 100 Soruda Siyasi Partiler, (İstanbul,1976),13-15.

¹² Münici KAPANİ: a.g.e., 27.

lkelerinden çok daha önce genişletmiş olmasının rolü büyüktür. ABD’de henüz koloni dönemindeyken oy hakkı toprak sahiplerinin çoğuna tanınmıştı. Bağımsızlık savaşını izleyen yıllarda ise mülkiyet ve vergi kayıtlamaları azaltılarak oy hakkı daha da genişletildi. ABD’de oy hakkının Avrupa’dan daha önce gelişmesinin Amerikan toplumunun sosyal ve kültürel bazı özelliklerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Tocqueville’nin deyişiyle *”Amerikanın en büyük avantajı bir demokratik devrim geçirmeden demokrasiye ulaşmasıdır”*. Aristokrasinin yokluğ nedeniyle ABD bir burjuva-demokrat toplum olarak doğmuş, liberalizm fikri de Amerikan düşünce hayatına hakim olmuştur. Avrupa lkelerinde görüldüğü gibi bir yandan aristokrasinin muhafazakâr felsefesi ile öte yandan da işçi sınıfının sosyalist ideolojisiyle çatışmak zorunda kalmamıştır. ABD’de ilk parti ve ideoloji bölünmeleri burjuvazinin kendi içinde olmuş ve liberal düşüncenin iki farklı biçimi savunulmuřtur¹³.

ABD’de iki büyük partinin ortaya çıkışı, 18. yüzyılın sonlarında söz konusu olmuştur. Amerikan anayasası hazırlanırken federalistler ve federalizm karşıtları arasındaki mücadele, iki partinin doğşuna yol açan temel etkenlerden birisidir. Federalistlerin temsilcisi olan Alexander Hamilton bağımsızlık savaşı sırasında g kazanmış olan sanayicilerin çıkarlarını savunuyordu. Bunlara nce Whigler adı verilmiştir. Anti-federalistleri ise Thomas Jefferson temsil ederken güçlenmekte olan kapitalizm karşısında iftiyi, orta sınıf ve yoksul tabakaları savunuyordu. Bu gruba başlangıçta Cumhuriyetçiler daha sonra ise Demokratlar denilmiştir. Bu grup aynı zamanda birliğ bağlı federe devletlerin daha özerk olmasını talep ediyordu. ABD’de 19. yy. başlarında beyaz ırktan olan erkeklere “oy” hakkı tanınmış ve daha anayasa yapım sürecinde mevcut olan (federalist-antifederalist) eğilimlerin siyasi alanda örgütlenmeleri mümkün olabilmemiştir. ABD’de birçok kamu görevlisinin seçimle işbaşına gelişi, devlet başkanlarının halk tarafından seçilmesi, oyların bölünmesini önlemek amacıyla örgütlenmiş,

¹³ Ergun ÖZBUDUN: Siyasi Partiler..., 28,29.

seçim komitelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra sürekli bir göçmen akınının olması da bu oyların kanaliz ed ilmesinde bu komitelerin önemini daha da arttırmıştır¹⁴. Duverger'e göre¹⁵ Amerikan partilerinin komite temeline dayandığı kabul edilebilir. ABD'de Avrupa ülkelerinden farklı olarak oy hakkı ve geniş katılıma rağmen modern yapıda bir sol parti gelişmemiştir. ABD'deki iki büyük partinin Avrupa'daki yeri sağ veya merkezdir. Duverger, bu durumu Amerikan işçisinin sınıf bilincinden yoksun olmasına ve derin bireyciliğine bağlamaktadır.

Demokratik sistem içinde birden çok partinin kurulması ve faaliyet göstermesi önemlidir. Ancak siyasi partiler uzun bir süre hukukun düzenleme alanına girememişlerdir. Günümüzde de birçok devletin anayasalarında partiler özel bir statüye bağlanmış değildir. Sadece seçim kanunu gibi bazı kanunlarda ve parlamento iç tüzüklerinde partilerle ilgili dağınık hükümler vardır¹⁶. Geçmiş yıllarda siyasi partiler önce bir dernek statüsüne sokulmuş bunun yanı sıra parlamento iç tüzüklerinde siyasi parti gruplarına yer verilmiş ancak anayasa metinlerinde siyasi partiler hakkında uzunca bir süre hiçbir hüküm yer almamıştır. Fakat bu durumun sakıncaları İkinci Dünya Savaşı öncesinde hissedilmeye başlanmıştır. Almanya ve İtalya'da faşist partilerin demokratik düzeni ortadan kaldırmaları karşısında savaş sonrasında yeni çözüm arayışlarına girişilmiştir¹⁷. Savaş sonrasında hazırladıkları anayasa metinlerinde siyasi partilere açıkça yer veren ülkelerin totaliter diktatörlüklerden kurtulmuş ülkeler olmasını bir tesadüf saymamak gerekir. Bu tecrübelerin etkisi altında hazırlanan Bonn Anayasası gerek federal devlet gerekse de eyaletler için siyasi partileri halk idaresinin belirtilmesi açısından bir anayasa organı olarak nitelendirmektedir. Bu anayasa ile aynı zamanda fikir hürriyeti, dernek kurma hürriyeti, siyasi faaliyetlere girişme hürriyeti teminat altına alınırken siyasi partilerin uymak zorunda oldukları sınırlar da çizilmiştir. İlk defa Alman anayasa hukukçuları tarafından geniş bir biçimde

¹⁴ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e.,17-19.

¹⁵ Maurice DUVERGER: a.g.e.,59.

¹⁶ Bülent DAVER: Siyaset Bilimine Giriş, (Ankara,1993), 225.; Münci KAPANI: a.g.e.,128.

¹⁷ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 26.

ele alınan siyasi partilere anayasa itibarı sağlama teşebbüsü demokratik sistem uğruna mücadele veren diğer Avrupa ülkeleri tarafından da benimsenmiştir¹⁸. Ancak bu hukukî düzenleme bütün ülkelerde aynı biçimde gerçekleşmemiştir. Fransa'da 1946 Anayasası partilerin parlamento çalışmalarına grup kurarak katılacaklarını öngörürken 1958 Anayasası ise partilerin seçimlerde oynadıkları role değinmekle yetinmektedir. İtalya'da 1947 tarihli Anayasa'nın 19. maddesi vatandaşların demokratik usullerde ulusal politikayı belirlemek için partiler halinde serbestçe birleşebileceklerini belirtmekle yetinmektedir. Arjantin Batı Almanya ve Türkiye'de siyasi partiler anayasa dışında özel kanunlarla düzenlenmiştir. Siyasi partilerin statüsü ile ilgili ilk düzenleme 1949'da Arjantin'de görülmektedir¹⁹.

Görüldüğü üzere bugünkü demokrasinin yapıcı ve kurucu unsurlarından olan siyasi partiler anayasa düzeni içinde ağır basan görevler taşımaktadırlar²⁰. İktidarın kökeninin halka dayandığı görüşünün benimsendiği demokratik rejimlerde yönetilenlerin yönetenleri onaylaması büyük önem taşır. Halk iktidarı seçtiği temsilcilere devretmektedir ki bu açıdan değerlendirildiğinde seçimler demokrasinin vazgeçilmez temel direğidir. Fakat seçme hakkı dünyanın hemen her yerinde koşullara bağlı olarak uygulanmaktadır. Genel oy hakkı uygulanmadan önce servete, cinsiyete, ırk ayrımına, ödediği vergiye, öğrenim durumuna göre kısıtlamalar uygulanmaktaydı. Kadınlara siyasi hakların verilmesi mücadelesi ise uzun yıllar devam etmiştir. Kadınlara ilk kez seçim hakkı 1869'da²¹ ABD'nin Wyoming eyaletinde tanınmıştır. 1993'e kadar Güney Afrika Birliği'nde siyahlara oy hakkı verilmezken Nazi Almanyası'nda Museviler oy hakkından mahrum bırakılmıştır²².

¹⁸Nermin ABADAN: Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili,(Ankara,1966),18.

¹⁹ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 26.

²⁰ Nermin ABADAN:a.g.e.,18.

²¹ Kadınlara oy hakkı Yeni Zelanda'da 1893, Avustralya'da 1902, Finlandiya'da 1903, Norveç ve İngiltere'de 1918, ABD'de 1919, Türkiye'de 1930, Fransa'da 1944, Belçika'da 1949 verilmiştir. Avrupa'da kadınlara en son seçim hakkı tanıyan ülke İsviçre olmuştur. İsviçre'de kadınlara oy hakkı 1970 yılında verilmiştir. Bkz.(Esat ÇAM.a.g.e.,486).

²² Esat ÇAM: a.g.e.,486-488.

Uzun mücadelelerden sonra kazanılmış olan genel ve eşit oy ilkesinin belirlenmesi seçimin demokratikliği açısından gereklidir. Ancak seçimler sonucu ortaya çıkan “halk onayı”nın da hür ve serbest bir ortam içinde gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bir seçimin demokratik ilkelere ve şartlara uygun olabilmesi için sağlaması gereken belli başlı şartlar şöyle özetlenebilir: Öncelikle oluşacak meclisin milleti tam olarak temsil edebilmesi için her bölgeden nüfus ile doğru orantılı olarak temsilci gönderilmesi gerekir, genel oy ilkesine uyulmalı hiçbir vatandaş bu haktan mahrum olmamalıdır. Seçim yasası vatandaşlara seçilmek için aday olma konusunda tam bir özgürlük sağlamalıdır. Aynı zamanda seçim yasası oy verme işlemine kolaylaştırmalı, gizlilik ve serbestlik sağlamalı, seçimlere birden fazla siyasi parti katılmalı, seçime katılan bütün partilere devlete ait kitle iletişim araçlarından eşit oranda yararlanma şartı ile propaganda hakkı tanınmalıdır. Bütün insanların, vatandaşı oldukları ülkenin yönetimine katılma seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları, dünyada hem demokratik ülkelerin anayasalarıyla hem de uluslararası beyanname ve sözleşmelerle vurgulanan esas ilkeler haline gelmiştir.

Seçim sistemleri ise halkın parlamentodaki temsilcilerini belirleyebilmeleri için gerekli kuralları gösteren teknik bir usuldür. Kullanılan oyların değerlendirilmesine, verilen oyların sayılarına göre seçime katılmış olan siyasi partiye mensup veya bağımsız adayların parlamentoda kazandıkları sandalye sayılarının belirlenmesine ilişkin bu teknik usulün ne olacağı tartışmalı bir konudur. Seçim sistemlerinin tercihi basit bir mesele değildir ve seçim sisteminin belirlenmesi demokratik siyasi yaşamın en kritik kararlarından birisidir²³. Bununla birlikte seçim sistemlerinin genel olarak siyasi sitem ve siyasi partilerin gelişimi açısından ne derece önemli olduğu konusunda bilim ve siyaset alanında henüz bir fikir birliği yoktur. Bu konuda birbirine zıt görüşler ortaya çıkmaktadır. Bir yandan demokrasinin geleceği

²³lk VARLIK, Banu ÖREN: Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler, (İstanbul, 2001), 24.

tamamen seçim sistemine bağlanırken diğer taraftan da neredeyse hiç dikkate almama eğilimleri görülmektedir. Bununla birlikte demokratik gelişmeyi sürdürmeye çabalayan özellikle genç demokrasilerde kamuoyu çoğunlukla seçim sisteminin önem taşımadığını savunmaktadır. Toplumun gelişmesine, siyasi kültüre, bazı siyasi çevrelerin davranış biçimlerine ilişkin sorunlar seçim sistemine verilen önemi azaltmaktadır. Eğer adil bir seçim güvence altına alınamıyorsa, seçim sonuçları üzerinde değişiklik yapılabiliriyorsa, seçimleri kimin kazanacağı sosyal güç grupları tarafından belirleniyorsa ve halkın temsilcilerinin siyasi kararlarında maddî ve etik dışı uygulamalar etkili oluyorsa seçim sisteminin önemsiz hâle geleceği ortadadır.

Seçim sistemleri arasındaki temel farklılık temsil esasından kaynaklanmaktadır²⁴. Seçim sistemleri genel olarak eşitlik ve adalet ilkesine ağırlık veren nispi temsil sistemi ve fayda ilkesine ağırlık veren çoğunluk sistemleri olarak iki ana grupta toplanabilir. Ancak uygulamada çeşitli karma seçim sistemlerine ve azınlıkların temsilini sağlamaya çalışan alt sistemlere de rastlanmaktadır. Çoğunluk sisteminde tek isim usulü ve liste usulü olmak üzere iki tür uygulama bulunmaktadır²⁵. Çoğunluk sistemlerinin diğer seçim sistemlerine göre bazı üstünlükleri söz konusudur. En önemlisi oylama biçiminin basit ve kolay olmasıdır. Dar bölge çoğunluk sistemi, halkın seçeceği temsilciyi yakından tanımasına yol açması gibi imkânlar sağlamanın yanında adayların saptanmasında partilerin etkisini bir ölçüde azaltabilmektedir. Çoğunluk uygulamasının güçsüz partileri ortadan kaldırmak yoluyla partilerin sayısını azalttığı ve iki parti sistemine yol açtığı öne sürülmektedir. Bu sistemin en olumsuz yanı ise parlamentodaki çoğunluk grubunun seçmen çoğunluğu ile orantılı olmaması olarak gösterilmektedir. Yine bu sistemde başta gelen aday, seçimi kazanmakta diğerlerine ise şans tanınmamaktadır. Çoğunluk sisteminin en çok eleştirilen yönlerinden birisi ise bazen muhalefetin mecliste çok güçsüz olarak yer

²⁴ Dieter NOHLEN: "Seçim Sistemleri", Türkiye ve Avrupa'da Seçim Sistemleri, (Politika ve Toplum, İstanbul,1996).19-21.

²⁵ Seçim sistemleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. (Ülkü Varlık, Banu ÖREN: a.g.e.,23-55.; Türkiye'de ve Avrupa'da Seçim Sistemleri, Politika ve Toplum (İstanbul,1996).

almasına yol açmasıdır ki bu durum iktidarın yeterince denetlenmesine de imkân bırakmamaktadır. Anglo-sakson ülkelerin çoğu İngiltere'den etkilenecek çoğunluk sistemini benimsemişlerdir. Hindistan'da aynı sistem kabul edilmiş, ABD'de bu uygulanmış Fransa 1919-1927 ve 1985 dönemi dışında iki dereceli çoğunluk uygulamasına yer vermiştir.

Nispi temsil sistemi ise her partiye sayısal gücüyle orantılı sayıda üyelik vermektedir. Liste sistemiyle uygulanabilen bu sistemde geniş bir seçim çevresinden birden fazla milletvekili seçilebilme imkânı tanımaktadır. Seçim bölgesinde kullanılmış oyların dağılımına göre seçilenlerin sayısını tespit etmede; seçim çevresi bölüm sayısı yöntemi, değişmez tek sayı yöntemi, ulusal bölüm sayısı yöntemi gibi metotlar kullanılmaktadır. Nispi temsilin uygulandığı yerde seçime katılan partilerin sayısı fazla olduğu için bu yöntemlerle hesaplanan milletvekili sayısı her zaman tam sayı şeklinde hesaplanamadığından, yapılan işlem sonucunda genelde artık oylar sorunu ile karşılaşılır. Nispi temsil sistemi de tam olarak uygulanan nispi temsil ve yaklaştırmalı nispi temsil olarak iki uygulama şekline sahiptir. Tam olarak uygulanan nispi temsilde bütün ülke tek bir seçim bölgesi olarak kabul edilir ve hazırlanan listeler ülke çapındadır. Nispi temsil büyük sayılara uygun olduğundan küçük seçim bölgelerinin dar çerçevesine uygun düşmez bu durumda oyların yerel planda değerlendirilmesine gidilmektedir ki bu konuda başlıca üç yöntem kullanılmaktadır. En yüksek artık yöntemi, en yüksek ortalama yöntemi ve d'Hondt yöntemi²⁶.

Nispi temsil bir liste uygulaması olduğu için partinin kazandığı sandalye sayısı adaylar arasında listedeki sıralara göre dağıtılır. Oy verme şekli listedeki adaylardan hangisinin milletvekili olacağını belirtir. Bu konuda da bloke liste, karma liste ve tercihli oy olmak üzere üç oy verme biçimi karşımıza çıkmaktadır. Bloke listede partiler adaylarını kendi tercihlerine göre sıraya koyarlar ve seçmen değişiklik yapmaksızın oyunu kullanır. Oy dökümü

²⁶ Esat ÇAM: a.g.e., 490-496.

sonrasında oy miktarı kadar milletvekili sıra ile listeden seçilir ki bu durumda seçmen doğrudan doğruya bir partiye oy vermektedir. Karma liste usulünde ise seçmen listedeki adaylar arasında seçme yapabilir. Herhangi bir partiye oy verirken listeden bazı adayları çıkarıp başka bir partinin listesinden istediği adayın adını yazabilir. Tercihli oy usulünde ise partiler kendi adaylarını tercihlerine göre sıralasalar bile seçmenler bir ve ya birkaç aday hakkındaki tercihlerini belirleme imkânına sahiptirler.

Nispi temsil sistemi her partiye siyasi gücü ile orantılı temsil edilme imkânı vermektedir. Bu yönüyle hak eşitliği ve adalet ilkesini yerine getirmeye çalışmaktadır. Ancak nispi temsil sistemi genellikle tek bir partinin yeterli çoğunluğu sağlayacak Hükûmet kurmasına imkân vermediğinden seçim sonrasında koalisyon Hükûmetleri gibi uygulamalara yol açmaktadır ki bu durum zaman zaman Hükûmet bunalımlarını da beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra yeni partiler kurulmasını da kolaylaştırmaktadır. Ancak nispi temsil sistemine eklenen barajlar (barajlı nispi temsil) yoluyla tek bir partinin çoğunluğu elde etmesini sağlamak mümkün olabilir. Nispi temsil sistemi ilk kez 1899'da Belçika'da uygulamaya konulmuştur. Bu sistemin hâlâ uygulandığı ülkelere örnek olarak Almanya ve Hollanda gösterilebilir²⁷.

Türkiye'de ise seçme ve seçilme ile ilgili kavramlara 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. 1876 yılında I.Meşrutiyetin ilanı ve Kanun-i Esasî ile Türk halkı ilk kez anayasal düzeyde seçme hakkına kavuşmuştur. Kanun-i Esasî'ye göre Meclis-i Umumî; Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere iki ayrı meclisten oluşmuştur. 1877 yapılan ilk seçimler Meclis-i Vükelâ'dan çıkan ve 28 Ekim 1876'da yürürlüğe konan Talimat-ı Muvakkate hükümlerine göre yapılmıştır. Yedi maddeden oluşan bu talimat aynı zamanda hazırlanış gerekçesini de ihtiva etmektedir. Talimat-ı Muvakkate'nin ardından 2 Ocak 1877'de yalnızca İstanbul ve çevresinde yapılacak seçimlerde uygulanacak esasları belirlemek üzere de bir

²⁷ Esat ÇAM: a.g.e., 497-499.

beyannâme yayınlanmıştır. Talimat-ı Muvakkate seçilecek mebus sayısı, mebus seçilme yaşı, meclisin çalışma süresi, seçme yeterliği ve seçim yöntemi gibi konularda 1876 anayasasıyla çelişen hükümler içermektedir. Meselâ anayasada 30 olarak belirlenen seçmen yaşı geçici talimatta 25 olarak belirtilmiştir. Anayasa'da her elli bin erkek nüfusa 1 milletvekili seçilmesi öngörülürken geçici talimatnamenin 1. maddesinde toplam mebus sayısının en az 130 olacağı belirtilmiştir. Seçimlerde İstanbul çevresinden seçilecekler için de özel bir seçim yöntemi uygulanmıştır. Ancak geçici talimat aynı zamanda bir anayasa metni değerini taşımaktaydı. Talimatın onay tarihi anayasanın onay tarihinden önce olduğu gibi bu talimatname aynı zamanda daha çok bir anayasanın alması gereken hükümleri içermekteydi²⁸. Anayasa ve geçici talimatnameye göre Osmanlı tebaası olmayanlar, Türkçe bilmeyenler, memurlar, yabancı devlet hizmetinde olanlar, medeni haklarını yitirmiş olanlar temsilci olamazlardı²⁹.

Seçimlerde basit çoğunluk usulü uygulanmış en çok oyu alan kişi seçilmiştir. Genel oy esasına dayanmayan o dönemde ki pek çok anayasa gibi oy hakkı vergi veren ya da emlak sahibi erkeklere tanınmıştır. Seçimler geçici talimat hükümlerine göre yapılmış ve 19 Mart 1877'de toplanan meclis 28 Haziran 1877'de görevini tamamlayarak dağılmıştır³⁰. İlk Osmanlı Mebusan Meclisi açılışından üç ay sonra feshedilmiş ve yürürlükteki anayasa gereği tekrar seçim yapılmıştır. Ancak padişahın 13 şubat 1878'de meclisi tatil etmesi ile 1876 Anayasası yürürlükten kaldırılmamakla birlikte fiilen uygulamadan kaldırılmıştır. Böylece ilk meşrutiyet denemesi sona ermiştir. 1876 Anayasası ile ilk parlamento kurulmuş olmasına rağmen getirilen sistem bir parlamenter sistem olmaktan uzaktır³¹.

²⁸ Erol TUNCER: Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, (Ankara,2002), 20.

²⁹ Ahmet N. YÜCEKÖK: Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi, (Ankara,1983), 79.

³⁰ Ülkü VARLIK, Banu ÖREN: a.g.e.,64.

³¹ A. Şeref GÖZÜBÜYÜK: Açıklamalı Türk Anayasaları, (Ankara,1993), 6,7.

1876 tarihli I.Meşrutiyet Anayasası dernek kurma özgürlüğünü tanıımıyordu. Bu açıdan siyasi partilerin kurulmasına bu dönemde hukuken imkân yoktu. Bu yüzden siyasi amaçlı örgütler çalışmalarını gizli olarak sürdürmüş ve büyük baskılar altında gelişme göstermişlerdir. 1908 yılında Hürriyetin ilanı ile II. Meşrutiyet dönemi başlamış ve 1909 yılında değiştirilen Anayasa'nın 120. maddesi ile cemiyet kurma hakkı tanınmıştır. 3 Ağustos 1909 tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunu ile herhangi bir cemiyetin, siyasi partiler dahil millî olmaması, kavim esasına dayanmaması ve gizli olmaması gerekiyordu. Ancak aynı Kanun'un ikinci maddesine göre ise izine gerek olmadan cemiyet kurulabiliyordu³². Meşrutiyetin ilanı ile geniş bir siyasi faaliyet dönemi başlamış en fazla dernek ve cemiyet bu dönemde kurulmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devletini sarsan milliyet iddiaları siyasi cemiyet ve partilerin programlarında yer almamıştır. Ancak edebiyat, sanat kültür ve hayır amaçlı kurulan cemiyetler dolaylı yollardan bu hedeflere ulaşmaya çalışmışlardır. Bu vasıta ile İslâmcılık, Türkçülük, Garpcılık, Sosyalizm gibi fikir akımları ile birlikte basın hürriyeti, sınırlı olsa da seçime katılma hakları, Osmanlı Devleti'nde ilk defa ciddi parti hareketlerine yol açmıştır. 1908 -1920 yılları arasında 25 kadar siyasi fırka ve siyasi amaçlı cemiyet kurulmuştur³³. Ancak bunların içinde en önemlisi önce gizli bir cemiyet olarak kurulan ve 1918'e kadar Türk siyasi hayatını yönlendiren İttihat ve Terakkî Fırkası'dır.

10 Temmuz 1908 tarihli Padişah fermanıyla Meclisin yeniden toplanmasına karar verilmiştir. Ancak bir seçim kanunu çıkarılamadığı için Meclis-i Umuminin birinci toplantı devresinde Meclis-i Mebusan tarafından yasalaştırılamayan kanun metni, padişah iradesiyle 2 Ağustos 1908'de İntihâb-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı olarak yürürlüğe konulmuştur. 83 maddeden oluşan bu Kanun seçimlerin çoğunluk sistemine göre ve iki dereceli olarak yapılmasını öngörmekteydi. Bu sistemde seçmenler doğrudan mebusları değil, ikinci seçmenleri belirlemekte bu mebuslarda ikinci

³² Erdoğan TEZİÇ:a.g.e., 28.

³³ Nermin ABADAN: a.g.e.,18.

seçmenler tarafından seçilmektedir. Birinci ve ikinci seçmenlerin 25 yaşını bitirmiş olmaları ve vergi vermeleri gerekmektedir. İntihâb-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı 1942 yılında kabul edilen 4320 sayılı Mebus Seçim Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır³⁴. 1908 seçimleri siyasi partilerin ilk defa yarıştığı ve nispeten daha özgür basın yayın faaliyeti ve propaganda ortamının sağlandığı seçimler olmuştur. İki dereceli sistem uygulanan bu seçimlerde İttihat ve Terakkî Fırkası, Ahrar Fırkası ile yarışmış ve ezici bir çoğunlukla kazanmıştır³⁵. İntihâb-ı Mebusan Kanunu daha sonraları yeni bir kanun çıkarılmadığı için 1912, 1914 ve 1919 seçimlerinde de geçerli olmuştur. Bu Kanun 1942 yılına kadar bazı değişiklikler ve ekler yapılmak suretiyle Cumhuriyet döneminde de uygulanmıştır³⁶. 1912 seçimleri ise siyasi literatüre dayaklı ve sopalı seçimler olarak girmiştir. İttihat ve Terakkî Partisinin 264 mebusla Meclise girdiği bu seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Partisi ancak 6 sandalye kazanabilmiştir. İttihat ve Terakkî Partisi seçimleri kazanmasına rağmen itibar kaybetmeye başlamış, Rumeli'deki ayaklanmalar ve siyasi çalkantılar yüzünden Hükûmet ve parti yıpranmaya başlamıştır³⁷.

Bir yandan muhalefetin tepkileri güçlenirken diğer yandan da İttihat ve Terakkî Partisinin muhalefete karşı olan hoşgörüsüzlüğü artmıştır. Bütün bu gelişmeler 1912 yılında ilk erken genel seçimin yapılmasına yol açmıştır. 1913 yılındaki Bâb-ı Âli baskınıyla siyasi iktidara tamamen hakim olan İttihat ve Terakkî Partisi 1914'te yapılan beşinci genel seçimlere rakipsiz olarak katılmıştır. İntihâb-ı Mebusan Kanunu bu seçimlerde de uygulanmakla beraber seçim öncesinde önemli bir değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikte ordu mensuplarının askerlik hizmetinde bulundukları süre içerisinde birinci ve ikinci seçmen olamayacakları hükme bağlanmıştır. 1914 Meclisi Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından bir süre sonra 21 Aralık 1918'de feshedilmiştir³⁸. Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandığı sırada Meclis-i

³⁴ Erol TUNCER: a.g.e., 21.

³⁵ Birol AKGÜN: a.g.e., 22.

³⁶ Erol TUNCER: a.g.e., 22.

³⁷ Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (İstanbul, 2004), 200.

³⁸ Ülkü VARLIK-Banu ÖREN: a.g.e., 68-71.

Umumînin üçüncü yasama dönemi yaşanmaktaydı. Bu dönem İkinci Meşrutiyetin en uzun parlamentolu dönemi olmuştur. Kanun-ı Esasî'nin 1914'te değiştirilen 69.maddesi gereğince savaş nedeniyle parlamentonun süresi bir yıl uzatılmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla ortaya çıkan Anadolu'nun işgaline karşı çıkan Millî Mücadele fikri, fiilî anlamda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri aracılığı ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıkması ile başlayan mücadele Türk İstiklâlinin sağlanması yolunda siyasi, hukukî ve askerî bir mahiyette olacaktır. Sivas Kongresi'nde ülke genelindeki cemiyetler birleştirilmiş ve "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını almıştır. Mustafa Kemal'in önderliğindeki Millî Hareket, Kanun-ı Esasî'nin öngördüğü resmî kurumların çalıştırılması'nda ve özellikle Meclis-i Mebusanın toplanması konusunda direktmiştir. Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında Millî Meclis'in bir an önce toplanması hususu önemle vurgulanmıştır. Ali Rıza Paşa Hükûmeti adına Salih Paşa ile yapılan Amasya Görüşmeleri neticesinde imzalanan Amasya Protokolü'nde de Milletvekilleri seçiminin serbestçe yapılması üzerinde fikir birliğine varılmıştır³⁹.

Seçimler, İntihâb-ı Mebusan Kararnamesi gereğince 1919'da Aralık ayının ilk yarısında yapılmıştır⁴⁰. Bu seçimlerde ilk defa Erzurum mebusu seçilen Mustafa Kemal İstanbul'a gitmemiş, çalışmalarını Ankara'dan yürütmüştür. Mustafa Kemal tarafından hazırlanan Misak-ı Millî metni gizli oturumda hazır bulunan bütün mebuslar tarafından imzalanarak 17 Şubat 1920 tarihindeki alenî toplantısında Son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmuştur⁴¹. Meclisin susturulması için en ağır tedbirlere başvuran İtilaf devletleri İstanbul'u işgal etmişler ve Müdafaa-i

³⁹E.Semih YALÇIN, Mustafa TURAN vd.:Türk İnkılâp Tarihi Ve Atatürk İlkeleri, (Ankara,2004), 151,171-173.

⁴⁰ Tarık Zafer TUNAYA:Türkiye'de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi,c.2,(İstanbul,1999),40.

⁴¹ E.Semih YALÇIN, Mustafa TURAN vd.: a.g.e.,178.

Hukuk yanlısı mebusları sürgüne göndermişlerdir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi Padişah Vahdettin tarafından 11 Nisan 1920'de kapatılmıştır⁴².

İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusanın dağıtılması üzerine olağanüstü yetkilerle donatılmış olan bir meclisin Ankara'da toplanması kararlaştırılmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adına Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, 19 Mart 1920'de Vilayetlere, Müstakil Livalara, Kolordu Komutanlarına hitaben seçimde uygulanacak kuralları "İntihab Hakkında Tebliğ" olarak yayınlamıştır. 12 maddeden oluşan bu tebliğde her livadan beş üye seçileceği, seçilecek kişilerin mebuslar hakkındaki yasal hükümlere tabi olacağı, seçimle oluşturulacak bu meclise dağıtılmış olan Meclis-i Mebusan üyelerinden Ankara'ya gelebilecek olanların da katılabilecekleri belirtilmiştir⁴³. Seçim gizli oyla ve mutlak çoğunluk yöntemine göre yapılacaktır. İçinde bulunulan şartlar yüzünden özel bir seçim yöntemi kullanılmıştır. O güne kadar basit çoğunluk yöntemiyle yapılmış olan seçimler mutlak çoğunluk sistemine göre yapılmıştır⁴⁴.

23 Nisan 1920 tarihinden itibaren artık resmî bir hüviyet kazanan millî teşkilât gayelerini daha açık bir biçimde ortaya koymaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihinde askerî ve mülkî erkana gönderdiği seçim talimatında, Meclis'in 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasına karar verilmiş, 22 Nisan 1923 tarihli telgraf ile de söz konusu tarihten itibaren mülkî ve askerî makamların ve bütün milletin müracaat edeceği makamın "Meclis" olacağı duyurulmuştur. 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan TBMM, yeni Türk devletinin ilk siyasi organı olarak faaliyete geçmiştir. Açılışından hemen sonra çalışmalarına başlayan TBMM'nin aldığı 1 numaralı kararla İstanbul Meclis-i Mebusanından gelen milletvekillerinin kendi çatısı altında toplanmaları kararlaştırılmış, bununla birlikte kendi kuruluşunu da düzenlemiştir. 24 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa söz alarak geniş bir konuşma yapmış ve

⁴² Tarık ZAFER TUNAYA: a.g.e.,40.

⁴³ Erol TUNCER: a.g.e., 22.

⁴⁴ Ülkü VARLIK, Banu ÖREN:a.g.e.,74.

Hükûmetin kuruluşu ile ilgili temel ilkeleri açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Hükûmet kurulmasının lüzumuna işaret eden teklifi 25 Nisan 1920 tarihinde kabul edildi ve "Kuvve-i İcraiye'nin" teşkiline karar verildi. Aynı gün yapılan görüşmelerde ayrıca Başkanlık Divanı seçimleri de tamamlanmış, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'e Hükûmetin kurulması ile ilgili olarak verdiği teklifte, Hükûmetin yapısına ilişkin ilkeleri açıklamıştır. 23, 24 ve 25 Nisan günü alınan kararların Millî Hâkimiyet ilkesine dayanan bir meclisi ve Hükûmeti oluşturması bakımından anayasa niteliği taşıdığı söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920'de kabul edilen anayasa niteliğindeki teklifi 13 Eylül 1920'de TBMM'ne verilerek, 18 Eylül'de Mecliste alınan ve siyasi, sosyal, askerî ve idarî yönden düzenlemeleri öngören program, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'nın hazırlanmasına temel teşkil etmiştir. TBMM'nde 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı ile kabul edilen bu Anayasa ile ayrı bir Türkiye Devleti'nin varlığından bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti'nin yok olmasıyla yeni bir devletin kuruluşunu, hukukî yönden belgelemiştir. Yeni Anayasa aynı zamanda Millî Hâkimiyeti esas alan ve vatanın kaderine Millî Hâkimiyetin temsilcisi olarak TBMM'nin el koymasını mümkün kılan bir siyasi ve hukukî vesikadır⁴⁵.

TBMM'nin 1 Nisan 1923'de yeni seçimlere girme kararından sonra Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun "Halk Fırkası" haline geleceğini bir beyanname ile kamuoyuna duyurmuştur⁴⁶. 1923 seçimlerinde de temel olarak İntihâb-ı Mebusan Kanunu uygulanmıştır. Bu Kanun'un 3 Nisan 1923 tarihinde 320 sayılı yasayla bazı maddeleri değişikliğe uğratılmıştır. Yeni yasaya göre her 20.000 erkek nüfus bir milletvekili seçecektir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiş, birinci ve ikinci seçmen olabilmek için vergi verme şartı kaldırılmış böylece oy hakkı önceki seçimlere göre az da olsa genişlemiştir. İki dereceli ve mutlak çoğunluk yöntemine göre

⁴⁵ E. Semih YALÇIN, Mustafa TURAN, vd: a.g.e., 180, 272-276.

⁴⁶ Nermin ABADAN: a.g.e., 20.

yapılan seçimlerde birkaç bağımsız adayın dışında Halk Fırkası kazanmıştır⁴⁷. CHP kurulduğu günden başlayarak ülkenin resmî partisi olmuştur. Parti ilk yirmi yıllık tarihinde iki kez “tek parti” olma durumundan çıkmış ama bu durum oldukça kısa sürmüştür. Parti tüzüğü demokratik bir nitelik göstermesine rağmen örgütlenme modeli İttihat ve Terakkî Partisine benzer bir şekilde merkeziyetçi ve otokratiktir⁴⁸.

1923-1946 döneminde yapılan seçimler, seçimlerin uyması gereken temel kurallar açısından değerlendirildiğinde demokratik olarak nitelendirilmesi oldukça güçtür. Bu seçimlerin hepsinde adaylar tek parti CHP tarafından belirlenmiş, siyasi iktidarı biçimlendirmek açısından fazla etkili olmamıştır. Seçimlerdeki esas siyasi mücadele parti kademelerinde aday olabilmek için verilmiş, seçmenden ise partinin saptadığı adayları onaylaması beklenmiştir. İki kez çok partili sisteme geçiş denemesinde bulunuldu ise de Terakkiperver Cumhuriyet Partisi herhangi bir seçime katılma imkanı bulamadan kapatılmış, Serbest Cumhuriyet Fırkası 1931 yerel seçimlerine katılmış ise de genel seçime kadar feshedilmiştir. Tek Parti döneminde Osmanlı Devletinde olduğu gibi seçimler iki dereceli olarak yapılmıştır. Bu dönemde seçimler birkaç gün sürerken sandık anahtarları merkezî idare tarafından atanmış olan “seçim kurulu reisi”nde buluyor oy tasnifi ise gizli olarak yapılıyordu⁴⁹. 1927 seçimlerinin en önemli özelliklerinden birisi 1924 Anayasası’nın hazırlanışından sonraki ilk seçimler olmasıdır. Anayasa’da seçme ve seçilme ile ilgili haklar, ikinci bölümde yasama görevi başlığı altında 9 ile 30.maddeler arasında düzenlenmiştir⁵⁰. 1931 seçimleri bir değişiklik arz etmezken 1935 seçimleri öncesinde önemli bir mevzuat değişikliği gerçekleşmiştir. 1931’de kadınlara yerel seçimlere katılma hakkının tanınması ve 1934’te Anayasanın 10 ve 11. maddelerine konulan “22 yaşını bitiren her Türk mebus seçme ve 30 yaşını bitiren kadın erkek her Türk mebus seçilme hakkına sahiptir” hükmüyle oy hakkı genişletilmiştir.

⁴⁷ Ülkü VARLIK, Banu ÖREN: a.g.e.,75.

⁴⁸ Mete TUNÇAY: “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)”, CDTA, C.8,(İstanbul,1986), 2019.

⁴⁹ Şirin TEKELİ: Cumhuriyet Döneminde Seçimler, CDTA, C.7, (İstanbul,1983), 1816.

⁵⁰ A.Şeref GÖZÜBÜYÜK: Açıklamalı Türk Anayasaları,(Ankara,1993) 57-62.

1935 seçimleri “genel oy” ilkesinin uygulandığı ilk seçimler olması ve kadın milletvekillerine meclis yolunu açması dolayısıyla Türk siyasi hayatı içinde önemli bir yere sahiptir⁵¹.

1943 seçimleri öncesinde ise önemli bir değişiklik söz konusudur. 14 Aralık 1942 tarih ve 4320 sayılı Mebus Seçim Kanunu hazırlanmıştır. 56 maddeden oluşan bu kanun, Cumhuriyet dönemindeki ilk seçim kanunudur. Böylece o tarihe kadar yürürlükte kalan İntihâb-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı da böylece yürürlükten kaldırılmıştır. Seçim Kanunlarının en kısa ömürlüsü olan bu kanun, 5 Haziran 1946’da çıkarılan 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. Çok partili sisteme ve demokratik seçimlere gidilmesine yol açan bu kanun ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, ikinci seçmen uygulamasına son verilmiştir. Liste usulü çoğunluk sisteminin kullanıldığı 1946 seçimlerine⁵² yeni kurulan Demokrat Parti de girmiştir. Ancak yeni kurulan bu parti örgütlenmesini tam olarak tamamlayamamış ve seçimlere sınırlı olarak katılabilmektedir. Bu seçimler çeşitli iddiaları da beraberinde getirmiş, Demokrat Partililere özellikle CHP’li devlet görevlileri tarafından baskı yapıldığı iddia edilmiştir. Demokrat Partililer ise seçim kampanyası sırasında tek parti anlayışını sık sık eleştirmişlerdir⁵³. 4918 sayılı kanun gereğince seçimler “açık oy”, “gizli tasnif” esasına göre yapılmış⁵⁴ ve bu usul seçim sonrasında en çok eleştirilen konuların başında gelmiştir. Türk Demokrasi Hayatı içerisinde 1946 seçimleri, II. Meşrutiyet dönemindeki 1912 seçimleri kadar çok tartışılan ve dürüstlüğünden şüphe duyulan seçimler olmuştur⁵⁵. DPlilere göre CHP tek parti döneminin alışkanlıklarını sürdüren bir seçim stratejisi uygulamıştır. İnönü ise seçim hilelerinden haberdar olmadığını söylemektedir⁵⁶. Seçimlere hile karıştırıldığı

⁵¹ Ülkü VARLIK-Banu ÖREN: a.g.e., 80.

⁵² Erol TUNCER: a.g.e.,22.

⁵³ Feroz Bedia Turgay AHMAD: Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971,(İstanbul,1971),23.

⁵⁴ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e.,259.

⁵⁵ Tefik ÇAVDAR: Demokrat Parti,CDTA, C.8 (İstanbul,1986),2060-2064.

⁵⁶ Mehmet KABASAKAL: a.g.e.,173.

söylentileri iktidardaki CHP'yi yıpratırken 1950 seçimlerine giden süreçte DP büyük güç kazanmıştır.

14 Mayıs 1950 seçimleri ise Türk demokrasi tarihi açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. 1946-1950 dönemi CHP'nin tek parti anlayışına karşı muhalefetin yaygınlaştığı ve arttığı bir dönem olmuş, DP toplumdaki bu hoşnutsuzluğu kendi lehine kullanmayı başarmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü'nün de seçim kampanyasına bizzat katıldığı⁵⁷ 1950 seçimleri ile çoğulcu ve rekabetçi bir parti sistemine geçilmiştir. DP'nin yanı sıra seçimlere CHP ve Millet Partisi(MP) katılmıştır. Tek turlu çoğunluk sisteminin uygulanması DP'nin parlamento'da çok güçlü bir şekilde temsil edilmesini sağlamıştır. Şüphesiz ki gerçek anlamda demokratik koşullarda seçim yapılmasını sağlayan en önemli etken, 16 Şubat 1950 tarihli ve 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'dur. 171 esas ve 7 geçici maddeden oluşan bu Kanun ile tek dereceli liste usulü çoğunluk sistemine göre seçimler yapılmıştır. En önemli değişiklik ise Kanun'un birinci maddesinde belirtilen *"milletvekili seçiminin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının ise açık olacağı"* şeklindeki ifadedir. Böylece 1946 seçimleri sonrasında en çok eleştirilmiş olan husus ortadan kaldırılmış ve Seçim Kanunu bu açıdan demokratik bir nitelik kazanmıştır. Aynı zamanda seçimlerin yargı denetiminde yapılması kabul edilmiş ve İl, İlçe ve Yüksek Seçim Kurulları kurulmuştur⁵⁸. Bu Kanun'da yöntem değişikliği olmakla birlikte milletvekili seçilme şartlarında farklılık görülmemektedir. Çok büyük bir katılımın gerçekleştiği 1950 seçimleri ile halk ilk defa olarak serbest irade ve oy vasıtasıyla iktidarı değiştirmiş böylece tek partili rejimden çok partili rejime geçiş süreci tamamlanmıştır⁵⁹.

1950 seçimleriyle birlikte demokratik bir şekilde iktidarın değişmesi genel bir siyasi istikrar ve güven duygusu getirmiş, Avrupa kalkınma planına

⁵⁷ Tefik ÇAVDAR: Türk Demokrasi Tarihi (1950-1995), 17-21.

⁵⁸ Erol TUNCER: a.g.e., 23.

⁵⁹ Ülkü VARLIK-Banu ÖREN: a.g.e., 89.

dahil edilen Türkiye’de yerli ve yabancı sermaye sahipleri tarafından çeşitli endüstri dallarında yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. İktisadî büyüme ile birlikte çiftçiye krediler verilmesi, fabrikaların açılması gibi faaliyetler DP’nin iktidardaki yerini sağlamlaştırmıştır. 1950-1954 dönemi önceki yıllara kıyasla nispeten daha hür ve demokratik görünüm arz etmektedir⁶⁰. Görünürdeki ekonomik büyüme ve bunun sağladığı refah ortamı DP’nin 1954 seçimlerine çok daha güçlenerek girmesini sağlamıştır.

1954 seçimleri neticesinde DP önceki seçimlerden çok daha büyük bir çoğunlukla iktidara gelmiştir. CHP ise çoğunluk sistemi uygulanması nedeniyle aldığı %34.78’lik oy oranına rağmen ancak 30 milletvekili ile temsil edilebilmiştir. Çoğunluk sistemi usulü bu dönemde çok tartışılmış, CHP ilk defa olarak bu yöntemin sakıncalarını gündeme getirmeye başlamıştır⁶¹. İktidara geldikleri zaman sağlam bir demokrasi düzeni kurmayı hedefleyen DP, 1954 seçimlerinden sonra iktidara tamamen yerleşmiş iktisadî hedefleri ön plana alarak demokrasiyi güçlendirmeyi ise ihmal etmiştir⁶². Milletvekili Seçimi Kanunu’nu 30 Haziran 1954’te yeniden düzenleyen DP, muhaliflerin seçim anlaşması yapmasını önlemiş, siyasi partilerin radyo konuşmaları yasaklanmış, bu yetki yalnızca Hükûmete tanınmıştır⁶³. Böylece devlet radyosunun Hükûmet tekeline alınma süreci başlamıştır. Muhalefete oy veren seçmenlerin ve seçim bölgelerinin cezalandırılması ise siyasi baskıların başka yönüdür. Aynı tarihte çıkarılmış başka bir yasa ile 1954 seçimlerinde çoğunlukla Millet Partisine oy veren Kırşehir adeta cezalandırılarak ilçe haline getirilmiştir. CHP’ye çoğunluk sağlayan Malatya’dan ise Adıyaman ilçesi alınmış ve il haline getirilmiştir. 1957 seçimlerinin yaklaştığı dönemde ise partilerin seçim dönemleri dışında toplantı ve gösteri yürüyüşleri düzenlemeleri de yasaklanmıştır⁶⁴.

⁶⁰ Kemal KARPAT: Türk Demokrasi Tarihi, (İstanbul, 1996), 330-332.

⁶¹ Ülkü VARLIK-Banu ÖREN: a.g.e., 90.

⁶² Kemal KARPAT: a.g.e., 337.

⁶³ Mehmet KABASAKAL: a.g.e. 186.

⁶⁴ Bülent TANÖR: a.g.e., 353.

1954 -1957 dönemi iç ve dış politika açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Ekonomik sorunlar giderek büyümeye başlarken DP'nin özgürlükleri kısıtlayıcı tavırları aydınların tepkilerine neden olurken kendi bünyesi içinde bir bölünmeye yol açmıştır. DP IV. Büyük Kongresi öncesinde partiden çıkartılan ve on dokuzlar olarak bilinen muhalifler 1955'te Hürriyet Partisini kurmuşlardır. 1957 seçimleri öncesinde yeni kurulan Hürriyet Partisi, CMP ve CHP arasında bir muhalefet cephesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Siyasi yönden olduğu kadar ekonomik açıdan da baskı altında kalan DP, şartlar daha da ağırlaşmadan bir erken seçim arayışına girmiştir. 1957 seçimleri DP'nin iktidarı altında gittikçe sertleşen bir siyasi ortam altında yapılmıştır. DP'nin oy oranı bu seçimlerde %50'nin altına inmekle birlikte yürürlükteki seçim sistemi dolayısıyla iktidarda kalmayı başarmıştır⁶⁵. Bu seçimlerde DP toplam oylara oranla azınlıkta olmasına rağmen, çoğunluk sisteminin sağladığı avantajlardan yararlanmıştır. 1957 seçimleri sonrasında DP'nin eski gücünü yitirdiği ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra muhalefete karşı alınan tedbirler daha da sertleşmiş, iktidar- muhalefet ilişkileri ise gerginleşmiştir. CMP, Köylü Partisi ile birleşirken Hürriyet Partisi de CHP'ye katılmış ve muhalefet birleşerek güç birliği yapmaya başlamıştır. DP'ye karşı tepkiler gün geçtikçe artarken basından sonra üniversiteler de iktidarın karşısında yer almaya başlamıştır. İktidar-muhalefet çatışması 1960 yılında en yüksek noktasına ulaşırken DP meclis grubu CHP hakkında bir tahkikat açılmasına karar vermiş bu önerge 18 Nisan'da meclis tarafından kabul edilmiştir. 27 Nisan 1960 tarihinde kabul edilen 7468 sayılı "TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife Selahiyetleri Hakkında Kanun"'a göre ise Meclis içinden seçilecek on beş kişilik bir komisyon, muhalefetin ve bir kısım basının faaliyetleri hakkında soruşturma yapmak, suçlu gördüğü kimselerin yargılanmalarına karar vermek, gazete ve dergilerin basılmasını ve dağıtılmasını yasaklamak ve soruşturmaların yapılması için her türlü tedbiri almak gibi ancak mahkemelerin kullanacağı yetkilerle donatılmıştır. Bu karar ve Kanun DP iktidarına olan tepkileri daha da büyütmüş üniversite

⁶⁵ Tefik ÇAVDAR: Türkiye'nin Demokrasi Tarihi...,78.

öğrencilerinin iktidara karşı giriştikleri eylemler, sokak gösterileri, 21 Mayıs'ta Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin başlarında subay ve komutanlarıyla yürümesi DP iktidarının sonunu hazırlamıştır⁶⁶.

27 Mayıs 1960 Müdahalesi ile birlikte Türk Silahlı Kuvvetlerinin memleket idaresini ele alması Türk siyasi hayatında yeni bir dönem başlatmıştır. DP kapatılmış diğer siyasi partiler ise faaliyetten men edilmiştir. DP yöneticilerinin tutuklanması, Yassıada Mahkemeleri'ndeki yargılamalar neticesinde başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere gerçekleştirilen idamlar döneme damgasını vurmuştur. Siyasi içerikli bu idamlar bu güne kadar kamuoyunda çok tartışılmıştır. Parlamenter sisteme geri döndükten sonra özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda bazı siyasi partiler ile ordu arasındaki gerginliğin temel nedenlerinden birisini bu idam meselesi teşkil etmiştir. DP'nin özellikle 1954'ten sonra pek çok konuda hatalı politikalar izlediği açıktır. Ancak halkın oyu ile iktidara gelmiş bir siyasi partinin yöneticilerinin böylesine trajik bir sonu hak etmediği de ortadadır.

27 Mayıs'tan kısa bir süre sonra Millî Birlik Komitesi tarafından kabul edilen geçici anayasa rejimi süresince siyasi partilerin il ve ilçe merkezleri dışında herhangi bir isim altında teşkilat kurmaları yasaklanmıştır. Ocak 1961 ile Mayıs 1961 arasında yaklaşık dört buçuk ay gibi kısa bir sürede hazırlanan yeni Anayasa 9 Temmuz'da halkoyuna sunulurken meşrulaştırılmıştır. 1961 Anayasası'nda siyasi partiler "ister iktidar da ister muhalefette olsunlar demokratik sistemin vazgeçilmez unsurları" olarak kabul edilmektedir⁶⁷. 1961 Anayasası'na göre yeni TBMM ise Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki kanattan oluşacaktır.

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ile 25 Mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı Millet Meclisi üyelerinin seçimini düzenleyen yeni bir Kanun çıkarılmıştır. 43 Esas ve 4 geçici maddeyi içeren bu Kanunla, Liste usulü

⁶⁶ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 259.

⁶⁷ Nermin ABADAN: a.g.e.,25.

çoğunluk sistemi terk edilmiş ve Nispi Sistem uygulamasına geçilmiştir. Nispi Seçimin Çevre Barajlı d'Hont uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak 1965 seçimleri öncesinde yapılan bir değişiklik ile (15 Şubat 1965 tarihli 533 sayılı Kanun) Millî Bakiye Usulüne geçilmiş, 1965 seçimleri buna göre yapılmıştır. 1968 yılında yapılan bir değişiklik ile “Çevre Barajlı d'Hont usulü” ne dönüldü ise de, Anayasa Mahkemesinin iptal kararıyla “Barajsız d'Hont” usulüne geçilmiştir. 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile de seçmen yaşı 21'e düşürülmüştür⁶⁸. 1969 ve 1973 Seçimlerinde ise “Barajsız d'Hondt Sistemi”⁶⁹ uygulanmıştır.

1973 seçimlerine katılım % 66.8 oranında gerçekleşmiştir. 1969 seçimlerine katılım oranının % 64.3 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu seçimlerde az bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Ancak bu oran bu yöndeki beklentileri karşılamaktan uzaktır. Bu anlamda seçmenin sandık başına gitmek konusunda önceki yıllara göre daha isteksiz davrandığını söylemek mümkündür⁷⁰. Sekiz partinin katıldığı ve oyların en çok parçalandığı 1973 Seçimleriyle birlikte 1960'larda istisnâ bir durum gibi görülen koalisyon Hükûmetleri bu tarihten sonra bir zorunluluk haline gelmiştir⁷¹. 1970'lerde merkez sağda başlayan çözülme kalıcı hale getiren bu seçimler aynı zamanda tabandaki kutuplaşmaları da gözler önüne sermektedir.

⁶⁸ Erol TUNCER: a.g.e.,25.

⁶⁹ Bu yöntemle göre her partinin aldığı geçerli oylar, seçilecek milletvekili sayısına dayanılarak, saptanan ortak bir sayıya bölünür. Ortak bölen her partinin aldığı oy sayısında kaç kez varsa o parti o kadar milletvekili çıkarmış olur. Buna göre her partinin seçim bölgesinde aldığı oylar önce bire, sonra ikiye ve sırasıyla o seçim bölgesinde çıkarılacak milletvekili sayısına kadar bölünür. Bulunan sayılar da en büyüktan başlayarak aşağı doğru ve o çevreden seçilecek milletvekili sayısına uyan basamağa. İnilererek o basamaktaki sayı ortak bölen olarak alınır ve bununla her partinin oyları bölünerek çıkaracakları milletvekili sayısı bulunur. Bkz.(Esat ÇAM: a.g.e.,496).

⁷⁰ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE, Yayın No: 702, (Ankara, 1974), 6-7.

⁷¹ Şirin TEKELİ: a.g.e.,1816.

I. BÖLÜM

12 MART MUHTIRASI VE SEÇİM KANUNUNDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERLE SEÇİME GİDEN YOL

A. Muhtıraya Giden Süreçte İç ve Dış Politikadaki Gelişmeler

12 Mart Muhtırası, Türk siyasi hayatında ve demokrasi tarihimizde önemli dönemeçlerden birisini teşkil etmektedir. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri arasında yer alan ve üstü kapalı ya da dolaylı bir müdahale olarak nitelendirilen 12 Mart Muhtırası günümüze kadar en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur.

12 Mart Muhtırası'na giden süreçte iç toplumsal gelişmeler kadar dünyada meydana gelen oluşumların ortaya çıkardığı iç ve dış dinamikler de birlikte değerlendirilmelidir. Muhtırayla karşı karşıya gelinmesinde altmışlı yıllardaki , sosyal ve ekonomik gelişmelerin büyük rolü olmuştur. Muhtıra'nın birinci maddesinde vurgulanan ve müdahale için temel sebeplerden birisi olarak gösterilen “*anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar...*” ibaresi de yetmişlerin başındaki Türkiye'nin durumunu açık bir şekilde özetlemektedir⁷².

1. İç Politikada Yaşanan Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Huzursuzluklar

1960'lı yıllarda Türkiye'de sosyal huzursuzluk yaratan birçok mesele arasında özellikle anayasa tartışmalarının gündemi uzun süre meşgul ettiği bir dönem olmuştur. 1961 Anayasası için yapılan halk oylamasının

⁷² Davut DURSUN: 12 Mart Darbesi, (İstanbul, 2003), 14.

sonuçları,⁷³ bu Anayasa'ya karşı daha ilk günden itibaren toplumun bazı kesimlerinde güçlü bir muhalefetin varolduğunu ortaya koymuştur. Sandıktan % 40'a yakın olumsuz oy çıkmasının birçok sebepten kaynaklandığı düşünülebilir. 27 Mayıs müdahalesi sonrasında Anayasa yapma yetkisine sahip Kurucu Mecliste, Demokrat Parti (DP) eğilimindeki kişilerin yer almaları söz konusu olamamış, kapatılmış olması yüzünden parti olarak DP Temsilciler Meclisi'nde yer alamamıştır. Anayasa'nın yapım sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) rol almıştır. Dolayısıyla Temsilciler Meclisi, parti eğilimi yönünden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve aydın ağırlıklı idi. Böylece 27 Mayıs öncesinde Mecliste DP ile ağırlıklı olarak temsil edilen irade, anayasa yapma sürecine katılmamıştır. Bu yüzden bu grubun Anayasayı benimsemesi oldukça güçleşmiş ve Anayasa olumsuz yargılara hedef olmuştur⁷⁴.

1950-1960 arasında yaşanan gelişmelere karşı sınırlandırıcı birtakım düzenlemeler içeren 1961 Anayasası, yapımında temsil edilmeyen kesimler tarafından sürekli olarak eleştirilmiş ve anayasa değişikliği tartışmaları gündemden hiç düşmemiştir.

27 Mayıs müdahalesine neden olarak gösterilen en önemli gerekçelerden birisi, 1924 Anayasası'nın DP iktidarı tarafından ihlâl edilerek parti çıkarlarına alet edildiği iddiasıdır. Hareketin amacı kardeş kavgasını önlemek ve âdil seçimlere gitmek olduğu kamuoyuna açıklanmıştır. Askerî müdahale başarılı olmuş; üniversiteler, basın ve aydınlar tarafından da desteklenmiştir. Bu anlamda meşruiyet sorunu yaşanmamakla birlikte kendi kendini meşrulaştırma çabaları olduğu da görülmektedir. 27 Mayıs

⁷³ 157 sayılı Kanun: Bu Anayasa, halkoyuna sunulup, kabul edilince Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasası olur ve halk oyu sonuçları ile birlikte derhal Resmî Gazete'de yayınlanır. Bkz.(A. Şeref GÖZÜBÜYÜK: Açıklamalı Türk Anayasaları, (Ankara,1993), 182).; Geçerli oyların yaklaşık % 61.7'sinin "evet", oyu ile Anayasa kabul edilmiştir. 27 Mayıs Hareketi'nin ilk yıldönümünde kabul edilen Anayasa, 1 Haziran 1961'de Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. Bkz.(Feroz ve Bedia Turgay AHMAD:Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, (Ankara,1976), 233).

⁷⁴ Ergun ÖZBUDUN: Türk Anayasa Hukuku, (Ankara,1993), 23.

müdahalesini meşru olarak gösteren diğer bir gerekçe ise, Ordu İç Hizmet Kanunu'nun 34. maddesidir. Millî Birlik Komitesi (MBK) tarafından çıkarılan 12 Haziran 1960 tarihli 1 Sayılı Kanuna göre⁷⁵; vatandaşı birbirine düşürmek suretiyle Türk vatanını ve millî varlığı tehlikeye düşürmüş eski iktidara karşı bu kutsal vazifesini yerine getirmek üzere Türk Milleti adına harekete geçen Türk ordusu meclisi dağıtıp iktidarı geçici olarak MBK'ya emanet etmiştir⁷⁶. 1924 Anayasası'na göre TBMM'ye ait olan bütün hak ve yetkiler MBK'ya verilmiştir. MBK yasama yetkisini doğrudan doğruya, yürütme yetkisini de devlet başkanınca atanan ve komitece tasvip edilen Bakanlar Kurulu üyeleri eli ile kullanmaktadır. Komite, bakanları her zaman denetleyebilir ve görevden alabilir⁷⁷.

1924 Anayasası ise “*TBMM, milletin yegâne ve hakikî mümessili olup millet nâmına hakkı hakimiyeti istimal eder*” hükmünü getirerek tek başına egemenlik yetkisini kullanmaktaydı. 1961 Anayasası, bu hükmü yeniden düzenlemiş ve böylece TBMM egemenlik hakkını kullanan tek organ durumundan çıkarak Anayasa'da sözü edilen yetkili organlardan birisi olmuştur. Bu husus, demokratik devlet anlayışı açısından iki anayasa arasındaki en önemli farkı oluşturmaktadır. Egemenlik kavramında oluşan bu şekildeki bir değişiklik parlamenter sisteme geçiş isteğinin teorik temelleri arasında görülse bile, sonradan çeşitli gerekçelerle 1961 Anayasası'nı eleştiren çevrelere en azından ilk bakışta doğru ve haklı görünmüştür⁷⁸.

Yeni Anayasa'nın yürütme gücünü sınırlandırması ve güçsüzleştirilmesi kurumsallaşmayı olumsuz yönde etkilemiş ve bu hususu siyasi açıdan devamlı bir tartışma konusu haline getirmiştir. 1965 seçimlerinde tek başına iktidar olan Adalet Partisi(AP), Anayasa'nın değiştirilmesini öne sürerken

⁷⁵ 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun. Ancak yasanın ilk biçiminde varolan “geçici” sıfatı daha sonra 12.08.1960 gün ve 55 sayılı kanunla kaldırılmıştır.Bkz.(A. Şeref GÖZÜBÜYÜK: a.g.e., 93).

⁷⁶ Bülent TANÖR: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. 1789-1980, (İstanbul, 2000), 366.

⁷⁷ Bülent TANÖR: a.g.e., 367.

⁷⁸ Hikmet ÖZDEMİR: Çağdaş Türkiye (1908-1980), (İstanbul, 1997), 205.

muhalefetteki CHP ise sorunun Anayasa'da değil, mevcut Anayasa'yı uygulamak istemeyen iktidar partisinde olduğunu ve iktidar değişirse sorunun ortadan kalkacağını savunmuştur⁷⁹.

1965-1971 arası dönem Türk siyasi hayatında çok partili hayata en çok yaklaşıldığı dönem olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde; hem sağda hem de solda siyasal güçlerin o zamana dek görülmeyen ölçülerde geliştiği görülmektedir. Bu durumun sebeplerinden biri aynı zamanda sivil toplumdaki önemli gelişmelere de imkân veren 1961 Anayasasıdır. Anayasa, yeni güçlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, bu güçlerden biri olan işçiler örgütlenmeye başlamış ve dolayısıyla da toplumdaki değişim istekleri daha dinamik bir hâl almıştır. Köklü değişiklik isteyenler bunu bir an önce gerçekleştirmek hevesiyle kısa yoldan yönetime el koymanın yollarını aramışlardır. Bir kısmı sivil-asker aydınların işbirliği ile bir kısmı da halkın ayaklanması ile iktidara gelmek istemiştir. Ancak bu girişimler dayanmak istedikleri güçlerin eğilimlerine ters düşmüş, halk tepeden inme yöntemlerin ve şiddet hareketlerinin karşısında yer almıştır⁸⁰.

1961'den sonra daha belirgin bir şekilde ortaya çıkan sosyalist akım başlıca iki eksen etrafında gelişmiştir. Amacı sosyal adalet içinde hızlı kalkınmayı sağlamak ve Türkiye'yi tam bağımsızlığa kavuşturmak olan birinci eksen Marksizmi reddeden bir Sosyalizmin savunucusuydu. Partiler düzeni dışında bir takım güçleri harekete geçirip, Türkiye'de ilerici bir diktatörlük kurma stratejisini güden bu hareketin dayandığı başlıca toplumsal güçler "Atatürkçü ve antiemperyalist" olduklarını ileri süren ilerici aydınlar ve öğrenciler idi. 1961'de *Yön* dergisinin yayımlanmasıyla ilk kez ortaya çıkan bu akımın savunucuları düzeni değiştirmek için en çok ilerici olarak değerlendirdikleri subaylara güvenmiş ancak zamanla bu görüş değişime uğramıştır.

⁷⁹ Davut DURSUN: a.g.e., 17.

⁸⁰ Osman Metin ÖZTÜRK: Ordu ve Politika, (Ankara, 1993), 80.

Yön'den sonra ideolojiyi devralan gençlik grupları, iktidar değişiminin ancak gençliğin öncülük ettiği kent ve köy gerillacılığı ile sağlanabileceğini savunmuşlardır. Sosyalist akımın İkinci eksenini ise Türkiye İşçi Partisi(TİP) tarafından temsil edilmişti. Şubat 1961'de bir grup sendikacı tarafından kurulan TİP, Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığa getirilmesiyle güçlenmiştir. İdeoloji olarak Marksizmi benimseyen bu parti dayanak olarak işçi sınıfını seçmişti. 1965 seçimlerinde önemli bir başarı elde eden parti 1969 yılına gelindiğinde ise kritik bir dönüm noktasına gelmiştir⁸¹.

Batı Avrupa'nın benzer partileri gibi TİP de 1968 yılında Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgaliyle birlikte bir bölünme yaşamıştır. Bu dönemde Aybar, Alexander Dupçek'in "*güler yüzlü sosyalizm*" çağrısını destekleyerek açıkça işgale karşı bir tavır sergilemiştir. Ancak başını Behice Boran, Sadun Aren ve Çetin Altan'ın çektiği grup ise daha katı bir tutum sergilemiş⁸² ve durumu Marksizmin değil Sovyetler Birliği'nin bir yanlışı olarak değerlendirmişlerdir. Bu durum karşısında Aybar ise işgali, Sosyalizmin iflası olarak mütalaa etmiş ve sonuçta Marksist ideolojiden vazgeçmiştir. Parti başkanı ile diğer yöneticileri karşı karşıya getiren bu durum neticesinde iktidarı yasal yoldan elde etmeyi savunan bu iki grubun birbirine düşmesi, sistem dışı mücadeleyi savunan düşüncüyü güçlendirmiştir⁸³.

"Parlamento dışı muhalefet" kavramının öne çıktığı bu dönemde "zinde güçler" diye nitelenen asker-sivil bürokratlar, aydınlar, gençler, işçiler, topraksız köylüler, küçük üreticiler bu muhalefetin kurumsal unsurlarını meydana getiriyorlardı. TİP'in yasal yollardan iktidara gelmek istemesi, TBMM'yi sorunların çözümünde tek yetkili merci olarak görmesi soldaki dinamik unsurları ciddi bir şekilde rahatsız ediyordu. Özellikle Doğan

⁸¹ Cem EROĞUL: "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", Geçiş Sürecinde Türkiye, (İstanbul, 2003), 148.

⁸² William HALE: Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze, (Çev.Ahmet Fethi), (İstanbul,1994),155.

⁸³ Cem EROĞUL:a.g.m., 152.

Avcıoğlu ve çevresi, *Yön* dergisi TİP'e karşı belirgin bir şekilde tavır almışlardı⁸⁴.

Başta *Yön*, daha sonra ise *Devrim* dergisi çevresinde toplanan solcu aydınlar orduyu toplumdaki hızlı atılımların öncüsü olarak görüyor ve siyasette aktif rol oynamasını destekliyorlardı. Toplumsal ve siyasal gelişmede devrimci rolü oynayacak “zinde güçler” ve “ara tabakalar” tezini savunan *Yöncüler*, hayatta sonucu tayin edici unsurlara ara tabakalar adını vermişlerdir. Onlara göre Türkiye'nin en önemli üç sorunu bağımsızlık, kalkınma ve demokrasi idi. Uluslararası ittifaklara karşı çıkılırken özellikle Batı ittifakı eleştirilmektedir. Türkiye'yi sömürülen, ilkel bir toplum olarak niteleyen *Yöncüler* ağalığa karşı çıkmışlar, devletçilik ve kooperatifçiliği de savunmuşlardır.

Batı ile aradaki mesafenin ancak hızlı kalkınma ile kapatılabileceğini söyleyen *Yöncüler* temelde çok partili rejime karşı olmamakla birlikte 1946'da çok partili hayata geçilmiş olmasını erken bulmaktadırlar. Demokrat Parti iktidarı döneminde muhafazakârların işbaşına gelmesinin özgür düşüncenin susturulmasına yol açtığını öne süren *Yöncü*'ler genel olarak bu döneme karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmişlerdir. 27 Mayıs hareketini ise büyük bir hamle olarak değerlendiren bu aydınlar bu durumu gerçek düşünce özgürlüğüne kavuşulmasını sağlayan bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir⁸⁵.

Devrim dergisinin yazı işleri müdürlerinden Hasan Cemal, bu hareketin o dönemdeki görüşlerini “*Biz radikaller; Devrim dergisi çerçevesinde toplanan sol Kemalistler ya da asker-sivil aydın zümre, bir sabah vakti darbe ile çok partili sisteme son verip parlamentonun kapısına kilidi vurunca, sıra sosyalist devrime gelebilecekti. Önce demokratik devrim, sonra sosyalist devrim yani proletarya diktatörlüğü.*” sözleri ile ifade etmektedir. Cemal'e göre asker - sivil

⁸⁴ Tefik ÇAVDAR: Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1955, (Ankara, 2000), 187.

⁸⁵ Davut DURSUN: a.g.e., 32-33.

- aydın zümre ittifakıyla darbeden devrime uzanan bir süreç işlemeye başlayacaktır⁸⁶.

Yöncülerin ülkenin kalkınmasında aktif rol oynama işlevini başta orduya ve diğer parlamento dışı tabakalara vermeleri halk iradesini ve tercihini sistemin merkezine yerleştiren demokrasi sürecinin işleyişi ve demokratikleşme açısından ciddi bir sorun teşkil etmiştir. 1961-1971 arasındaki gelişmelerde baskın şekilde öne geçmiş olan bu anlayış, 12 Mart'a giden yolda önemli rol oynamıştır.

1969 seçimlerini AP'nin bir kez daha tek başına kazanmış olması parlamento dışı muhalefeti hızlandırmıştır. *Devrim* dergisi AP'yi, CHP'yi ve TİP'in başarısızlığını eleştiri yağmuruna tutarken bu ortamda demokratik yöntemleri savunan kesimlerin etkisi ise azalmakla birlikte mücadele parlamento dışına kaymıştır⁸⁷. Öğrenciler parlamento dışı muhalefet düşüncesinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Öğrenciler arasındaki gruplaşmaların iktidar ve muhalefet partileri ötesinde düzen yanlısı ve karşıtı olarak geliştiği altmışlı yıllarda çoğunlukla TİP'li yada TİP sempatzanı gençler tarafından Fikir Kulüpleri Federasyonu(FKF) kurulmuştur. FKF'lerin kurulması oldukça geniş bir öğrenci kesiminin siyasallaşmasına neden olmuştur⁸⁸.

1968 yılı dünyada olduğu kadar Türkiye'de de önemli gençlik hareketlerinin dönüm noktası olmuştur. 1968-1971 arasında bir çok gençlik olayına rastlanmaktadır ve bunların büyük çoğunluğu FKF'den 1969'da Ankara'da kurulan Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu(Dev-Genç)'na uzanan bir çizgide meydana gelmişlerdir⁸⁹.

⁸⁶ Hasan CEMAL: Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım, (İstanbul,1999), 30, 111.

⁸⁷ Davut DURSUN: a.g.e., 32, 34.

⁸⁸ Hikmet ÖZDEMİR:a.g.m., 226.

⁸⁹ Tefvik ÇAVDAR: a.g.e.,194.

Başlangıçta yetersiz eğitim sistemine tepki olarak gelişen ve ana muhalefet partisi CHP tarafından hoşgörü ile karşılanan öğrenci hareketi iç ve dış gelişmelerin etkisiyle 1968'den itibaren üniversite ve eğitim alanı dışında, Türkiye'nin bağımsızlığı ve kalkınma modelleri gibi mücadele alanlarına kaymıştır. Bir süre sonra ise bu hareket, devrim için silahlı eylem birlikleri şeklinde örgütlenmek isteyen ve silahlı mücadeleyi savunan Marksist-Leninist grupların denetimine geçecektir⁹⁰.

Öğrenciler arasında diğer devrimci Marksist örgütlerin en önde gelenleri ise Türkiye Halkın Kurtuluşu Ordusu (THKO) ve Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C) idi. Amaçları ve idealleri benzerlik taşıyan bu örgütlerin ileri sürdükleri tez, parlamenter Hükûmetin Türkiye'yi ABD'nin kölesi yaptığı ve kitleleri baskı altına aldığı yolunda idi. Devrimci eylem ise tek seçenek olarak sunulmaktaydı⁹¹. Başlangıçta Fransa'daki öğrenci eylemlerinin taklidi gibi algılanan ve fazla önemsenmeyen gençlik hareketleri üniversite işgalleri ve boykotlarla başladı. O dönemdeki gençlerin model aldıkları hareketleri üç grupta değerlendirmek mümkündür:

- Filistin Bağımsızlık hareketini yürüten FKÖ(Filistin Kurtuluş Örgütü)
- Güney Amerika'da bağımsızlık savaşı verirken öldürülen Che Guevara
- Mao tarafından başlatılan Kültür Devrimi

Daha demokratik bir üniversite isteği ile yaygınlaşan boykot ve işgaller 1971 Martı'na kadar şiddet dozunu arttırarak devam etti⁹².Kaçınılmaz olarak sağ akımların da tepkisini yükselttiği bu dönemde Alparslan Türkeş'in devralmasıyla yeniden canlanan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)1969'da Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak ismini değiştirmişti. Partiye bağlı olan ve “*bozkurtlar*” olarak anılan gençlik kolları bu dönemde kurulmuştur. Mart 1968'de Millî Türk Talebe Birliği önderliğindeki sağcı

⁹⁰ Hikmet ÖZDEMİR: a.g.e., 226.

⁹¹ William HALE: a.g.e., 156.

⁹² Tefik ÇAVDAR: a.g.e.,198.

gençlik İstanbul'da büyük bir miting (Şahlanış mitingi) düzenlemiş ve Ülkü Ocaklarının kurulma süreci başlamıştır.

Bu dönemde sağ kesimde görülen başka bir toparlanma eğilimi de İslâmcı akımlar çerçevesinde yer almıştır. 19 Mayıs 1968'de Dolmabahçe Cami'ind gösteri niteliğinde ilk toplu namaz kılınmıştır. İslâmcı akım, siyasi bir kimliğe bürünmeye başlamış olan Necmettin Erbakan'ın şahsında temsil edilmiştir. Erbakan'ın başını çektiği grubun Odalar Birliği mücadelesi İslâmcı muhalefetin harekete geçişinde önemli bir dönüm noktası olmuştur⁹³.

Öğrenci grupları arasında çekişmenin ortaya çıkışı gerek üniversite içinde gerekse dışında patlamaya hazır bir ortam yaratmıştı. Şubat 1968'de Ankara'da sağ görüşlü ve sol görüşlü öğrenciler arasında çıkan kavgalar ilk ciddi huzursuzluğun habercisiydi⁹⁴. 1968 yılının Temmuz ayında 6. filonun İstanbul'a gelip Dolmabahçe limanına demirlemesi ise aleyhte şiddetli gösterilere neden oldu. ABD'nin emperyalist politikalarının simgesi haline gelen 6. Filo'ya karşı İTÜ öğrencilerinin önce rıhtımdaki göndere bayrak çekmek şeklinde başlayan protestoları Taksim'e kadar yayılmıştır. Amerikan erleriyle öğrenciler arasında yaşanan gerginlikler ve gösterilerin dozunun giderek artması üzerine İTÜ ve yurdu polis tarafından kontrol altına alınmıştır. Polisin sert bir şekilde müdahale etmesi olayların daha da tırmanmasına sebebiyet verirken eylemler Ankara'ya sıçramış ve çok sayıda da tutuklanmalara neden olmuştur⁹⁵. Gençlik örgütlerinin Beyazıt meydanında emperyalizme karşı büyük bir miting düzenlemesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. 6. Filonun gelişiyile tırmanan gerginlikler 12 Mart'a kadar giden süreçte toplumdaki huzursuzluk ve endişeleri de arttırmıştır.

Dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan, bu hareketlerin hürriyetleri kötüye kullanmak olduğunu ve halkı huzursuz ettiğini söyleyerek bunlara izin

⁹³ Cem EROĞUL: a.g.e.,152.

⁹⁴ William HALE: a.g.e.,156.

⁹⁵ Engin HÖKE: 1960'lardan 1980'e Gençlik ve Mücadelesi, (İstanbul,1989), 47.

verilmeyeceğini açıklıyordu. Polis ile göstericiler arasında artan olaylar üzerine demeç veren Başbakan Süleyman Demirel ise “*devlet egemenliğini kimseye ezdirmeyeceklerini*” söyleyerek polisi savunuyordu. Hürriyetlerin kötüye kullanıldığını söyleyen Başbakan Demirel demeçlerinde bu hürriyetleri kısıtlamadan önleyici tedbirlerin alınamayacağını da her fırsatta vurguluyordu⁹⁶.

1969 yılı Ocak ayında Ankara’daki ABD elçiliğine Robert Kommer atanmıştı. Kommer’in daha önce Vietnam’da bulunması ve CIA gibi örgütlerle çalışmış olması kamuoyunun tepkisine neden olmuştu. Kommer’in İstanbul ve Ankara’ya gelişinde hava meydanlarında protesto gösterileri yapılırken⁹⁷ asıl olay 6 Ocak’ta ODTÜ’yü ziyaret ettiği gün patlak vermiştir⁹⁸. 6. filonun 16 Şubat’ta yaptığı ziyaret ise öncekinden çok daha şiddetli olaylara neden olmuştur.

1970 yılına gelindiğinde olayların şiddet dozu artmış ve çatışmalar yüzünden üniversiteler neredeyse kilitlenme durumuna gelmiştir. Köylerde ise toprak işgalleri şeklinde kendini gösteren eylemler yaygınlaşmaktaydı. Birçok il ve ilçede üretici mitingleri yapılıyor ve bu mitingler gençler tarafından destekleniyordu. Bütün bunların yanı sıra örgütlü işçilerdeki huzursuzluklar da kamu düzenini tehdit etmekteydi⁹⁹. 1967 yılında kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) bu dönemde hızla gelişme göstermişti.

⁹⁶ Feroz ve Bedia TURGAY AHMAD: Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, (Ankara,1976),349.

⁹⁷ Tevfik ÇAVDAR:a.g.e., 199.

⁹⁸ Kommer’in CIA’da çalışmış olmasını ve Vietnam’da milyonlarca kişinin ölümüne neden olan “yatıştırma programında” önemli bir rol oynamış olmasını protesto etmek amacıyla öğrenciler arabasını yakmışlardır. 1971-1972 yılının şehir gerillaları olarak ortaya çıkan Yusuf Arslan, Ulaş Bardakçı ve Sinan Cemgil gibi öğrenciler de bu olayları hazırlayanlar arasındaydılar. Bu dönemde ODTÜ, öğrenci ve polis arasında çıkabilecek olayları önlemek için kapatılmıştır. 13. basın toplantısında Başbakan Demirel üniversite olaylarının, Türk-Amerikan dostluğunu zayıflatmak isteyen azınlık bir öğrenci grubu tarafından meydana getirildiğini söyleyerek polisin üniversiteye girerek, hukukî görevlerini yerine getirmeye hakkı olduğunu söylemiştir. Bkz. (Feroz ve Bedia TURGAY AHMAD:a.g.e., 359).

⁹⁹ William HALE: a.g.e.,156.; Tevfik ÇAVDAR: a.g.e.,199.

12 Mart'a giden süreçte altmışlı yıllardaki sendika hareketlerinin de etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Sendikalar yalnızca ekonomik hayat üzerinde değil iktidarlar üzerinde oluşturdukları baskılarla da hayat üzerinde önemli sonuçlar doğuran eylemler gerçekleştirmişlerdi. Türkiye'nin en eski konfederasyonu olan Türk-İş, genel olarak "partiler üstü politika" anlayışı ve uygulamaları savunurken bu anlayışı kabullenmeyenlerin¹⁰⁰ ayrılımları ile kurulan DİSK ise işçi sınıfının menfaatleri için demokrat hayat görüşünü savunmuştur.

Parlamento dışı muhalefette ve kitle hareketlerinde DİSK ve memur sendikalarının en aktifi olan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) sol hareket ve eylemlere verdikleri destek ile bu mücadelede etkin rol oynamışlardır. DİSK üyesi sendikaların üye sayısını artırması huzursuzluklara yol açmıştır. Bu çizgideki sendikalar üyelerinin menfaatlerini korumaktan çok daha geniş anlayışla işçi sınıfının muhtemel iktidarını kurma mücadelesini yürütmüşlerdir¹⁰¹. Türk-İş kökenli milletvekillerinin girişimi ile 1969 ve 1970 yılları 274 ve 275 sayılı Sendikalar Kanunu ile Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu'nun değiştirilmesi çabalarına sahne olmuştur. Söz konusu bu değişikliklerle siyasi iktidar tarafından benimsenmeyen DİSK'in faaliyetleri engellenmesine çalışılmıştır.

DİSK'e yönelik bu hareketler karşısında en büyük ve etkin işçi eylemlerinden birisi 15 ve 16 Haziran 1970'de İstanbul ve İzmit-İstanbul arasında çok sayıda işçinin gösterileriyle doruk noktasına çıkmıştır¹⁰². Yaklaşık 200 büyük iş yerinde çalışan 100 binden fazla işçinin katıldığı eyleme Ankara'da ve İzmir'de de işyeri işgali ve oturma grevi şeklinde

¹⁰⁰ İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de sendikalar kurulmuş, 1952'de sendika konfederasyonu Türk-İş kurulmuştur. 1961'den sonra hızla 1965'te 360 binden fazla üyeye sahip olan sendika ideolojik ayrılıklar yüzünden bölünmüştür. 1962'de İstanbul'daki Paşabahçe Cam Fabrikası'ndaki grev sonrasında 6 sendika, Türk-İş'ten ihraç edilmeleri üzerine Devrimci İşçi sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuşlardır. Bkz.(William HALE: a.g.e.,157).

¹⁰¹ Davut DURSUN:a.g.e., 27.

¹⁰² Zafer ÜSKÜL: Siyaset ve Asker, (İstanbul,1989),114.

gösteriler yapılmıştır. İstanbul ve dolaylarında hayatı felce uğratan bu eylem neticesinde hükmet askeri birlikleri harekete geçirmiş ve meydana gelen çatışmalarda üç işçi hayatını kaybetmiş, çok sayıda da yaralanma hadisesi olmuştur. Bu olaylarda işçileri destekleyen öğrenciler de polisle çatışmaya girmiştir¹⁰³.

Başbakan Demirel ve Hükûmet İstanbul'daki olayları bir ayaklanma olarak değerlendirmiş ve bunun üzerine 16 Haziran itibarıyla İstanbul ili ile Kocaeli Merkez ve Gebze ilçelerinde bir ay süre ile sıkı yönetim ilan edilmiştir. İşçilerin 15/16 Haziran eylemlerinin anayasada öngörülen sıkıyönetim ilan nedenlerinden birisi olan "ayaklanma" sayılıp sayılamayacağı sıkıyönetim ilanından sonra da çok tartışılmıştır. Konu ile ilgili bilim adamlarının birçoğu sıkıyönetimin Anayasa'ya aykırı olduğu görüşünü savunmuşlardır. Sıkıyönetim kararının iptali için Danıştayda ve Anayasa Mahkemesinde davalar açılmıştır¹⁰⁴.

Yasa değişikliklerini protesto etmek için düzenlenen eylemler toplumda ciddi kaygılara yol açmıştır. Üniversite öğrencilerinden çok daha kalabalık ve örgütlü olan işçilerin bu eylemi sol gruplardan da destek bulmuştur. Dönemin atmosferi düşünülecek olursa bu derece organize bir hareket bir sol ayaklanmanın provası olarak değerlendirilmiştir¹⁰⁵.

1960'lı yıllar hızlı sanayileşmenin, toplumsal dönüşüm ve farklılaşmanın ortaya çıktığı dönem olmuştur. Ticarileşmenin etkisi altında tarım hızlı bir değişim geçirmiş, nüfus fazlası sanayiye kaymıştı. 1960-1970 arasında kent nüfusu beş milyon artarak toplamın % 39'una ulaşmaktaydı. Bu göçmenlerin çoğu kentlerin artık doğal bir parçası olan gecekondualarda yaşamaktaydılar. Bu büyük çaptaki göçler ve hızlı kentleşme çatışmaların da şartlarını hazırlamıştı. Yeni Anayasa'nın geçit verdiği sendikalaşma ve

¹⁰³ Feroz ve Bedia TURGAY AHMAD:a.g.e., 390.

¹⁰⁴ Zafer ÜSKÜL: a.g.e.,116.

¹⁰⁵ Davut DURSUN:a.g.e., 28.

özgürlükler işçilerin belirli ölçüde de olsa politikaya katılmalarına imkân tanımıştır¹⁰⁶.

Türk sanayii I.Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yayınlandığı 1963'ten 1971'e gelen süreçte, "ithal ikâmecî" diye nitelendirilebilecek bir tarzda yılda ortalama % 9'luk bir hızla büyüme göstermiştir. Sanayiye yapılan yatırımların yarısı kamu kesimi eli ile gerçekleştirilirken yatırımların çok küçük bir oranı, %1'den azı yabancı sermayeden kaynaklanıyordu. Yatırımların büyük çoğunluğu içeriden finanse edildi ve sanayi kesimi iyice korunmuş bir ortamda, rekabet gücünden yoksun bir maliyet yapısıyla gelişti. On yılın sonunda ise ithalatın %96'sı sermaye mallarından, ara girdilerden ya da sanayi hammaddelelerinden oluşmaktaydı¹⁰⁷.

1965 yılında tek başına iktidara gelen AP'nin en büyük hedeflerinden birisi de Demirel'in "Büyük Türkiye" sloganı ile özdeşleşen ekonomik büyümeyi sağlamaktı. Ancak demokratikleşme ve büyüme arzusu içindeki toplumun özelemleriyle örtüşen bu program daha çok nicel bir büyümeyi ifade ediyordu. Daha fazla özel araç ya da her eve bir soğutucu gibi tüketim ekonomisine özgü umutların gerçekleşmesi şeklinde özetlenebilecek bir büyüme amaçlanmaktaydı. Yurt içinde montaj nitelikli bir sanayinin ürünlerini vermesi bir zamanlar lüks sayılan dayanıklı tüketim mallarını Türk ailelerinin sıradan gereksinim malları haline getirmişti. Dönemin koşulları içerisinde enerji maliyetinin çok düşük olması, otomotiv sanayini de özendirilmekteydi. Yabancı know-how teknoloji ve sermaye ile üretilen ve kurulan tesislerin birer montaj hattı olmaktan öte özellikleri olmasa da sanayinin gelişmesinde önemli aşamalar kaydedilmiş, küçük işletmelere iş imkânları sağlanmıştı¹⁰⁸.

1970'lere gelindiğinde ise 1964'te millî gelirin ancak %14'ü oranında yatırım yapılabilirken artık %21.8 oranına ulaşılmıştı. Kişi başına düşen millî

¹⁰⁶ Çağlar KEYDER: "*Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası*", Geçiş Sürecinde Türkiye, (Der.Irvin C. Schick, E.Ahmet Tonak), (İstanbul, 2003), 64.

¹⁰⁷ Çağlar KEYDER: a.g.m., 63.

¹⁰⁸ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 168.

gelir 1962-1964 döneminde ortalama %3.1 iken 1965-1970 döneminde %4.3 gelişmişti. Türkiye'nin kamu bütçeleri 1964-1971 döneminde %180 artmış bulunuyordu¹⁰⁹. Ekonomide gözlenen bu nicel büyüme, üretim ilişkilerinde köklü bir değişim sağlamamakla birlikte sanayileşme stratejisi olarak ortaya konan ithal ikamesi yöntemi yurt içi sanayi katma değerinin büyümesine yardım etmişti. Aynı zamanda sanayileşmenin giderek daha kökleşmesine ve ekonomin çehresinin de bir ölçüde değişmesine yol açmıştır. Yurt dışındaki Türk işçilerinin gönderdiği dövizlerde dış ticaret açığını kapatmada önemli bir katkı sağlamıştır¹¹⁰. Bu beklenmedik döviz kaynağı yüzünden 1960'ların iktisadî patlaması 1970'lere kadar devam etti. Ancak ithal ikâmesi imkânlarının tükendiği noktada sosyal meseleler su yüzüne çıkmaya başlamıştır¹¹¹.

Türk sanayi kalkınmasının büyük ölçüde dışa bağımlı olması büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Bir alt yapı kurulamamıştı ve ithalata bağlı olduğu için fiyatları kontrol altında tutmak oldukça güçtü. Yabancı sermaye ile olan bağlantı özel sektörü de kendi içinde bölmüştür. Millî ekonomiye tehdit olarak algılanan bu durum bir süre sonra kutuplaşmalara yol açtı. Sol muhalefet sosyal adalet, âdil gelir dağılımı gibi kavramları öne sürerken, Adalet Partisi (AP) kendi bünyesindeki bir hizbin Demokratik Parti(DP) adıyla siyasallaşmasına tanık oldu. Ancak sağ kanattaki en dikkat çekici oluşum Necmettin Erbakan'ın kurduğu, âdil düzen ve millî ekonomi sloganıyla vücuda getirdiği MNP(Millî Nizam Partisi) idi¹¹².

Müdahalenin gerçekleştiği 12 Mart 1971'e gelindiğinde Türk ekonomisi on yıl öncesinden çok farklı bir görünüm çizmekteydi. Köklü ve kalıcı reformlar yapılamamasına karşın ziraî üretimin niteliği dahi değişime uğramıştı. Makine ile tarım yapılan toprak miktarı %30'a ulaşmıştı. İç Pazar

¹⁰⁹ Ali GEVGİLİLİ: Yükseliş ve Düşüş, (İstanbul,1987), 501.

¹¹⁰ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 170.

¹¹¹ Çağlar KEYDER: a.g.m., 64.

¹¹² MNP ve DP'nin kuruluşu ve ekonomik programları hakkında geniş bilgi tezimizin ikinci bölümünde ayrıntılı olarak yer almaktadır.

kendisine dar gelmeye başlamış ve dış fırsatlar arayışına girmişti. Ancak dengesiz kalkınmanın yol açtığı enflasyon ivme kazanmaya devam etmiş ve bunu sosyal ve rahatsızlıklar izlemiştir. 1958 ve 1960'da iki kez devalüasyon yaşanan Türkiye'de bunları 27 Mayıs müdahalesi izlemiştir.

1970 Ağustosunda ise ülkenin dış ticareti yine tıkanmış ve Demirel Hükûmeti de devalüasyona mecbur kalmıştı. Türk lirası %66 oranında değer kaybederken 1 dolar 9 liradan 15 liraya çıkarılmıştı. Bunları şeker, benzin ve diğer zamlar izlerken tepkiler ve huzursuzluklar çığ gibi büyüyordu. 1971'de Türk ekonomisi çıkmaz bir sokakta idi ve çıkmak için köklü reformlara ihtiyaç duymaktaydı¹¹³. Muhtıranın birinci maddesinde de müdahale için öne sürülen gerekçeler arasında “sosyal ve ekonomik huzursuzluklar” önemle vurgulanmaktaydı.

2. Dış Politikadaki Gelişmeler ve Haşhaş Meselesi

Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullar dış politikasına da etki etmiştir. 1963 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine giren Türkiye'nin I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında “herhangi bir olağanüstü yardıma gerek duymadan” kalkınmayı gerçekleştirmesi hedefleniyordu. Dış yardıma olan ihtiyacın giderek azalması Türkiye'nin dış politikası açısından özellikle 1960'lı yılların ortasından itibaren önemli ölçüde serbestlik sağlamaktaydı. Ancak dış ekonomik yardımlara olan ihtiyacın tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Bu süreçte başta Vietnam savaşı olmak üzere, çeşitli ekonomik nedenler yüzünden ABD dış yardımlarını kısmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bu yıllarda Amerika'dan kısmen koparak Avrupa'ya yönelmesinde Ortak Pazar (AET) ile kurduğu yeni ilişkilerinde önemli rolü olmuştur.

¹¹³ Feroz AHMAD:a.g.e., 330.; Mehmet Ali BİRAND, Can DÜNDAR, Bülent ÇAPLI: 12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi, (İstanbul, 2002),190.

Ortak Pazar ile kurulan ilişkilerde ekonomik sebeplerden çok sebepler önemli rol oynamıştır. Başbakan Demirel, 17 Mayıs 1967 tarihli Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Konseyi'nin Brüksel'deki toplantısında yaptığı konuşmada *".... Türkiye için AET, demokrasi düzeninin gerçek bir başarısıdır. Topluluk ile aynı demokrasi anlayış ve idealine sıkı sıkıya bağlı olan Türkiye'nin Altıların safında tereddüt etmeden yer almasının sebeplerinden biri de budur. AET'nin temsil ettiği ekonomik düzen, Türkiye'nin kendine seçmiş olduğu ekonomik düzendir..."* diyerek durumu açıkça ifade etmektedir¹¹⁴.

Uluslararası ilişkilerde Doğu ve Batı blokları arasındaki soğuk savaş hali devam etmekle birlikte bloklar arasında yumuşama gündeme gelmiş, silahların sınırlandırılması konusunda görüşmeler başlamıştı. Bu durum Sovyetler Birliği ile sınır komşusu ve NATO üyesi olan Türkiye'nin politikasını da etkilemiştir. 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye bir yandan Batı ile ilişkilerini sürdürürken diğer yandan da Sovyetler Birliği ile ilişkilerini onarmaya bunun yanı sıra Ortadoğu, İslâm Dünyası ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmiş ve tek yanlı dış politika çizgisinden çok yönlü dış politika çizgisine geçmiştir¹¹⁵.

Türkiye'nin geçmiş yıllara kıyasla 1960'ların ortalarından itibaren daha dinamik dış politika izlemesinde dış etkenlerin yanı sıra iç etkenlerin de rolü olmuştur. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlüklerle birlikte Türk siyasi hayatına katılan ideolojik sol görüşün etkisiyle dış politika konuları daha fazla tartışılır olmuştur. Sol çevreler tarafından özellikle ABD ile olan ilişkiler yoğun bir şekilde eleştirilirken NATO üyeliğinin Türkiye için bir ayak bağı olduğu öne sürülmüştür. Ancak 1964'e kadar bu konudaki görüşlere kamuoyu tarafından fazla itibar edilmemiş, sol çevrelerin ön yargılı görüşleri olarak değerlendirilmiştir. Ancak 1963 Aralık ayında patlak veren Kıbrıs olayları

¹¹⁴ Mehmet GÖNLÜBOL - Ömer KÜRKCÜOĞLU: Olaylarla Türk Dış Politikası (1965 - 1973 Dönemi Türk Dış Politikası), (Ankara,1993), 500, 518.

¹¹⁵ Davut DURSUN: a.g.e., 18.

neticesinde Türkiye'nin müdahale kararına karşı Başkan Johnson'un, zamanın Başbakanı İsmet İnönü'ye 1964'ün Haziran ayında gönderdiği mektup, Türk dış politikasındaki yeni aşamanın başlangıcını teşkil etmiştir.

Başkan Johnson'un bir Sovyet saldırısı halinde NATO'nun Türkiye'yi savunmayacağı yolundaki tehdidi¹¹⁶ Türk kamuoyunda büyük tepkilere yol açmış, ABD ve dolayısıyla Batı ile olan ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Bir süre sonra ABD ve NATO karşıtlığı görüşler hızla taraftar bulmuş ve bu görüşler özellikle üniversite öğrencilerinin kullandığı başlıca sloganlar haline gelmiştir. Hatta bu durum 1970'lerin başlarında Türkiye'de Amerikan üs ve tesislerinin dinamitlenmesine, buralardaki görevlilerin kaçırlmasına varan yeni boyutlara ulaşmıştır. Kıbrıs sorunuyla birlikte açıklığa kavuşan Amerika'nın NATO politikası, Türkiye'deki iç gelişmeleri dolaylı olarak etkilerken, çeşitli nedenler yüzünden Türkiye'de mevcut bulunan bir potansiyeli tahrik ederek ona hız kazandırmıştır. İç ve dış politika arasındaki bu karşılıklı etkileşim neticesinde, radikal solun örgütlenerek eyleme girişmesi, Türkiye'yi 12 Mart Müdahalesi'nin eşiğine getirmiştir¹¹⁷.

Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin uluslararası alandaki yalnızlığını gözler önüne sererken 1965 seçimleriyle işbaşına gelen AP Hükûmetinin politikalarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Kosigin'in Türkiye, Başbakan Demirel'in de Sovyetler Birliği ziyaretleri ile güçlenen Türk-Sovyet yakınlaşması Batı dünyası tarafından dikkatle

¹¹⁶ Başkan Johnson'un 5 Haziran günü Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup tehdit dolu ifadeler içermekteydi. Başkan Johnson'un mektubunda ana hatlarıyla şu hususlar belirtiliyordu: 1. Türkiye garanti antlaşmasını tam işletmeden adaya müdahale kararı almıştır. Türkiye henüz müdahale hakkını kullanamaz. 2. Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askerî bir müdahale, kendisini Sovyetler Birliği ile bir çatışma durumuna sokabilir. Türkiye NATO'lu müttefiklerine danışmadan onların "rıza ve muvaffakati"ni almadan böyle bir harekete giriştiğine göre, acaba NATO'nun Türkiye'yi savunma yükümlülüğü var mıdır? Türkiye bu noktayı herhalde düşünmedi. 3. Türkiye ile Amerika arasında mevcut 12 Temmuz 1947 tarihli yardım anlaşmasının 4. maddesine göre, Türkiye Amerika'nın vermiş olduğu silahları Kıbrıs'a müdahalede kullanamaz. Çünkü bu silahlar Türkiye'ye savunma amacı ile verilmiştir. 4. Ayrıntılı görüşmeler için Türkiye Başbakanı Washington'a giderse Başbakan Johnson bundan memnun olacaktır. Bkz. (Fahir ARMAOĞLU: 20. yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)., Ankara, 1992), 788-789.

¹¹⁷ Mehmet GÖNLÜBOL-Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e, 494-499.

izlenmiştir. Irak'ın SSCB'den aldığı Mig uçaklarının Türkiye hava sahası üstünden geçmeye başlaması, hattâ Türk hava alanlarına inerek yakıt ikmali yaptığı iddiaları gündemi meşgul etmiştir.

Türk-Sovyet yakınlaşması sonucunda Sovyetler Birliği, Seydişehir Alüminyum, İskenderun Demir Çelik, Aliağa Petrol Rafinerisi tesislerine yarım milyar doları aşkın kaynak sağlamaya söz vermekle kalmamış aynı zamanda teknisyen göndermeyi de üstlenmişti¹¹⁸. Arap-İslâm ülkeleri ile de yakın ilişkiler kuran Demirel Hükûmeti, Batı ile mevcut ilişkilerini zedelemekten, özellikle gelişmekte olan komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmak çabasına girişmiştir. Demirel bu durumu “*Türkiye’de hiçbir Başbakan ABD’ye benim kadar “hayır” dememiştir*” sözleriyle ifade etmektedir¹¹⁹.

ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep olan bir diğer mesele ise afyon ekimi meselesidir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika’da uyuşturucu madde kullanımının artarak yaygınlaşması, devletin ileri gelenlerini endişeye sevk etmiş ve gençliği kurtarma çareleri aranırken gözleri de Türkiye’ye çevirmiştir. Çünkü “Altın Üçgen”¹²⁰de yetiştirilenlerin yanı sıra diğer yerlerde yetiştirilip Amerika’ya sokulan afyonların kalitesi üstün olduğu için Türk Haşhaşı olarak piyasaya sunulmaktaydı. Uyuşturucu kaçakçıları tarafından yürütülen bu propaganda ABD’ye giren bütün eroinlerin Türkiye’den geldiği kanaatini yaygınlaştırıyordu.

1968’de Başkan seçilen Richard Nixon uyuşturucu maddelere karşı savaş ilan ettiğini açıklayarak narkotik bütçesini iki katına çıkartmıştır¹²¹. Başkan Nixon Amerikan kamuoyunun önüne iki sorun getirmişti. Birincisi güçlü Amerika’nın Vietnam’da başarıya ulaşamaması ve binlerce gencin

¹¹⁸ Ali GEVGİLİLİ: a.g.e.,432-435.

¹¹⁹ Mehmet GÖNLÜBOL,Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 500.

¹²⁰ Laos-Tayland-Birmanya sınırlarının birleştiği, üç sınır bölgesi denilen bölge “altın üçgen” olarak adlandırılmakta ve söz konusu dönemde kanun dışı amaçlarla kullanılan afyonun yarısından fazlası bu bölgeden sağlanmaktadır. Bkz. (Hüseyin Demirel: 12 Mart’ın İçyüzü, (İstanbul,1977), 53.

¹²¹ Hüseyin DEMİREL: 12 Mart’ın İçyüzü, (İstanbul,1977), 55.

ölmesi, ikinci konu ise Amerikan gençliğinin uyuşturucu maddelere olan tutkusuydu. Basında Türkiye'ye karşı kampanyalar yürütülürken kamuoyu da baskısını arttırıyor, Hükûmetten gerekli tedbirlerin alınmasını talep ediyordu. Açık ve onurlu bir biçimde bu tutuma karşı direnen Türkiye ise Amerikan basınının boy hedefi haline gelirken ABD ise dünya kamuoyunun önünde mağdur ülke portresi çiziyordu¹²². Türkiye, geçmiş yıllarda da afyon ekimi konusunda baskı görmüş ve birçok kısıtlamalara gidilmişti. Ancak hiçbir tedbir ABD'yi memnun etmemiştir¹²³. ABD'nin haşhaşın yasaklanması konusunda yaptığı bu anlamsız baskıyı ilk bakışta kavramak oldukça güçtür. Çünkü Türkiye'de haşhaş ekimi tamamen yasaklansa bile ABD açısından fazla bir şeyin değişmeyeceği ortadadır. Bu madde dünyanın başka bölgelerinden anında sağlanabileceği gibi sentetik olarak da üretilmesi mümkündür¹²⁴. Dolayısıyla ABD'nin haşhaş konusundaki ısrarı farklı boyutlarıyla ve Türk-ABD ilişkilerinin geldiği çıkmazla birlikte değerlendirilmelidir.

ABD Adalet Bakanı John Mitchell'in 21 Temmuz 1970'de Kongre'de Türkiye'yi ağır bir dille suçlayarak ABD'yi bir salgın gibi kaplayan uyuşturucu madde trafiğinin ardında Türkiye'de üretilen afyonun olduğunu ısrarla öne sürmesi bu dönemde Türk- ABD ilişkilerinin ciddi anlamda gerginleşmesine neden olmuştur. Eğer Ankara ekim alanını kısıtlamazsa, Türkiye'ye karşı cezalandırıcı önlemler alınacağını resmen açıklayan Mitchell, ABD'ye giren eroinin onda sekizinin Türkiye kökenli olduğu iddia ediyordu¹²⁵. Esasında Mitchell'in bu dönemde yapmış olduğu bu iddia gerçeklerle bağdaşmayıp, ABD'nin iç siyasetine yönelik politik bir tavır olarak değerlendirilmelidir

¹²²Cüneyt ARCAÜREK: (açıklıyor-6) Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973, (Ankara,1985),146.

¹²³ 1961-1962 yılında 30 ilde haşhaş ekimine izin verilmiş iken bu oran 1963-64'te 25 ile, 1965-66'da 19 ile, 1967-68'de 18 ile, 1968 'de 11 ile ,1969'da 9 ile indirilmiş ve kaçakçılığı önlemek için de birçok tedbir alınmıştır. Cüneyt ARCAÜREK: a.g.e.,148.

¹²⁴ Aytunç ALTINDAL: Haşhaş ve Emperyalizm, (Ankara, 2003),13.

¹²⁵ Ali GEVGİLİLİ: a.g.e., 471.

Demirel dönemi bakanlarından Turhan Bilgin'in açıklamalarına göre; Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanı Dr. Henry Kissinger başkanlığında yapılan bir toplantıda *“Hükûmetleri değiştirme pahasına da olsa, eroin akımını durdurma”* kararı alınmıştı. Nixon bunun üzerine Başbakan Demirel'e gizli bir mektup göndererek, afyon sorununa çözüm istemişti. Turhan Bilgin, Demirel'e verilen bu gizli mektupta; İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetlerin, Doğu Anadolu'da üç vilayet istedikleri Boğazlarda hak iddia ettikleri ve idareyi ele geçirmek tehdidinde bulundukları zaman, Türklerin yardımına Amerika'nın koşmuş olduğunun hatırlatıldığını söylemektedir. Aynı mektupta *“uyuşturucu madde buhranına bulunacak çözüm yolunun, Türkiye ile askerî ve stratejik ittifâkın faydalarından daha önemli olup olmadığına karar verme zamanının geldiğine”* işaret edilmektedir Bilgin'e göre Demirel bu mektuba karşı ve kendisine olağanüstü anlaşma talebinde bulunan ABD büyükelçisine karşı oldukça sert bir tavır göstermiştir¹²⁶.

Başkan Nixon ve yakın çevresinden gelen baskıları dönemin başbakanı Demirel şu sözleriyle ifade etmektedir:

*“Gayet yüksek seviyeli birisi geldi ‘yasaklayın’ diyor. Ona dedim ki; Biz bu afyonu yasaklamayız. Biz bunu yasaklarsak sizin gençliğinizi zehirleyen Türkiye olduğunu kabul etmiş oluruz. Hâlbuki Türkiye’de 120 ton afyon yetiştiriliyor. Bu sizin gençlığınıza bir hafta yetmez. Bizi suçlamayın. Ama ben ne yaparım, bunu kontrol altına alırım. Ekim sahalarını daraltırım. Ama afyonun kalesi olan, ismini afyondan alan bir şehrin bulunduğu bir Türkiye’de ben afyon yasaklayamam”*¹²⁷.

Türk Hükûmetinin baskılara aldırmaması karşısında ABD, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddeler Komisyonu'ndan yardım istemiştir. Ancak BM'deki tarafsız ve sosyalist ülkeler ABD'nin isteğini bir iç mesele olarak değerlendirerek reddetmişlerdir. ABD ile Türkiye ilişkileri gün geçtikçe

¹²⁶ Turhan BİLGİN: 12 Mart, Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1976, 5.

¹²⁷ Mehmet Ali BİRAND, Can DÜNDAR, Bülent ÇAPLI: a.g.e.,190.

gerilirken Turhan Bilgin'e göre; önemli bir Washington yetkilisi “*şimdiki hâlde bütün mesele Türk Hükûmetine ya da Türk Hükûmetinin değişmesine bağlı*” olduğunu ifade etmiştir.

12 Mart sonrasında kurulan Nihat Erim Hükûmetinin yaptığı ilk işlerden birisi haşhaş ekimini yasaklamak olmuştur¹²⁸. Haşhaş konusunun Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkileri son derece gerginleştirdiği bir dönemde 12 Mart müdahalesi gerçekleşmiştir. Dört ay sonrasında Erim Hükûmeti'nin haşhaş ekimini tümüyle yasaklayan kararı çıkarması birçok iddiayı beraberinde getirmiş ve günümüze kadar bu tartışma devam etmiştir¹²⁹.

12 Mart'ın arkasında CIA ve Amerikanın olabileceği yolundaki varsayımlar birçok gazeteci-yazar ve politikacı tarafından iddia edilmiştir. Cüneyt Arcayürek, Türkiye üzerine baskıların yoğunlaştığı bir dönemde 12 Mart'ın gelmesi neden diye sorarken CIA'nın rolüne dikkat çekmektedir¹³⁰. Dışişleri eski bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'de, İsmail Cem ile yaptığı bir röportajda, 12 Mart'la ilgili değerlendirmeleri içinde bu konuya geniş yer vermektedir. “*12 Mart'ta büyük ölçüde CIA vardır. Haşhaş vardır*” diyen Çağlayangil, ABD'nin AP Hükûmetinden hoşnutsuz olduğunu bunun haşhaş, Ortadoğu, ve U-2 uçakları meselesinden kaynaklandığını söylemektedir. Çağlayangil'e göre¹³¹ Amerika için herhangi bir memleketteki yönetim şeklinin demokratik ya da diktatörlük hiçbir önemi yoktur. Önemli olan tek şey kendi politikasına ne dereceye kadar uydu haline gelebileceğidir. Eğer bir Nihat

¹²⁸ Turhan BİLGİN: a.g.m., 5.

¹²⁹ Demirel Hükûmetine haşhaş ekimini yasaklamayan ABD, Haşhaş ekimini yasaklayan Nihat Erim Hükûmetine ise yakın davranmıştır. 30 Haziran 1971'de iki ayrı Hükûmet aynı anda yaptıkları açıklama ile Türkiye'de haşhaşın yasaklandığını ilan etmişlerdir. Nixon, Nihat Erim'in tutumunu “cesur ve devlet adamına yaraşır bir tutum” olarak nitelendirmiştir. Turhan Bilgin, a.g.m., 5.

¹³⁰ Cüneyt ARCAYÜREK: Darbeler ve Gizli Servisler (1950- 2002), (Ankara, 2003), 148-150; Cüneyt ARCAYÜREK: Çankaya'ya Giden Yol..., 150.

¹³¹ Çağlayangil 12 Mart'ı Açıklıyor, Politika ,12 Mart 1976.

Erim Hükûmeti haşhaşı men ettirebilecekse Türkiye için bu en uygun Hükûmet olacaktır¹³².

12 Mart'ta MSB Hukuk Müşaviri olan Hakim Albay Emin Değer'in açıklamalarına göre ise Türkiye 12 Mart'a Endonezya ve Yunanistan'dan sonra, bir planın uygulaması sonucu gelmiştir. Değer'in iddiasına göre¹³³ ABD Türkiye'deki gelişmelerden memnun olmadığı ve "reformcu" gelişimleri kendisine saldırı olarak değerlendirdiği için 1961 Anayasası'ndan kurtulmaya giden hazırlığı bu konuda kendisi gibi düşünen AP'yi destekleyerek başlatmıştır. Ancak olayların denetimden çıkması ve Demirel'in bazı konularda ABD'nin isteklerinin karşısı davranmaya başlaması ABD'nin her coğrafya'da yaptığı gibi alternatifini hazırlamasına neden olmuş ve yaptığı plan neticesinde 12 Mart'a gelinmiştir.

12 Mart'ın ilk günlerinde emekli edilen Tümgeneral Celil Gürkan'da kendisi ile yapılan bir söyleşide; *"12 Mart'ta CIA'nın rolünü kabul etmek lazım"* "derken Amerika'nın dünyadaki olayları takip ettiğini ve kendi lehine çevirmek için gerekirse istikrarı ve dengeleri bozacak tedbirleri almaktan kaçınmayacağını ifade etmektedir¹³⁴.

Dönemin başbakanı ve ABD'nin yoğun baskılarına maruz kalmış olan Süleyman Demirel haşhaş meselesinin 12 Mart'a yol açan süreçte etkili olup olmadığı yönünde kendisine yönelttiğimiz bir soruya:

¹³² Çağlayangil'in açıklamalarına göre; 12 Marttan kısa bir süre önce ABD sefiri kendisiyle yaptığı bir görüşmede genel bir değerlendirme yaparken, sefirin; biz devlet olarak (Türkiye'deki gelişmelere) sabredebiliriz ama devlet dışında olanlar, devleti bile dinlemeyenler sabredemeyebilir..dediğini söylemektedir. Aynı yazı dizisinde Çağlayangil İran Şahı'nın da kendisini ordunun bir şeyler yapabileceği yolunda uyardığını ima etmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (İhsan Sabri ÇAĞLAYANGİL: 12 Mart'ı Açıklıyor, Politika Gazetesi, 12-22 Mart 1976).

¹³³ Emin DEĞER: "12 Mart'a Giden Yolda CIA ve Türkiye", 12 Mart'ı Anlatıyorlar, Milliyet 17-21 Mart 1976.

¹³⁴ Celil GÜRKAN: " 12 Mart'ta CIA'nın rolünü kabul etmek lazım", Röportaj, Nokta Dergisi, 19 Ocak 1986, 33.

“....Afyon ekiminin yasaklanmasını isteyen ABD yönetiminin bu isteğini kabul etmememiz, 12 Mart sonrası kurulan Hükûmetlerin kabul etmesi üzerine bu tür değerlendirmeler yapılmıştır. Tek âmil olmasa bile etkisi olmuştur”..” şeklinde cevap vermiştir¹³⁵.

Bülent Ecevit ise aynı konuda kendisine yöneltmiş olduğumuz soruya verdiği cevapta Hükûmet kurdukları zaman öncelikli olarak haşhaş ekimi yasağının kaldırılması konusunu programa aldıklarını söylemiştir. *“Haşhaşın gençler tarafından olumsuz olarak kullanılmasının suçu Türk köylüsünün değildir”* diyen Ecevit, bu durumun ABD tarafından hoş karşılanmadığını ifade etmiştir. *“ABD başkanının yakın çevresinden, üst düzey kişilerden, bürokratlardan ve gazetecilerden baskılar geldiğini hatta akıl almaz tehditlerde bulunduklarını söyleyen Ecevit “Türkiye’yi NATO’dan çıkarmakla tehdit ettiklerini, Saddam Hüseyin’e yapılan baskıların daha ağırlığının kendisine yapıldığını”* ifade etmiştir. *“Hepsine göğüs gerdim ve Türk köylüsünün haklarını müdafaa ettim”* diyen Ecevit haşhaş yasağının kaldırılmasında muvaffak olduklarını belirtmiştir ¹³⁶.

3. Darbe Hazırlıkları ve 9 Mart Cuntası

Türk demokrasi tarihinde karşılaşılan en önemli ve hayati sorunlardan birisi ordu-iktidar ilişkilerinin dengede tutulması meselesi olmuştur. 27 Mayıs müdahalesi uzun zamandan beri devam eden bu dengeye son vermiş ve Türkiye’de askeri müdahaleler dönemini açmıştır. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963’te müdahale girişimleri¹³⁷ önlenmiş ama 12 Mart müdahalesi

¹³⁵ Süleyman Demirel ile 01.06.2004 tarihinde yapılan mülakat.

¹³⁶ Bülent Ecevit ile 17.02.2005 tarihinde yapılan mülakat.

¹³⁷ 22 Şubat başarısız darbesini Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir yönetmiştir. 27 Mayıs’tan sonra iktidarı sivillere erken devretmenin hata olduğuna inanan Aydemir ve “Albaylar cuntası” 1961 seçim sonuçlarından hoşnut kalmamıştır. Bu tarihten sonra bu duruma müdahale edilmesi gerekliliğini savunan başını Aydemir’in çektiği grup bir ihtilal hazırlığı içine girmiş ve hiyerarşik bir müdahale için Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’ın onayını almaya çalışmıştır. Sunay’ın bu fikre karşı çıkması üzerine bu grup ihtilalin alt kademedeki subaylar tarafından yapılmasına karar vermiş ve 9 Şubat protokolü

önlenememiştir. Ordudan gelen hareketlerin gerekçeleri her dönemde hemen hemen aynıdır; kardeş kavgasını, anarşiyi önlemek, ekonomik reformları gerçekleştirmek ve Atatürk'ün inkılâplarını devam ettirmek¹³⁸.

Askerî müdahalelerin sıklığı ve kamu düzenine katılmasındaki sıradanlığı Türkiye'de darbe kavramının olağan bir hareketmiş gibi algılanmasına sebep olmuştur¹³⁹. 1970'li yılların atmosferi incelenecek olursa iktidar sandalyesinin cazibesini yitirerek âdeta korkulan bir mevki hâline geldiği, politikacıların ise askerî müdahalelere boyun eğerek itaatkâr bir görünüm sergilediği gözlemlenmektedir. Şüphesiz ki bu görüntünün altında müdahale sonrasında siyasetçilerin yaşadığı olumsuz tecrübelerin etkisi büyüktür. Bununla birlikte batılı devletlerde askerî müdahaleler siviller arasında kabul görmediği hâlde Türkiye'de karşı tavır alınmadığı bazı çevrelerde sempatiyle karşılandığı ve hattâ desteklendiği bilinmektedir¹⁴⁰. Geçmiş yıllarda olduğu kadar günümüzde de ülkemizde yaşanan bunalımlı dönemlerde orduyu göreve davet edenlerin ya da çözümü askerî yönetimde arayanların sayısı gerek aydınlar gerekse halk kesimi arasında azımsanmayacak kadar fazladır.

12 Mart öncesinde, ordunun sivil siyaset üzerinde sürdürmek istediği etkinliğin ortaya çıktığı en önemli olay, eski DP'lilerin affı meselesi olmuştur. 1969 seçimleri öncesinde kamuoyundan gelen talepleri göz önünde bulundurarak AP; CHP ve İnönü'nün desteklediği affın gerçekleştirilmesini

imzalanmıştır. Bu protokol ordunun müdahale fikri karşısında müdahale isteyen karacı ve denizciler ile onlara karşı çıkan havacılar ve komuta kademesi olmak üzere ikiye bölündüğünü ortaya koymuştur. Aydemir tarafından organize edilen ihtilal hareketi eski bir asker olan başbakan İsmet İnönü tarafından engellenmeye çalışılmıştır. İsyancı subaylar emekliye sevk edilmiş ve bazı generallerin yeri değiştirilmiştir. Bu şekilde isyan bastırılmış ancak ihtilal hazırlıkları devam etmiştir. Albay Talat Aydemir'in ikinci teşebbüsü Mayıs 1963'te radyoevini ele geçirmesi ile başlamış, Genelkurmay Başkanının ve Hava Kuvvetlerinin müdahalesi ile isyan tamamen bastırılmıştır. İhtilalci subaylardan Fethi Gürcan ve Talat Aydemir'in idam edilmesiyle neticelenen 22 Şubat ve 21 Mayıs girişimleri aynı zamanda "hiyerarşik olmayan" bir müdahale hareketinin başarılı olamayacağını ortaya koymuştur. Bkz. (Mehmet Ali BİRAND, Can DÜNDAR, Bülent ÇAPLI: a.g.e., 63-108).

¹³⁸ Orhan ERKANLI: Anılar, Sorunlar, Sorumlular, (İstanbul,1972), 374.

¹³⁹ Semih VANER: "Ordu", Geçiş Sürecinde Türkiye, Der. (Irvin.C. Schick, E. Ahmet Tonak), (İstanbul,2003), 255.

¹⁴⁰ Nurşen MAZICI: Türkiye'de Askerî Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, (İstanbul,1989), 275.

sağlayacak anayasa değişikliği teklifini Meclis başkanlığına vererek genel kurula inmesini sağlamıştı. Ancak ordunun kurmay heyetinin affa karşı olduğu açıkça ortaya çıktığında af imkânsız hâle gelmiştir. Bunun üzerine başbakan, teklifi Cumhuriyet Senatosu'nda görüşülmek üzere iken geri çekmiş ve Silahlı Kuvvetlerin hassasiyetini yatıştırmıştır. Af konusuna CHP destek verirken TİP karşı çıkmış, İstanbul ve Ankara üniversitesi öğretim üyeleri ise bir bildiri yayınlarak affı protesto etmişlerdir. Bu protesto bir kısım aydınının demokratikleşme konusundaki tutumlarını ve eğilimlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Ordu mensuplarının karşı çıktığı af meselesinin bazı sivil çevreler tarafından da desteklenmiş; aydınlarla, asker ve sivil bürokrat kesim ortak bir refleks geliştirmiştir¹⁴¹.

Türk demokrasisi günümüze kadar 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 olmak üzere üç müdahale ile kesintiye uğramıştır. Ancak bunların içinde 12 Mart en karışık ve en içinden çıkılmazı olarak değerlendirilmektedir¹⁴². Bu müdahale öncesinde çeşitli grupların iç içe bazen de birbirinden ayrı olarak çalışmaları, 9 Mart'ta beklenen hareketin yön ve amaç değiştirerek 12 Mart'ta gerçekleştirilmesi hadiseye ilgi çekici bir boyut katmaktadır.

27 Mayıs müdahalesiyle birlikte su yüzüne çıkan ordu içindeki "ılımlılar" ve "köktenciler" arasındaki mücadele sonraki yıllarda da devam etmiştir. İki grup arasındaki çelişki, ordu içindeki birçok subayın 1960 müdahalesinin yapılmasına sebep olan şartların yeniden oluştuğu düşüncesinden hareketle gerçekleştirdikleri 1971 müdahalesi öncesinde tekrar su yüzüne çıkmıştır¹⁴³. 1961-1971 arasındaki dönemde, özellikle 1967'den sonra bir askerî müdahale beklentisi güçlenmiştir¹⁴⁴.

¹⁴¹ Davut DURSUN: a.g.e., 39, 40.

¹⁴² Nazlı ILICAK: El Yazısı ve İtirafarla 12 Mart Cuntaları, (Künyesiz, tarihsiz), 5.

¹⁴³ Semih VANER: a.g.m., 260.

¹⁴⁴ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 203.

Artan şiddet olayları, ekonomik ve sosyal huzursuzlukların askerî müdahalenin âdeta bütün koşullarını hazırladığı 1970 sonbaharında “Ne olacak bu ülkenin hali” sorusu gündemi fazlasıyla meşgul ediyordu. Bir yandan kışlalarda subaylar toplantılar yaparken bir yandan da ordu bazı kesimler tarafından göreve davet ediliyordu. Başbakan Demirel ise bu beklentilere tepkisini şu sözleriyle ortaya koyuyordu: “*Türk Silahlı Kuvvetleri’ni idareyi devralmaya davet edenlere şunu sorarız: o zaman yurt savunmasını kim yapacaktır? Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Cumhuriyetin ve rejimin bekçiliği ve yurdun iç ve dış tehlikelere karşı savunulması görevlerini bırakıp memleket idaresini ele alması halinde, bizatihi korumakla yükümlü oldukları rejim, Cumhuriyet ne hale gelir? Kim bu oyuna gelecek?* Aynı günlerde Washington Post gazetesi ise “*Ordu huzursuz.Demirel’in günleri sayılı*”¹⁴⁵ şeklindeki yazısıyla gelişmeleri yorumluyor adeta olacakları önceden haber veriyordu

Ordu’daki üst düzey komutanların Demirel iktidarının gücünü yitirdiğine ve Hükûmetin bozulan kamu düzeni ve yükselen şiddet olayları karşısında yetersiz kaldığına duydukları inanç, 12 Mart Muhtırası’nı hazırlayan unsurlar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle kanun ve düzenin sağlanması muhtıranın en önemli dayanağıdır. Bununla birlikte birçok subay da ancak 27 Mayıs’ın getirdiği toplumsal ve ekonomik reformların gerçekten uygulanabilmesi halinde huzursuzluğun temel nedenlerinin ortadan kaldırılabilceğini düşünüyordu. Silahlı Kuvvetler içindeki bazı gruplarda liberal demokratik bir sistem içerisinde gerçek bir ilerlemenin sağlanamayacağını öne sürüyor ve Türkiye’yi daha bağımsız, eşitlikçi ve modern yapacağına inandıkları otoriter bir rejimin kurulmasını savunuyorlardı¹⁴⁶.

30 Ağustos 1970’de Kara Kuvvetleri Komutanlığına Orgeneral Faruk Gürler’in atanması, 12 Mart’a giden süreçte önemli bir adımdır. Ordu içinde

¹⁴⁵ Mehmet Ali BİRAND, Can DÜNDAR, Bülent ÇAPLI: a.g.e., 190-191.

¹⁴⁶ William HALE: a.g.e., 161.

sevilen bir general olan Gürler, müdahale hazırlığı ve beklentisi içerisinde olan grupların cazibe merkeziydi. Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ise sert ve disiplinli bir asker olarak tanınmakla beraber ordunun politikaya karışmasına karşıydı. 12 Mart'ın en tartışılan ismi ise Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur olmuştur. Ordu içinde gençliğin temsilcisi olarak görülen Batur karargâhındaki subaylarla toplantılarda mevcut duruma çareler aramıştır¹⁴⁷. Bu toplantılardan çıkan sonuçları 25 Ocak 1970'te yapılan Millî Güvenlik Konseyi gayri resmi toplantısında, Muhsin Batur tarafından dile getirilmiş ve çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Batur'un bu toplantıda aktardığına göre ordu içindeki generalleri huzursuz eden meselelerin başında millî bütünlük meselesi; aşırı sol ve sağ akımların faaliyetleri gelmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler, anayasanın gereği gibi işletilememesi, ekonomik sıkıntılar, basın ve TRT'nin yayınları da komutanlar tarafından eleştirilen konular arasındadır. Bu sorunların karşısında ise Hükûmetin vergi, toprak reformu, eğitimde reform, ekonomik kalkınma gibi meselelere önem vermesi istenmektedir. Aynı zamanda Atatürk ilkelerine bağlılıktan taviz verilmemesi, dış ticaretin devletleştirilmesi ve seçim kanunun iyileştirilmesi gibi konular üzerinde de önemle durulmaktadır. Muhsin Batur bunun bir uyarı mektubu ya da muhtıra olmadığını ancak bu konuda birçok polemik yaratıldığını söyleyerek sadece talep ettiği için konuşma metninin bir kopyasını Demirel'e verdiğini ifade etmektedir¹⁴⁸.

27 Mayıs'ın önde gelen isimlerinden birisi olan Cemal Madanoğlu ise ayrı bir cunta içinde faaliyet gösteriyordu. Bu grubun fikrî hazırlığını gazeteci yazar Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Hasan Cemal yapıyor, çıkarılan Devrim gazetesi ordu-gençlik temasını işliyor, Türkiye'nin asker-sivil aydınların öncülüğünde gerçekleştirilecek bir devrimle kurtulacağı fikri yayılmak isteniyordu. Madanoğlu, Gürler-Batur cuntasına dahil bazı askerlerle de görüşmeler yapıyordu. Avcıoğlu ve arkadaşları başarılı bir devrimin siviller ile silahlı kuvvetlerdeki sempatzanları arasında bir işbirliğini

¹⁴⁷ Mehmet Ali BİRAND, Can DÜNDAR, Bülent ÇAPLI: a.g.e.,194.

¹⁴⁸ Muhsin BATUR: Anılar ve Görüşler" Üç Dönemin Perde Arkası"(İstanbul,1985),152-172.

gerekli kıldığı düşüncesini geliştirdiler. Doğan Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" isimli kitabı dönemin aydınları ve askerler arasında oldukça ilgi uyandırmış âdetâ elden ele dolaşan bir referans kitabı haline gelmişti¹⁴⁹.

Madanoğlu cuntası hem mensubu bulunan kişilerin anlaşmazlığa düşmesi hem de MİT tarafından yürütülen ve "balon operasyonu"¹⁵⁰ adı verilen sızma hareketi ile büyük yara almış ve gücünü yitirmişti. Demirel cuntalar hakkında bilgisi olduğu hâlde neden bu grubun mahkemeye verilmediği sorusuna ise *"Elde delil yok, Mahkeme, teyp bantlarını delil saymaz. Onları mahkemeye verip de beraat etselerdi, devlet daha büyük yara alırdı. Cuntacılar da cesaret gelirdi. Sizin Hükûmetin başı olarak cuntalardan haberiniz vardır. Onların orduya çengel attıkları da malumunuzdur. Ama kime çengel attığı, ve Silahlı Kuvvetlerde kimlerin işin içinde olduğu konusunda tıkanırsınız."*¹⁵¹ sözleriyle cevap vermektedir.

1970 yılının son aylarında toplumda huzursuzluklar artarken Muhsin Batur silahlı kuvvetlerin daha aktif bir tutum göstermesi yönündeki kampanyasını sürdürüyordu. 21 Kasım 1970 tarihli Batur'un Cumhurbaşkanı'na hitaben yazdığı mektup bir muhtıra havası taşıyor ve ülkenin içinde bulunduğu durumun gittikçe kötüleşmekte olduğuna dikkat çekiyordu. Batur, böyle bir mektubumu sunmak zorunda olmaktan dolayı büyük bir üzüntü içinde olduğunu belirtmekle beraber bunu bir görev olarak

¹⁴⁹ Nazlı ILICAK: a.g.e., 6. ; Mehmet Ali BİRAND: a.g.e., 198 -199.

¹⁵⁰ Komploculardan birisi sanılan Mahir Kaynak MİT mensubudur ve Demirel'e giden raporların büyük bir çoğunluğu bu sayede hazırlanmaktadır. Mahir Kaynak, komplocuların toplantılarıyla ilgili bütün bilgileri teyp kasetleriyle üstlerine bildirmiştir. Bkz. (William HALE: a.g.e., 163.; Hasan Cemal: a.g.e., 35-39.) Dönemin MİT müsteşarı Fuat Doğu, 12 Mart'a gelinceye kadar olan bütün safhaların detaylarıyla haber verildiğini hattâ Demirel'e bizzat kendisinin gelişmeleri arz ettiğini söylemektedir. Demirel ise bu konu ile ilgili olarak görüşünü şu sözleriyle ifade etmektedir: "İstihbarat Teşkilâtı aslında büyük meselelerde Hükûmete en son olacak işi söylememiştir. Meselâ Angola'da ki iki kabile çarpışmış, şu kadar kişi ölmüş bunu size her gün sabah verir. Ama Ankara'da sizin altınızı oymuşlar onu haber vermez..." Bkz. (Mehmet Ali BİRAND: a.g.e., 199).

¹⁵¹ Nazlı ILICAK: a.g.e., 93.

telakki etmektedir. Mektuba eklenen 7 sayfalık raporda ise Türkiye'nin mevcut durumdaki meselelerinin bir değerlendirilmesi yapılmıştır¹⁵².

10 Aralık 1972'de yapılan toplantıda ise Batur bir müdahalenin gerekli olabileceğini ileri sürüyordu. Müdahale durumunda komutanlarla birlikte davranacak ve kararnâmelerle yönetilecek bir sivil Hükûmet atanacaktı. Büyük Millet Meclisi'nin yerini yarısı atamayla yarısı seçimle gelen bir Kurucu Meclis alacaktı. 27 Ocak'taki başka bir toplantıda bu önerilerini tekrarladı¹⁵³.

Genelkurmay Başkanı Tağmaç ise orduyu hiç işin işine karıştırmadan bir uyarı ile işi çözmek, Başbakanı istifa ettirerek yeni bir Hükûmet kurmak görüşündeydi. Ancak Gürler ve Batur ise ordu tamamen devreye girmezse bunun uygulanamayacağı görüşündeydiler. Onlara göre yalnız Hükûmet değil aynı zamanda mecliste değişmeliydi. Tağmaç'ın 1971 yeni yıl mesajında ise anarşi ile demokratik sistem içinde başa çıkılabileceği vurgulanıyordu.

Demokratik süreç ve kurumlarla ülkenin içinde bulunduğu sorunların içinden çıkılamayacağına inanan sol kesimlerle bu düşüncüyü paylaşan ordu içerisinde Batur ve Gürler'in liderliğindeki bazı grupların yürüttükleri müdahale hazırlıkları 1971 yılı başlarında iyice su yüzüne çıkmıştı¹⁵⁴. Bu komutanların karargâhlarında kurulan alt kadrolar tarafından müdahalenin teknik hazırlıkları yapılmış, sivil ve asker ortak müdahaleyi amaçlayan bu projede hazırlanan modele göre "devrim"den sonra yeni bir siyasal sistemin kurulması düşünülmüştür¹⁵⁵.

Batur'a sunulan ve genel olarak Doğan Avcıoğlu'nun görüşlerini içeren "dosya" da bir askerî rejimin kurulması yönünde bir "devrim" öneriliyordu. Bu dosya da hazırlanan taslağa göre devletin yeni düzenini gösteren bir anayasa

¹⁵² Muhsin Batur'un mektubu ve rapor hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.(Muhsin Batur, a.g.e.,191-193).

¹⁵³ William HALE: a.g.e., 164.

¹⁵⁴ Davut DURSUN :a.g.e., 47.

¹⁵⁵ Mehmet Ali BİRAND:a.g.e., 205-206.

taslağı, devlet düzeni şeması, alternatifli isimler içeren Bakanlar Kurulu listesi, Bakanlar Kuruluna verilecek direktif, basın-yayın ve TRT ile ilgili uygulamalar yer alıyordu. Bu plana göre Parlamento kalkacak, senato yerine devrim konseyi geçecek ve bütün yetkiler bu konseyde olacaktı. Konsey harekâta katılmış subaylar ve generallerden kurulacak, Kemalist çizgide olan sivillerden seçilecek bir meclis kurulacak, ihtilalin başı devletin de başı olacaktı. Yeni düzen şemalarla çizilmiş ve muhtemel Bakanlar Kurulu da isim isim saptanmıştı. Ancak liderler kod isimleri ile belirtilmişti¹⁵⁶. Dosya'yı inceleyen Batur bu tasarıda katıldığı kısımlar olmakla beraber bazı hususlara katılmadığını ifade etmiştir. Anılarında bu görüşünü *“inanmadığım bir şekil ve sistem içinde bulunmam”* sözleriyle ifade etmiştir¹⁵⁷. Daha sonra kendisi ile yapılan bir röportajda;

“ Ben o dosyayı aldığım zaman çok şaşırdım adeta şok oldum, yazılanlara katılmam mümkün değildi, Silahlı Kuvvetlerde hiyerarşiyi altüst eden bir düzen getiriyorlardı. Apayrı bir rejim yani....Bütün partiler kapatılıyor. Basın kontrol altına alınıyor.Her şey devletleştiriliyor, bunun adı da Atatürkçülük oluyor.. El yazımla tenkitlerimi yazdım. İnanmadığım bir harekete katılamam diyerek imzaladım verdim. Mesele benim açımdan kapandı¹⁵⁸.” diyerek görüşlerini belirtmektedir.

Dönemin etkili isimlerinden Tümgeneral Celil Gürkan ise anılarında olayları değerlendirirken kendisinin ve daha sonra emekliye ayrılan diğer arkadaşlarının Silahlı Kuvvetler kademesi dışında düşündükleri herhangi bir hareketin kesinlikle söz konusu olmadığını dile getirmektedir. Bütün sorunun 27 Mayıs Anayasası'nın gereğince uygulanamamasından ve reformların

¹⁵⁶Devlet Reisi: Selim Bey, (Faruk Gürler), Başbakan: Yavuz Bey, (Muhsin Batur), Başbakan yardımcısı: Nuri Bey (Celil Gürkan), Genelkurmay Başkanı: Erci Bey (Atıf Erçikan), Bahri Savcı: Adalet Bakanı, Osman Olcay: Dışişleri Bakanı, Nusret Fişek: Sağlık Bakanı, Altan Öymen: Basın-Yayın Bakanı. Ayrıntılı bilgi için bkz.(Muhsin BATUR: a.g.e., 220,236), (Mehmet Ali BİRAND:a.g.e.,206). Dosya'da adı geçen Devrim Anayasası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.(Celil GÜRKAN: 12 Mart'a Beş Kala, (İstanbul,1986), 231-249).

¹⁵⁷ Muhsin BATUR: a.g.e., 218-228.

¹⁵⁸ Mehmet Ali BİRAND:a.g.e., 206.

kenara itilmiş olmasından kaynaklandığını söyleyen Gürkan bu girişimi herhangi bir doktrinle ilişkilendirmenin ise Türk Silahlı Kuvvetlerine yapılacak en büyük karalama olacağını belirtmektedir. Bu hareketin en fazla 27 Mayıs'ın getirdiği özgürlükleri daha genişletme inancı ile Atatürk'ü aşmayı öngören yurtsever bir sol görüş olarak adlandırılabilceğini belirten Gürkan'a göre 12 Mart Muhtırası, bu görüşlerin aksine bir uygulama getirdiği için kendisi tarafından benimsenmemektedir ¹⁵⁹.

Kendisinin ve diğer subayların asla kurallar dışına çıkmadıklarında ısrar eden Gürkan, bu askeri rejim planlarının kendi üstlerinin bilgisi dahilinde yapıldığını ileri sürerek 9 Mart planlarının Batur'un karargâhında hazırlandığını ve Batur tarafından var güçleriyle çalıştırıldıklarını ve yönlendirildiklerini söylemektedir. Celil Gürkan, kendisini ve arkadaşlarını ise laik Cumhuriyeti korumak için Atatürkçü yolda, hiyerarşik düzenin emir-komuta zincirine saygılı, en üst düzeyde komutanlarına bağlı olmaktan başka hiçbir kusuru olmayan kişiler olarak tanımlamaktadır. Batur ise Gürkan'ın iddialarını reddederek hiçbir zaman astlarının bağımsız bir ekip gibi davranmalarını istemediğini bir örgüt ya da grup oluşturup fikir üretmeleri için emir ve izin vermediğini söylemektedir ¹⁶⁰.

1971 yılının Mart ayı başlarında şiddet olaylarının artması, İstanbul Hukuk Fakültesinde yaşanan gerginlikler, bombaların patlaması, banka soygunları ve 4 Mart'ta Amerikan hava üssünde görevli 4 dört Amerikalı askerin kaçırılması, ODTÜ'de yaşanan çatışma ¹⁶¹ gerginliği tırmandırmış, Genelkurmay Başkanı Tağmaç, 7 Mart günü bir çağrı yayınlayarak bütün kuvvet ve ordu komutanlarını son olayları görüşmek üzere Ankara'ya toplantıya çağırmıştır. Bir müdahaleye karşı olduğu bilinen Tağmaç'ın bu çağrısı müdahale hazırlıkları yapan grupları da harekete geçirmiştir ¹⁶².

¹⁵⁹ Celil GÜRKAN: 12 Mart'a Beş Kala, (İstanbul,1986),132.

¹⁶⁰ Celil GÜRKAN: a.g.e.,140-142,422-428.

¹⁶¹ Olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.(Milliyet Gazetesi,3, 5, 6, 9 Mart 1971).

¹⁶² Mehmet Ali BİRAND: a.g.e., 220.

Bu gelişmeler yapılması düşünülen müdahalenin artık zamanının geldiği kanaatini uyandırmıştı ve bu amaçla 9 Mart günü Hava Kuvvetlerinde toplantı yapılmasına karar verildi. Muhsin Batur'un karargâhında Havacı ve Karacı generallerin katılımıyla gerçekleşen 9 Mart toplantısı 12 Mart'a giden süreçte önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur. Aylardan beri örgütlenen grupların müdahale emri bekledikleri bu toplantıda ihtilalin lideri olarak görülen Faruk Gürler'in çekimser davranması ve kararı ertesi gün yapılacak olan Genişletilmiş Komutanlar toplantısına ertelemesi müdahale sürecinde dengeleri altüst etmiştir. Aylardır ihtilal hesabı yapan kurmaylarını durduran Gürler ve Batur bir anlamda müdahalenin şeklini ve niteliğini de değiştirmiştir¹⁶³. 9 Mart toplantısını değerlendiren Celil Gürkan, Faruk Gürlerin tereddütlerinin büyük hayal kırıklığı yarattığını ifade ederek öfkelenen subayların hareketi kendisinden başlatmasını istediklerini söylemektedir. Ancak yurtsever insanlar olarak orduda büyük bir çatışma doğuracak böyle bir eylemden kaçındıklarını ifade etmektedir. Gürkan, bu davranışının kendisinin bir darbeci ve cuntacı olmadığını ortaya koyduğunu söylemektedir¹⁶⁴.

Aynı toplantı ile ilgili görüşlerini belirten Batur ise anılarında 9 Mart'ın ne olduğunun çok tartışıldığını söylemekle birlikte gelişmeleri “*eğer alttan bir hareket komutanlara rağmen yapılmak istenseydi, yapılırdı. Başarılı mı, yoksa başarısız mı onu olaylar gösterir*” şeklinde değerlendirmektedir¹⁶⁵.

9 Mart gecesi Gürler ve Batur aylardan beri ihtilal hesabı yapan Kurmaylarını durdurmuşlardı. İhtilal radikal subayların fikri mi? yoksa komutanlarının emriyle mi bu hazırlığı yapmışlardı bu tartışmalı bir konudur. 12 Mart müdahalesinin lider kadrosu arasında görüş ayrılıkları olduğu bilinmektedir. Genelkurmay Başkanı Tağmaç bir müdahaleye en başından beri karşı olmakla birlikte ortaya çıkan gelişmeler ve belki de alt

¹⁶³ Davut DURSUN: a.g.e., 56.

¹⁶⁴ Celil GÜRKAN: a.g.e., 249-254.

¹⁶⁵ Muhsin BATUR: a.g.e., 279.

kademelerden yükselen hareketin kendisine de yönelebileceği endişesi inisiyatifi eline almasına yol açmıştır. Faruk Gürler'in ise bütün hazırlıklar tamamlandığı halde neden çekingen davrandığını anlamak güçtür. Bu durum konusunda ileri sürülen iddialardan en önemlisi ihtilal sonrasında Gürler için düşünülen devlet başkanlığı görevini beğenmemesidir. İddiaya göre Gürler Genelkurmay Başkanlığını istemekte ve devlet başkanlığını pasif bir görev olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte genelkurmay başkanının tereddüdü ya da yapılacak ihtilalin bir sol darbeye dönüşebileceği endişesi de Gürler'i vazgeçirmiş olması muhtemeldir¹⁶⁶. Neticede emir komuta zinciri içerisinde bir müdahale yapılmasına karar verilmiştir. Ancak gerek olaylar gerekse de komutanların açıklamaları neden böyle bir dönüşüm yaşandığı sorusuna net bir cevap verememekte ortaya atılan gerekçeler bir iddia olmaktan öteye geçememektedir. 12 Mart Muhtırasına giden süreçte oldukça karmaşık gözükken bu hadisenin görünen sebepleri Muhtıra'nın gerekçesini açıklamak için yetersiz gözükmemektedir. Bu durum olayın görünmeyen boyutları da olabileceğini düşündürmekle birlikte eldeki veriler bu görüşü de iddia olmaktan öteye geçiremez.

10 Mart'ta toplanan Genişletilmiş Komutanlar toplantısında Silahlı Kuvvetlerin alacağı tedbirler konuşulmuş ve biri hariç tüm komutanlar müdahaleden yana tavır koymuşlardır. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerinden 26 generalin¹⁶⁷ katıldığı bu toplantıda ordunun eğiliminin müdahaleden yana olduğu anlaşılmış, ancak yöntemi konusunda tartışmalar yaşanmıştır¹⁶⁸.

11 Mart 1971'de saat 17.30'da Genelkurmay'da başlayan Generaller Zirvesi'nde Genelkurmay Başkanı Tağmaç, Başbakanın düşürülmesi yolu ile sorunun halledilmesini savunurken, Batur ve Gürler birlikte hareket etmişlerdi. Bu görüşme neticesinde Tağmaç ikna edilmiş, hem Hükûmete

¹⁶⁶ Davut DURSUN: a.g.e.,58 ; Mehmet Ali BİRAND: a.g.e., 215-222.

¹⁶⁷ Genelkurmay karargâhında üç kuvvetten 26 general katılmıştı. Katılımcılar arasında Kenan Evren, Bülent Ulusu, Turgut Sunalp, Ali Fethi Esener, Faik Türün, İrfan Özaydınlı gibi isimler vardı. Mehmet Ali BİRAND: a.g.e.,224.

¹⁶⁸ Mehmet Ali BİRAND: a.g.e.,225; Komutanların görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. (Muhsin BATUR: a.g.e.283-297).

hem de Parlamenteoya yönelik olarak bir uyarı mektubu hazırlanması kararı alınarak hazırlıklara girişilmiştir. MİT Müsteşarı Fuat Doğu tarafından Cumhurbaşkanı Sunay'a haber verilen müdahale hazırlığından Başbakan Demirel ise haberdar edilmemiştir¹⁶⁹.

Kaleme alınan uyarı mektubu gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra imzaya açılmış, en başından beri müdahaleye karşı direnen Tağmaç, bir süre tereddüt ettikten sonra metni imzalamıştır. TRT'nin 13.00 haber bültenine yetiştirilen üç maddelik muhtıra Türk siyasi hayatı açısından yeni bir olağanüstü dönemi başlatmıştır¹⁷⁰.

B. 12 Mart Muhtırası ve Etkileri

12 Mart'ta ilan edilen Muhtıra metni şu şekildedir:

1. *Parlamento ve Hükûmet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.*
2. *Türk Milletinin sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak kuvvetli ve inandırıcı bir Hükûmetin demokratik kurallar içinde teşkili zarurî görülmektedir.*

¹⁶⁹ Dönemin MİT müsteşarı Fuat Doğu kendisi ile yapılan bir söyleşide Genelurmay Başkanı'nın isteği üzerine durumu Cumhurbaşkanı'na bildirdiğini, ancak Demirel'e haber vermediğini söylemektedir. Haber verdiği takdirde Demirel'in ve Partisi'nin karşı çıkacağını ve belki sert bir mücadelenin yaşanacağını söyleyen Doğu, Menderes'in başına gelen olayların tekrarlanmasından endişe ettiği için Demirel'e haber vermediğini ve bundan da hâlen memnuniyet duyduğunu ifade etmektedir. Bkz.(Mehmet Ali BİRAND:a.g.e., 226-227).

¹⁷⁰ Davut DURSUN: a.g.e., 60.

3. *Bu husus sūratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almağa karardır.*

*Bilgilerinize*¹⁷¹.

12 Mart Muhtırası ile sorumluluk parlamento ve Hükûmetin omuzlarına yüklenmiştir. Mevcut durumdaki bütün kötü gidişin sebebi olarak görülen Demirel Hükûmetinin istifası arzu edilmektedir. Demokratik bir çerçevede “kuvvetli ve inandırıcı bir Hükûmet”in kurulması hâlinde “mevcut anarşik durum giderilecek” ve 1961 Anayasası’nın öngördüğü reformların uygulanması mümkün olacaktır¹⁷². Muhtıra metninden de anlaşılacağı üzere Komutanlar, parlamento ve Hükûmeti birlikte sorumlu tutmakla beraber çözümü yine aynı parlamentonun içinde arıyorlardı¹⁷³.

Muhtıra’nın üçüncü maddesinde yer alan, ilk iki maddedeki istekler gerçekleşmezse parlamentonun dağıtılacağı tehdidi belirtilerek, dolaylı müdahalenin doğrudan bir müdahaleye dönüşeceği vurgulanmaktadır. Böylece üyeleri seçimle gelmiş, devletin bir temsili organı olan parlamento, devletin temsil niteliği bulunmayan başka bir organı olan ordunun seçilmemiş, üyeleri tarafından vesayet altına alınarak demokratik işlevi engellenmiştir. Muhtıra’yı veren askerler sivil rejime müdahalelerini Türk Silahlı Kuvvetlerinin İç Hizmet Yasası’nın 35. maddesine¹⁷⁴ dayandırmışlardır¹⁷⁵.

¹⁷¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3, Toplantı:2, c.12, 70. Birleşim, 12.03.1971.

¹⁷² Feroz AHMAD: a.g.e., 336.

¹⁷³ Hikmet ÖZDEMİR: a.g.e. 229.

¹⁷⁴ Madde 35- Silahlı Kuvvetlerin vazifesi: Türk Yurdu’nu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Bkz. (Hulûsi ÖZBAKAN: Silahlı Kuvvetler Hukuk Rehberi, (Ankara, 1989), 320).

¹⁷⁵ Nurşen MAZICI: a.g.e., 125.

1. Muhtıra Karşısında Meclisin, Sendikaların, Aydınların ve Basının Tepkileri

Muhtıra'nın radyodan yayınlamasından sonraki ilk saatlerde bir belirsizlik söz konusu olmuştur. Demirel'in ilk tepkisi TBMM'ne gidip güvenoyu istemek, meclis güvenoyu vermezse istifa etmek şeklinde ortaya çıktı¹⁷⁶. Muhtıra'nın bir kopyası da meclise gitmiş ve askerler tarafından Genel Kurul'da okunması istenmişti. TBMM, Muhtıra'nın radyoda okunmasından iki saat sonra toplandı. Oturum Başkanvekili Fikret Turhangil'in Muhtıra'yı okutacağını söylemesi üzerine Genel Kurulda sessizlikle karşılanmış yalnızca Demokratik Parti grubunun başkanvekili Hasan Korkmazcan¹⁷⁷ itiraz etmiştir.

Demirel bu durumu *“Bir Cumhuriyet'e ve Parlamento'ya bir kişi, iki kişi sahip çıkarak bir yere varamazsınız. Gönül ister ki herkes ayağa kalsın. Bir kişi çıkıyor. Esas mesele muhalefetindir..Tek ses yok ki arkamda güç yok. Nasıl gideceğim güvenoyuna? Yani bir de güvensizlik oyu alıp, kendimi muhtıranın hedefi olmaktan çıkarıp, Meclis'in hedefi mi olayım?”* sözleriyle değerlendirmektedir.

Meclisin, muhalefetin ve basının tepkisizliği Demirel'in fikrini değiştirmesine neden olmuştur. AP Başkanlık Divanı'nın dört saat süren toplantısı sonucunda istifa kararı alan Demirel *“bu yolla hiç olmazsa meclisi açık tutarız”* diyerek istifasını vermiştir¹⁷⁸. DP genel başkanı Ferruh Bozbeyli ise Hükûmetin çekilişinin önemli olmadığını, asıl önemli olanın parlamentonun görevine devam etmesi olduğunu söylemişti. TİP genel başkanı Behice Boran, AP'yi kastederek devrilen iktidarın anayasa dışına çıktığını vurguluyordu. TBP genel başkanı Timisi ise derhal seçime gidilmesini teklif ediyordu. Üniversite hocalarından Bahri Savcı ve Bülent Nuri

¹⁷⁶ William HALE: a.g.e., 168.

¹⁷⁷ 1970'lerde DP Denizli Milletvekili olarak parlamentoda yer alan Hasan Korkmazcan, bu gün Türk Parlamenterler Birliği Genel Başkanıdır.

¹⁷⁸ Mehmet Ali BİRAND:a.g.e., 236.

Esen ise hem Muhtıra'nın hem Hükûmetin istifasının hukuka uygun olduğunu söylemişlerdi. Meslek ve gençlik örgütlerinin çoğu öncelikle Muhtıra'yı desteklediklerini açıklamışlardı. Ancak bir süre sonra ortaya çıkan tutuklamalar ve yargılamalar yüzünden, ilk gün Muhtıra'yı destekleyen birçok kuruluş ve kişiler kısa bir süre sonra 12 Mart Muhtırası ve yönetimine karşı cephe almışlardır¹⁷⁹.

12 Mart Muhtırası için *“Bir müdahalenin hiçbir gerekçesi olamaz. Çareyi rejimin içinde aramak gerekir”* diyen Demirel 1960,1971 ve 1980 müdahaleleri ile ilgili değerlendirmesinde ise şöyle demiştir. *“Türkiye'nin elitinin, yani cumhuriyetin aydınlarının genellikle kasketli, şalvarlı, eli nasırlı, kişisini ülkenin idaresine ehil bulmaması, Türk halkının, kendini yönetecek kimseleri tayinde ehliyet sahibi olmadığına, doğru kişileri seçecek yeteneğe sahip olmadığına inanması yatar. Cahil oy çoğunluğu denilen bu çoğunluğun, horlanan bu kütlelerin hakkını savunduğum için halkın sesi olduğum için yadırgandık ve hedef olduk”* sözleriyle Muhtıra'nın hedefinin kendisi ve partisi olduğunu ifade etmektedir¹⁸⁰.

Cumhurbaşkanı Sunay ise kamuoyuna sunduğu demecinde 12 Mart Muhtırası sayesinde tehlikeli bir dönemin geride bırakıldığını söyleyerek yeni Hükûmetin partiler üstü bir anlayışla oluşturulacağını ifade etmiş ve Muhtıra'dan yana bir tavır göstermiştir.¹⁸¹ Muhtıra karşısında basın genel olarak tepkisiz kalmış ancak sol görüşlü yazarlar ilk günlerde kaleme aldıkları yazılarla memnuniyetlerini dile getirmişler ve Muhtıra'yı onaylar nitelikte yazılar yazmışlardır. Doğan Avcıoğlu grubunun ordu içindeki cuntalarla yakın ilişki içinde olduğu göz önünde bulundurulacak olursa bu durum doğal karşılanabilir. Sol basın temelde Muhtıra'ya karşı çıkmamış kendi lehine olacağı düşüncesiyle destek vermiştir. Sağ kesim ise başlangıçta ihtiyatlı davranmakla birlikte müdahalenin sol eksenli olmadığı anlaşıldığı zaman

¹⁷⁹ Sadi KOCAŞ: 12 Mart Anıları,(İstanbul,1978),34-35.

¹⁸⁰ Süleyman Demirel ile yapılan 01.06.2006 tarihli mülakat.

¹⁸¹ Hürriyet Gazetesi, 16 Mart 1971.

destekleyici yayınlar yapmaya başlamıştır. Basın dünyasında 12 Mart Muhtırası'na açıkça karşı koyan ve eleştiriler yönelten tek kişi Bedii Faik olmuştur. 27 Mayıs tecrübesini yaşamış bir ülkede bu Muhtıra'ya destek verilemeyeceğini asla makul ve ¹⁸²kabul edilebilir bir gerekçesinin olmadığını söyleyerek Muhtıra aleyhinde birçok yazı yazmıştır. Aydınlar ve basının Muhtıra karşısındaki tavrı farklı olduğu gibi siyasi partilerin tavrı ve izledikleri politikalar da farklı olmuştur

Muhtıra'nın okunması toplumun çeşitli kesimlerinde farklı tepkilere neden olmuştur. Muhtıra CHP'de yeni bir süreci başlatmış, Genel Başkan İnönü ile Genel Sekreter Ecevit'i bir yol ayrımına getirmiştir. İsmet İnönü'nün ilk tepkisi Muhtıra'yı demokratik rejimle bağdaştıramadığını söyleyerek karşı çıkmak olmuştur. Bu görüşünü *“Bir meclise askerî kıta gibi şunu yapacaksın bunu yapacaksın demeye imkân yoktur. Böyle bir tartışmada bizim yerimiz bellidir. Biz demokratik rejim dışında bir rejim kabul etmeyeceğiz”* sözleriyle ifade etmiştir. Anarşinin bu hale gelmesinden Meclisin değil aciz Hükûmetlerin sorumlu olduğunu öne süren İnönü, yeni kurulacak Hükûmetin bir seçim Hükûmeti olmasını istemiş ve meselenin Meclis kanalıyla çözülmesini talep etmiştir. Ancak kısa bir süre sonra İnönü'nün tavrı değişmiş ve yeni rejimi desteklemeye karar vermiştir.¹⁸³ Nihat Erim'in Başbakanlığının gündeme gelmesi söz konusu olduğu noktada ise 12 Mart'ı “Ortanın Soluna” karşı yapılmış bir hareket olarak nitelendiren Bülent Ecevit, CHP'den istifa etmiştir. Ecevit'in Genel Sekreterlik görevini bırakmasından sonra İsmet İnönü, 21 Mart'ta CHP grubunda, 45'e karşılık 100 oyla Erim'in partiler üstü reform Hükûmetine bakan vermeyi onaylatmıştır¹⁸⁴.

Bülent Ecevit kendisine bu konu ile ilgili yöneltmiş olduğumuz soruya verdiği cevapta 12 Mart'ın Demokratik Sol'a karşı yapılmış hareket olduğunu söylemiştir. Ortanın Solu'nun “çekingeng bir tabir” olduğunu ifade eden Ecevit,

¹⁸² Davut DURSUN: a.g.e.,70-72.

¹⁸³ Parlamento Dergisi, S.1, Mart 1971, 7-10.

¹⁸⁴ Ali GEVGİLİLİ: a.g.e., 524. Milliyet Gazetesi, 22 Mart 1971.

Sosyal Demokrat, Demokratik Sol tabirini tercih ettiğini söylemiştir. 12 Mart'a ve İnönü'nün seçtiği tavra karşı çıktığı için çok eleştirildiğini ve ciddi bir gerginliğin ortaya çıktığını söyleyen Ecevit, Rahşan Ecevit ile birlikte çok yalnız kaldıkları bir döneme girdiklerini, en çok eleştiriyi ise kendilerine sosyalist diyenler ile ortanın solu olduğunu söyleyenlerin gösterdiğini ifade etmiştir. O dönemde yaşadıklarını ise şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Ankara’da barınamaz hale geldik. Ankara’dan uzaklaştık. Ege’ye kırsala Cuma Ovasına gittik. Büyük bir kahvehanede vatandaşlar arasına girdik hiç kimse bir şey söylemiyor. Yaşlıca bir köylü ayağa kalktı lidere askere karşı çıktın kime güveniyorsun dedi. Size güveniyorum dedim..Çok büyük bir moral oldu. Nazilliye gittik büyük bir toplantı bir işçi mikrofonu aldı. Biz senin gibi düşünüyoruz eğer İnönü ile ters düşersen ayrılmayı göze alıyorsan seninleyiz. Değilsen zaman harcama!. Dönemeç noktası oldu Demokratik sol için , Nazilli ve Cuma Ovası.”¹⁸⁵

Muhtıra'nın verilmesinden iki ay sonra 18 Mayıs'taki AP grup toplantısında “12 Mart Muhtırası'nın verilmesinden sonra parti yöneticilerinin tutumu” hakkındaki genel görüşme de 37 AP'linin verdiği önerge grupta tartışılmış, Demirel'in tutumu karşısında lehte ve aleyhte konuşmalar olmuştur. Kürsüde yaklaşık beş saat konuşan Demirel, 14 Martta gerekli olan izahatı zaten verdiğini ve bu konu hakkında önerge vermek için erken olduğunu vurgulamıştır. Demirel 12 Mart Muhtırasını bir emrivakî olarak nitelemiş ve anarşinin faturasını sadece kendilerinin ödemeyeceklerini belirterek son iki aydaki gelişmelerin kendisini haklı çıkardığını söylemiştir. 12 Mart'a gelişin sebeplerini açıklamamanın çok uzun zaman alacağını söyleyen Demirel bu konuşmasında “...Meselenin bazı sırları vardır. Başbakanın bazı sırlar tevdi edilmiştir. Öğrendiğim bazı şeyler benimle beraber mezara gidecektir. Bazı şeyleri burada söyleyemem” diyerek 12 Mart'ın sebeplerini

¹⁸⁵ Bülent Ecevit ile 17.02.2005'te yapılan mülâkat.

açıklamanın durumu değiştirmeyeceğini vurgulamıştır. Zulüm yapılmaması şartıyla o günkü olayların önlenmesini ise desteklediklerini açıklayan Demirel grubunun desteğini almış ve oyların büyük çoğu lehine kullanılmıştır¹⁸⁶.

Muhtıra karşısında sendikaların tavrı ise genellikle olumlu olmuştur. Türk-İş Başkanlar Kurulu, yayınladığı bildirisiyle kamuoyuna duyuru yaparak görüşlerini “*Türk-İş Başkanlar Kurulu, Genel Kurmay Başkanı ve Kara Kuvvetleri Komutanları’nın Muhtıra’nın birinci maddesinde yer alan hususların gerçeğin tam ifadesi olduğunda görüş birliği halinde bulunmaktadır.. Hükûmet ve Parlamento Türk işçi hareketinin yurt sorunlarında asgarî müştereklerde birleşmesi için yaptığı çağrılara kulak tıkamışlardır..*” diyerek Muhtıra’yı destekler ifadeler kullanmışlardır. DİSK ise Muhtıra’yı yedi devrimci kuruluşla birlikte yayınladığı bildiriyle desteklemiştir¹⁸⁷.

İlk tepki olarak Muhtıra’ya destek veren diğer kuruluşlar; Türkiye Öğretmenler Sendikası, Devrimci Avukatlar Derneği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı, Mimarlar Odası, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Derneği, Türkiye Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, ODTÜ Mezunlar Cemiyeti, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası, Türkiye Orman Yüksek Mühendisleri Sendikası ve Sosyal Demokratlar Derneğidir¹⁸⁸.

2. 12 Mart Rejimi ve Sıkıyönetim Uygulamaları

Muhtıra sonrasında yapılan ilk uygulamalar içinde en dikkat çekici olanı beş general, bir amiral ve otuz beş albay’ın 16 Mart 1971’de emekliye sevk edilmiş olmalarıdır. İnönü’nün “*çok önemli bir 24 saat geçirdik*” diye söz

¹⁸⁶ Yankı Haftalık Haber Dergisi, S. 13, 24-30 Mayıs 1971,7,8.

¹⁸⁷ Nurşen MAZICI: a.g.e., 191.

¹⁸⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mart 1971.

ettiği emekliye çıkarılma işleminin, Silahlı Kuvvetler dışında bıraktıkları arasında Genel Kurmayın planlama görevlilerinden Tümgeneral Celil Gürkan ile Tuğamiral Vedii Bilget de vardır¹⁸⁹.

9 Mart'ta ihtilâl hazırlığı yapan subaylar Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın hazırlattığı kararnâme ile tasfiye ediliyorlardı. Kısa bir süre öncesine kadar Demirel'i devirme hesaplarını yapanlar henüz Hükûmet kurulmadığı için Başbakanlığa vekâlet eden Demirel'in imzaladığı kararnâme ile saf dışı kalmışlardı¹⁹⁰. Bu komutanların tasfiyesi 12 Mart müdahalesinin, Hükûmeti devirip reformları uygulamak isteyen sivil ve askerî radikallerin faaliyetlerine son vermek için tasarlanan bir önleyici darbe olduğu şeklinde yorumları güçlendirmektedir¹⁹¹.

Muhtıra'nın okunması ile başlayan olağanüstü dönem 14 Ekim 1973 Genel Seçimlerine kadar devam etmiş, bu dönemde partiler üstü nitelikli dört Hükûmet kurulmuştur. Bunlar I. ve II. Erim, Melen ve Talu Hükûmetleridir. Tarafsız başbakanın başkanlığındaki iki büyük partinin temsil edileceği teknokratlar kabinesinin ülke sorunlarına çözüm getireceği inancıyla Prof. Dr. Nihat Erim CHP'den istifa ettirilmiş ve partiler üstü başbakan olarak görevlendirilmiştir¹⁹². Ancak sekiz ay görevde kalabilen ve kendisine büyük ümitler bağlanan I. Nihat Erim Hükûmeti'nde 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 Millî Birlik Grubu üyesi ile parlamento dışından 14 teknokrat¹⁹³ vardı.

¹⁸⁹ Ali GEVGİLİLİ: a.g.e., 523.

¹⁹⁰ Mehmet Ali BİRİND: a.g.e., 243.

¹⁹¹ Feroz AHMAD: a.g.e., 340.

¹⁹² Hikmet ÖZDEMİR: a.g.e., 229.

¹⁹³ Kabine şu kişilerden oluşuyordu: Başbakan: Nihat Erim (Bağımsız Kocaeli Mlv.), Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı Sadi Kocaş (Konya Mlv. Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu (TBMM dışından), Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı Mesut Erez (Kütahya Mlv.), Devlet Bakanı: Mehmet Özgüneş (Tabii Senatör) Devlet Bakanı: Doğan Kitaplı (Samsun Mlv) Adalet Bakanı: İsmail Arar (İstanbul Mlv.) Millî Savunma Bakanı Ferit Melen (Van Mlv. Cumhuriyet Senatosu Üyesi) İçişleri Bakanı: Hamdi Ömeroğlu (TBMM dışından), Dışişleri Bakanı: Osman Olcay (TBMM dışından), Maliye Bakanı: Sait Naci Ergin (TBMM dışından), Millî Eğitim Bakanı: Şinasi Oral (TBMM dışından), Bayındırlık Bakanı: Cahit Karakaş (Zonguldak Mlv.) Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı: Özer Derbil (TBMM dışından), Sanayi ve Teknoloji Bakanı: Ayhan Çilingiroğlu (TBMM dışından) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Türkân Akyol (TBMM dışından) Gümrük ve Tekel Bakanı: Haydar Özalp (Niğde Mlv.), Tarım Bakanı: Orhan Dikmen (TBMM dışından) Ulaştırma Bakanı: Halûk Arık (TBMM

26 Mart 1971’de açıklanan I. Erim Hükûmeti, 8 Nisan’da 46 kırmızı, üç çekimser oya karşılık 321 güvenoyu almıştı. Nihat Erim, kabinesini “*Türkiye’yi kendisini bölmek isteyen sağ ve sol diktatoryanın ve anarşinin kucağına asla ve asla düşürmeyecek olan beyin takımı kabinesi*” olarak tanıtıyordu. Erim’in bu sözlerine en büyük tepki ise Bülent Ecevit’ten gelmiştir. O’na göre bu “*dayanaksız, temelsiz, desteksiz Hükûmet*”, desteğini ancak güçlü egemen çevrelerden alacak ve asla reform yapamayacaktır¹⁹⁴.

Nihat Erim, “*bizim Hükûmetimiz Atatürk’ün başlattığı reformları devam ettirmek azmi ile Atatürk’ün yaptığı, koyduğu devrim kanunlarını gereği gibi uygulamak üzere iş başına gelmiştir*” diyor ve Hükûmetin en başta gelen görevinin hızla Türkiye’de yeniden huzurun sağlanmasına çalışmak olduğunu ifade ediyordu. Silahlı Kuvvetlerin içerisindeki huzursuzluğun bir an önce giderilmesine çalışılacağını ve mükemmel bir seçim kanunu ortaya konulacağını söyleyen Erim, Hükûmetin daima parlamento ile yakın işbirliği ve anlaşma zihniyeti içinde çalışacağını vurguluyordu¹⁹⁵.

Nihat Erim yaptığı konuşmalarda her fırsatta anarşi ile mücadele edileceğini vurgulamaktadır. “*Türkiye’de huzursuzluk olsun, güvensizlik olsun, üniversiteler, okullar rahat çalışmasın, Türk gençliği iyi okuyup yetişmesin, ekonomik faaliyetler felce uğrasın, Türk toplumu içinden çürüsün, çöksün, dağılsın, Türkiye parçalansın diye gayret sarf edenlerin ülkemize yapa geldikleri kötülükleri önlemek için alamayacağımız tedbir yoktur*” diyen Nihat Erim “*Ancak şimdi bu kötülüklerle son vermek, hiç o kadar uzun sürmeyecektir. Alınacak tedbirler balyoz gibi hemen kafalarına inecektir*”¹⁹⁶

dışından) Çalışma Bakanı: Atillâ Sav (TBMM dışından) Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: İhsan Topaloğlu (Giresun Mlv.) Turizm ve Tanıtım Bakanı: Erol Yılmaz Akçal.(Rize Mlv.) İmar ve İskân Bakanı: Selâhattin Babüroğlu(TBMM dışından), Köy İşleri Bakanı: Cevdet Ayhan (TBMM dışından), Orman Bakanı: Selâhattin İnal (TBMM dışından), Gençlik ve Spor Bakanı Sezai Ergun (Konya Mlv.), Kültür Bakanı: Talât Halman (TBMM dışından), Millet Meclisi Tutanak Dergisi: Dönem 3, Cilt 12, 382-383.; Milliyet Gazetesi, 27 Mart 1971.

¹⁹⁴ Ali GEVGİLİLİ: a.g.e., 525.

¹⁹⁵ Erim Hükûmetlerinin 1 Yılı (7.4.1971-7.4.1972), (Ankara,1972), 7-9.

¹⁹⁶ Erim Hükûmetlerinin ..., 14-15.

sözleriyle de Hükûmetin temel hedefini vurgulamakta ve 12 Mart Muhtırası'nın birinci maddesinde ifade edilen müdahale gerekçelerine dikkat çekmektedir.

Terörle mücadele Hükûmetin ilk ve en önemli görevi olmuştur. Başbakan yardımcısı Sadi Kocaş'ın 21 Nisan'da *"sıkıyönetimi düşünmedik bile"* şeklindeki sözlerine rağmen Hükûmet, ertesi gün, Sıkıyönetim Kanunu değiştirmek üzere hazırlıklara girişiyordu. 26 Nisan 1971'de 11 İl'de¹⁹⁷ sıkıyönetim ilan edildi. Adalet Bakanı İsmail Arar sıkıyönetim ilan edilen illerin isimlerini açıklamış ve *"Cumhuriyete ve vatana karşı kuvvetli ve eylemli kalkışmalar"* nedeniyle Millî Güvenlik Kurulunun görüşü de ele alınarak bu kara varıldığını açıklamıştır. Sıkıyönetimin süresinin bir ay olduğu ve eski sıkıyönetim kanunun uygulanacağı açıklamada vurgulanmaktadır¹⁹⁸ Sıkıyönetim İlanının ardından sıkıyönetim komutanları atanmış ve sıkıyönetim askerî mahkemeleri kurulmuştur.

Sıkıyönetimin gerekçesi *"Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu maksatlarla Devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyetini aldığını gösterir kesin belirtilerin ortaya çıkması"* olarak açıklanmıştır¹⁹⁹. Sıkıyönetim kararı parlamentoda büyük bir çoğunlukla onaylanmıştır.

Adalet Partisi, Millî Güven Partisi ve Demokratik Parti, ülkenin içinde kaldığı tehlikenin *"komünizm tehlikesi"* olduğunu vurgulayarak sıkıyönetimi destekliyordu. TİP dışında tüm partilerin desteği ile sıkıyönetim onaylanmıştır. Partiler sıkıyönetim görüşmeleri sırasında, Silahlı Kuvvetleri doğrudan eleştirmekten kaçınan bir tavır sergilemektedirler. Hattâ

¹⁹⁷ Sıkıyönetim ilan edilen iller: Ankara, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Zonguldak, Eskişehir, Adana; Hatay, Diyarbakır, Siirt, Sakarya'dır. Bkz. (Milliyet, 27 Nisan 1971).

¹⁹⁸ Milliyet Gazetesi: 27 Nisan 1971.

¹⁹⁹ Zafer ÜSKÜL: a.g.e., 131.

sıkıyönetim görevlilerini övgü ile anıp Silahlı Kuvvetlere olan güvenlerini belirtmeye özen gösteriyorlar, buna karşılık her konuda Hükûmete yükleniyorlardı. 12 Mart dönemindeki dört partiler üstü Hükûmet döneminde de sıkıyönetim devam etmiştir²⁰⁰.

Sıkıyönetim ilanının ardından ertesi gün yayınladığı bildiri ile İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün, Sıkıyönetimin “*ilanındaki sebebin mevcut olmadığı gerekçe alınarak*” yapılacak eleştirileri, yayınları yasaklıyordu. Faik Türün, sıkıyönetimin ilanı gerekçesi ile ilgili olsun ya da olmasın gerekli gördüğü her türlü kararı alacağını açıklıyor ve bu yönde yapılacak eleştirileri de en baştan sıkıyönetim yasakları kapsamına alıyordu.²⁰¹ Dev-Genç, Devrimci Doğu Kültür Ocakları ve Ülkü Ocakları Birliği, TÖS, İşsizlikle Mücadele Derneği Ankara Sıkıyönetim Komutanı Semih Sancar’ın yayınladığı 2 ve 3 numaralı bildirimlerle süresiz olarak kapatılmıştır²⁰². Bunun ilk uygulaması da 28 Nisan gününden itibaren Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin onar gün süreyle kapatılması ve bu gazete yazarlarından İlhan Selçuk ve Çetin Altan’ın gözaltına alınmasıyla gerçekleşiyordu. Ayrıca 83 öğrenci ve sivil şahıs hakkında arama ve gözaltına alma kararı verilmişti. Adli karar rağmen yasaklanmış yayın kitap broşür vb yayınları gizli ve açık satmaya devam eden ve ilgili makamlara teslim etmeyen basımevleri ve satıcılar güvenlik makamlarınca devamlı kontrol edilecek ve gerekirse zor alım yoluna başvurulacaktı²⁰³.

İşçi-Köylü, Proleter Devrimci Aydınlik, Aydınlik, Türkiye Solu, Devrim ve Ant gibi geri kalan sol içerikli ya da radikal dergilerin hepsi toplatıldı. Ankara sıkıyönetim yetkilileri 3 Mayıs’ta hangi niyet ve amaçla olursa olsun

²⁰⁰ 26 Nisan 1971’de, bir ay süre ile 11 il’de ilân edilen sıkıyönetim, 14 kez, ikişer ay süre ile uzatıldı. Ancak 1973 Ocağından itibaren coğrafi alanı giderek daraltıldı. Sakarya ve Zonguldak illerinde Ocak 1973’te İzmir ve Eskişehir’de Mart 1973’de, Adana, Hatay ve Kocaeli’de Mayıs 1973’de, Siirt’te Temmuz 1973’de Diyarbakır’da Ağustos 1973’de kaldırıldı. Ankara ve İstanbul’da da sıkıyönetim uzatılmayınca, 26 Eylül 1973’de, 29 ay sürdükten sonra sona ermiş oldu.Bkz. (Zafer ÜSKÜL,a.g.e.,134).

²⁰¹ Zafer ÜSKÜL: a.g.e.,146.

²⁰² Milliyet Gazetesi, 28 Nisan 1971.

²⁰³ Milliyet Gazetesi, 29 Nisan 1971; 30 Nisan 1971.

grev ve lokavtları yasakladı ve aynı kural bütün sıkıyönetim bölgelerinde uygulandı²⁰⁴. Faik Türün 5 Mayıs 1971'de yaptığı basın toplantısında şöyle diyordu: *"Halk savaşı denilen şey, haddizatında halka karşı yapıliyordu. Artık halk, kendisine yöneltilen kurşunlara korkusuzca göğüs gerebiliyor. Halka karşı savaşanlara meydan vermeyeceğiz. Bu gafilleri elbirliği ile ezeceğiz"*²⁰⁵.

Nisan 1971'de şiddet olaylarındaki artış, baskıcı bir rejim için ortam yarattı. Banka soygunları, adam kaçırma eylemleri Hükûmetin reformlardan önce kanun ve düzene öncelik vermesine neden oldu. Baskı rejiminin tam gücü, şehir gerillalarının İsrail'in İstanbul Başkonsolosu'nu kaçırmasını izleyen 17 Mayıs'tan sonra hissedilmeye başladı. Başbakan Yardımcısı Sadi Kocaş, Senatoya Hükûmetin devlet onurunu koruyacağını ve varlığını göstereceğini söyledi. Aynı gün radyoda konsolosun öldürülmesi durumunda Hükûmetin adam kaçırma suçuna ölüm cezasını öngören bir yasayı geriye dönük işletilmek üzere meclisten geçireceğine dair bir uyarıda bulundu²⁰⁶. Bu olay, bütün Türkiye'de yaygın biçimde uygulanan bir gözaltına alma kampanyasının da başlangıcı olmuştur²⁰⁷.

Basın üzerindeki kısıtlamaların ardından 18 Mayıs 1971'de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yayınladığı bildiri ile yazılı ve sözlü basında yapılan duyurularla öğretim üyeleri, yazarlar, sanatçıların bazıları sıkıyönetim savcılıklarına teslim olmaya çağrıldı²⁰⁸. Bu durum yurt içinde ve yurt dışında büyük tepkilere neden olmuştur. Özellikle bilim adamlarının, öğretim üyelerinin, yazarların gözaltına alınmaları ve tutuklanmaları Mecliste de

²⁰⁴ Milliyet Gazetesi, 29, 30 Nisan- 4 Mayıs 1971.

²⁰⁵ Erim Hükûmetlerinin ..., 39.

²⁰⁶ Feroz AHMAD: Demokrasi..., 342.

²⁰⁷ Milliyet Gazetesi, 19 Mayıs 1971.

²⁰⁸ Sıkıyönetim Komutanlığının 19 numaralı bildirisinin ikinci listesi ile teslim olmaya çağrılanlardan bazıları şu isimlerdir: Yaşar Kemal, Muzaffer Erdost, Prof. İsmet Sungurbey, Ertuğrul Kürkçü, Uğur Mumcu, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Bahri Savcı, Gün Zileli, Uluç Gürkan, Fakir Baykurt, Prof. Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, Doğu Perinçek, Cemal Reşit Eyüboğlu, Bülent Tanör'ünde içinde olduğu 49 kişilik bir liste ilan edilmiştir.Bkz. (Milliyet Gazetesi,19 Mayıs 1971). Bildiride kendiliğinden teslim olmayanlara karşı sıkıyönetim kanunun 4. maddesi gereği silah kullanılacağı vurgulanmaktadır. Aranan 49 kişiden 26'sı teslim olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz.(Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1971).

tartışılmış ve CHP tarafından eleştirilmişti. Bu dönemde birçok dergi kapatıldı, yayınevleri mühürlendi, “yasak yayın” gerekçesi ile birçok kitap toplatıldı. Yasak kitap bulundurdıkları gerekçesi ile birçok yayıncı, kitapçı tutuklandı²⁰⁹. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 7 Haziran 1971’de tutuklanan ve gözaltına alınanların isimleri kamuoyuna açıklanmıştır. Tutuklamalar Anayasa’nın 141,142,146 ve Askerî Ceza Kanunu’nun 94. maddesinin ihlali ve 6136 sayılı kanuna muhalefet sebebiyle gerçekleştirilmiştir²¹⁰.

12 Mart 1971’den bu güne bu dönemdeki tutuklamalar ve sorgulamalar, ortaya atılan “işkence iddiaları” demokrasi ve insan hakları açısından çok tartışılmıştır. Bu döneme tanıklık eden pek çok yazar ve gazeteci bu konuda birçok eser ortaya koymuştur. Anarşi ve teröre karşı yürütülen “balyoz harekâtı” Muhtıra’ya önce destek veren radikal solcuların aydınların ve toplumsal örgütlerin Hükûmetten desteklerini çekmelerine muhalif tavır almalarına yol açmıştır²¹¹.

I. Erim Hükûmeti döneminde partilerin kapatılması gündeme gelmiş Anayasa Mahkemesi MNP ve TİP’in kapatılması kararına varmıştır. Üniversite ve Toprak reformu konuları AP ve CHP arasında yeni bir çatışma konusu olmuş ve gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Terör olayları devam ederken sıkıyönetim mahkemelerinde bir dizi çok sanıklı dava açılmış ve bunların en önemlileri idam kararlarıyla sonuçlanmıştır²¹².

²⁰⁹ Zafer ÜSKÜL: a.g.e., 147-151.

²¹⁰ Söz konusu kanun maddeleri ile gözaltına alınan ve tutuklananlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Milliyet Gazetesi, 8 Haziran 1971).

²¹¹ Davut DURSUN: a.g.e., 79.

²¹² Bu dönemde 30 Kasım 1971’de Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ulaş Bardakçı, Ömer Ayna ve Ziya Yılmaz’ın Maltepe Askeri cezaevinden “toplucu kaçırılması” büyük tepkilere neden olmuş. Erim gündem dışı olarak 1 Aralık’ta Mecliste yaptığı konuşmada bunun “basit bir kaçma olmadığını” belirtecektir. Terörün sadece salt bazı gençlerin işi olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye Halkın Kurtuluşu Ordusu örgütü ile ilgili dava 16 Temmuz 1971’de başlanmış, karar 9 Ekim’de belli olmuştur. Sanıklardan 18’i hakkında verilen idam cezası kararı Askeri Yargıtay’da bozulmuş. Ancak Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnân’ın idam kararları 10 Ocak 1972’de onaylanmış, bu kişiler hakkındaki ölüm cezası 24 Nisan 1972 tarihli toplantısında TBMM’de 323 kabul, 48 red, 2 çekimser oy’la kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Millet Meclisi Tutanak Dergisi Dönem:3,C.2,Toplantı:3,197-229; 235-

3. 12 Mart Hükûmetleri ve Reform Çabaları

12 Mart Muhtırası'nın birinci maddesinde mevcut durumun gerekçeleri sıralanırken “*Anayasa'nın öngördüğü reformların Hükûmet ve parlamento tarafından yerine getirilmediği..*” vurgulanırken ikinci maddesinde “*Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüş ile ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak inandırıcı bir Hükûmetin demokratik kurallar içinde teşkilinin zarurî olduğu*”na dikkat çekilmektedir²¹³.

Muhtıra'nın hemen ardından kurulan ve partiler üstü Hükûmet olarak adlandırılan Nihat Erim Hükûmetinin ortaya koyduğu Hükûmet programında Muhtıra'da önemle vurgulanan “reform” konusuna geniş yer ayrılmıştır. Nihat Erim de kendi Hükûmetini “Reform Hükûmeti” olarak tanımlamaktadır. Hükûmetin ön planda yapmaya kararlı olduğu reformlar Toprak reformu, Millî Eğitim reformu, Malî reformlar, Hukuk ve Adalet reformu, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, Enerji ve Tabiî kaynaklarla ilgili reformlar olarak sıralanmıştır. Amacı sosyal ve ekonomik reformları Atatürkçü çizgide gerçekleştirmek ve anarşiyi kökünden kazımak olan Hükûmet çalışmalarını bu iki temel üzerinde yürütmeye çalışmıştır²¹⁴.

Erim Hükûmetinin reform programı güçlü bir muhalefetle karşılaşmış, gerek parlamentonun içinde gerekse de basında reform programı tartışılmıştır. Özellikle “toprak reformu” konusundaki tartışmalar gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Büyük girişimci ve sanayicilerin dışındaki iş dünyası programa karşı olumsuz bir tavır sergiliyordu. Büyük toprak sahipleri de Hükûmetin toprak reformu ve tarımsal gelirlerin vergilendirilmesi tasarısına karşı çıkarak iş adamlarıyla birlikte güçlü bir muhalefet oluşturmuşlardı. Sosyo-ekonomik reformlardan önce “reform”lara öncelik

238). Prof.Dr. Mümtaz Soysal da “Anayasaya Giriş” adlı ders kitabında komünizm propagandası yaptığı savıyla 3 Aralık 1971’de 6 yıl 8 ay hapse, 2 yıl 2 ay da Kuşadası’nda sürgüne mahkum edilmiştir. Bkz. (Ali GEVGİLİLİ: a.g.e., 534).

²¹³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi C.12 Toplantı:2 70. Birleşim,12.04.1971,236,237.

²¹⁴ Hükûmetler ve Programları(Haz.Nuran DAĞLI-Belma AKTÜRK), (Ankara,1988),201-203.

tanındığı ve “balyoz harekâtı” çerçevesindeki uygulamalar düşünülecek olursa Erim’in aydınlar arasındaki prestijini de kaybettiğini söylemek mümkündür²¹⁵.

Erim Kabinesindeki en reformcu bakanlarından birisi olan ve madenler üzerinde yabancı kontrolüne karşı çıkan Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı İhsan Topaloğlu’nun istifası önemli bir sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Toprak reformu, kamu hizmetleri ve vergi sistemi reformu önerileri de çıkmaza girmiş, Komutanların bütün destekleyici demeçlerine rağmen etkili sonuç alınamamıştır²¹⁶.

Ekim 1971’e gelindiğinde Demirel’in AP’li bakanları çekme kararıyla birlikte çökme noktasına gelen Erim Hükûmeti yeni bir krizle karşı karşıya kalmış, Nihat Erim’in istifası Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kabul edilmemiştir. Özellikle 29 Ekim’de Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın bayram mesajında “tehlikeli durumun” sürmesine izin verilmeyeceğini²¹⁷ ve reformlar konusunda yetkili Hükûmet organlarını var güçleri ile destekleyecekleri konusundaki konuşması ortamı yumuşatmış, Demirel kabinedeki bakanları ile ilgili parti kararını geri almıştır²¹⁸.

“ *Hiç kimse unutmamalıdır ki 12 Mart öncesine geri dönüş yoktur*” sözleriyle yapılan değişiklikleri savunan Nihat Erim Hükûmetinin özellikle teknokrat bakanların reform paketini parlamentodan geçirerek yürürlüğe koymaları bekleniyordu. Ancak umulanın aksine 11’ler olarak adlandırılan “beyin takımı” bekleneni verememiştir. Erim’in kabineye danışmadan eski Adalet Partisi Hükûmetinde Maliye Bakanı olan Mesut Erez’i Başbakan yardımcılığına ataması bardağı taşıran son damla olarak nitelendirilmiştir. 3

²¹⁵ Feroz AHMAD: a.g.e., 348.

²¹⁶ Milliyet Gazetesi, 28, 29 Eylül 1971.

²¹⁷ Milliyet Gazetesi, 29 Ekim 1971.

²¹⁸ Feroz AHMAD: a.g.e., 349.

Aralık 1971’de istifa mektuplarını veren 11’ler²¹⁹ mektuplarında Türkiye’nin kalkınma hamlesinin gerekli kıldığı “köklü çözümlerin hiç birisinin gerçekleşme olanağı kalmadığını” belirtiyorlardı. Çalışma Bakanı Attila Sav’ın açıkladığı istifa gerekçeleri arasında toprak, vergi ve ilaç ile ilgili reformların sonuç vermemesi gösteriliyordu. 11’lerin istifa mektubunda aydın çevrelerin de küstürüldüğü vurgulanarak Hükûmetten ayrılma sebepleri açıklanıyordu²²⁰. Bu istifalar basında ve parlamentoda ağır eleştirilere hedef olmuştur. Sadi Kocaş bu istifayı değerlendirirken “*itiraf etmek gerekir ki, onbirler denilen, gerçekte on üç hatta Sayın İhsan Topaloğlunu da dahil ederek on dört kişiden oluşan bu ekip, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel görüşleri ve özellikle devlet yönetimi anlayışı bakımından tıpa tıp uyuşan insanlardan oluşan bir kurul değildi. Kesin bir işbirlikleri de yoktu*” diyordu. Kocaş, bütün bunlara rağmen bu ekibi 1961 Anayasası, özgürlükçü parlamenter demokrasi, Türkiye’nin gerçekleri ve reform ihtiyacı üzerinde tereddütsüz birleşen, haksız uygulamalara yanlış müdahalelere karşı duran kişiler olarak nitelendirmekte ve yöneltilecek eleştirilerin son derece haksız olduğunu vurgulamaktadır²²¹.

Nihat Erim’e bir süre sonra yeni bir Hükûmet kurma görevi verildi ve yeni Hükûmet 11 Aralıkta açıklandı²²². Kabinede CHP’den 4, AP’den 8 bakan

²¹⁹ İstifa eden bakanlar şunlardır: Başbakan Yrd. Attila Karaosmanoğlu, Başbakan Yrd. Sadi Kocaş, Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş, Ticaret ve Sanayi Bakanı Ayhan Çilingiroğlu, Dışişleri Bakanı Osman Olcay, İmar ve İskan Bakanı Selahattin Babüroğlu, Sağlık Bakanı Türkan Akyol, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Özer Derbil, Millî Eğitim Bakanı Şinasi Orel, Çalışma Bakanı Attila Sav, İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu. Bkz. (Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1971).

²²⁰ Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1971.

²²¹ Sadi KOCAŞ: 12 Mart..., 542.

²²² II. Erim Hükûmeti şu isimlerden oluşmaktadır: Başbakan Nihat Erim, Devlet Bakanı Ali İhsan Göğüş (Gaziantep Mlv.), Devlet Bakanı Doğan Kitaplı (Samsun Mlv.), Devlet Bakanı İlhan Öztrak (TBMM dışından), Devlet Bakanı İlyas Karagöz, (C. Senatosu Üyesi), Adalet Bakanı Suad Bilge (TBMM dışından), Millî savunma Bakanı Ferit Melen (C. Senatosu Üyesi), İçişleri Bakanı Ferit Kubat (TBMM dışından), Dışişleri Bakanı Ü. Halûk Bayülken (TBMM dışından), Maliye Bakanı Sait Naci Ergin, (C. Senatosu Kontenjan Üyesi), Millî Eğitim Bakanı İsmail Arar (İstanbul Mlv.), Bayındırlık Bakanı Mukadder Öztekin, (C. Senatosu Üyesi), Ticaret Bakanı (TBMM dışından), Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mesut Erez (Kütahya Mlv.), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Cevdet Aykan (TBMM dışından), Gümrük ve Tekel Bakanı Haydar Özalp (Niğde Mlv.), Tarım Bakanı Orhan dikmen (TBMM dışından), Ulaştırma Bakanı Rıfkı Danışman (Erzurum Mlv.), Çalışma Bakanı Ali Rıza Uzuner (Trabzon), Enerji ve Tabii

yer alırken geri kalanları Güven Partisinden ve parlamento dışından gelenler oluşturuyordu. Hükûmet programında; reformları gerçekleştirme çabalarının *"parlamento ile Anayasa'nın çizdiği hak ve yetki sınırları içinde işbirliği yapmak"* suretiyle devam edeceği önemle belirtilmiştir. II.Erim Hükûmetinin programında da öncelikli hedef huzur ve istikrarın sağlanması olmuştur. Bunun devamı için ise toprak ve tarım reformu, vergi ve maliye reformu, millî eğitim reformu, üniversite reformu, idare mekanizması reformu ve adalet reformu gibi ana reformların yapılması gerektiği vurgulanmaktadır²²³.

11'lerin kabineden uzaklaştırılması iş çevrelerinde memnuniyet yaratmıştır. Yeni kabinenin Dış Ticaret Bakanı olan Naim Talu, ülkedeki enflasyondan "beyin takımı"nın sorumlu tutarken, Güven Partisi istifa eden bakanların yargılanmakta olan "aşırı solcular" ile gizli ilişkileri olduğunu ileri sürmüştür. Odalar Birliği Başkanı Raif Önger de 11'lerin istifasını memnuniyet verici bir gelişme olarak nitelendirmiş ve İkinci Erim Hükûmetini desteklemiştir. İş dünyasının birçok talebini karşılayan programla parlamenter demokrasiye geri dönüş hedefleniyor, özel sektörün çıkarlarının korunması, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi ve NATO'ya destek olunması vurgulanıyordu. Ancak Erim Hükûmeti bütün çabalarına rağmen reform planlarını yasalaştıramamış, Demirel ile uzlaşma politikası ödün verme olarak değerlendirilmiştir. Bu tutumu yüzünden basında da çok eleştirilen Erim, CHP'liler tarafından AP Hükûmeti ile arasında hiçbir fark olmadığı yönünde suçlanmıştır²²⁴.

II. Erim Hükûmetine en sert eleştiriler Ecevit ile Kâmil Kıvrıkoğlu'ndan gelmiştir. II. Erim Hükûmetinin gündeminde reform tasarıları öncelikli yer tutarken, 1972 senesinin kış ve ilkbaharında ülke gündeminde ise idam

Kaynaklar Bakanı Nezih Devres (TBMM dışından), Turizm ve Tanıtma Bakanı Erol Yılmaz Akçal (Rize Mlv.), İmar ve İskan Bakanı Serbülent Bingöl(TBMM dışından), Orman Bakanı Selahattin İnal(TBMM dışından),Köyİşleri Bakanı Necmi Sönmez(TBMM dışından),Gençlik ve Spor Bakanı Adnan Karaküçük (C.SenatosuÜyesi) Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3,C.19, 356-357.

²²³ Hükûmetler ve Programları..., 230.

²²⁴ Feroz AHMAD: a.g.e., 352.

sorunu vardır²²⁵. 26 Mart 1972'de Nihat Erim yeni önerilerle ortaya çıkmıştır. Anarşinin bir daha hiç görülmemesi ve devlet güvenliğinin tümüyle sağlanması gerekçesiyle liderlere bir mektup yazan Başbakan Erim, somut olarak Devlet Güvenlik Mahkemesinin kurulmasını talep etmiş, Sıkıyönetim Kanunu'nun daha ileri yetkilerle donatılmasını, Hükûmetin gerektiğinde üniversitelere el koyabilmesini önermiş, meclis çalışmalarının hızlanarak reformların çıkarılmasını istemiştir.

Aynı dönemde Cevdet Sunay'ın reformlar gerçekleştirilinceye kadar tartışmaların durdurulmasını ve Hükûmete kararnâmelerle yönetme yetkisinin verilmesini isteyen mektubu sert tepkilere neden olmuş, hattâ Çankaya ültimatolu olarak değerlendirilmiştir. Partiler siyasal etkinliklerin durdurulmasına karşı çıkarak anayasa değişikliklerinin de koşullu olarak ele alınabileceğini açıklamışlardı²²⁶. Erim Hükûmetinin yıprandığı bu dönemde Millet Meclisinde DP'nin verdiği gensoru önerisi AP, CHP ve MGP'nin oyları ile reddedilmiştir. Ancak “*demokrasinin kurtulması için Erimsiz bir Hükûmetin şart olduğu*” yolundaki eleştiriler Hükûmeti güçsüz bırakmış, Nihat Erim 17 Nisan'da istifasını vermiş, ²²⁷ yerine MGP'li Millî Savunma Bakanı Ferit Melen başbakan vekili olmuştur.

Cumhurbaşkanı 25 Nisan'da yeni bir atama konusunda liderlerle görüşmelere başladı. İlk tercih bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü oldu. Yeni bir kabine oluşturup seçimlerden önce bütün reformları gerçekleştirme sözü veren Ürgüplü'nün 13 Mayıs'ta açıklanan kabinesi Sunay tarafından radyo ve televizyondan açıklanan mektubuyla reddedildi. Cumhurbaşkanı, Ürgüplü'nün kabinesini 12 Mart Muhtırası'nın gerekleriyle ve varolan durumla bağdaştıramadığı için atamadığını ilân ederken aynı zamanda Cumhuriyet tarihinde ilk kez görülen bir olaya da imza atmıştır. Ürgüplü'nün

²²⁵ Hürriyet Gazetesi, Milliyet Gazetesi, 27-28 Mart 1972.

²²⁶ Ali GEVGİLİ: a.g.e., 556.

²²⁷ Milliyet Gazetesi, Hürriyet Gazetesi, 18 Nisan 1972.

kabinesi²²⁸ bütün önemli partileri kucaklayan gerçek bir koalisyondu. Ürgüplü'nün kabineyi açıklamasından sonra geri çevrilmesi şaşkınlık yaratmıştır. Feroz Ahmad "Sunay yeni kabineyi kabul edilebilir bulmuştu ama komutanların itirazlarıyla karşılaşmıştı. Ancak açıklanmadığı için bu konuda sadece spekülasyon yapılabilir"²²⁹ sözleriyle bu durumu değerlendirmektedir.

Ürgüplü'nün istifasıyla birlikte Hükûmet kurma görevi Erim Hükûmetinde Savunma Bakanı olan Ferit Melen'e verilmiştir²³⁰. Yaklaşık bir yıl kadar görevde kalacak olan bu Hükûmetin programında da öncelikli faaliyet konusunu ülkenin bir an önce huzur ve sükûna kavuşturulması meselesi oluşturmaktadır. Yani, komünizme, aşırı sağ ve bölücülüğe karşı mücadeleyi tesirli hale getirmek, demokratik rejimin güçlenmesini sağlamak ve seçimlerin Anayasa'nın öngördüğü zamanda yapılmasını temin etmek Hükûmetin öncelikli görevleri arasında gelmektedir. "*Seçimlere selâmetle ulaşabilmenin en önemli şartlarından biriside iktisadî, sosyal ve kültürel gelişmeyi hızlandıracak reformların sûratle gerçekleştirilmesidir*" diyen Ferit Melen "reform" konusu üzerinde de önemle durmuştur.

Hükûmeti; bir "icraat Hükûmeti" bir "Atatürkçü Atılım Hükûmeti" olarak nitelendiren Ferit Melen, Adalet ve Hukuk reformu, İdare, Eğitim, Tarım,

²²⁸ AP 'ye 9, CHP'ye 5, DP'ye 3 ve MGP'ye 2 bakanlık verilmişti. Milliyet, 14.5.1972.

²²⁹ Feroz AHMAD: a.g.e., 354.

²³⁰ Melen Hükûmeti, AP'den 8, CHP'den 5, MGP'den 2, 1 Kontenjan Senatörü ve 9 partisizden oluşuyordu. Melen kabinesi: Başbakan: Ferit Melen, (C. Senatosu Üyesi, Van), Devlet Bakanı: Doğan Kitaplı (Samsun), Devlet Bakanı: İsmail Arar (İstanbul), Devlet Bakanı: Zeyyat Baykara (TBMM dışından), Devlet Bakanı: İlhan Öztrak (TBMM dışından), Adalet Bakanı: Fehmi Alpaslan (C. Senatosu Üyesi, Artvin), Millî Savunma Bakanı: Mehmet İzmen, (C. Senatosu Kontenjan Üyesi), İçişleri Bakanı: Ferit Kubat (TBMM dışından), Dışişleri Bakanı: Ü.Halûk Bayülken (TBMM dışından), Maliye Bakanı: Ziya Müezzinoğlu (TBMM dışından), Millî Eğitim Bakanı: Sabahattin Özbek (TBMM dışından, sonra Senatör), Bayındırlık Bakanı: Mukader Öztekin, (C.Senatosu Üyesi, Adana), Ticaret Bakanı: Naim Talû, (C. Senatosu Kontenjan Üyesi) Sanayi ve Teknoloji Bakanı: Mesut Erez (Kütahya), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Kemal Demir (Bolu), Gümrük ve Tekel Bakanı: Haydar Özalp (Niğde) Tarım Bakanı: İlyas Karaöz, (C.Senatosu Üyesi, Muğla), Ulaştırma Bakanı: Rıfki Danişman (Erzurum), Çalışma Bakanı: Ali Rıza Uzuner (Trabzon), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Nuri Kodamanoğlu (Niğde) Turizm ve Tanıtma Bakanı: Erol Yılmaz Akçal (Rize), İmar ve İskân Bakanı: Turgut Toker (Ankara), Köyîşleri Bakanı: Necmi Sönmez (TBMM dışından), Orman Bakanı: Selâhattin İnal (TBMM dışından), Gençlik ve Spor Bakanı: Adnan Karaküçük, (C.Senatosu Üyesi, Maraş), Millet Meclisi Tutanak Dergisi: Dönem 3, C.24, s.823-824.

Vergi, Maliye, Maden ve Petrol reformlarının ilmî esaslara, memleket gerçeklerine uygun olarak yapılacağını vurgulamaktadır. Melen Hükûmetinin programında Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerinde de önemle durulmuştur. Bu planın stratejisini tamamlayarak kamuoyuna sunmak Hükûmetin öncelikli hedefleri arasında yer almıştır²³¹.

1973-1977 yıllarını içine alan Üçüncü planda önce geçmiş on yıllık planlı dönemin değerlendirmesi yapılmıştır. On yıllık gelişmeler Plan hedeflerine göre ve ayrıca Türkiye'nin kalkınmakta olan diğer ülkeler ve komşularına göre nispî durumu itibarıyla değerlendirilmiştir. Üçüncü plân döneminde gerçekleştirilmesi zorunlu olan ekonomik ve sosyal hedefler, alınması gereken tedbirler ve uygulanacak politikalar belirlenmiştir. Bununla birlikte ekonomik ve sosyal hayatta hızlı kalkınmayı, özellikle köklü bir biçimde sanayileşmeyi gerçekleştirmede kritik önem taşıyan değişiklikleri öngören reformların stratejisi saptanmıştır. 1972 yılı içerisinde Üçüncü planın ilk yılı olan 1973 Programı hazırlanarak ekonomik istikrarın sağlanması için alınması gereken tedbirlere ağırlık verilmiştir²³². Hükûmetin ilk işlerinden birisi 16 Haziran 1972'de Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planını onaylamak olmuştur. Seçimlerden önce anayasa değişikliği tekrar gündeme taşınmıştır.

Ülkeyi seçimlere hazırlamak kaygısı içinde 1973 yılına girilirken, Anayasa'da kısmen değişiklikler yapılmakla birlikte reformların gerçekleşmesi konusunda önemli bir gelişme gerçekleşmediği görülmektedir. Bu dönemdeki gündemi meşgul eden en önemli mesele olarak ise Cumhurbaşkanlığı seçimi göze çarpmaktadır.

1961 Anayasası'na göre cumhurbaşkanının yedi yıllık süresi dolduktan sonra bir kez daha seçilmesi söz konusu olamaz. Seçimin doğal koşullarda görev süresinin bitmesinden on beş gün önce 13 Mart'ta yenilenmesi

²³¹ Hükûmetler ve Programları..., 231-252.; Millet Meclisi Tutanak Dergisi: Dönem 3, C.24/1, s.827-839.

²³² 12 Mart Sonrası Hükûmet Faaliyetleri, 12 Mart 1971-12 Mart 1973, (Ankara, 1973), 96.

gerekiyordu. Kamuoyunda Genelkurmay Başkanlığından istifa ederek Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatörlüğe atanan Faruk Gürler'in seçilmesi beklentisi yaygındı. Ancak Meclis içindeki bütün bölünmüşlüğe rağmen partilerin bu konuda uzlaşma sağlamaları üzerine Gürler'in seçilmesi mümkün olmamış, ancak alternatif bir sivil aday konusunda da anlaşma sağlanamamıştır. Bu durum üzerine Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin uzatılması için Anayasa değişikliği teklifi gündeme getirilmişse de meclis bu öneriyi reddetmiştir.

Bütün bu gelişmelerin neticesinde ılımlı bir kontenjan senatörü olan emekli Amiral Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı olması konusunda uzlaşmaya varılmıştır. 6 Nisan'da Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine ertesi gün başbakan Ferit Melen istifasını vermiş; anayasal hakkını kullanan Cumhurbaşkanı eski Merkez Bankası Başkanı, Maliye Bakanı Naim Talu'yu başbakan olarak atamıştır²³³.

Naim Talu Hükûmeti²³⁴ 12 Mart sonrası son Hükûmet olmuş ve ülkeyi seçime götürmüştür. Hükûmet programında öncelikli hedef olarak; Seçim ve Partiler Kanunu'nun şikâyet konusu olan aksaklıkların giderilerek, demokratik parlamenter sistemin pürüzsüz işlemesini ve genel seçimlerin Anayasa'da öngörüldüğü gibi 14 Ekim 1973'te yapılmasının sağlanması gösterilmektedir.

²³³ Feroz AHMAD: a.g.e., 359.

²³⁴ Talû kabinesi 13 AP'li, 4 CHP'li ve partisiz bakanlardan oluşuyordu. Naim Talû (C. Senatosu Kontenjan Üyesi), Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nizamettin Erkmen (Giresun), Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kemal Satır (Adana), Devlet Bakanı İsmail Hakkı Tekinel (İstanbul), Devlet Bakanı İlhan Öztrak (TBMM dışından), Adalet Bakanı Hayri Mumcuoğlu, (C. Senatosu Üyesi, Tekirdağ), Millî Savunma Bakanı İlhamî Sancar (İstanbul), İçişleri Bakanı Mukadder Öztekin, (C.Senatosu Üyesi, Adana), Dışişleri Bakanı: Ü. Halûk Bayülken (TBMM dışından), Maliye Bakanı: Sadık Tekin Müftüoğlu (Zonguldak), Millî Eğitim Bakanı: Orhan Dengiz (Uşak), Bayındırlık Bakanı: Nurettin Ok (Çankırı), Ticaret Bakanı: Ahmet Türkel (Bursa), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Vefa Tanır (Konya), Gümrük ve Tekel Bakanı: Fethi Çelikbaş, (C.Senatosu Kontenjan üyesi), Tarım Bakanı: Ahmet Nusret Tuna. (C. Senatosu Üyesi, Kastamonu), Ulaştırma Bakanı: Sabahattin Özbek (C. Senatosu Kontenjan Üyesi), Çalışma Bakanı: Ali Naili Erdem (İzmir), Sanayi ve Teknoloji Bakanı: Nuri Bayar (Sakarya), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Kemal Demir (Bolu), Turizm ve Tanıtma Bakanı: Ahmet İhsan Kırımlı (Balıkesir), İmar ve İskân Bakanı: Mehmet Nebil Oktay (Siirt), Köyîşleri Bakanı: Orhan Kürümoğlu. (C. Senatosu Üyesi, Bitlis), Orman Bakanı: İsa Bingöl, (C. Senatosu Üyesi, Muş), Gençlik ve Spor Bakanı: Celâlettin Coşkun, (C. Senatosu Üyesi, Aydın), Millet Meclisi Tutanak Dergisi: Dönem 3, C. 36, s. 642-643.

Yine Hükûmet kendisinden önceki Hükûmetlerce başlatılmış bulunan reform çalışmalarını sonuçlandırma amacını taşımaktadır. Bununla birlikte programda 14 Ekim'e kadar geçecek kısa sürede uzun vadeli hedef ve tedbirlere yer verilemeyeceği de vurgulanmaktadır.

Hükûmet programını Meclis'e sunan Talu Hükûmetinin 12 Mart'tan beri kurulan Hükûmetlerden farklı bir karakter gösterdiğine dikkat çekmektedir. *"Hükûmetimiz iki partinin iştirakinden dolayı kuruluş biçimiyle ve sorumluluğuyla demokratik rejimimiz için olumlu bir aşamadır"* diyen Naim Talu'nun kurduğu Hükûmet bir AP ve CGP koalisyonudur²³⁵.

Hükûmetin öncelikli icraatı programda da ifade edildiği gibi ülkeyi seçime hazırlamak olmuştur. Hâlâ reform tartışmaları yapılmakla birlikte bunların konularda olduğu, toplumsal ve ekonomik reformların gelecek Hükûmetlere bırakıldığı genel bir kanı olarak kabul ediliyordu²³⁶. Talu Hükûmeti döneminde üç önemli tasarı yasallaştırılabildi. İlk olarak daha önce anayasa değişikliği ile tasarlanan biçimiyle DGM'lerin korunması ile ilgili yasa çıkarıldı. Aynı ay bir toprak reformu yasası, son olarak da üzerinde çok tartışılan Üniversiteler Kanunu çıkarıldı. Bu yasaya göre Başbakan'ın başkanlığında bir Üniversite Denetleme Konseyi kurulması öngörülüyordu.

Konsey önderliğinde üniversiteler kendi mensuplarına karşı disiplin önlemleri almamaları halinde, bu organ kendi başına hareket etme yetkisine sahip olacaktı. Ancak üniversite özerkliğine ciddî bir müdahale olarak nitelendirilebilecek bu yasanın üniversitelerdeki şiddet ve kargaşanın yeniden doğmasını engelleyemediğini, birkaç sene içerisinde yaşanan hadiseler gözler önüne sermiştir²³⁷.

²³⁵ Hükûmetler ve Programları..., 253, 264.; Millet Meclisi Tutanak Dergisi: Dönem 3, C.36, s.694-699.

²³⁶ Feroz AHMAD: a.g.e., 360.

²³⁷ William HALE: a.g.e., 181.

C. Anayasal Değişiklikler ve Demokrasiye Geçiş Süreci

1. Anayasa Değişiklikleri

Demokratik hukuk devletlerinde öteden beri kabul edilmiş ve yerleşmiş kurala göre özgürlüklerin sınırlaması, yasama organınca ve kanun yolu ile yapılabilir²³⁸. 1789 İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirisi, özgürlüğü tanımladıktan ve hangi amaçla sınırlanabileceğini belirttikten sonra bu sınırların ancak kanunla belirlenebileceği ilkesini koymuştur. Bütün modern hukuk devletlerinde olduğu gibi, 1924 ve 1961 Anayasaları da aynı kuralı kabul etmişlerdir. 1961 Anayasası 1924 Anayasası'na oranla daha açık bir ifade kullanmaktadır. "Temel Hak ve hürriyetler, anayasasının sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunlarla sınırlanabilir" denilmektedir. iktidarların kaynağı halkta olduğuna ve parlamentoda halkı temsil ettiğine göre, kamu özgürlüklerinde düzenleme yetkisini kullanabilecek en uygun kurum da yasama organıdır²³⁹.

Türk siyasi hayatında yaklaşık her on yılda bir 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'de anayasa değişikliği meselesi gündeme gelmiştir. Ülkede yaşanan krizlerin, ekonomik güçlüklerin, toplumsal kargaşanın ve iktidarların başarısızlıklarının faturası âdeta Anayasa'ya çıkarılmıştır. 27 Mayıs 1961 Anayasası'nı yapma gerekçesi olarak "1924 Anayasası'nın yetersizliği ve eğer özgürlükçü bir anayasa yapılırsa toplumsal sıkıntıların giderilebileceği" gösterilirken 12 Martçılar ise 1971 öncesindeki sıkıntılardan 1961 Anayasası'ndaki özgürlükçü maddelerin sorumlu olduğunu öne sürmüşlerdir. 12 Eylül'de ise Anayasa tamamen yürürlükten kaldırılmıştır²⁴⁰.

Mazıcı'ya göre²⁴¹ askerlerin ilk girişimlerinin anayasalara yönelik olmasının nedeni öncelikle kendilerini meşrulaştırmak kaygısıdır. İkinci neden

²³⁸ Server TANİLLİ: Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş, (İstanbul, 2001), 187.

²³⁹ Münci KAPANİ: Kamu Hürriyetleri, (Ankara, 1993), 230-231.

²⁴⁰ Hikmet ÖZDEMİR: a.g.e., 231.

²⁴¹ Nurşen MAZICI: a.g.e., 227.

ise, sivil rejimlerin temel yasası olması yüzünden anayasayı, sivil dönemin istikrarsızlığının kaynağı olarak nitelendirmeleridir. 1961 Anayasası'nın yapımında "Temsilciler Meclisi" adı altında oluşturulan kurul, kısmî bir temsil özelliği taşımaktadır. Ancak 1971 ve 1973 değişikliklerine, dışarıdan atanan bir Hükûmet ve güdümlü parlamento karar vermektedir.

Anayasa değişikliğinin gündeme geldiği bir dönemde Başbakan Nihat Erim'in yabancı gazetecilerle 2 Mayıs 1971'de yaptığı bir konuşmada *"Türkiye Anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasa'da değişiklik yapılarak temel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırılmasını önleyecek hükümler getirilecektir"* demektedir.

Nihat Erim'in Anayasayı "lüks" ²⁴²olarak nitelendirmesi büyük bir "gaf" olarak değerlendirilmiş ve özellikle basının muhalif kanadında büyük tartışma yaratmıştır.²⁴³ 1971 ve 1973'deki anayasa değişikliklerinin gerekçesi olarak 1961 Anayasası'nın "bol elbise" ya da "lüks olduğu" savları ileri sürülürken Anayasa maddelerinden birçoğu değiştirilmiş ve geçici hükümler getirilmiştir²⁴⁴.

Başbakan Nihat Erim, Anayasa değişikliklerini şu sözleriyle tanımlamaktadır: *"Bu değişiklikler, Türkiye'de demokrasinin bundan sonra takıntısız olarak işlemesini ve Cumhuriyeti yıkmak, devirmek isteyenlere imkân vermeyecek bir ortam içinde ebediyete doğru sürüp gitmesini öngörmektedir."*

²⁴² Basın toplantısı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. (Milliyet Gazetesi, 2 Mayıs 1971).

²⁴³ Başbakan Nihat Erim'in basın danışmanı olarak çalışmış olan Kurtul Altuğ kitabında Hariciye Köşkü'ndeki basın toplantısında Erim'in İngilizce olarak, bir "lüks" deyimini kullandığını, basın sekreteri Altemur Kılıç'ın aynen tercüme ederek basına dağıttığını söylemektedir. Durumu o gün Erim'e bildirdiğini anlatan Altuğ, Başbakan'ın bundan üzüntü duyduğunu ve *"ben başka bir şey ifade etmek istedim ama öyle anlaşılmış demek"* dediğini nakletmektedir. Kurtul ALTUĞ: 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, (İstanbul, 1973), 78.

²⁴⁴ Nurşen MAZICI: a.g.e., 232.

Anayasa'nın düzeltmeleri, temel hak ve hürriyetler, basın hürriyeti, üniversite özerkliği, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Kamulaştırma işleri, yargı organları, vergi yükümlülüğü, gensoru, Genel Kurmay Başkanlığı ve Millî Güvenlik Kurulu, askerî yargı gibi konularda yeni hükümler getirmiştir²⁴⁵. Anayasa değişiklikleri meselesi ülke gündemini uzun süre meşgul etmiş siyasi partiler arasında olduğu kadar basında ve kamuoyunda da çok tartışılmıştır²⁴⁶.

Değişikliklerin eksenini 11. madde teşkil etmiştir²⁴⁷. “Temel Hak ve Ödevler” alanındaki değişiklikler 1961 Anayasası'nın özgürlükler düzenine sınırlamalar getirmiştir. “Hakların kötüye kullanılmasını önleme” düşüncesi 12 Mart sonrası anayasa değişikliklerinin temel gerekçesini oluşturmuştur. Yeni 11. maddenin 3. fıkrası bunu açıkça ortaya koymaktadır. İlkinde , “temel hakların özü” olan başlık, değişiklikle buna ek olarak “sınırlanması ve kötüye kullanılamaması” şekline dönüşmüştür²⁴⁸.

12 Mart döneminde 1961 Anayasası üç kez değiştirilmiştir. İlk değişiklik 30 Haziran 1971 günü kabul edilen, 1421 sayılı yasa ile yapılmıştır. Anayasa'nın 56. maddesine eklenen yeni bir fıkra ile siyasi partilere hazine yardımı yapılması bir anayasa hükmü haline getirilirken 82. maddeden

²⁴⁵ Erim Hükûmetlerinin...,19-20.

²⁴⁶ Anayasa değişikliği önerileri ve bu konudaki tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Parlamento Dergisi, Haziran 1971, Temmuz 1971, Ağustos 1971, Milliyet Gazetesi, 6,11, 12, 23, 24, Haziran 1971, 27 Ağustos, 8 Eylül 1971).

²⁴⁷ 11. maddenin metni şu şekildedir: (20.09.1971-1488)- “*Temel Hak ve Hürriyetler, Devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğünün, Cumhuriyetin, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacıyla veya Anayasa'nın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasa'nın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunmaz, bu Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, din ırk, sınıf, din, meslek ayrımına dayanarak, nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kastı ile kullanılamaz. Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunla gösterilir.*” Maddenin ilk şekli ise şöyledir: “ Temel hak ve hürriyetler, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir. Bkz. (A. Şeref GÖZÜBÜYÜK: a.g.e.,117).

²⁴⁸ Mümtaz SOYSAL: 100 Soruda Anayasanın Anlamı, (İstanbul, 1990), 117.

çıkarılan son fıkra ile de “ *TBMM üyelerinin aylık ve ödeneklerine yapılacak zamlarla*” ilgili bir düzenleme yapılmıştır.

20 Eylül 1971’de 1488 sayılı Kanun²⁴⁹ ve 15 Mart 1973’te 1699 sayılı Kanun²⁵⁰ ile kabul edilen değişiklikler ise Anayasaya başlangıcından farklı bir nitelik kazandırmaktadır. Bu dönemde yapılan değişiklikleri, yürütmenin güçlenmesi yönünde yapılan değişiklikler, temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalar, yargı denetimine getirilen sınırlamalar ve ordu ile ilgili değişiklikler şeklinde gruplandırmak mümkündür. 1961 metnine göre “*yakalanan ve tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç, yirmi dört saat içinde hakim önüne çıkarılır ve bu süre geçtikten sonra hakim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun kılınamaz*” iken, yargıç önüne çıkarılmadan tutulabilme süresi kırk sekiz saate, hattâ toplu olarak işlenen suçlarda 1971 değişikliği ile yedi, 1973 değişikliği ile de on beş güne çıkarılmıştır. “İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin“ yani memurların sendika kurma hakları da Anayasa’dan çıkarılmıştır²⁵¹.

Yasama alanında yapılan değişikliklerle Hükûmete tanınmış olan “kanun hükmünde kararname” çıkarma yetkisi ve gensoru yetkisinin kullanılması yeniden düzenlenmiştir. Genel olarak değerlendirilecek olursa yasama alanındaki değişiklikler anayasa düzenini temelinden etkilememektedir. Yürütme alanındaki en önemli değişiklikler ise özerk kuruluşlarla ilgili düzenlemelerde görülmüştür. Üniversiteler ve TRT hakkında sınırlamalar getirilmektedir. Bu kuruluşları devletin daha doğrusu iktidarın gözetimi ve denetimi altına sokmaktadır²⁵². Memurların sendika kurabilmeleri

²⁴⁹ Adı geçen Kanunla Anayasanın 11, 15, 19, 22, 26, 29, 30, 32, 38, 46, 61, 64, 89, 110, 111, 114, 119, 120, 121, 124, 27, 134, 137, 138, 140, 143, 144, 145, 147, 149, 151 ve 152. maddeleri değiştirilmiş, Anayasa’ya 12,13’üncü, 14, 15, 16, 17,18,19, 20’nci geçici maddeler eklenmiştir. Bkz. (Resmî Gazete: 2.9.1971/13964).

²⁵⁰ Adı geçen Kanunla Anayasanın 30’ncu maddesinin 4’üncü fıkrası ve 57’inci maddenin 2 ile 3’üncü fıkrası değiştirilmiştir. Anayasaya geçici 21 ve geçici 22’nci maddeler eklenmiştir. Bkz. (Resmî Gazete: 20.3.1973/ 14482).

²⁵¹ Mümtaz SOYSAL: a.g.e., 119.

²⁵² Mümtaz SOYSAL: a.g.e., 121.

(m.46 ve m.119) üniversite öğretim üyelerinin ve yardımcılarının partilere üye olabilmeleri (m.120) imkânsız hâle getirilmiştir.

Silâhlı Kuvvetlerin devlet yapısı içindeki ağırlıklarını arttırıcı değişikliklere gidilmiştir. Askerlerle ilgili idarî eylem ve işlemlerin yargı denetimi Danıştaydan alınarak, yani sivil ve tek idarî yargı sisteminden kopartılarak Askerî Yüksek İdare Mahkemesi adıyla oluşturulan yeni bir kuruluşa veriliyordu. Bu değişikliklerle Millî Güvenlik Kurulunun görüşlerine biraz daha ağırlık kazandırılmıştır. Anayasa'nın ilk şeklinde Millî Güvenlik Kuruluna askerî kanattan “kuvvet temsilcileri” katılıyordu ve MGK'nın sadece bir danışma kurulu olduğunu belirtmek için “yardımcılık etmek üzere” şeklinde bir ifade metinde yer alıyordu. 1971 değişikliği ile ise kurula katılacak olanlar “Kuvvet Komutanları” olarak belirlenmiş, “yardımcılık etmek üzere” ibaresi de metinden çıkarılmış ve “tavsiye eder” ibaresi eklenmiştir²⁵³.

Sıkıyönetimi gerektirecek durumların kapsamı genişletilmiş ve silahlı kuvvetlerde bulunan devlet mallarının denetlenmesi usullerine Sayıştayın bu konudaki yetkilerini sınırlayan bir gizlilik unsuru getirilmiştir. (md.127/3) Yargı alanındaki değişiklikler, 1971 ve 1973'te Anayasa'nın temel niteliğini değiştirmek için yapılan girişimlerin en önemlileri sayılabilir. 1971 değişiklikleri suçların işlenmesinden sonra suça ve sanığa göre mahkeme kurulmasını önleyen doğal yargıç ilkesini ortadan kaldırmış, askerî yargının yetki alanını genişletmiş, Askerî Yargıtay başkanlarının seçiminde daha önceki serbestliği kaldırmış, asker kişilerle ilgili yönetim işlemlerinin denetimini Danıştayın elinden alarak bir Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'ne vermiş, savcıların özlük işlerinde Adalet Bakanlığının rolünü daha da belirginleştirmiş, Adalet Bakanının Yüksek Hakimler Kuruluna oy sahibi olarak katılmasını sağlamış, idarenin eylem ve işlemlerinin Danıştay tarafından denetlenmesinde yürütme görevinin yerine getirilmesini sınırlayıcı nitelikte karar alınmasını yasaklamıştır.

²⁵³ Bülent TANÖR: İki Anayasa 1961- 1982, (İstanbul,1986), 54, 55, 58.

Yapılan bu değişiklikler Anayasa Mahkemesine meclislerce seçilecek üyeler bakımından üniversitelerin aday gösterme imkânlarını ortadan kaldırmakta, anayasa değişikliklerinin ancak biçim yönünden denetlenebileceğini belirtmekte, Anayasa Mahkemesinde doğrudan doğruya iptal davası açma hakkını parlamentoda grup kurmayan partilerin elinden almaktaydı. Yargı ilkeleri en çok 1973 değişiklikleri ile zedelendi. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin üyeleri ve savcılarını görünürde Yüksek Hakimler Kurulunca atanacaktı ama aslında bu atamalar için adayları Bakanlar Kurulu göstermekteydi. Böylece, Anayasa'nın yargı bağımsızlığı ilkesine en önemli darbe vurulmuş olmaktadır²⁵⁴.

Muhtıra'nın yarattığı olağanüstü dönemden normal döneme geçişin temel koşullarından birisi de Anayasa'nın değiştirilmesi olmuştur. AP ve DP'nin başından beri önemli ölçüde Anayasa değişikliği taraftarı olduğu göz önünde bulundurulacak olursa CHP'nin de bu sürece katılmaya "ikna" edilmesi ile birlikte parlamentonun anayasa değişikliklerine sahip çıktığını söylemek mümkündür. Önemli olan değişiklikleri yapmaya yetkili parlamentoda böyle düşünen ve davranan büyük bir çoğunluğun olmuş olmasıdır. Sıkıyönetim bir anlamda daha önce gerçekleştirmeye fırsat bulunamayan değişiklikleri kolaylaştırmıştır. Bir anlamda 12 Mart müdahalesi, 1961 Anayasası muhaliflerinin, aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak, anayasa değişikliği programı çerçevesinde birleşmelerine yol açmıştır²⁵⁵.

²⁵⁴ Mümtaz SOYSAL: a.g.e., 122,123.

²⁵⁵ Bülent TANÖR: a.g.e., 54 ; Mümtaz SOYSAL: a.g.e., 124.

2.Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunu

Anayasa tarihimizde ilk defa 1961 Anayasası siyasi partileri anayasallaştırmış ve nispi bir güvence sağlamıştır. Anayasa'nın 56. maddesinin son fıkrasında “*siyasi partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olarak*” tanımlanmaktadır. 55.madde ile vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme ve seçilme hakkına sahiptir²⁵⁶. 57.maddenin ilk fıkrasında ise “ *partilerin tüzükleri programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır*”. Aynı maddenin üçüncü fıkrasında ise siyasi partilerin ancak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabileceğini öngören hüküm²⁵⁷ de önemli bir güvence sağlamaktadır²⁵⁸.

Anayasanın din ve vicdan hürriyeti ile ilgili 19.maddesinin son fıkrasında yer alan hükme göre ise “*devletin sosyal, iktisadî, , veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa din kurallarına dayandırma... amacıyla, dinî ve din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar eden ve kötüye kullanan partilerin*” Anayasa mahkemesince temelli kapatılması öngörülüyordu²⁵⁹.

1961 Anayasası'nın 57.maddesinde parti yasakları özlü olarak ifade edilmekteydi. Yeni Partiler Kanunu'nun Dördüncü Kısımının bölümlenmesinde bir ölçüde ifadesini bulan tasnif, 1961 Anayasası'nın 57. maddesindeki

²⁵⁶ Yıldızhan YAYLA-Erdoğan TUNCER: Seçim Klavuzu ve Seçimle İlgili Kanunlar, (İstanbul,1973), 59.

²⁵⁷ 15.03.1973 tarihli ve 1699 sayılı kanunla partilerin iç çalışmaları ve faaliyetleri değiştirilmiştir. Partilerin Anayasa mahkemesinin hangi hâllerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerinin hangi hâllerde ve nasıl yapılacağı, demokrasinin esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Yıldızhan YAYLA-Erdoğan TUNCER: a.g.e., 60.

²⁵⁸ Mustafa ERDOĞAN: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, (Ankara, 2001), 94.

²⁵⁹ Mustafa ERDOĞAN: a.g.e., 94.

formülden kaynaklanmaktadır²⁶⁰. Parti Yasaklamaları başlığı adı altında düzenlenen dördüncü kısmın birinci bölümünde Cumhuriyetin Korunması esas olarak alınmıştır. “ *Partiler, Türkiye Devletinin Cumhuriyet olan şeklini değiştirmek amacını güdemezler*” şeklindeki madde SPK’nın ilk maddesini teşkil etmektedir.(m.83) Sınıf, zümre, aile ya da herhangi bir kişi hakimiyetine dayanan partilerin kurulması yasaklanmış (m.84) ve millî egemenlik güvence altına alınmıştır²⁶¹.

Siyasi Partiler Kanunu’nun ikinci bölümünde millî devlet niteliğinin korunmasına yönelik maddeler yer almaktadır. Partiler, Türkiye Cumhuriyetinin milletlerarası hukuk alanında eşitlik ilkesine dayanan tüzel kişiliğini ortadan kaldırmak amacını güdemezler (m.86). Ülke bütünlüğünü bozmak amacını taşıyamazlar(m.87). Türkiye Cumhuriyetinin dayandığı devletin tekliği ilkesini değiştirme amacını güdemezler(m.88). Yine en önemli maddelerden birisi olarak siyasi partiler Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde millî veya dinî kültür farklılıklarına yahut dil farklılıklarına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler(m.89) ve bölge veya ırk esasına dayanan siyasi parti kurulamaz(m.90). 91. madde ile de Türk vatandaşları arasındaki eşitlik ilkesi güvence altına alınmıştır. Kanun önünde dil, ırk, cinsiyet, felsefî inanç, din ve mezhep ayırımı yapılamayacağı bir kez daha vurgulanarak bu yönde partilerin kurulamayacağı belirtilmiştir.

Üçüncü kısımda laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunmasına yönelik maddeler mevcuttur(m.92,93,94,97,98,99). Bununla birlikte din veya mezhep veya tarikat esasına dayanan partiler kurulamaz (m.95) ve siyasi partiler herhangi bir şekilde dinî tören düzenleyemez ya da bu gibi törenlere katılamazlar(m.96). Demokratik düzenin ve meşruluk temelini korunmasına yönelik maddeleri içeren dördüncü bölümde 102. maddeye göre siyasi partiler “*27 Mayıs 1960 devrimini gereksiz, haksız ya da gayrimeşru bir hareket olarak gösterme amacını güdemezler*” ve 27 Mayıs

²⁶⁰ Doğu PERİNÇEK: Anayasa ve Partiler Rejimi , (İstanbul, 1985), 212.

²⁶¹ Seçim Kanunları, 26.6.1973 gün ve 1783 Sayılı Değişiklikler, (İstanbul,1973),189-191.

devriminin amacına ulaşmadığını ya da devrimin belli bir siyasi parti veya partiler lehinde yapıldığını ileri süremezler”(m.103).

104.madde ile ise 27 Mayıs 1960’tan 15 Ekim 1961’e kadar yargı organlarınca kapatılmış siyasi partilerin devamı olma iddiası yasaklanmıştır. Aynı adı taşıyan partiler kurulamayacağı gibi bu partilere ait her çeşit işaret, rumuz ve alâmet hattâ bunların benzerlerinin kullanılamayacağı açıkça belirtilmektedir. Aynı maddenin üçüncü fıkrası ise aynı tarihler arasında yargı organlarınca kapatılmış olan siyasi partilerin devamı olma iddiasının hiçbir parti tarafından kullanılamayacağını açıkça ifade etmektedir²⁶². Bu yasaklar ile aradan geçen zamana rağmen özellikle Adalet Partisi ve Demokratik Parti gibi 27 Mayıs müdahalesi ile kapatılan Demokrat Parti mirasını sahiplenen partilerin, bu yöndeki propagandalarının engellendiğini söylemek mümkündür.

Genel yasaklar başlığı altındaki beşinci bölümde ise genel ahlâk ve âdâba aykırı amaçlar güden partiler kurulamayacağı gibi komünist, anarşist, faşist, nasyonal sosyalist adlarıyla aynı anlama gelen adlarla siyasi parti kurulamayacağı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra askerî nitelikte parti kurulması da yasaklanmıştır. (m.105,106,107).

Siyasi partilerin kapatılması ile ilgili bölümde ise kapatma davalarının Anayasa Mahkemesinde görüleceği vurgulanmaktadır. Dördüncü kısımda belirtilen madde hükümlerine aykırı hareket eden siyasi partiler hakkında dava açılması madde 110 ile 112. madde ile ise SPK’nın (83, 84, 86,87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 100, 102 ve 103.maddeleri) hükümlerine aykırı fiillerin işlenmesi durumunda o siyasi partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacağı belirtilmektedir²⁶³.

²⁶² Seçim Kanunları..., 238- 243.

²⁶³ Seçim Kanunları..., 243-249.

Siyasi partilerin belgelerine el konma işlemi de, Anayasa mahkemesinde açılacak bir dava sırasında ancak Anayasa Mahkemesi'nin vereceği kararla mümkündür. Siyasi partilerin yasaklanması için dava açma yetkisi ise yalnızca Cumhuriyet Başsavcılığına tanınmıştır. Dava, Anayasa mahkemesinde duruşmalı olarak görülür. Anayasa Mahkemesince verilen kapatma kararı kesindir. Kapatılan partinin bütün malları ise Hazine'ye geçer (m.115)²⁶⁴. Anayasa Mahkemesince kapatılan bir partinin TBMM'deki üyelerinin parlamenterlik sıfatı kendiliğinden ortadan kalkmaz, parlamenterlik sıfatları partisiz olarak devam eder²⁶⁵. Siyasi Partiler Kanunu'na göre birçok başlık ve ayrı ayrı maddeler halinde belirtilmiş olan kapatma nedenleri ana hatları ile şu noktalarda sistemleştirilebilir: İnsan haklarına ve millet egemenliğine dayanan demokrasiye aykırılık, ülkenin bağımsızlığına, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğüne aykırılık ve laiklik ilkesine aykırılık²⁶⁶.

Siyasi partilerin kapatılabilmeleri, siyasi partilerde örgütlenme ve siyasi faaliyet özgürlüğüne getirilmiş bir sınırdır. SPK'nın kapatma nedenlerinin bir kısmı, Anayasa'nın koyduğu yasaklamaları genişleten yorumlar niteliğindedir. 1961 Anayasası siyasi partileri demokratik düzenin olmazsa olmaz unsuru olarak kabul etmiş partilerin yasaklanma koşullarını saptamış ve bu konuyu yasa koyucunun iradesine bırakmıştır. Partilerin kapatılması nedenlerine yenilerinin eklenmesi, ancak anayasa koyucunun iradesiyle olur yani bir başka deyişle anayasa değişikliğini gerektirir. Anayasanın 69. maddesinin son fıkrası, partilerin kapatılması konusunu da içerecek yasal düzenlemenin, partilere ilişkin Anayasa esasları dairesinde olmasını emretmiştir. Perinçek'e göre yasayla yeni kapatma nedenleri yaratmak bu esasların dışına çıkılması anlamına gelir. Yeni çıkarılan SPK Anayasa'da olmayan birçok parti kapatma nedeni getirmiştir.

²⁶⁴ Talhan ERDEM: En Son Değişikliklerle Seçim Kanunları, (İstanbul, 1973),166,172.

²⁶⁵ Server TANİLLİ: a.g.e., 250-251.

²⁶⁶ Doğu PERİNÇEK: a.g.e., 212.

SPK'nın getirdiği Anayasa'da bulunmayan kapatma nedenlerinin çok büyük bölümü “demokratik toplum düzeni gereklerine aykırı” oldukları için de Anayasa ile çelişmektedir. Siyasi Parti kurmak ve örgütlü siyasi faaliyette bulunmak Anayasa'nın güvence altına aldığı bir temel haktır.(m.68) Belli durumlarda partilerin kapatılması bu hakka getirilen bir sınırlama olmaktadır²⁶⁷.

12 Mart Muhtırası sonrasında kapatılan ilk parti Millî Nizam Partisi olmuştur. Anayasa Mahkemesi, o zaman yürürlükte bulunan Anayasa'nın 2,19 ve 57. maddeleri ile SPK'nın 92, 93 ve 94. maddelerine aykırılık nedeniyle ve SPK 111/2. maddesindeki koşulun oluştuğu gerekçesiyle 20. 5.1971 günü kapatılmıştır²⁶⁸.

MNP'nin ardından kapatılan parti Türkiye İleri Ülkü Partisi(TİÜP) olmuştur. SPK'nın “Parti Yasaklamaları” bölümü dışında kalan emredici hükümlerine aykırı tüzük maddelerini Anayasa Mahkemesince yapılan ihtarla rağmen altı ay içinde gidermediği için, SPK 113.madde gereğince 24.06.1971 günlü kararla kapatılmıştır. 12 Mart döneminde son kapatılan parti Türkiye İşçi Partisi(TİP) olmuştur. Cumhuriyet Başsavcılığı 11.6.1971 günlü iddianamesiyle, TİP'in 29-31 Ekim 1970 günlerinde Ankara'da toplanan IV.Büyük Kongresi'nde alınan kararın 6. bölümünün ülke bütünlüğüne ve azınlık yaratma yasağına aykırı olduğu gerekçesi ile kapatma davası açmıştır. Cumhuriyet Başsavcılığının talebi, Anayasa'nın 57. ve SPK'nın 87, 89 ve 111/2 maddelerine dayanmaktadır. Anayasa Mahkemesi söz konusu maddelerdeki koşulların oluştuğu görüşüyle 20 Temmuz 1971 günü TİP'in kapatılmasına karar vermiştir²⁶⁹.

12 Mart Muhtırası'nın siyasi partilerin hukukî rejimine getirdiği değişiklikleri yasal düzenleme ve yargı uygulaması olmak üzere iki alanda

²⁶⁷ Doğu PERİNÇEK: a.g.e., 212-214, 220.

²⁶⁸ Resmî Gazete, 14 Ocak 1972,Sayı 14072,8-18.; Milliyet Gazetesi, 22 Mayıs 1971.

²⁶⁹ Doğu PERİNÇEK: a.g.e., 337-340.

toplanabilir. 30.6.1971 tarih ve 1421 sayılı kanunla Anayasa'nın 56. maddesine eklenen fıkra "*Son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az %5'ini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi partilere devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir*" ibaresi siyasi partilere devletçe yapılacak yardımı Anayasa hükmü haline getirdi ²⁷⁰.

Buna göre siyasi partiler seçime katıldıkları illeri itibariyle, o seçim çevrelerinin çıkaracağı Cumhuriyet Senatosu üyesi veya milletvekili toplamının %5'ini aşmamak üzere aday gösterebilirler. Parti tüzüğünün belli ettiği parti merkez karar organı veya merkez yönetim organı, tespit ettiği bu adayların hangi iller listesinde ve listelerin hangi sırasında yer alacaklarını da doğrudan doğruya ve serbestçe tespit edebilecektir²⁷¹.

1973 Seçimleri öncesinde, 24 Mart 1973 tarih ve 1700 sayılı Kanunla 298 sayılı yasaya²⁷² bazı geçici maddeler konulması hükmü eklenmiştir. 1973'te yapılan milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu seçimi, 306 sayılı ve 25 Mayıs 1961 tarihinde hazırlanan Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre yapılmıştır²⁷³. Özellikle AP tarafından yoğun bir şekilde eleştirilen Seçim Kanunun'da yine AP tarafından verilen önergeyle değişiklikler yapılması meclis tarafından kabul edilmiştir.

Burada yapılan değişikliklerle partilerin radyoda propaganda konuşmalarının sayısı yediden on ikiye çıkarılmış, tercihli oy sistemi kesinleşmiştir. Buna göre seçim çevresinde her partinin aldığı oylar, o çevrenin milletvekili sayısına bölünerek tercih oyu hesaplanacaktır. Ancak

²⁷⁰ Yıldızhan YAYLA - Erdoğan TUNCER: a.g.e., 60.

²⁷¹ Talhan ERDEM: a.g.e.,134.; Siyasi Partiler Kanunu, madde 31.

²⁷² 26 Nisan 1961 tarih ve 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanun; seçimin esasları seçmen yaşı, oy kullanma koşulları ve seçmen kütükleri ile seçimlerin yönetim ve denetimlerine ilişkin hükümleri içermektedir. Bu kanunun 28, 29,32,33,35,36,37,38,39,41,46,48,110 ve 140'ncı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Resmî Gazete, 30.03.1973, No: 14492.

²⁷³ R.Bahar Üste: Türkiye'de Seçim Sistemi Arayışları " Bir Alternatif Model", (İzmir,1999),195.

tercih oyu tabanı beş binden aşağı olmayacaktır. AP grubunun görüşlerini açıklayan Necmettin Cevherî teklifin bir seçim reformu değil bir tadilat olduğunu ifade etmiştir. Teklifin partiler demokrasisine sadık kalınarak hazırlandığını söyleyen Cevherî yurtdışındaki işçilerin oy kullanamaması üzerine yöneltilen eleştirilere karşılık olarak seçmenlerin hakim teminatı altında oy kullanmaya mecbur olduklarını yurt dışında ise bunun temin etmenin mümkün olamayacağını ifade etmiştir²⁷⁴.

Seçim Kanunu'ndaki değişiklikler eleştirilere yol açmıştır. Tercihli oy sistemi önemli bir yenilik sayılmakla birlikte barajın yüksek olması uygulanabilirliğini şüpheye düşürmektedir. Seçmen yaşının indirilmemiş olması, yurtdışındaki işçilerin oy kullanamaması partilerin radyodan yararlanma süresinin azaltılması şikayetlere neden olmuştur. Özellikle bu hükümlerin AP'nin çıkarlarına hizmet edeceğini öne süren muhalefet, propaganda imkânlarının kısıtlanmasının küçük ve maddî yönden yetersiz partileri güç durumda bırakacağını iddia etmiştir. Seçim Kanunu'nda temelde köklü değişiklikler yapılmamış bu durum seçim öncesindeki eleştirilere konu teşkil etmiştir²⁷⁵.

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nda yer alan tercihli oy uygulaması 1965 seçimleri öncesinde yürürlükten kaldırılmıştı²⁷⁶. Ancak Milletvekili Seçimi Kanun'na, 1783 Sayılı Kanunla eklenen 25. madde²⁷⁷ uyarınca seçmenler tercih hakkını kullanıp kullanmamakta serbest bırakılmıştır. Eğer bu hakkı kullanmak isterlerse birleşik oy pusulasının üzerinde adları yazılı adaylardan eğer en az iki aday bulunursa bir aday için oy kullanacaklardır. Tek aday bulunan seçim çevrelerinde işaretleme yapılmayacaktır. Milletvekili adayları için yalnızca Hakkâri ilinde tercih işareti

²⁷⁴ Tercüman Gazetesi, 21 Haziran 1973.

²⁷⁵ Abdi İPEKÇİ: "Seçim Kanunu", Milliyet Gazetesi, 23 Haziran 1973.

²⁷⁶ Erol TUNCER: Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999, (Ankara, 2002), 31.

²⁷⁷ Resmî Gazete, 08.07.1973 No.14588.

kullanılmayacaktır. Bağımsız aday lehine tercih oyu kullanılamaz, tercih oyu kullanmak isteyen mutlaka birleşik oy pusulasından yararlanacaktır²⁷⁸.

Yüksek Seçim Kurulu tarafından siyasi partilerin nerelerden seçime katılacağı açıklanmıştır. Kanun hükümleriyle kurul kararlarına göre partilerin durumlarını tespit etmiştir. Bütün illerde parti seçmen kütüklerini verdikleri için AP, CHP, CGP, DP ve MSP birleşik oy pusulasında bütün seçim çevreleri için yer almaktadır. Seçmen kütüklerini vermedikleri için TBP 32 ilde, MHP 3 ilde MP ise 35 ilde seçime katılamamaktadır²⁷⁹.

1783 Sayılı Kanun birleşik oy pusulasının yapısını da değiştirmiştir. Bu değişiklik 14 Ekim Milletvekili Seçimlerinde ilk kez uygulanacaktır Yüksek Seçim Kurulu tarafından her il için ayrı ayrı ve tercihli oy kullanabilecek şekilde hazırlanan oy pusulasında ad çekimi sonrasında siyasi partiler şu şekilde sıralanmıştır: En başta MSP yanında CGP ve sırasıyla MP, DP, MHP, AP, TBP, ve CHP²⁸⁰.

²⁷⁸ Milliyet Gazetesi, 12 Eylül 1973, Son Havadis Gazetesi, 12 Eylül 1973.

²⁷⁹ Yüksek Seçim Kurulu Kararları ,1973 Yılı, (Ankara,1974), 336-342.

²⁸⁰ Son Havadis Gazetesi, 14 Eylül,1973, 5.

II. BÖLÜM

1973 GENEL SEÇİMLERİNE KATILAN SİYASİ PARTİLER

A. Seçime Katılan Partiler ve Siyasi Ortam

1. Adalet Partisi(AP)'nin Kuruluşu ve Demokrat Parti Mirası

Adalet Partisi adını taşıyan siyasi partinin Türk siyaseti içinde yerini alması, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında on yıldır iktidarda olan Demokrat Partinin zorunlu olarak siyasetten çekilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Müdahale sonrası kurulan üç yeni partiden Türkiye İşçi Partisi(TİP) sol çizgide yer alırken, Adalet Partisi(AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) ise sağ partiler olarak ortaya çıkmıştır. 1960 öncesinde var olan Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ile birlikte siyasi arenada mücadele edecek olan diğer üç partiden AP ve YTP, CKMP ile birlikte Demokrat Partinin oy tabanını hedefleyerek siyasi faaliyete girişmişlerdir. Ancak gerek YTP gerekse CKMP yöneticilerinin 27 Mayıs döneminin bakanları arasında yer aldıkları düşünülürse bu açıdan seçmenin gözünde en çekici ve dolayısıyla en şanslı görünen parti AP idi²⁸¹.

11 Şubat 1961'de kurulan AP'nin kurulma döneminin siyasi atmosferi içinde amacı ve ideolojik-siyasi çizgisi, henüz genel olarak belirlenmesine karşılık örgütlenmesi, yürürlükteki yasalar çerçevesinde ve net biçimde olmuştur²⁸². 27 Mayıs'tan sonra Genelkurmay Başkanlığına getirilen ancak kısa bir süre sonra emekliye sevk edilen Ragıp Gümüşpala tarafından

²⁸¹ Filiz DEMİRCİ GÜLER: Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi, (Ankara, 2003), 30.

²⁸² Türkiye'de siyasi partiler 1965'e kadar, 28.6.1938 tarih ve 299 sayılı Cemiyetler Kanunu ve Anayasa, 1965'ten sonra ise Siyasi Partiler Kanunu çerçevesinde faaliyet göstermişlerdir.Bkz.(Filiz DEMİRCİ GÜLER: a.g.e., 32).

kurucular listesinin Ankara valiliğine verilmesine kadar kimlerin kuruluş faaliyeti içinde olduğu pek açıklanmamıştır²⁸³. Kuruluşundan hemen sonra bütün ülke genelinde örgütlenebilen AP, kendisini bir gaye ve amaç partisi olarak tanımlıyordu. Bir prensip ve ideal partisi olmak, dürüst politika izlemek, oy avcılığı yapmamak gibi unsurlar ön plana çıkarılmaktaydı.

AP'nin toplumsal tabanına ilişkin yaygın kanaat DP'nin mirasçısı olduğu görüşüydü. Ekonomi politikasında CHP tarafından savunulan devletin ekonomiye ağırlıklı bir biçimde müdahalesini reddeden AP, bu yönü ile de DP'nin toplumsal tabanını devralmaktaydı. Yükselen yeni zengin sosyal gruplara hitap etmeyi de planlayan AP, doğal olarak, başlangıçta Türkiye'nin zenginleşen batı illerinde, Ege, Marmara, Karadeniz yöresinde güçlü bir şekilde ortaya çıkıyordu. AP'nin hitap ettiği başlıca seçmen kesimlerini köylülerin yanı sıra, serbest meslek sahibi, şehirli oluşturunken bir süre sonra sanayiciler, eşraf ve büyük toprak sahiplerini de içine alacaktır. Öte yandan küçük üretici, küçük memur ve hatta işçilerden oluşan bir kitleyi de DP'den miras aldığı göz önünde bulundurulacak olursa AP oldukça geniş tabanlı bir kitleyi kucaklıyordu²⁸⁴.

AP'nin kısa süre içinde örgütlenebilmesi DP'nin bölgesel örgüt teşkilatlarını devralmasıyla sağlanabilmiştir. Eski DP'liler doğrudan AP'ye katılarak bu süreci hızlandırmışlardır²⁸⁵. 1961 seçimlerinde AP'nin DP çizgisinde olduğu daha da belirginleşmiştir. Anayasa oylaması sırasında “*Hayırdan hayır vardır*” sloganıyla karşı propaganda yürütülürken, Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamlarından duyulan üzüntü sık sık vurgulanmıştır.

²⁸³ Ragıp Gümüş Pala, 2 Ağustos 1960'ta emekliye sevk edilmiştir. Gümüşpala'nın valiliğe sunduğu kurucular listesinde belli başlı şu isimler yer almaktadır: Ragıp Gümüşpala, Necmi Öktem, Tahsin Demiray, İhsan Ünal, Emin Açar, Şinasi Osma (Gümüşpala'nın yaveri idi), Cevdet Perin, Kamuran Evliyaoğlu, Muhtar Yazır, Mehmet Yorgancıoğlu, Kamuran Evliyaoğlu, Ethem Menemencioğlu bkz.(Erdoğan TEZİÇ:a.g.e.,300).

²⁸⁴ Filiz DEMİRCİ GÜLER: a.g.e.,51.

²⁸⁵ Arsev BEKTAŞ: Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi,CHP ve AP(1961-1980), (İstanbul, 1993), 35.

Eski DP'lilerin affı konusu ise seçim kampanyasının en önemli sloganını oluşturacaktır.

15 Ekim 1961 seçimleri tabandaki parçalanmış görüntüye karşılık karşın AP'nin bir başarısı olarak kabul edilebilir²⁸⁶. Oyların yaklaşık %35'ini alarak senatoda birinci, Mecliste ise ikinci parti durumuna gelmiştir²⁸⁷. AP'nin kuruluşundan itibaren gerek Millî Birlik Komitesi, gerek 1961 başlarından itibaren gücü ele geçiren Silahlı Kuvvetler Birliği gerekse de CHP tarafından endişe ve kuşku ile izlendiğini söylemek mümkündür. Üstelik seçimlerde ulaşılan yüksek oy oranı ordu içindeki bazı güçlü grupların AP aleyhindeki tezini kuvvetlendiriyordu. Ankara ve İstanbul Albaylar Cuntası olarak anılan grupları birleştiren Silahlı Kuvvetler Birliği, 21 Ekim 1961'de bir toplantı düzenlemiş ve seçim sonrası durumu değerlendirmişti²⁸⁸. Ortaya çıkan durumun müdahale gerektirdiği, yeni oluşacak parlamentonun açılmasına izin verilmemesi ve Millî Birlik Kurulunun feshi gibi kararlara imza atılmıştır. Bu protokol AP- ordu ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktasıdır.

Kurulduğu andan itibaren çeşitli baskılarla karşı karşıya kalan AP halktan aldığı desteğe rağmen ordudan gelen bu ilk aktif tepki karşısında son derece uzlaşmacı ve hattâ tavizkâr bir tutum sergilemiştir. Bu tutum ana hatlarıyla 1971 Muhtırası'na kadar sürmekle beraber özellikle ilk Genel Başkan Ragıp Gümüşpala döneminde daha belirgin olarak devam etmiştir. Bu dönemde sergilenen bu tavır, Cüneyt Arcayürek tarafından "titrek muhalefet" olarak adlandırılmıştır²⁸⁹. 21 Ekim protokolünün ardından CHP Genel Başkanı İnönü'nün girişimi ile Çankaya'da 24 Ekim günü Cemal

²⁸⁶ Tefik ÇAVDAR: "Adalet Partisi", CDTA, (İstanbul, 1986), 2090.

²⁸⁷ 1961 seçimlerinde AP % 34.8 oyla ikinci parti olurken, %17 ve % 14 oy alan YTP ve CKMP'nin önüne geçerek sağın en büyük partisi oluyordu. Bkz.(Filiz DEMİRCİ GÜLER: a.g.e., 60). AP, Millet Meclisinde 158, Senatoda 71 sandalye kazanırken CHP %36.7 ile birinci parti olmuştur. CHP'nin milletvekili sayısı 173, senatör sayısı ise 36'dır. CKMP 54 milletvekili ve 16 Senatörle parlamentoda temsil hakkını kazanırken, YTP 65 milletvekilliği ve 27 senatörlük kazanmıştır. Bkz. (Tefik ÇAVDAR: Türkiye'nin...,122).

²⁸⁸ İstanbul'da Harp Akademisinde yapılan bu toplantıda imzalanan tutanakta 28 Albay ve 10 Generalin imzası bulunmaktadır.Bkz. (Ümit CİZRE SAKALLIOĞLU:a.g.e.,49).

²⁸⁹ Ümit CİZRE SAKALLIOĞLU: AP- Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi, (İstanbul, 1993), 49-50.

Gürsel, Kuvvet Komutanları, Silahlı Kuvvetler Birliği temsilcileri ve mecliste temsilcisi bulunan siyasi partilerden CHP, AP, CKMP, YTP liderlerinin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Siyasi partiler bu toplantıya göre, Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı olmasını, DP'lilerle ilgili olarak "şimdilik" af çıkarılmamasını Eminsu'ların (Emekli İnkılap Subayları) yeniden orduya alınmamasını ve İnönü'nün ilk sivil başbakan olmasını kabul etmişlerdir²⁹⁰. Böylece bir anlamda 27 Mayıs düzeninin meşruluğu da kabul edilmiştir²⁹¹.

1961 seçimlerinden sonra ilk siyasi bunalım Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanmıştı. AP adayı olarak Cumhurbaşkanlığına aday olduğunu açıklayan Anayasa Profesörü Ali Fuat Başgil'in bu tavrı âdeta orduya karşı bir meydan okuma olarak algılanmıştır²⁹². Ancak Başgil'in adaylığı uzun sürmemiş 24 Ekim günü Çankaya'da Gürsel'in Cumhurbaşkanlığını onaylayan imzalar atılırken, kendisi adaylıktan çekilmesi konusunda ikna edilmiştir²⁹³. 25 Ekim'de Gürsel, Cumhurbaşkanı seçilmiş ve böylece Çankaya protokolünün ilk maddesi uygulanmıştır. AP sergilediği ılımlı ya da Arcayürek'in tabiriyle "titrek muhalefet" çerçevesinde İnönü'nün Başbakanlığında kurulan CHP- AP koalisyonuna da katılmıştır. AP'nin Ordu'ya ve CHP'ye açıkça karşı çıktığı konu "siyasal af" olmuştur ki bu durum aynı zamanda parti içindeki hizipleri ve ordu içindeki şahinler ile güvercinler arasındaki ayrımı belirginleştirmiştir²⁹⁴.

AP'nin kuruluş yıllarında teşkilât farklı politik geçmişe sahip kişilerden oluşuyordu. Kuruluş esnasında parti üyeliği için sağlanan kolaylıklar aynı zamanda hiziplerin oluşmasına da zemin hazırlamıştı. AP'deki birinci grubu politikaya ilk kez giren yeni üyeler oluşturuyordu; 1960'dan sonra emekli olan eski subaylar ile serbest meslek sahipleri ve üst düzey bürokratlar. İkinci

²⁹⁰ Filiz DEMİRCİ GÜLER: a.g.e., 60.

²⁹¹ Ümit CİZRE SAKALLIOĞLU: a.g.e., 54.

²⁹² Tefik ÇAVDAR: a.g.m., 2090.

²⁹³ Ali Fuat Başgil, hem adaylıktan hem milletvekilliğinden ayrılmış, bir süre sonra da yurtdışına çıkmıştır. Bkz.(Mehmet Ali BİRAND, C.DÜNDAR ve B. ÇAPLI: 12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi, (Ankara, 2002), 34).

²⁹⁴ Ümit CİZRE SAKALLIOĞLU: a.g.e., 56, 58.

grubu ise kapatılan DP'nin eski milletvekilleri oluşturunuyordu ki bu kişiler parti politikalarında oldukça önemli bir yere sahiptiler. Üçüncü önemli grubu ise milliyetçi muhafazakârlar oluşturmaktadır. Bu grubun başını çeken ise Sadettin Bilgiç'tir. 1961-1965 arasında muhafazakâr hizip parti içinde oldukça etkili bir konuma gelecektir. Çeşitli grupların çatışması gibi gözükken bu durum ciddi boyutta rekabete ve mücadeleye yol açmıştır. Aslında en önemli mücadele “ılımlılar” ve “aşırılar” olarak adlandırılan iki grup arasında gerçekleşmektedir. Yeniler ve eski DP'liler “ılımlılar” grubunu oluştururken milliyetçi-muhafazakâr grup ise “aşırılar” olarak adlandırılmıştır.

İlk büyük anlaşmazlık cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında yaşanmış AP- CHP koalisyonundan sonra ise iyice artmıştır²⁹⁵. Gümüşpala'nın hiçbir bakanlık görevini kabul etmediği hükümet²⁹⁶ fazla uzun ömürlü olmamış “af” konusu görüşüldüğü sırada AP grubunun Kayseri'deki DP'li siyasi mahkumları da kapsaması hususunda direnmesi üzerine İnönü istifa etmiş ve Haziran 1962'de koalisyon dağılmıştır. Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1963 Martı'nda sağlık nedeniyle Kayseri cezaevinden çıkarılması, tepkiyle karşılanmış, İstanbul ve Ankara'da gösterilere yol açmıştır. AP Genel Merkezi taşlı sopalı yüzlerce gösterici tarafından kuşatılmış ve büyük hasara uğramıştır. Genel İdare Kurulu üyesi olan Süleyman Demirel'in görevinden istifa etme kararı almasında yaşanan bu olayın büyük etkisi olduğu açıktır.

Demirel'in istifa edip İstanbul'a gitmesi kendisine karşı olanlarca, sonraki yıllarda “şapkasını alıp gitti” şeklinde suçlanmasına neden olmuş ve bu deyim muhalifleri tarafından her fırsatta dile getirilmiştir. Demirel'in istifasından sonra Sadettin Bilgiç görevi devralmıştır. Bu olayların en ağır faturası Celal Bayar'a çıkarılmıştır. Eski Cumhurbaşkanı hakkındaki geçici af

²⁹⁵ Arsev BEKTAŞ: a.g.e.,150-151.

²⁹⁶ AP, bir Başbakan Yardımcılığı, iki Devlet Bakanlığı, İçişleri, Ticaret, Sağlık ve Sosyal Yardım, Gümrük ve Tekel, Tarım, Ulaştırma, Basın Yayın ve Turizm, İmar ve İskân Bakanlıklarını almıştır. Bkz.(Filiz DEMİRCİ GÜLER:a.g.e., 61).

kaldırılmış ve sağlık durumunda bir değişiklik olmadığı halde Kayseri'ye geri gönderilmiştir²⁹⁷.

a.Yeni Genel Başkan Süleyman Demirel ve AP'nin Mutlak İktidarı

AP'nin kurucu lideri Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılında vefat etmesi parti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Gümüşpala, liderliği kabul görmüş ve pek tartışılmamış bir genel başkandı. Ancak vefatı liderlik sorununu gündeme getirmekle birlikte parti içindeki çekişmeleri de su yüzüne çıkarmıştır. Sadettin Bilgiç genel başkanlığa en yakın aday olarak gözükmekle beraber tek aday değildi. Eski Hava Kuvvetleri Komutanı ve Cumhurbaşkanı Bayar'ın yaveri olan Tekin Arıburun özellikle DP misyonu göz önünde bulundurulursa güçlü bir aday olarak gözüküyordu. Genç ve yenilikçi bir grup Süleyman Demirel'i öne sürüyor, aşırıları ise Bilgiç'e karşı Ali Fuat Başgil'i hazırlıyorlardı.

Kasım kongresi yaklaştığında Bilgiç'in en güçlü rakibi olarak Demirel gösteriliyordu²⁹⁸. 28 Kasım'da toplanan İkinci Büyük Kongre'de esas çekişme Bilgiç ile Demirel arasında yaşanmıştır. İş ve basın çevrelerinin açıkça desteklediği ekonomiden anlayan ve modern bir görüntü çizen Demirel'in karşısında Bilgiç daha çok muhafazakârlar tarafından destekleniyordu. Bilgiç'e karşı yürütülen kampanyada en büyük suçlama tutuculuğu ve hoşgörüsüzlüğü idi²⁹⁹.

Ankara İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada *“Türk halkının kaderi fakirlik, cahillik, yokluk ve yoksulluk değildir. Adil, hızlı ve sürekli bir kalkınma lazımdır”* diyen Demirel, Milletin “benim hükümetim” diyebileceği sinisini bütün vatandaşlara açabilecek bir hükümete ihtiyaç duyduğunu, bu günkü azınlık iktidarının yeterli olmadığını söylüyordu. *“Türkiye iğneden ipliğe kadar*

²⁹⁷ Mehmet Ali BİRAND ve C.DÜNDAR:a.g.e., 90-95.

²⁹⁸ Feroz AHMAD:a.g.e., 276.

²⁹⁹ Tefik ÇAVDAR: a.g.m., 2091.

her şeyini yapacak, çarık, kağrı ve karasaban devrine dönmeyecektir" diyen Demirel, huzur ve refahın ancak demokratik rejim içinde sağlanabileceğini ve Türk halkının iktisadî bir mucizeye ihtiyaç duyduğunu vurguluyordu. Bu mucizenin ancak AP'nin gayretiyle yaratılabileceğini belirten Demirel karşılıksız hizmet arzusuyla meşaleyi tutma nöbetine talip olduğunu söylüyordu³⁰⁰.

II. Büyük Kongre öncesinde âdeta bir Demirel'i yıpratma politikası izlenmişti. Özellikle ABD Başkanı Johnson ile çektiği bir resim ve bir Amerikan şirketinin Türkiye temsilciliği görevinde bulunması, Demirel'in Amerikan yanlısı olduğuna kanıt olarak ileri sürülmüştür. Özellikle sol eğilimli partiler bu Amerikan yanlılığı iddiasını gerek kongre öncesinde gerekse de ileriki yıllarda kendisine karşı koz olarak öne sürmüşlerdir. Bütün bunun yanı sıra parti içinde de muhalifleri tarafından ortaya atılan çeşitli ithamlarla³⁰¹ karşı karşıya kalmasına rağmen Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresi, açık favori Bilgiç olduğu hâlde ezici bir çoğunlukla Demirel'in lehine sonuçlandı³⁰².

Demirel'in zaferi tam anlamıyla bir sürpriz olmuştu. Demirel'in parti genel başkanı olarak seçilmesi Türk siyasi hayatı açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk defa bir siyasi parti kongresinde delege seçimiyle bir parti genel başkanı göreve gelmiştir. 41

³⁰⁰ Süleyman DEMİREL: Adalet Partisi Genel Başkanlığına Adaylığımı Neden Koyuyorum?, (Ankara, 1964), 5-19.

³⁰¹ Kongre öncesinde özellikle Bilgiç ve ekibi tarafından delegelere dağıtılan masonluk belgesi gündemi oldukça meşgul etmiştir. Bkz. (Cüneyt ARCA YÜREK: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971, (Ankara, 1992), 56.; İkinci Büyük Kongre'de yaptığı konuşmada kendisine iftira edildiğini söyleyen Demirel mason olmadığını açıkça vurguluyordu. Bu tür iftiralarla geçmişte Tanzimatçıları, Meşrutiyetçilerini, İttihatçıların da karşı karşıya kaldığını ve hattâ Demokrat Parti ileri gelenleri içinde bu tür kitaplar dağıtıldığını söyleyen Demirel, Türk milletinin hizmetinde olduğunu vurguluyordu. İkinci Büyük Kongre Konuşması tam metin için bkz. (Süleyman DEMİREL: Yazdıkları ve Söyledikleri, (Ankara, 1965), 37). Bu konu ile ilgili olarak Saadettin Bilgiç anılarında masonluk iddialarının aslında Birinci Kongre'de gündeme getirildiğini ancak basın ve bazı kimselerin bu belgeyi 1964 kongresinde kendisinin dağıttığını iddia ettiklerini söylüyordu. Demirel İkinci Büyük Kongrede Yükseliş Locası'na kayıtlı olmadığına dair Necdet Egeran tarafından kendisine verilmiş olan mektubu okumuştur. Bkz. (Saadettin BİLGİÇ: Hatıralar, (Ankara, 2002), 100, 132).

³⁰² Oylama sonucunda toplam 1679 oydan Bilgiç'e verilen 552 ve Ariburun'un aldığı 39 oya karşılık, 1072 oyla Süleyman Demirel Genel Başkan seçilmiştir. Bkz. (Feroz AHMAD: a.g.e., 276).

yaşındaki Demirel böyle bir görev için oldukça genç sayılabilir, üstelik Türk siyasetinde hâkim olan geleneksel asker kökenli bürokrat sınıfına dahil değildir. Alt orta sınıf kır kökenli bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, eğitimle statüsünü değiştirmiştir. Türk siyasetinde rol oynayacak sıradan vatandaş tipinin ilk örneğini teşkil etmiştir³⁰³.

Demirel'in Bilgiç'e göre daha modern ve dinamik bir görünüm çizmesi genç ve entelektüel partililer tarafından desteklenmesine neden olmuştur. İktisadî görüşleri ve hedefleriyle Menderes misyonunu üstlenen kişi olarak görülmüş ve DP grubunun da desteğini almıştır. Ordu ile ilişkilerin dengede tutulmasını isteyen ılımlı grubun tercihi de Bilgiç'in muhafazakâr kimliği göz önünde bulundurulacak olursa Demirel olmuştur. AP İkinci Büyük Kongresinde yaptığı konuşmada; AP'nin kurulduğundan beri "gerici ve Atatürk ilkelerine" karşı olmak gibi birçok haksız itham ile karşı karşıya kaldığını bu yüzden parti binalarının tahrip edildiğini söyleyen Demirel, bunun son derece üzüntü verici olduğunu vurgulamaktadır.

Demirel bir konuşmasında *"Kahraman Türk ordusu ile Türk halkını karşı karşıya getirmeyi arzu edenlerin sonu hüsrana olacaktır. AP bunun teminatıdır ve bu oyuna gelinmeyecektir. Türk halkı asil ve kahraman ordusuna minnetle, şükranla sevgi ve muhabbetle bağlıdır"* diyerek bu konudaki hassasiyetini de dile getiriyordu³⁰⁴. Demirel'i 29 Kasım günü AP'nin genel başkanı yapan sebepler arasında, Cevdet Sunay'ın 12 Kasım tarihli, siyasi partileri, 27 Mayıs İhtilali'ni ve Silahlı Kuvvetleri eleştirmemeleri konusunda (özellikle AP'yi) uyaran mektubunu da değerlendirmek gerekir. Askerî müdahaleden çekinen delegeler ılımlı olarak nitelendirdikleri Demirel'i ordu ile ilişkileri düzeltebilecek biri olarak görmüşlerdir.

³⁰³ Arsev BEKTAŞ: a.g.e.,154-155.; Feroz AHMAD:a.g.e., 277.

³⁰⁴ Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bazı Konuşmalarından Özetler, (Ankara, 1966), 15-16.

AP Genel Başkanlığına seçildikten sonra Demirel'in 10 Aralık 1964'de Millî Birlik Grubu olarak bilinen tabii senatörlerle toplantısı, onun liderliğinde AP'nin, 27 Mayıs İhtilâli'ne ve onun askerî muhafızlarına yönelik bir uzlaşma politikası izlemeye çalışacağıının göstergesi olarak kabul edilmiştir³⁰⁵. Kısa sürede adını duyuran ve yaptığı gezilerle ve çalışmalarla teşkilâta kendini kabul ettiren Demirel, henüz parlamento üyesi olmadığı hâlde, muhalefette yer alan partilerle AP arasında ittifak sağlamıştır. CHP ve bağımsızlardan oluşan Üçüncü İnönü Koalisyonu 13 Şubat 1965'te bütçe oylaması sırasında verilen red oylarıyla çekilmek zorunda kalmıştır³⁰⁶.

Yeni hükümeti eski DP'lilerden Suat Hayri Ürgüplü kurdu. Demirel Meclis üyesi olmadığı için dışarıdan Başbakan Yardımcısı olarak katıldı. 1965 yılının Ekim ayında yapılan genel seçimlerde ise millî bakiye sistemine³⁰⁷ rağmen, AP tek başına iktidara geldi³⁰⁸. 1965 seçimleri koalisyon dönemine son vererek AP'nin yeni bir hükümet kurmasını sağlamış, oyların yaklaşık %53'ünü alan parti mecliste kazandığı 240 sandalye ile önemli bir başarı kazanmıştır. Büyük ölçüde siyasi referandum olarak değerlendirilen bu seçimlerde AP en önemli başarısını ülkenin batısında elde etmiştir³⁰⁹.

1965 seçimlerinden sonra kabine kurma görevini üstlenen Saadettin Bilgiç ve ekibini kabine dışında bırakması parti içinde yeni sorunların doğmasına yol açmıştır. Parti içinde hizip çatışmaları yoğunlaşmadan önce Saadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel arasındaki anlaşmazlık oldukça belirginleşmişti. Demirel'in muhalifleri onu tek adamlığa oynamakla suçluyorlarsa da bütün huzursuzluklara rağmen AP hükümeti güven oyu

³⁰⁵ Feroz AHMAD: a.g.e., 226-277.; Filiz DEMİRCİ GÜLER: a.g.e., 67.

³⁰⁶ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 301.

³⁰⁷ 1965 seçimlerinden önce seçim yasasında yapılan değişikliklere göre, bir seçim çevresinde değerlendirilmeyen artık oyların ülke düzeyinde birleştirilerek kalan sandalyelerin partiler arasında dağıtılması öngörülüyordu. Teknik açıdan her oyun değerlendirilmesini ve çeşitli eğilimlerin parlamentoya yansımaları amaçlayan düzenlemenin, AP'nin tek başına seçim kazanmasını engelleyeceği sanılmış fakat sonuç umulduğu gibi olmamıştır. Bkz. (Hikmet Özdemir: a.g.e., 216).

³⁰⁸ Tefik ÇAVDAR: a.g.m., 2091.

³⁰⁹ Filiz DEMİRCİ GÜLER: a.g.e., 70.

almayı başarmıştı. Zamanla anlaşmazlıklar yoğunlaştı. Demirel'i destekleyenler "yeminliler" adında bir grup oluşturdular, karşı grup ise milliyetçi muhafazakârlar olarak birleşti.

AP'de artık "yeminliler" ve "Bilgiççiler" diye ayrı iki grup mevcuttu. Saadettin Bilgiç anılarında bu dönemde ne olursa olsun amaçlarının Ferruh Bozbeyli'yi Meclis Başkanı seçtirmek olduğunu bu konuda muvaffak olduklarını naklediyor ancak bu durumun Demirel'le aralarını daha da açtığını vurguluyordu³¹⁰. Bu yoğun çatışmalar altında girilen Üçüncü Genel Kongre 1966'da toplandı. Milliyetçi cephenin niyeti Demirel'i Genel Başkanlıktan indirmek ise de ezici bir çoğunlukla yine Demirel seçildi. Üçüncü kongre ile birlikte genel merkez daha güçlü bir hâle gelmiş, muhafazakâr unsurlar parti yönetiminden uzaklaşmış ve Demirel kendi siyasi kadrosunu kurmuştur³¹¹.

Türkiye'de 1965-1971 arasında yaşanan AP dönemi, ülke tarihinde çok partili düzene en fazla yaklaşıldığı dönem olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde hem sağda, hem de solda siyasi güçlerin o zamana dek görülmeyen ölçüde genişlediği göze çarpmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında yeni Anayasa'nın kamu gücü karşısında yönetilenlere geniş bir güvence sağlamasının ve kişinin temel hak ve hürriyetlerini genişletmesinin rolü büyüktür³¹². Demirel, 1961 Anayasasını "vatandaşın temel haklarına kuvvetli, sarsılmaz teminatlar getiren ve Türkiye'de demokratik idareyi tanzim etmiş bir anayasa" olarak tanımlamaktadır. Ona göre demokratik idarenin temeli milletin oyları ile tecelli eden millet iradesidir. Halk iradesine teslim olmayı bir yenilgi olarak görmemek gerekir. Demirel, Bursa'da yapmış olduğu bir konuşmada ise "*CHP'nin siyasi alanda vatandaşın serbest düşünce ve kanâatini baskı altında tutmak için, bütün milletin malı olan inanışları ve düşünceleri istismar ettiğini*" öne sürmektedir.

³¹⁰ Saadettin BİLGİÇ: Hatıralar, (Ankara, 2002), 147.

³¹¹ Arsev BEKTAŞ:a.g.e.,156-158.

³¹² Cem EROĞUL: "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", (Der.İrvin C.SCHİCK ve E. Ahmet TONAK), Geçiş Sürecinde Türkiye, (İstanbul, 2003),146.

Demirel'in ortaya koyduğu demokrasi anlayışı içerisinde devlet gücüne karşı sivil toplumun güçlenmesi isteği belirgin olarak gözükmemektedir. Çeşitli illerde yapmış olduğu konuşmalarda bu konu üzerinde önemle durmaktadır. *“Türkiye’de eli kırbaçlı bir devlet anlayışına bir daha yer verilmeyecektir”* diyen Başbakan, Adalet Partisine siyasi hayatta güç veren düşüncelerin *“halk kitleleri için baskıya, ezgiye paydos denmesi ve bunun müdafaasını yapmak”* olduğunu vurgulamaktadır³¹³.

Seçim sonrası mutlak iktidar döneminde, AP gerek meclis içinde gerekse de dışında pek çok önemli sorunla karşı karşıya kalmıştır. Artan dış borçlar, işsizlik, enflasyon gibi sorunlar Demirel hükümetinin önünde çığ gibi durmaktadır. Bununla birlikte AP, DP mirasına sahip çıkma mücadelesinde rekabet ettiği YTP’yi önemsiz bir güç haline getirmiştir. Ordu ile ilişkileri de denge de tutmayı başaran Demirel’in idaresindeki AP, 1965 seçimlerinden sonra çok sayıda emekli subayı milletvekili seçtiren parti olmuştur. Cevdet Sunay’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinde de etkin rol oynayan AP, DP mirasına sahip çıkmak konusunda da oldukça başarılı gözükmemektedir. Bu özellikleriyle değerlendirilecek olursa ortanın sağında en güçlü parti AP’dir³¹⁴.

AP iktidar olduğu müddetçe gerek muhalefetin gerekse de çeşitli çevrelerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Adalet Partisinin başarmaya çalıştığı en önemli davanın yıkılmış, bozulmuş, zarara uğramış her şeyi yeniden tamir ve imar etmek olduğunu söyleyen Demirel’e göre *“ihtilâllerin ve iç kavgaların açtığı yaraları kapatmak, harplerin açtığı yaraları kapamaktan çok daha zordur”*. Muhalefeti samimiyetsiz olarak nitelendiren Demirel, CHP’nin ortaya attığı *“ortanın solu”* kavramını da anlaşılmas bulmaktadır. Bu görüşünü ise *“Merak ettiğim bir şey ortanın solu anahtarı ile kalenin kapısını açar gibi Türkiye’nin bütün dertlerinin ilacı bulunduğunun gerçekçilikle alâkasının derecesidir”* sözleriyle ortaya koymaktadır.

³¹³ Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’in Bazı Konuşmalarından Özetler, (Ankara, 1966), 26-28.

³¹⁴ Cem EROĞUL: a.g.m.,150.

Türkiye İşçi Partisi(TİP)'in asıl maksadının bir siyasi dolap çevirmek, işçi ve köylünün omuzlarına basarak onun haklarını çiğneyerek bir bürokrasi diktatörlüğü kurmak olduğunu öne süren Demirel'e göre "komünizm millî birliği parçalar". AP Türkiye'de oligarşik bir nizam kurmak isteyenlere karşı olduğu gibi Türkiye'de herhangi bir sınıf diktatörlüğü kurmak isteyenlere de karşıdır. Kalkınma için her şeyden çok birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyan memlekette böyle bir yola gitmek ancak ve ancak felâketle neticelenecektir³¹⁵.

Ülke içindeki pek çok soruna rağmen dış ilişkilerde ABD ve SSCB arasında yumuşamanın hüküm sürmeye başladığı bir ortamda hükümet kuran Demirel, bu durumu avantajlı bir şekilde değerlendirmiştir. Özellikle Ortadoğu'da ve SSCB ile ilişkilerde Menderes dönemine göre daha şanslı bir profil çizmektedir. Batı Avrupa ülkelerinde çalışan işçilerin anavatana gönderdikleri dövizin yanı sıra, yurtiçinde montaj nitelikli sanayinin ürün vermesi, karayolları ve enerji alt yapısının o günkü şartlarda yeterli olması enerji maliyetinin çok düşük olması, otomotiv sanayini özendirmiş ve iç pazarı canlandırmıştır³¹⁶. 1965-1971 ekonomik açıdan değerlendirildiğinde muhalefetteki CHP ve TİP'in iddialarının aksine halkla diyalogu sağlam bir şekilde kurulmuştur. Üstelik bir zamanlar yalnızca filmlerde görülen ve lüks sayılan tüketim malları (buzdolabı, çamaşır makinası vb.) artık Türk ailelerinin sıradan gereksinimi haline gelmişti³¹⁷.

³¹⁵ Adalet Partisi Genel Başkanı...,50-53

³¹⁶ Yabancı Know-How teknoloji ve sermaye ile üretilen ve yapılan tesislerin birer montaj hattı olmaktan öteye bir özellikleri olmasa da sanayideki aşamalar ihmal edilmeyecek bir düzeye erişmişti. Bu yapıdaki sanayi, gelişmiş ülkelerde firma içerisinde oluşturduğu işbölümünü, ucuz maliyet ve yüksek kazanç arzusu ile firma dışına kaydırmış, böylece küçük sanayi işyerlerine iş olanakları sağlamıştır. Ekonomideki bu gelişme ve genişleme karşısında sol muhalefetin ve bilhassa CHP'nin ileri sürdüğü sosyal adalet, gelir dağılımı vb. gibi kavramların kitaplardan âdeta aktarma biçiminde yansıtılması, yığınlarla gerekli diyalogun yeterli ölçüde kurulamaması, parlamento dışı muhalefet kavramının ortaya atılması sonucunu vermiştir. Bkz.(Tevfik ÇAVDAR: Türkiye'de Demokrasi..., 168).

³¹⁷ Hikmet ÖZDEMİR: a.g.m., 218.

Ekonomide gelişme ve genişlemenin görüldüğü bu dönemde planlamaya büyük önem verildi. Planlama Müsteşarlığına mühendis ve iyi projeci olduğu söylenen Turgut Özal getirilmişti. Sosyal Planlama ikinci plana atılarak makro ölçekli plan yerine belirli projelerin öncelik sırasını saptayan bir plan kavramı geliştirildi ve özel kesime çeşitli ayrıcalıklar tanıyan bir teşvik sistemi oluşturuldu. Planlamadaki bu yaklaşım Adalet Partisi ve Demirel ile sloganlaşan “Büyük Türkiye” kavramıyla örtüşmektedir. Büyük sözcüğü toprak olarak değil, ekonomik olarak büyüklüğü ifade etmektedir. Ekonomik büyümeyi kendine hedef olarak seçen AP’nin bu hedefi demokratikleşme ve büyüme arzusunda olan toplumun özlemleriyle örtüşmektedir. Ancak her şeye rağmen bu nicel büyümenin ekonominin dışa bağımlılığını artırdığını ve ilerideki yıllarda ortaya çıkacak pek çok ekonomik problemin belirtileri görülmeye başladığını söylemek mümkündür³¹⁸. Bununla birlikte iktidarın önceliği öncelikle kitlenin isteklerine cevap vermektir ki bunun yolu da tüketim isteklerinin tatmin edilmesinden geçiyordu.

1965-1969 zaman dilimi ekonomik politikalar açısından AP için oldukça talihli bir dönemdi. Ancak parti içi hizipler ve huzursuzluklar gün geçtikçe artıyordu. Kasım 1968’de yapılan IV.Büyük Kongre’de bu huzursuzluk belirgin olarak su yüzüne çıkmıştı. Bu kongrede tartışılan en önemli konu eski DP’lilere siyasi hakların verilmesi konusuydu. Büyük Kongre açılış konuşmasına geçen üç senenin değerlendirmesini yaparak başlayan Başbakan Demirel, AP’nin huzur, sükûn ve barışı sağlamayı ana hedef olarak aldığını ancak ölçü ve insaf sınırını aşan tenkitlere maruz kaldıklarını söylemiştir. “*Türkiye bir siyasi çekişmeler memleketi olamaz*” diyen Demirel, iktidar-muhalefet diyalogunun asla kopmaması gerektiğini önemle vurgulamaktadır.

Anayasa’nın Sosyalizme açık olduğu yolundaki münakaşaları son derece manâsız bulduğunu söyleyen Demirel’e göre “özünün ihlâlüne imkân

³¹⁸ Tefik ÇAVDAR:a.g.m., 2092.

olmayan vatandaş hakları, hürriyetçi Türk Anayasası'nın temelidir. Sosyalist Türkiye iddiacılarının söylediklerini yapabilmeleri için ilk hedefleri Anayasa'yı tahrip etmektir. *"Sosyalist değiliz dedikten sonra birçok şeyler söyleyenlerin 1961 Anayasası'nın muvacehesinde ne yapacaklarının henüz anlaşılamadığını"* söyleyen Başbakan, ana muhalefet partisi CHP'yi de *"henüz düzen değiştirmekle düzeni düzeltme"* arasında fikir birliğine varamamış olmakla suçlamaktadır.

Yeni bir sistem münakaşasının yolunu Anayasa'nın kapattığını söyleyen Demirel bazı partilerce ileri sürülen "bu bozuk düzen değişmelidir" şeklindeki sloganları ise şöyle yorumlamaktadır: *"Biz memlekette düzen değişikliği iddialarının, devletin, siyasi, hukukî, iktisadî ve sosyal nizamını devirmek isteyen aşırı soldan gelen sinsî bir propaganda halinde karşımıza çıkmasına alışmış bulunuyoruz. Bir bakıma bu onların aşırı sol ideolojilerinin sonucudur"*. Ancak aynı mahiyetteki düzen değişikliği taleplerinin sosyalist olmadıklarını söyleyen ortanın solu politikacılarından gelmesini ise son derece yadırgadıklarını da ifade etmektedir³¹⁹. IV. Kongre sonunda Demirel tekrar genel başkanlığa seçildi ve grubu eskisinden daha kuvvetli bir duruma geçti. Kongreyi izleyen iki yılda mücadele daha da şiddetlenmiş ve bir kopuşla son bulmuştur. İlk olay, Bakanlar Kurulu'ndaki çalkantılarla ortaya çıkacak, Çalışma Bakanı ve Tekel Bakanı istifa edecektir³²⁰.

1969 seçimlerine parti içindeki mücadeleler ve çalkantılarla giren AP %6.4 oy kaybına uğramakla birlikte tek başına iktidar olmayı başarmıştır³²¹.

³¹⁹ Adalet Partisi Genel Başkanı ve Süleyman Demirel'in 4.Büyük Kongreyi Açış Konuşması, (Ankara,1968), 7-31.

³²⁰ 5 Aralık 1968'de Çalışma Bakanı ve aynı zamanda Bilgiç'in de arkadaşı olan Ali Naili Erdem, 7 Aralık'ta Demirel'in bir kabine buhranı olduğunu açıklamasından sonra ise 9 Aralık'ta Tekel Bakanı İbrahim Tekin istifa etmiştir. İstifaların arkasında AP tüzüğündeki GİK üyeliği ile bakanlık görevlerinin en çok sekiz kişide birleşebileceği düşüncesine karşılık, GİK'e dokuz bakanın üye olarak seçilmesi bulunmaktaydı. Bilgiç'in kendi listesinden seçilen altı bakanın GİK üyeliğini sürdürmesi ısrarına karşılık, Demirel'in daha önce GİK üyesi olan dört Bilgiççi bakan dışındakilere vize vermeyeceğini açıklaması üzerine istifalar gündeme gelmiştir. Bkz.(F. DEMİRCİ GÜLER:a.g.e.,74).

³²¹ 1969 seçimlerinde AP: 256, CHP: 143, CGP: 15 MHP: 1 MP: 6, TBP:8, TİP:2,YTP:6, Bağımsızlar:3 milletvekili kazanmışlardır.Bkz.(Tevfik ÇAVDAR:Türkiye'de Demokrasi...,172).

Seçimlere katılma oranında azalma³²² gözlemlenen 1969 seçimlerinde barajsız d'Hont sistemi uygulanmıştı³²³. AP'nin iktidar olmasına karşılık uğradığı oy kaybı uzun süre gündemi meşgul etmiştir. Bu durum parti içinde de tartışmalara neden olmuş, hatta İl başkanlıklarına birer genelge gönderilerek oy kaybının sebepleri sorulmuştur³²⁴. Şüphesiz ki bu oy kaybında parti içinde ki hizipleşmelerin, teşkilâtlar arasındaki bölünmenin rolü olduğu kadar seçimlere katılım oranının düşük olmasının da etkisi olduğu düşünülebilir. Cumhurbaşkanı Sunay tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Demirel, Kasım 1969'da kurduğu ikinci hükümette denge politikasından vazgeçmiş, yeni bakanlar kurulunu hiziplerden değil, kendi yanlısı bakanlardan oluşturmuştur. Bu tercih seçimlerin ardı sıra yeni bunalımlara yol açmış, Yeni Hükümet Programı görüşülürken 146 üyenin toplantıya katılmaması ilk gövde gösterisi olmuştur³²⁵. Bu huzursuzluk bir süre sonra kendi içindeki kopmaları da beraberinde getirecektir.

1969 genel seçimleri oldukça kritik bir ortamda gerçekleşmişti. Sol ve orta sol muhalefet güçsüzleşirken, parlamento dışı muhalefet kavramı ise yaygınlaşıyordu. 1968 Gençlik Hareketi, Türkiye'yi de etkisi altına almakla birlikte, sokak eylemleri ağırlaştı, silahlı propaganda bu eylemin içine girdi³²⁶. Fabrika, fakülte işgalleri birbirini izledi. Bir yandan gruplar arası ideolojik çatışmalar yaşanırken diğer yandan da sokaklarda kan dökülmesi olağan hale gelmiş, sokak anarşisine paralel olarak devletin çözülme süreci hız

³²² 14.788.552 seçmenden yalnızca 9.516.035'i %64.35'i oy kullanmıştır. Bkz. (Filiz DEMİRCİ GÜLER:a.g.e.,75).Türkiye ölçeğine göre oldukça düşük olan bu katılımın yanı sıra 13 Bağımsız adayın seçilmesini partilere duyulan güvensizliğin bir başka işareti olarak değerlendirmek mümkündür. Bkz.(Cem EROĞUL:a.g.m., 153).

³²³ AP öncelikle 1961 yılında Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiş olan "barajlı d'Hont" yöntemini getiren yasayı kabul etmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesinin "baraj sayısını" 6 Mayıs 1968 günlü kararı ile iptal etmesi üzerine "klasik d'Hont" sistemine göre seçimler yapılmıştır. Büyük partileri avantajlı kılan bu yöntem ile geçerli oyların %46'sını alan AP'nin meclisteki sandalye sayısı bir artmıştır. Bkz. (Erdoğan TEZİÇ:a.g.e, 302.; Esas: 1968/15, Karar: 1968/ 13, Karar günü: 3, 4 ve 6 Mayıs 1968, Anayasa Kararlar Dergisi, S. 6, s.141).

³²⁴ Ziya TANSU: AP'deki Kırmızı Oyların Nedenleri, Tarihsiz, 20.

³²⁵ Filiz DEMİRCİ GÜLER :a.g.e., 76.

³²⁶ Tefik ÇAVDAR:a.g.m., 2093.

kazanmıştı. Biriken sorunlar arasında iktisadî bir bunalım yaşayan hükümet yeni bir çıkmazla karşı karşıya kaldı³²⁷.

Şubat 1970'de bütçe oylamasında AP içinden 41 milletvekilinin muhalefet partisiyle birlikte kırmızı oy kullanması yeni bir süreci başlatmıştır. Bütçeye ret oyu veren AP milletvekilleri yayınladıkları deklarasyonda bu davranışlarının sebebini izah etmekle birlikte Demirel'i oldukça ağır bir dille suçlamışlardır. Mücadelelerinin parti üzerinde "şahıs diktası" tesis etmek gayretine düşen Demirel'e karşı olduğunu söyleyen "41"ler Demirel'den başka bir AP Milletvekili veya Senatörün kuracağı Hükümete güvenoyu vereceklerini açıklamışlardı. AP Temsilciler Meclisi ise bu durumu "doğrudan doğruya partiye müteveccih" olarak değerlendirirken, hükümeti istifaya, memleketi bunalıma sürükleyen bu hareketin hiçbir sebeple haklı görülemeyeceğini vurguluyordu³²⁸. AP Meclis Grup Yönetim Kurulunca da Parti tüzüğünün 78. ve müteakip maddeleri³²⁹ ile grup iç yönetmeliğinin ilgili maddelerine aykırı bir davranışta bulunulduğundan dolayı kesin ihraç talebi ile Müşterek Haysiyet divanına sevk edilmelerine ittifak ile karar verilmişti³³⁰.

Bütçe oylamasına verilen ret oyu sonrasında "buhrana neden olmayacağım" diyen Demirel, 13 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Sunay'a hükümetin istifasını verdi. Ancak Sunay, kabine kurma görevini tekrar Demirel'e vermekle bir anlamda kırmızı oy veren muhalifleri büyük hayal kırıklığına uğratmıştı. Adalet Partisi ortak grubunun toplantısında AP'nin bir "husumet fırtınası"na tutulduğunu söyleyen Demirel Üçüncü Hükümeti'ni hiçbir değişiklik yapmadan 6 Mart'ta açıkladı³³¹. AP örgütü içinde güçlü olan Demirel muhaliflerinin bir bölümünü ikna ederek yeni hükümeti kurmayı ve

³²⁷ Cem EROĞUL:a.g.m.,154.

³²⁸ Ziya TANSU: a.g.e.,88-98.

³²⁹ AP Parti Tüzüğü 78. madde.

³³⁰ 11 Mart 1971 gecesi toplanan müşterek haysiyet divanı kırmızı oy veren 10 milletvekili hakkında karar almıştı. Bu karara göre, üç milletvekiline birer ihtar, yedi milletvekiline 25'er gün muvakkat ihraç cezası veriliyordu. Bkz. (Abdullah URAZ: 1970 Siyasi Buhranı ve İçyüzü, (İstanbul, 1970), 502). Partiden ihraçların tam listesi için bkz. (Milliyet, 26 Haziran 1970).

³³¹ Abdullah URAZ: a.g.e. , 500.

güvenoyu³³² almayı başarmıştır. İktisadî bunalımı aşmak içinde yeni hükümet bir dizi önleme başvurmuştu. Temmuz ayında çıkarılan Finansman Kanunu ile vergilerde önemli değişiklikler yapılırken, 10 Ağustos'ta Türk Lirasının değeri %66.6 düşürüldü³³³. Bütün bu bunalımlara ve aleyhinde yürütülen kampanyalara³³⁴ rağmen Ekim'de yapılan V.Büyük Kongre Demirel ve ekibinin kesin üstünlüğü ile neticelenmiştir. Bu kongre parti içi muhalefetin tümüyle tasfiye edildiği liderin partiye tamamen hakim olduğu ve kendi kadrosunu oluşturduğu bir kongre olmuştur³³⁵.

AP'nin bu tarihlerde karşı karşıya kaldığı meseleler yalnızca ülke sorunları ve parti içi muhalefetle sınırlı kalmıyordu. Gelenekçi sağ kanadın hoşnutsuzluğunun artması, Ocak 1970'de Millî Nizam Partisini ortaya çıkarmıştı. AP içindeki Demirel karşıtı hizip ise bir süre kopma noktasına gelmiş ve aynı yılın Aralık ayında Demokratik Parti kurulmuştur. 1969 yılında kurulan milliyetçi-muhafazakâr çizgideki MHP'nin de siyasi yelpazede yer aldığı göz önünde bulundurulacak olursa AP'nin geleneksel oy tabanında bölünmelerin olması kaçınılmazdır³³⁶.

b. Adalet Partisi ve 12 Mart Muhtırası

AP gerek 1965 gerekse de 1969 seçimlerinde aldığı yüksek oy oranına rağmen iktidarı boyunca Silahlı Kuvvetlerin iç politikaya etkisini sürekli olarak hissetmiştir. Zaman zaman AP ile ilgili şikâyetlerini ortaya koyan ordunun şikâyet listesinde, 27 Mayıs'a muhalefet, din istismarı, gericilik, siyasi af, seçim kanunu gibi konular öncelikli olarak yer almaktadır.

³³² Hükûmet 172 kırmızı oya karşı 232 oyla güven oyu almıştı. Birlik Partisinden beş bağımsızlardan üç milletvekili de kabul oyu kullanmıştır.Bkz.(Abdullah URAZ:a.g.e.,508).

³³³ Cem EROĞUL; a.g.m.,154.; 29 Temmuz 1970 gün ve 1318 sayılı Finansman Kanunu, Resmi Gazete, 10 Ağustos 1970, S.13575.

³³⁴ Muhalifler Demirel'i yıpratmak ve zayıflatmak için rüşvet olaylarına karışmak ve kardeşlerine geniş krediler kazandırmak için nüfuzunu kullandığı iddiaları ile bir karalama kampanyası başlatıldı. Bkz. (Feroz AHMAD: a.g.e., 290).

³³⁵ Filiz DEMİRCİ GÜLER:a.g.e., 81.

³³⁶ Demokratik Parti (DP), Millî Nizam Partisi (MNP) ve MHP (Milliyetçi Hareket Partisi)'nin kuruluşları hakkında ayrıntılı bilgi ilgili konu başlıklarıyla araştırmamız içerisinde yer almaktadır.

Demirel'i en çok rahatsız eden konuların başında ise hiç bitip tükenmeyen darbe söylentileri gelmektedir. 1969 seçimlerinden sonra mecliste yaptığı konuşmada "Türkiye bir ihtilal fobisinden kurtulmalıdır" diyen Demirel daha sonraki konuşmalarında da *"Türkiye'de demokrasi ne payandalı ne de güdümlüdür. Kimsenin milleti ordu korkusu altına almaya hakkı yoktur"* diyordu. İhtilal fobisi özellikle AP'nin liderlerini ve sıradan seçmenlerini her zaman etkilemişti³³⁷. DP'nin ve Menderes'in akıbeti düşünülecek olursa bu korku hiçte yersiz gözükmemektedir.

Demirel AP'nin ordu ile olan münasebetlerini ise şu sözleriyle değerlendirmiştir; *"Ordu ile milletin karşı karşıya bırakılması ve ihtilal fobisi millette yarın ne olacak endişesi yaratır. Güven duygusu ve şevk kalmaz. Ordu bir kuşku ve kaygı kaynağı olmamalıdır. Millet, parlamento ve ordu arasındaki ahenk Türk Devletinin gücünü tayin eder. Bu düşüncede olan AP iktidarı, ne Silâhlı Kuvvetler'in emrine girmiş ne de onunla inatlaşmıştır. Kendimizi güçlü göstermek adına bu kurumu yıpratmanın ve incitmenin devlet ve milletimize zarar vereceğini hesap ettik"*³³⁸

Ordu ile ilişkilerde denge politikası uygulayan AP hükümeti, ordunun talep ettiği her türlü teçhizat, silah, lojman, kışla ve eğitim olanaklarını bütçeler elverdiğince karşılamıştır. Asker kökenli bir Cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay'ın seçilmesinde AP'nin büyük rolü olmuştur. AP anti-komünizm temelinde Silahlı Kuvvetlerle birlikte hareket etmekle birlikte bu hiçbir zaman AP+Ordu formülüne dönüşmemiştir³³⁹. Bütün ılımlı yaklaşımlara karşın ordu içinde AP'ne karşı şüpheli ve mesafeli bir grubun varlığı her zaman için söz konusu olmuştur.

Üçüncü Demirel Hükümetinin kurulduğu tarihlerde toplumun çeşitli kesimlerinde huzursuzluk gün geçtikçe artmaktaydı. DP'nin kurulmasıyla

³³⁷ Ümit CİZRE- SAKALLIOĞLU: a.g.e., 62.

³³⁸ Süleyman Demirel ile yapılan 01.06.2004 tarihli mülâkat.

³³⁹ Arsev BEKTAŞ:a.g.e., 64.

kendi oy tabanında ciddi bir bölünme yaşayan AP artan istifalarla birlikte Meclisteki gücünü yitirmiş ve bir istikrarsızlık faktörü haline gelmişti. Bunun yanı sıra alınan tüm tedbirlere rağmen pahalılığın önüne geçilememesi, büyük kitlelerin hoşnutsuzluğunu arttırıyor, öğrenci eylemlerinin ve işçi olaylarının büyümesi³⁴⁰, petrol krizinin ağır ağır kendini göstermeye başlaması AP hükümetinin durumunu fazlasıyla sarsıyordu. Bir yandan muhalefetin baskısı diğer yandan AP hükümetine destek veren sanayici kesiminin desteğini çekmeye başlaması iktidarı kısa sürede yıpratmıştı³⁴¹. Bütün bu gelişmeler yaşanırken ordunun bir harekete girişmesi söylentileri yayılıyordu. Demirel ise bu gelişmeleri ve kendisine yöneltilen eleştirileri Türk siyaset literatürüne geçmiş olan o ünlü sözüyle değerlendiriyordu: "*Yollar yürümekle aşınmaz*"³⁴².

Kamu düzenine, huzura zarar verecek şekilde gelişmeye başlayan kanun dışı olay ve eylemlerin önlenmesi ile ilgili tedbirler üzerine bir yandan Parti liderleri, diğer yandan Üniversite ve Yüksek öğrenim yöneticileriyle Cumhurbaşkanı Sunay arasında yapılan temas ve istişarelerin sonuçları 22 Ocak 1971'de Çankaya Köşkü'nde toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda görüşülmüştür. Türkiye Cumhuriyetinin yaşatılması yolunda büyük sorumluluk taşıdığı vurgulanan hükümetten yurt bütünlüğünü ve kamu düzenini bozmayı, demokratik rejime zarar vermeyi hedefleyen olayların bir an önce önlenmesi, demokratik esaslara uygun tedbirlerin acil olarak alınması istenmektedir. 24 Şubat'ta bir kez daha toplanan MGK durumu yeniden gözden geçirmiştir³⁴³.

³⁴⁰ 15-16 Haziran 1970'te DİSK'e bağlı işçilerin İstanbul ve Kocaeli'ndeki eylemleri Türkiye tarihinin o güne kadar gördüğü en büyük ve etkili işçi eylemi olarak tarihe geçmiştir. Olayları bastırmak üzere sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Milliyet, Hürriyet Gazeteleri, 16-17-18 Haziran 1970. Mart 1971'e kadar özellikle İstanbul'da görülen anarşi olaylarında bir tırmanma görülmektedir. Banka soygunları, Amerikalı bir çavuşun kaçırılması, ODTÜ'de güvenlik kuvvetleriyle girişilen çatışmalar, sokak hadiselerinin artması 4 Amerikalı teknisyenin kaçırılması gibi olaylar bu dönem içinde meydana gelmiştir.

³⁴¹ Feroz AHMAD: a.g.e., 288.

³⁴² Tevfik ÇAVDAR: a.g.m., 2094.

³⁴³ Uğur GÜMÜŞTEKİN (Der.): Yeni Bir Sosyal Mukaveleye Doğru, (İstanbul, 1974), 42.

Türkiye siyasetinde 12 Mart rejimi olarak adlandırılan dönem 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanı beş generalin verdikleri muhtıra ile başlamıştır. Üç temel konuyu içeren muhtıra anarşi ve kargaşaya son verme reformları uygulamaya sokma çağrısında bulunurken sorumluluğu parlamento ve hükümetin omuzlarına yüklemektedir. Demokratik bir çerçevede kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin kurulmasını mevcut anarşik durumu giderecek ve 1961 Anayasası'nın uygulanmasına gidecek çare olarak gören komutanlar bunların hızla gerçekleşmemesi halinde yönetime el koyacaklarını söylüyorlardı³⁴⁴. Bu bildiriyle Türkiye Cumhuriyetinin kısa tarihinde ikinci askeri müdahale gerçekleşiyor ancak 27 Mayıs'tan farklı olarak ordu yönetimi doğrudan ele almıyor yeni bir hükümetin oluşturulmasını istiyordu. Aynı gün toplanan Bakanlar Kurulu, muhtıra ile ortaya çıkan durumu dört saat kadar gözden geçirdikten sonra hükümetin istifasına karar verdi. Süleyman Demirel hükümetten çekildiğini istifa mektubu ile Cumhurbaşkanı Sunay'a arz etmiştir³⁴⁵.

Cumhurbaşkanlığı Yüce Katına,

Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları tarafından zatı devletlerinize Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına ve Millet Meclisi Başkanlığına tevdi edilip, bu gün saat 13.00'deki radyo haber bültenlerinde Türk kamu oyuna da duyurulan Muhtıra ile anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir.

Bu durum muvacehesinde hükümetin istifasını saygı ile arz ederim.

Başbakan

Süleyman Demirel

Hükümetten çekilmesinin ardından Adalet Partisi meclis grubunda bir değerlendirme yapan Demirel "büyük bir buhran" ile karşı karşıya olduğunu söyleyerek istifa kararının gönüllü verilmediğini, mevcut şartların iyi değerlendirilmesi gerektiğini ve memlekete yararlı en iyi yolun ancak bu

³⁴⁴ Feroz AHMAD: a.g.e., 335.

³⁴⁵ 12 Mart 1971 Cuma günü saat 17.00 sularında Demirel'in yazdığı istifa mektubunu Devlet Bakanı Turhan Bilgin Başbakanlık kapısında bekleyen gazetecilere okumuş, Başbakan istifasını Sunay'a kendisi götürmeyerek bir protesto gösterisi olarak Müsteşar muavini ile göndermiştir. Bkz. (Mehmet Ali BİRAND-C.DÜNDAR:a.g.e., 237).

sayede bulunabileceğini vurgulamıştı. “*Her buhranda olduğu gibi, her gün güneş kendi şartlarıyla doğar*” diyen Demirel arkadaşlarından sabırlı olmalarını istiyordu³⁴⁶.

Muhtıra sonrası aldıkları istifa kararını değerlendiren Demirel, o şartlarda yapılabilecek en akılcı hareketin istifa etmek olduğunu söylemektedir. “*Orduya karşı sivil hükümet kendisini neyle koruyacaktı? Halkı ayaklanmaya mı teşvik edecekti?*” diyen Demirel’e göre yalnızca iki yol vardı. Birincisi, Parlamento’yı açık tutabilmek ve o zeminde rejimin tekrar normal hâle dönmesi için mücadele etmek. İkincisi ise sine-i millete dönmek... Ancak sine-i millete dönmenin büyük sorumluluk istediğini söyleyen Demirel, bunun en son çare olarak düşünülmesi gerektiğini bütün mücadele yapıldıktan sonra eğer netice alınamazsa sine-i millete dönmek gerektiğini belirtmektedir. Zaten memleketi “en az zararla” bu bunalımdan çıkartmayı hedefleyen AP birinci yolu tercih etmiştir.

Süleyman Demirel, Mart 1971 öncesinde meydana gelen olaylardan AP’nin ve hükümetin sorumlu tutulmasının bir haksızlık olduğunu sık sık vurgulamaktadır. “*Türkiye’de cereyan eden gayesi komünist düzen kurmak olan hadise anarşi ve terörizmdir. Hükümeti muahaze etmek bunun çaresi değildir*” diyen Demirel 12 Mart sonrasında da olayların sıkıyönetime rağmen devam ettiğine dikkat çekmektedir. “*Türkiye’de huzursuzluğun gerçek sebebini bulmağa mecburuz. Ne reformların zamanında yapılmayışı ne de iktisadî durum sokak hareketlerinin gerçek sebebi değildir. Türkiye kaç mesele ile karşı karşıyadır? Bunun bilinmesi lazımdır*” diyerek AP’ye ve hükümete yöneltilen ithamlara tepki göstermektedir³⁴⁷.

12 Mart Muhtırası’na öncelikle karşı tepki gösteren İnönü, partiler üstü Başbakan’ın Nihat Erim olacağı anlaşılınca yeni hükümeti destekleme ve bakan verme kararı aldı. Genel Sekreter Bülent Ecevit ise daha net bir tavır

³⁴⁶ Süleyman DEMİREL:1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru, (Ankara, 1973), 6.

³⁴⁷ Uğur GÜMÜŞTEKİN:a.g.e.,46-49.

ortaya koyarak Genel Sekreterlik görevinden istifa etmiştir³⁴⁸. 12 Mart'la başlayan ara rejimi döneminde kurul birinci ve ikinci Erim hükümetine CHP ve MGP'nin yanı sıra AP'de bakan vermiş, daha sonrasında kurulan Ferit Melen hükümeti ve Naim Talu hükümeti de AP cephesinde destek bulmuştur. Bu durum bazı yazarlar tarafından 12 Mart müdahalesinden en az zararlı çıkanın aslında AP ve Demirel olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Hattâ Süleyman Demirel'in, başında bulunduğu hükümeti deviren askerleri kısa sürede kendisinden yana bir çizgiye getirdiği ve 1961 Anayasası'nın özgürlükleri genişleten maddelerini değiştirme imkanını bu sayede elde ettiği ileri sürülmektedir³⁴⁹.

Süleyman Demirel bu konu ile ilgili olarak kendisine yöneltmiş olduğumuz soruya ” *Bunalımın çaresi ve nedenleri üzerindeki görüş ayrılıklarımız vardı. Muhtıra sonrası yaşananlar beni haklı çıkarmıştır. Yani onlar benim çizgime gelmiştir. 50 senelik ömrümün hemen kırk senesi siyasi hayat sayılır. Bu kırk sene içinde 21 yıl milletvekilliği ile parti genel başkanı, 12 yıl başbakan, 7 yıl cumhurbaşkanı, 7 yıl yasaklı yani evinde oturmaya memur; 8 yıl muhalefet, bir tam bir yarım iki darbeye rağmen attığım her adımı başarıya ulaştım bu kadar süre ayakta kalmamın nedeni üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu düşüncenin altında yatan da onlardan biridir*” şeklinde cevap vermiştir³⁵⁰.

12 Mart Muhtırası'nın verilışinden iki yıl sonra ortaya çıkan Cumhurbaşkanlığı meselesi gündemi uzun süre meşgul edecektir. Yüksek düzeydeki komutanlar arasında Cumhurbaşkanının kim olacağı konusunda tıpkı 12 Mart öncesinde olduğu gibi, çoktan bir karara varılmış bulunuyordu. Ordu komuta heyeti, Cevdet Sunay'ın görev süresinin üç yıl uzatılmasını, üç yıl boyunca Faruk Gürler'in Genelkurmay Başkanlığında kalmasını ve sonra

³⁴⁸ Tefik ÇAVDAR: “Türkiye’de Demokrasi...”, 206.

³⁴⁹ Hikmet ÖZDEMİR:a.g.e., 227.; Erdoğan TEZİÇ:a.g.e., 305.

³⁵⁰ Süleyman Demirel ile 01.06.2004 tarihli mülakat.

Sunay'ın yerini almasını istiyordu. Demirel ise “*Cumhurbaşkanı TBMM'nin hür iradesi ile seçilecektir*” diyerek tavrını kesin bir şekilde ortaya koymuştur.

“*Anayasamız Cumhurbaşkanının nasıl seçileceğini göstermiştir. TBMM iradesinin ipotek altında olduğunu tescil ettirirsek, Ekim'de yapılacak seçimde vatandaşın önüne nasıl çıkacağız*” diyen Demirel, bu dönemde komutanların bütün görüşme isteklerini ve çağrılarını reddetmiş Cumhurbaşkanı Sunay'a da aynı kararlılıkla cevap vermişti. Sonuçta Fahri Korutürk adı üzerinde anlaşmaya varıldı ve kriz atlatıldı. Böylece Demirel'in deyimiyle TBMM kendi hür iradesi ile Cumhurbaşkanı seçmeyi başarmıştır³⁵¹. Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında Demirel ve Ecevit'in yaptığı işbirliği demokratikleşme açısından oldukça önemlidir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde sağlanan uzlaşma bir anlamda 1971 ara rejiminin de sonu olmuştu. Bu rejimin mimarlarından birisinin aday olmasına rağmen cumhurbaşkanı seçilememesi toplumdaki demokratikleşme ve sivilleşme isteği doğrultusunda atılmış önemli bir adımdır³⁵².

Faruk Gürler'in bütün baskılara rağmen Cumhurbaşkanı seçilmemesi Demirel'in başarısı olarak değerlendirilmişti. 1973 seçimleri yaklaşırken iktidara gelme şansı en yüksek olan parti sağdaki parçalanmaya rağmen AP olarak gözüküyordu³⁵³.

2. Demokratik Parti (DP)

1969 Genel Seçimlerinden birinci parti olarak çıkan AP'de bir süre sonra dengelerin bozulduğu, parti içindeki görüş ayrılıklarından kaynaklanan önemli bir bunalımın baş gösterdiği görülmektedir. 1970'lerin başına doğru parti içi muhalefetin güç kazandığı ve Demirel - Bilgiç çekişmesinin ciddi bir hizipleşmeye doğru gittiği görülmektedir. Ocak ayında bazı AP'li üyelerin

³⁵¹ S.Yüksel CEBECİ: Silahların Gölgesinde Demirel, (Ankara, 1975), 53-58.

³⁵² Tefik ÇAVDAR: a.g.m., 2095.

³⁵³ Feroz AHMAD:a.g.e., 369.

Haysiyet Divanına sevk edilmeleri üzerine 72 AP'li milletvekili Demirel'e bir muhtıra verdiler³⁵⁴. 72 AP milletvekilinin Demirel'e hitaben hazırladıkları bu muhtıra ana hatlarıyla değerlendirilecek olursa parti içindeki huzursuzlukların açıkça su yüzüne çıktığı görülmektedir. Bu hoşnutsuzluğun temelinde, partinin şahıs ve zümre hakimiyetine girme tehdidi içinde görülmesi ve AP'nin genel düsturu olarak kabul edilen bağdaştırma, birleştirme, uzlaştırma gibi özelliklerinden giderek uzaklaşılması gibi sebeplerin yattığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bazı üyeler hakkında istenen ihraç taleplerinde ileri sürülen zahiri sebeplerin hukukîlik vasfından ve insaf ölçülerinden uzak olarak nitelendirilmesi de muhtırada göze çarpan önemli unsurlardan birisidir³⁵⁵.

AP Başkanlık Divanı, 72'lerin muhtırasını gayri resmi olarak görüştüktan sonra cevap vermemeyi kararlaştırmış, Demirel ise "*biz muhtıra ile iş görmeyiz*" diyerek tavrını net olarak ortaya koymuştur³⁵⁶. Ancak Muhtıra'nın Demirel tarafından dikkate alınmaması parti içindeki huzursuzluğu daha da arttırmış ve partinin Genel İdare Kurulu üyelerinden ve AP'nin önde gelen isimlerinden bazılarının istifasına yol açmıştır³⁵⁷. Bu istifaları diğer önde gelen üyelerin istifaları izlemiştir.

1969 seçimlerine kadar parti ve hükümet içinde koalisyon yapmış olan ve Süleyman Demirel'i destekleyen "Yeminliler" ve "Bilgiççiler" olarak adlandırılan iki gruptan "Yeminliler"in üstünlük sağlaması üzerine muhalif hizip, eski Demokrat Partililer ve onların yakınlarının öncülüğünde "41"ler olarak adlandırılan bir gruba dönüşmüştür. "Demokratik Parti"nin kuruluşuna yol açacak bu bunalım 1970 bütçesinin oylamasında kendisini göstermiş ve Süleyman Demirel, kendi partisinden milletvekillerinin olumsuz oyları ile

³⁵⁴ 72 AP'li milletvekili'nin AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verdikleri "Yetmiş ikiler Muhtırası" diye anılan belge, 17.1.1970 tarihinde, Şükrü Akkan, Samed Gündoğan, Özer Ölçmen ve Orhan Daut tarafından Demirel'e verilmek üzere Başbakanlığa götürülmüştür. Bkz.(72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, (Ankara,1971,16).

³⁵⁵ 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, Demokratik Parti Genel Merkezi, (Ankara, 1971),16.

³⁵⁶ Milliyet Gazetesi, 19.01.1970.

³⁵⁷ Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Yüksel Menderes, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan ve Ali Naili Erdem istifa ettiler.Bkz.(Erdoğan TEZİÇ:a.g.e., 343).

oldukça zor durumda kalmıştır. Siyasi anlamda en güçlü sayılabileceği bir dönemde böyle bir talihsizlikle karşılaşması âdeta İsmet İnönü'nün beş yıl önce yaşadıklarını anımsatmaktadır³⁵⁸. 1970 bütçe tasarısına ret oyu veren milletvekilleri yapmış oldukları beyanatta tamamen Demirel'in şahsını hedef almışlardır. AP'deki ihtilafın sebebi olarak Süleyman Demirel'in AP felsefesi ve ülküsünden mahrum bir siyaset izlediğini öne süren muhalifler, kendisini hiçbir zaman gerçek AP'li olmamakla suçlamaktadırlar³⁵⁹.

Muhalefet partilerinin oyları da bunlara eklenince Demirel hükümeti çekilmek zorunda kalmıştır. Demirel'e yöneltilen en büyük suçlama AP'nin, Demirel ve çevresindekiler tarafından bir ikbal ve menfaat kapısı haline getirildiği iddiasıdır. Bu sebeple genel başkanın değiştirilmesi gerektiği görüşleri tartışılırken, Cumhurbaşkanı tarafından yeni hükümeti kurmak görevi yine Demirel'e verilecektir³⁶⁰. Bütün muhalefete rağmen Birlik Partisinden bazı milletvekillerinin de desteğini alan yeni hükümet az bir farkla da olsa güvenoyu almıştır. Güvenoyunun sağlanabilmesi için AP dışındaki milletvekillerinin desteğinin sağlanması "milletvekili pazarları" deyimini de gündeme getirmiş ve uzun süre tartışılmıştır.

Siyasi literatüre "kırmızı oy olayı" olarak geçen bu hadiseden sonra yaklaşık on yıl devam edecek bir ihtilaf ve bir çekişme başlamıştır. Bir yandan toplumsal sorunlar büyürken diğer yandan sokak çatışmaları ve eylemler şiddetini arttırmaktadır. Bütün bu sorunlarla boğuşan Demirel Hükümetinin karşısına siyasi alanda da kendisini hedef alan ve "dosyalı muhalefet" olarak adlandırılan hareket çıkacaktır³⁶¹. Hükümete karşı oy kullanmış olan 41 muhalif milletvekili parti içinde ayrı bir grup olarak muhalefeti sürdürmekle beraber bir yandan da âdeta Demirel'i yıpratma kampanyası başlatmışlardı. 26 milletvekilinin ihraç talebi ile Haysiyet Divanına sevk edilmesi üzerine

³⁵⁸ Tevfik ÇAVDAR: a.g.e.,172.

³⁵⁹ 72'ler Hareketi...,40

³⁶⁰ Feroz AHMAD: a.g.e., 289.

³⁶¹ Cüneyt ARCAYÜREK:(açıklıyor-5) Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1961-1971 (Ankara,1992), 324.

41'ler bir basın toplantısı düzenlemişler ve Demirel'e yönelik eleştirilerini son derece ağır bir dille ifade etmişlerdi.

Demirel ve çevresindekileri, AP'ni her türlü çıkarıcılığa perde çeken bir menfaat şirketi haline getirmekle suçluyorlardı. “*Demirel'in içinde bulunduğu durum devlet itibarını vahim bir şekilde zedelemektedir*” diyen muhalifler anarşi ve bölücülük hareketlerinin sorumlusu olarak da Demirel ve onun idaresini göstermektedirler. Kendilerinin mücadelesinin bir mevki ve menfaat mücadelesi olmadığını söyleyen 41'ler kendi deyimleriyle “Demirel ve karanlık işbirlikçilerine” karşı mücadelelerinin devlet idaresi, faziletli, namuslu, haysiyetli ve ehil ellere geçinceye kadar artan bir şevkle devam edeceğini önemle vurguluyorlardı³⁶².

Rüşvet olaylarına karışmak ve kardeşlerine geniş krediler temin etmekle suçlanan Demirel bütün bu olumsuzluklara rağmen V.Genel Kongre'nin sonunda da parti üzerindeki denetimini korumayı başaracaktır. 1970 yazının başlarında Sadettin Bilgiç yeni bir parti kuracağını basına açıklamıştır. Sadettin Bilgiç, 5 Eylül 1970'de İstanbul'da yaptığı basın toplantısında “*Türk halkının artık AP'li yöneticilerin millî demokratik hukuk devleti çerçevesi içinde müessir bir idareyi gerçekleştiremeyeceği, siyasi ve sosyal huzuru sağlayamayacağı, iktisadî istikrarı koruyamayacağı yolundaki kanâate ittifak ettiği görülmektedir. Parlamenter nizamın kökleşmesinde ağırlığı bulunacak milliyetçi, maneviyatçı, sosyal adalet içinde millî huzuru gaye edinen hürriyetçi insan hak ve haysiyetini yüceltmek amacını taşıyan bir partinin kuruluş hazırlıkları içindeyiz*” diyerek yeni parti kurulacağını duyurmuştur. 69 kurucunun imzaladığı DP kuruluş beyannamesi ve ekleri, kuruculardan Erzurum Milletvekili Cevat Önder ve bir kısım kurucular tarafından İçişleri Bakanlığı'na verilmiş ve bu suretle DP resmen kurulmuştur³⁶³.

³⁶² 72'ler Hareketi... 55.

³⁶³ 72'ler Hareketi..., 88

Anayasa'nın 56 ve 57. maddelerine ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun hükümlerine uygun olarak 18 Aralık 1970'de Demokratik Partinin kuruluşu ilan edilmiştir. 19 Ekim'de beş yıldır yapmakta olduğu Meclis Başkanlığından, 13 Kasım'da da AP'den istifa eden Ferruh Bozbeyli, Genel Başkanlığa seçilmiştir. Ferruh Bozbeyli istifa gerekçesi olarak partinin Demirel'in kişisel politikalarının etkisi altında oluşunu göstermekte ve bu yüzden AP'lilik ruhunun zedelendiğini öne sürmektedir. Demokratik Parti'nin Genel Başkan vekilliklerine de Sadettin Bilgiç ve Yüksel Menderes getirilmiştir. Kuruluşundan itibaren 12 Mart 1971'e kadar geçen süreçte kırk iki ilde örgütlenmesini tamamlayan Demokratik Parti İzmir ve Adana'da yaptığı toplantılarda büyük ilgi ile karşılanmıştır. Ancak 12 Mart Muhtırası ile toplumda ortaya çıkan genel huzursuzluk ve demokratik hayatın devam edip etmeyeceğine dair endişeler belki de en çok yeni kurulma aşamasındaki Demokratik Partiyi etkilemiştir. Hızlı başlayan teşkilatlanma duracak yerini seçimlerin yapılıp yapılmayacağına yönelik duyulan endişelere bırakacaktır³⁶⁴. Demokratik Parti kurulduğu sırada TBMM'de 41, Cumhuriyet Senatosu'nda ise 8 üyesi bulunuyordu³⁶⁵.

1970 bütçesine kırmızı oy vermekle başlayan ve Demokratik Partinin kurulmasıyla yeni bir boyut kazanan gelişmeleri değerlendiren Demirel'e göre; *"hükümet, bölünmesi olanaksız olan bütündür ve uyum ister"*. AP'nin yeniden tek başına iktidar olmasından rahatsız olan birçok çevrenin bulunduğunu söyleyen Demirel, gerek İstanbul Köprüsü'nün temelini gerekse de İskenderun Demir-Çelik tesislerinin temellerinin kendileri tarafından atıldığına dikkat çekmektedir. Ona göre; ortaya çıkan bu hiziplerle birçok kalkınma girişimi engellenmektedir. Demirel kardeşlerine karşı yöneltilen iddiaları ise özel söyleşilerde "Bizans entrikaları" olarak nitelendiriyordu. Bu konu ile ilgili Başbakan olarak nüfuzunu kullandığını gösteren herhangi bir kanıt var ise boynunun kıldan ince olduğunu söyleyen

³⁶⁴ Ferruh BOZBEYLİ: Birinci Cemre, (İstanbul, 1977), 121.

³⁶⁵ Demokratik Parti Kurucuları, TBMM Grubu ve Senato üyelerinin tam listesi için bkz. (Demokratik Parti I.Büyük Kongresi, (Ankara,Tarihsiz), 6-16.

Demirel isimleri dolayısıyla kardeşlerine ayrıcalık yapan devlet yöneticileri eğer var ise onlar ve kardeşleri hakkında gerekli kovuşturmanın yapılmasını istediğini vurguluyordu. Kendisini en çok üzen ise kardeşleri ve kendisi arasında ayırım yapılmamasıydı³⁶⁶.

Adalet Partisindeki anlaşmazlıkların kökeninde yalnızca Demirel'e duyulan tepkiler ya da kişisel liderlik meselesinin olduğu düşünülmemelidir. Muzaffer Sencer'e göre DP'nin doğuşunu hazırlayan sebepler arasında Türkiye'nin özellikle 1960'lardan sonra hız kazanan sanayileşme mücadelesi içerisindeki tarım ve ticarî sektörler arasındaki rekabeti göstermek mümkündür. Daha doğrusu büyük endüstri ve ticaret sahiplerine düşen payla, küçük esnaf ve esnafın payı arasındaki dengesizlik gruplaşmaya neden olmuştur. Özellikle Demokrat Parti döneminde izlenen tarım politikalarıyla desteklenen ve büyük gelişme gösteren tarım sektörü ve büyük toprak sahipleri Demirel hükümetinin sanayii destekleyen ve tarımdan elde edilen gelirleri vergilendirme yolu ile kısıtlamaya çalışan politikalarına büyük tepki göstermişlerdir. Dolayısıyla gücünü kentten değil de kırsaldan alan, Meclisteki toprak sahibi, serbest meslek ve bürokrat temsilcilerinden bir grup önderliğinde gelişmeye başlayan eşraf hareketi AP içinde "41"ler olarak adlandırılan bir hizip ortaya çıkarmıştır. Bu grubun sosyo-ekonomik profili incelenecek olursa büyük bir çoğunluğunu büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu görülmektedir³⁶⁷.

DP grup başkanvekili Hasan Korkmazcan ise DP'nin kuruluşu ile ilgili olarak kendisine yönelttiğimiz soruya verdiği cevapta; DP ile AP ayrışmasının sınıfsal bir sosyal analiz ile açıklamanın pek gerçekçi olmayacağını söylemektedir. "Ülkemizin şartları siyasi olayların bir sınıf mücadelesi şeklinde algılanmasına hiçbir dönem sağlıklı bir veri teşkil etmemiştir" diyen Korkmazcan'a göre 27 Mayıs darbesi sonrasında bir kitlesel bir oluşum halinde iktidara yürüyen AP, konjüktüre uymayan bir istikamete yönelmiştir.

³⁶⁶ Cüneyt ARCAYÜREK:a.g.e.,323.

³⁶⁷ Muzaffer SENCER: Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri, (İstanbul,1971), 376.

Bu yöneliş partinin TBMM kadrosundan Demokratik Partinin doğmasına yol açtığı gibi tabanda da ideolojik arayışlara yönelen kitlelerin kopmasına sebep olmuştur. Korkmazcan'a göre Demokratik Partinin farklılığını vizyon, metot ve kadro alanlarında aramak daha gerçekçi olacaktır³⁶⁸.

Türk siyasi hayatında çok sık rastlanan meclis içinde doğmuş bir parti olma geleneğini sürdüren Demokratik Parti, parti programının 1. maddesinde³⁶⁹ kuruluş gerekçesini açıklar iken aynı zamanda da partinin eski Demokrat Partinin devamı olduğunu ortaya koyuyordu³⁷⁰. Aynı zamanda kurucuları arasında bulunan eski Demokrat Partililerin politik haklarının geri verilmesi gerekliliği de parti programında açık bir şekilde belirtilmektedir³⁷¹. 12 Mart sonrasında gündeme gelen anayasa değişiklikleri konusunda Demokratik Partinin görüşü anayasanın yeniden gözden geçirilmesi ve uygulamadan doğan aksaklıkların giderilmesi yönündedir. Demokratik Parti anlayışına göre Anayasa ıslahatı meselesi aslında 12 Mart 1971 müdahalesi ile ortaya çıkmış bir mesele değildir. Anayasa ıslahatı 1961 Anayasası bünyesindeki arızaların ve boşlukların ve on yıllık uygulamanın ortaya çıkardığı bir meseledir. Anayasa değişikliği her meseleyi halletmeyecektir. Bu değişiklikler yapıldıktan sonra kurumlar, kuruluşlar ehliysiz ellere bırakılırsa ve devlet organları sorumluluklarını idrak edemezlerse yine hiçbir sorun çözülemeyecektir.

³⁶⁸ Hasan Korkmazcan ile yapılan 8.03.2005 tarihli mülakat.

³⁶⁹ Madde-1: "Türk Milletinin tefekkür ve temayüllerine dayanan Demokrasinin, geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesini, genel siyasetin Demokratik görüş ve zihniyetle, milletimizin refah ve mutluluğu için yürütülmesini gaye edinen 1946 hareketi, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ileri atılış devresinin çıkış noktasıdır. Bunun içindir ki, bu devrenin bütün ruh ve manâsıyla hayatîyetini daima muhafaza etmesi Türkiye'nin muasır medeniyet seviyesine kavuşmasının önde gelen şartıdır." Bkz.(Demokratik Parti Tüzük ve Programı, (Ankara,1971), 88).

³⁷⁰ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 345.

³⁷¹ Madde-4: "Kanun önünde eşitliği, Anayasa Nizamı'nın öngördüğü hukuk devletinin gereği olarak kabul ediyor, böyle bir nizamda herhangi bir şahsın veya zümrenin bir imtiyaza sahip olamayacağına inanıyoruz. Bu görüşün ve esasın ışığı altında geçmişte vukûbulan siyasi olaylar ve dolayısı ile bu olayların içinde bulunmuş olan şahısların, seçilme hakkı gibi bazı haklardan mahrum bırakılmalarını modern hukuk devletinin genel prensiplerine ve kanun karşısında eşitlik prensibine aykırı buluyor ve mevzuatımızda mevcut bu istikametteki hükümlerin kaldırılması zaruretiye inanıyoruz".Bkz.(Demokratik Parti Tüzük ve Program..., 90).

Siyasi haklar konusu, Anayasa’da geniş çaplı bir değişiklik yapıldığı sırada Demokratik Parti tarafından yeniden ele alınmıştır. Olağanüstü bir mahkeme olan Yüksek Adalet Divanı tarafından hükümlü kılınan Demokrat Parti mensupları, Anayasanın 68 ve geçici 11. maddesi ile siyasi haklarından mahrum bırakılmışlardı. Anayasanın bu maddeleri kanayan bir yara olarak tanımlanmış ve Anayasadan çıkarılması gerektiği, Demokratik Parti tarafından birçok kez dile getirilmiştir. Kapatılan Demokrat Parti mensuplarının siyasi haklardan yoksun olması demokrasi açısından bir ayıp ve anormallik olarak nitelendirilmektedir. Başta AP olmak üzere bütün siyasi partilere bu durumu değiştirmek üzere çağrı yapılmış ancak 23 Aralık’ta verilen “siyasi haklar” konusundaki önerge ise ret olunmuştur.

Anayasa’nın temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen 11. madde üzerinde de değişiklik talebinde bulunan Demokratik Partinin anlayışına göre; 1961 Anayasası sınırsız bir hürriyet anlayışını ret eder. Hürriyetleri düzenlemekle onların suiistimal edilmesinin önüne geçilmek istenmektedir. Ancak geçen on yıl zarfında görülen ise bu hakların son derece suiistimal edilmiş olmasıdır. Toplumda bir sınıf çatışması, mezhep kavgası yaratılmak istenmiş, bölgecilik ve bölücülük yapılmış, teokratik devlet nizamı kurmak isteyenler ortaya çıkmıştır. Aklına esen her legal veya illegal grup direnme hakkını kullanıyorum gerekçesi ile kanuna, devlet kuvvetlerine âdeta isyan etmiş, hak talep ediyorum diye sokağa dökülenler, kanunsuz yürüyüş yapanlar, pasif direnme adı altında iş yavaşlatanlar görülmüştür. Bütün bunların karşısında ise iktidar gücünü elinde tutanlar son derece aciz kalmış bu olayları adi bir zabıta vak’ası olarak nitelendirerek âdetâ bu olaylara davetiye çıkarmışlardır. Görüldüğü üzere sınırsız hürriyet, anarşi ve neticede hürriyetsizlik doğurmuştur. Her rejim gibi demokratik rejim de kendi varlığına yönelecek tehlikeler karşısında kendini koruma hakkına sahiptir.

Bütün bu görüşler doğrultusunda Demokratik Parti 11. maddeyle ilgili Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması ve kötüye kullanılamaması

yönünde düzenlemeler yapılmasını talep etmiştir. Basında ve bazı çevrelerde ortaya çıkan tüm spekülasyonlara rağmen diğer siyasi partilerle de mutabakata varılmıştır. Neticede anayasada yer alan hak ve hürriyetlere dayanılarak, bu hak ve hürriyetlerin tahrip edilemeyeceği, dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımı yapılamayacağı, millî, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetinin bölünmez bir bütün olduğuna dair temel ilkenin bozulamayacağı ve bütün bunlara aykırı eylem ve işlemlerde bulunanların her kim olursa olsun kanunun gösterdiği müeyyideye maruz kalacakları anlaşılmaya varılan bu 11.madde hususları içinde yer almaktadır³⁷².

Demokratik Parti, anayasa değişiklikleri konusunda özellikle bu maddeler üzerinde hassasiyet göstermektedir. Genel Başkan Ferruh Bozbeyli de *“hukukun tükendiği yerde, hukuk dışı usuller rağbet görür. Siyaset bunu gerektiriyor diyerek hukuk, ahlâk ve din kurallarının bir yana bırakılması anarşiye öncülük etmiş olur. Tek çözüm yolu hukukun gerçeklerine dönmektir”* diyerek bu konudaki görüşlerini sık sık dile getiriyordu.

Bozbeyli, “Demokratik Sol” düşüncüyü ise kendi kendisini tarif edemeyen ve kendi sınırını çizemeyen, zihinlerde karışıklık yaratan bir mefhum olarak nitelendirmektedir. Türkiye’de “sol”, “ortanın solu”, hattâ “sosyalist” kavramlarının çok rahatça telaffuz edilmesine rağmen “sağ” denildiği zaman büyük kıyametler koptuğunu söyleyen Bozbeyli, her çeşidiyle soldaki derli toplu görünüşe karşın bir an önce sağdaki dağınıklığın toparlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu ise ancak demokratik sağ düşünceye bütün sağcıların sahip çıkması ile mümkün olabilecektir. Demokratik sağ düşüncüyü siyasi, sosyal ve ekonomik yönden tanımlayan Bozbeyli, siyasi yapıyı cumhuriyetçilik ve demokrasi olarak açıklarken totaliter fikir ve baskı rejimlerinin sol düşünceye ait olduğunu öne sürmektedir.

³⁷² Demokratik Parti ve Anayasa Islahatı, (Ankara,1973), 28-98.

Sosyal yapıyı milliyetçilik ve maneviyatçılık olarak tanımlarken halkçılığı solda görmektedir. Ona göre halk ve halklar tabiri solun sloganlarıdır. Oysaki milliyetçiler ayrımcılık yapmazlar ve ayrımcılığa da müsaade etmezler. Demokratik sağın ekonomik yapısı, hür teşebbüs inancıdır diyerek yoksulluğu yenmenin en etkili yolunun bu olacağını iddia eden Bozbeyli'ye göre devlet, karakteri icabı dünyanın hiçbir yerinde iyi işletmeci olmamıştır. Özel teşebbüsün dinamik gücü ve kâr arzusu kalkınma yolunda çok önemli bir itici güçtür.

Demokratik sağ düşüncenin ilk defa Demokratik Parti tarafından ortaya atıldığını söyleyen Bozbeyli, bu görüşün güçlenmesinin solcuları büyük ölçüde telaşlandırıldığını sık sık vurgulamaktadır. İmtiyaz ve nüfuz ayrımcılığına da karşı olduklarını belirten Demokratik Parti genel başkanı, rejimin şekli ve iktidara gelen kim olursa olsun her dönemde işlerini yürütebilen itibarlı çevrelerin olduğunu söyleyerek sıradan vatandaşların her konuda mağdur edildiklerine dikkat çekmektedir. Bu insafsızlık ve adaletsizlikten kurtulmak için düzeni değiştirmeye gerek yoktur. Düzeni namusluca ve dürüstçe hukuk ve kanunları adilce uygulamak yeterli olacaktır³⁷³.

Birinci Büyük Kongresini 16 Mart 1972'de yapan Demokratik Parti, 12 Mart ara rejiminde kurulan koalisyonların, ya da bu dönemde çok sık adı geçen "partiler üstü" hükümetlerin hiçbirine katılmamıştır. Demokratik Parti Birinci kongresinde Parti Divanı faaliyet raporu ve Merkez Denetim Kurulu raporları okunmuş, komisyonlar oluşturulmuştur. Parti Divan raporunda Demokratik Parti'nin kurulma gerekçeleri üzerinde durulmuş ve yeniden bir araya gelişin ve devlet idaresine talip oluşun en önemli sebebi olarak 1946 ruhunun yeniden şahlanması gösterilmektedir. Demokratik Parti yöneticileri

³⁷³ Ferruh, BOZBEYLİ: Demokratik Sağ, (İstanbul,1976), 26-54.

bir kez daha kendilerini Demokrat Partinin gerçek mirasçıları olarak tanımlamaktadırlar.

Türkiye'nin içinde bulunduğu karmaşanın ve 12 Mart Muhtırası'nın sorumlusu olarak ise olaylara doğru teşhisi koymak ve müessir tedbiri almak gücünden aciz olarak tanımlanan Adalet Partisi ve "ortanın solu" sloganı içerisinde aşırı sola ve anarşiye kapı açmakla suçlanan Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri gösterilmektedir. Demokratik Partiye göre Komünizm Türkiye için millî tehlike hâlini almış ve stratejisinin hedefi olarak da millî eğitim müesseselerini seçmiştir. Her ne kadar sıkıyönetim uygulamaları ve tedbirleriyle sinmiş gözükse de ciddi, kesin ve köklü tedbirler alınmazsa tekrar su yüzüne çıkabilecektir. Bu yüzden bu tehlikeleri bertaraf edebilecek güçlü ve yıpranmamış, hiçbir itham altında kalmamış yeni bir kadroya ihtiyaç vardır ki Demokratik Parti bu göreve büyük bir inançla talip olmaktadır³⁷⁴.

Koalisyon hükümetlerine iştirak etmeyen Demokratik Parti kendi deyimi ile "mümkün olan bütün hallerde murakabe" görevini yapacaktır. Hükümete üye veren partileri icra sorumluluğundan kaçmakla itham eden Demokratik Parti yöneticileri, hükümet kurmakla görevlendirilen Nihat Erim'i ise sola meyilli olarak nitelendirmektedir. Ferit Melen hükümetini ise anayasanın dördüncü maddesinde ifade bulan *"egemenliğin kullanılması hiçbir suretle belli bir kişi ve zümreye ve sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ, kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz"* esasına aykırı bularak katılmama kararı almıştır.

Demokratik Parti yöneticileri "Partiler üstü hükümet" anlayışını anlaşılmasız olarak tanımlarken, Erim ve Melen Hükümetlerini ise "ne iktidarda, ne muhalefette" tavırları yüzünden anayasa ve hukuk dışı olarak nitelendirmektedir. Parti divan raporunda, Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu'nun boşlukta kalan esasları yüzünden, siyasi partilerden oluşan

³⁷⁴ Demokratik Parti I. Büyük Kongresi, (Ankara,Tarihsiz), 22-25.

parlamentonun âdeta "Başbakanlar Parlamentosu" hüviyetini arz etmek tehlikesi ile karşı karşıya olduğu öne sürülmekte ve o gün için Türkiye'nin ihtiyacının "mazeretsiz iktidar" olduğu vurgulanmaktadır³⁷⁵. DP grup başkanvekili Hasan Korkmazcan, 12 Mart sonrasında Demokratik Partinin izlediği politikayı değerlendirirken, öncelik verdikleri konunun demokratik sürece yeniden dönmek meselesi olduğunu söylemektedir. "Kurulan hükümetlere ortak olarak, parti programı doğrultusunda icraat yapmak bu dönemde zaten mümkün değildi" diyen Korkmazcan'a göre TBMM'de olağanüstü döneme rağmen bir muhalefet grubunun bulunması normal demokrasiye dönüşü hızlandırmıştır. Bu muhalefet görevini de Demokratik Parti başarı ile yerine getirmiştir³⁷⁶.

3. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

a.İsmet İnönü'nün Ortaya Attığı "Ortanın Solu" Kavramı

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, anayasal düzenin yerleşmesi ve "demokratik rejimi yaşatma" gerekçeleriyle, 1961- 1965 yılları arasında, CHP tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa sahip olmadığı hâlde hükümet sorumluluğunu yüklenmişti³⁷⁷. Ancak bu üç buçuk yıllık süreçte I. ve II. İnönü koalisyonlarının karşılaştığı önemli rejim sorunları, parti bünyesinde de ağır bunalımlara ve kopmalara neden olmuştu³⁷⁸. CHP bölündü ve karıştı. Muhalefet yıllarında iktidara gelir gelmez geniş ve radikal bir reformu uygulamaya sokacağını vaad eden parti böyle bir programı uygulayamadığı gibi tabanı ile de ters düştü. Kasım 1963 yerel seçimlerindeki ve kısmî senato

³⁷⁵ Demokratik Parti I. Büyük Kongresi, (Ankara,Tarihsiz), 27-30.

³⁷⁶ Hasan Korkmazcan ile yapılan 8.03.2005 tarihli mülâkat.

³⁷⁷ Erdoğan TEZİÇ: 100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler), (İstanbul,1976), 292.; Nermin ABADAN: Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, (Ankara, 1966), 154.

³⁷⁸ 1962 yılında, Nihat Erim, Kasım Gülek, Avni Doğan,Turgut Göle, CHP Müsterek Haysiyet Divanı tarafından, geçici olarak birer yıllığına partiden ihraç edilirler. 1963'de ise Kasım Gülek ve Avni Doğan kesin olarak, Kenan Esengin ve C.Sungur ise birer yıllığına ihraç edilmişlerdir. Bkz. (Erdoğan TEZİÇ: a.g.e.,292).

seçimlerdeki gerileme CHP'yi politikalarını yeniden gözden geçirmeye zorladı³⁷⁹.

1965 yılından itibaren ise ekonomik ve sosyal sorunların ön plana geçmesi üzerine CHP daha belirli bir yol izlemek zorunluluğunu duymuştur. Diğer yandan sosyalist bir parti olarak Türkiye İşçi Partisi(TİP)³⁸⁰'in gelişmesine karşı, bürokratları ve aydınları bu partinin etkisinden uzak tutabilmek, kısaca kendisinden daha solda bir gelişmeyi engelleyebilmek amacıyla yeni bir kimlik arayışına girilmiştir.³⁸¹ 1965 seçimleri öncesinde Türk demokrasisinde ilk kez bir sosyalist parti seçime girerek mecliste temsil olanağı arıyor ve meydanlarda yepyeni bir hava estiriyordu. Bu tablo karşısında işi güçleşen parti CHP idi. Bu girdaptan kurtulmak için mucizevî bir formül aranmış ve CHP tarihinde dönüm noktası olacak bu iki kelime İsmet İnönü tarafından bizzat “ortanın solu” olarak açıklanmıştır³⁸².

İnönü, partisindeki değişim sürecini başlatan bu kavramın aslında yeni bir şey olmayıp, devletin kuruluşundaki altı ilkeye dayandığını söylüyordu. Ona göre; CHP bünyesi itibariyle zaten devletçi bir partidir ve bu sıfatla ortanın solu bir anlayıştadır.1923'teki harap ülkede devletçilik nasıl eşî olmayan tek kalkınma çaresi ise bugün de ekonomik hayatımızın temel bir unsurudur³⁸³. Bir başka konuşmasında ise “kalkınmamızı yaparken, ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan bu günkü uygarlıkta kullanılan sağcı ve solcu deyimlerinin son ölçüsünü verelim dedik. Kırk yıldır devletçiyiz derken aynı şeyi söylüyoruz. Aslında laikiz dediğimiz günden beri ortanın solundayız. Halkçı isen ortanın solunda olursun” diyordu³⁸⁴.

³⁷⁹ Feroz AHMAD: Demokrasi Sürecinde Türkiye, (İstanbul,1994), 294.

³⁸⁰ TİP, 13 Şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından kurulmuştur: Kemal Türkler, Avni Erakalın Ahmet Muşlu, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, Saffet Göksüzoğlu, Salih Özkaray, İbrahim Denizcier, Adnan Arkın, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce. Bkz.(Tevfik ÇAVDAR: a.g.e.,15).

³⁸¹ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 93.

³⁸² Mehmet Ali BİRAND, Can DÜNDAR ve B.ÇAPLI:12 Mart, İhtilalin Pençesinde Demokrasi, (Ankara, 2002), 138.

³⁸³ Hikmet ÖZDEMİR: Çağdaş Türkiye (1908-1980),Türkiye Tarihi 4, (İstanbul,1997), 220.

³⁸⁴ Tevfik ÇAVDAR: Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995, (Ankara, 2000),164.

“Ortanın Solu” hareketinin başlatılmasında, iç etkenlerin yanı sıra uluslararası ilişkilerin, Doğu-Batı blokları arasındaki belli bir yumuşamanın da etken olduğu düşünülebilir. 1965 seçim bildirgesinde de yer alan bu kavram konusunda, İsmet İnönü Anayasa’nın da ortanın solunda olduğunu söylemektedir. CHP lideri, “ortanın solu”nu bir anayasa direktifi olarak ortaya koymuş ve partisinin buna bağlı tek örgüt olduğunu belirtmiştir³⁸⁵.

CHP, “ortanın solu” sloganıyla ortaya çıkınca ortalık karışmış, özellikle sağ partiler âdeta aradıkları kozu bulmuş gibi karşı atağa geçmişlerdi. Seçim öncesinde bilhassa AP’nin neredeyse bütün toplantılarında “ortanın solu, Moskova’nın yolu” sloganı söylenir hâle gelmişti. CHP artık tüm seçim kampanyasını “ortanın solu”nun Komünizm olmadığını kanıtlamakla geçirecektir³⁸⁶. İnönü, TİP’in temsil ettiği soldan ve henüz örgütsüz olmakla birlikte AP içinde kendini gösteren sağdan Türkiye için bir tehdit görüyordu. İktidar partisine (AP’ye) seslenerek sağı aşırılardan korudukları takdirde kendisinin de solu aşırılardan koruyacağını böylece memlekette korkuya yer kalmayacağını söylüyordu³⁸⁷.

1965 seçimleri, CHP için tam bir bozgun olurken Süleyman Demirel liderliğindeki AP’yi tek başına iktidara getirmiştir. CHP’nin oyları ise %28.7 ye gerilemiştir³⁸⁸. Bu başarısızlığın faturası ise ortanın solu hareketine çıkarılmıştır. CHP’de bu politik yaklaşıma olan bakış açılarını iki grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta olanlar, daha soldaki partilere (TİP gibi) kayabilecek tabanın partide tutulabilmesinin, hattâ sosyal adaletsizlikten yakınan halk yığınlarının parti saflarına çekilebilmesinin mümkün olacağına inanıyordu. Bu politikanın soldaki diğer seçeneklere bir duvar olabileceğini de

³⁸⁵ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 294.

³⁸⁶ Mehmet Ali BİRAND-Can DÜNDAR: a.g.e.,139.

³⁸⁷ Feroz AHMAD: a.g.e., 297.

³⁸⁸ 1965 seçim sonuçları: AP; 240 (%50.48), CHP; 134 (%27.44), CKMP;11(%2.14), MP; 31(%5.97), TİP;15(%2.83), YTP;19(%3.55), Bağımsızlar;1 (%3.04) milletvekilliği kazandılar. CHP’nin 1961 seçimlerindeki oy yüzdesi 36.7 milletvekili sayısı ise 173’tür. Bkz.(Erol TUNCER: Osmanlı’dan Günümüze Seçimler 1877-1999, (Ankara,2002),325).

öne sürüyorlardı. Daha çok gençlerin ve örgütte halkla ilgili olanların meydana getirdiği ikinci grup ise ortanın solu yaklaşımını bir nevi sosyal demokrat politikalar bütünü olarak görüyorlar böylece hem kendi vatandaşları, hem de dünya gözünde partinin daha saygın bir yere sahip olabileceği görüşünü savunuyorlardı³⁸⁹.

1965 seçimlerinde CHP'nin oy kaybını "ortanın solu" sloganına bağlayan bir grup parti içi muhalefete girişmiştir. Ekim 1966'da toplanan 18. Kurultayda Turhan Feyzioğlu'nun öncülüğündeki "76"lar diye anılan bir grup ortanın solu'na karşı bir tavır almışlardır. Kurultayda İsmet İnönü "*CHP'nin Sosyalist Parti olmadığını ve olmayacağını*" belirtmesine rağmen, muhalif grup "ortanın solu"nu benimsememiştir³⁹⁰.

Turhan Feyzioğlu ve grubunun da desteklediği bu muhalefet etkin olamamış ve Bülent Ecevit, grubunun ağırlık kazandığı "Parti Meclisi" tarafından Genel Sekreterliğe seçilmiştir. İnönü ise liderlik konusunda kendisine meydan okuyan Kasım Gülek'i 230'a karşın 929 oyla yenilgiye uğratmıştır³⁹¹.

Kurultayda konuşma yapan Ecevit, "ortanın solu"na karşı koyanların Atatürk ilkeleriyle çelişme halinde olduklarını söyleyerek, devletçiliği daha ileri getirmek gerekliliğinden bahsetmiştir. Yabancı şirketlerin petrolü ipotek altına almalarına karşı mücadele ettiklerini vurgulayarak, seçimin ortanın solu yüzünden kaybedilmediğini iç ve dış sömürücülere karşı alınan tavır yüzünden kaybedildiğini vurgulamıştır³⁹².

Kurultay sonuçları, CHP yöneticileri arasında da farklı yorumlara yol açmıştır. Turan Güneş; kurultay sonucunu teşkilattan gelen bilinçli bir silkiniş olarak nitelendirirken Kemal Satır; kurultayın ilerici, reformcu, sosyal adaletçi

³⁸⁹ Tefik ÇAVDAR: a.g.e.,164.

³⁹⁰ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 294-296.

³⁹¹ Feroz AHMAD:a.g.e., 298.

³⁹² Hikmet BİLA: CHP 1919-1999, (İstanbul,1999), 224.

hüviyetiyle sağda olamayacağını ancak vatandaşı kolektivizmin kör aleti haline getiren doktrinlere yüz vermediği için de solcu olamayacağını belirtmiştir. Orhan Öztrak ise “ortanın solu”nu, Marksist kolektivist akımlara karşı bir emniyet duvarı olarak görmektedir. Feyzioğlu ise CHP’nin bir sosyalist parti olmadığını vurgulamakla beraber “ortanın solu” deyiminin kapsamını CHP’nin altı oku ve seçim bildirgesiyle sınırlamıştır³⁹³. 18. Kurultay sonrasında, Parti Meclis üyesi olan ve “Sekizler”³⁹⁴ olarak adlandırılan parlamenterler “ortanın solu”na ve Bülent Ecevit’e karşı yoğun mücadeleye girişmişlerdir.

1967 yılının Nisan ayında toplanan IV. Olağanüstü Kurultayda tüzük değişikliği yapılarak partili TBMM üyelerince işlenen disiplin suçlarında Yüksek Disiplin Kurulunun yetkileri genişletildi. Bu değişiklik üzerine otuz üçü milletvekili ve on beş’i senatör olmak üzere toplam kırk sekiz parlamenter³⁹⁵ CHP’den istifa ettiler³⁹⁶. Kırk sekizlerin gidişi parti örgütünde büyük bir kopma yaratmamıştır. “CHP’nin içindeki düşmanları” yendiğini söyleyen Genel Sekreter Ecevit 4. Olağanüstü Kurultayı, Türk demokrasisinde yeni bir aşama, CHP’nin devrimciliğinde ise yeni bir şahlanma olarak değerlendiren İnönü’ye göre parti nitelik olarak daha da güçlenmiştir³⁹⁷. İsmet İnönü, zaman zaman karşılaşılan güçlükleri kabullenmekle birlikte çıkan anlaşmazlıkları daima dışarıdan Halk Partisinin içini bulandırmak isteyenlerin bir oyunu

³⁹³ Muzaffer SENCER: a.g.e, 281.

³⁹⁴ “Sekizler” olarak anılan parlamenterler: Turhan Feyzioğlu, Orhan Öztrak, Ferit Melen, Emin Paksüt, Fehmi Alpaslan, Coşkun Kırca, Süreyya Koç ve Turhan Şahin. Bkz.(Hikmet Bilâ: a.g.e, 227).

³⁹⁵ 1967’de ayrılanlar şunlardır: Milletvekilleri:Turhan Feyzioğlu, Orhan Öztrak, Emin Paksüt, Süreyya Koç, Turhan Şahin, Coşkun Kırca, Nurettin Ardıçoğlu, İbrahim Aysoy, Mazhar Basa,Hayri Başer,Kemali Beyazıt,Fethi Çelikbaş,Mahmut Çetin,Ahmet Demiray,Himmet Erdoğmuş, Rafet Eker, Arif Ertunga, Enver Güreli, Şevket Raşit Hatiboğlu, Hüseyin İncooğlu, Hilmi İncesulu, Fenni İslimyeli, İhsan Kabadayı, Zarife Koçak, İrfan Solmazer, Ruhi Soyer, Atıf Şihoğlu, Vefa Tanır, Bekir Tınay, Mustafa Uyar, Cemal Yavuz, Bahri Yasın, Hüseyin Yılmaz.Senatörler:Ferit Melen, Fehmi Alpaslan, Enver Bahadırılı, Fehmi Baysoy, Sedat Çumralı, Mustafa Dinekli, Sakıp Hatimoğlu, Zeki İslam, İbrahim Ethem Karakapılı, Ahmet Onan, Muammer Obuz, Nizamettin Özgül, Mehmet Pırıltı, Abdülkerim Saracoğlu, Necip Seyhan.Bkz.(Hikmet BİLâ:a.g.e., 220).

³⁹⁶ 30 Nisan 1967’de CHP’den ayrılanlar, 12 Mayıs 1967’de “Güven Partisi” ni kurdular.

³⁹⁷ Hikmet BİLâ:a.g.e., 230.

olarak değerlendirmekte ve anlaşmazlıkların nedenini parti içinde aramaya yanaşmamaktadır.

1960'ların son yıllarında ortaya çıkan sosyal ve siyasi rahatsızlıklar, toplumsal çalkantılar ve şiddet dozu her geçen gün daha da artan işçi ve öğrenci olayları Türkiye'yi yeni bir dönemecin eşiğine getirmişti. İlk öğrenci ayaklanmaları, ilk fabrika işgalleri vb. eylemler toplumdaki yeni arayışları yansıtmaktaydı ki bunlar mevcut hukuk kurallarına göre yasadışı eylemlerdi. Toplumdaki arayışın adresi ise işçi ve köylü hakları konusunda radikal çözümler öneren TİP olacaktır. TİP'in bu çıkışları, CHP'nin en önemli güçlerinden biri olan gençliği de kendi tabanından kaydırmaya başlayacaktır. Bu tehdit karşısında CHP'nin tavır alması da kaçınılmazdı. Bütün bunlara AP ve GP'den gelen sürekli eleştirilerde eklenince CHP'nin hedefi TİP olacaktır. Özellikle de aydınları TİP'ten uzaklaştırmak temel amaçlardan biridir. Bu arada parti içi muhalefette sesini duyurmaya çalışıyor ve partinin giderek sola çekildiği iddia ediliyordu. İsmet İnönü dengeleri korumaya çalışıp CHP'nin sosyalist olmadığını vurgulamaya çalışırken diğer yandan Genel Sekreter Ecevit, liderinin görüşlerini paylaşmakla birlikte gerekli olan radikal bir reformdan ve mevcut düzenin dönüştürülmesinden söz ediyordu. Ancak bütün yeni politika laflarına karşılık parti bir fikir partisi olmaktan çok "kişi partisi" olma görünümünü muhafaza ediyordu.

18 Ekim 1968 günü toplanan CHP 19. Kurultayı partide uzun süre devam edecek yeni bir iç mücadelenin işaretlerini ortaya çıkarması bakımından büyük önem arz ediyordu. Kongrenin amaçlarından birisi seçimler öncesi bir bölünmeden mümkün olabildiğince sakınmaktı. Parti meclis seçimlerini İnönü ve Ecevit'in birlikte hazırladığı listeler kazanmıştır³⁹⁸. Genel seçimler yaklaşırken, parti daha fazla geleneksel politikalarına geri dönüyordu. Partinin seçim kampanyalarındaki temel stratejisi her türlü çatışmalardan kaçınmak üzerine kurulmuştu. 1969 yılında Türkiye'nin siyasi

³⁹⁸ Feroz AHMAD: a.g.e., 304.; Hikmet BİLA:a.g.e., 235.

gündemindeki en ilgi çekici konu Demokrat Parti(DP')lilerin af meselesiydi. İnönü kamuoyunda büyük şaşkınlığa yol açan bir davranışla siyasi hakların iadesi önergesini destekledi.

“Kuyuya düşen adamı kurtaracağım” diyen İnönü, Celal Bayar’la uzlaşma toplantıları düzenledi. Bu konuda parti meclisinin yetkisini de almasına rağmen hoşnutsuzluk büyüdü ve yeni istifaları da beraberinde getirdi³⁹⁹. 1969 yılının 14 Mayıs’ında Pembe Köşk’te gerçekleşen İnönü-Bayar zirvesi gündemin en önemli olayı idi. İsmet Paşa “eski yaraları sarmak” istediğini söylüyor, “böylece bir üzüntü devresi kapanacaktır” diyordu. Muhalefet ise bunun AP’yi zor durumda bırakmak için siyasi bir taktik olduğu kanaatini taşıyordu. Ancak İsmet İnönü’ye tepki gösteren yalnızca parti içindeki muhalefet değildi. Genelkurmay da Af Kanunu’na karşı çıkıyor, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’da 19 Mayıs dolayısıyla yayınladığı bayram mesajında açıkça Anayasa değişikliğine karşı olduğunu ilan ediyordu⁴⁰⁰.

“Kuyudan adam çıkarma” tartışmalarıyla başlayan 12 Ekim 1969 seçimleri sonucunda CHP beklediği başarıya ulaşamamıştır. AP’nin oy oranı %52.9’dan % 46.6’ya düşmesine rağmen millî bakiye sisteminin terk edilmesinden dolayı 256 milletvekili çıkarırken, CHP’nin oyları ise %28.7den %27.4 düşerek eski oy oranını kısmen korumuştur⁴⁰¹. Katılma oranının %64.4’e düştüğü 12 Ekim seçimlerinde daha önceki seçimlerle kıyaslandığında 37’si CHP’den olmak üzere 175 milletvekili meclis dışı kalmıştır⁴⁰². 1969 seçimleri CHP içindeki ideolojik mücadelenin alevlenmesi için bir başlangıç oldu. Daha önce büyük bir oy sıçraması olacağı düşünülürken herhangi bir yükselme olmadı. Ecevit ve arkadaşlarına karşı mücadele ise iki yönlü olarak gelişti. Öncelikle Ecevit ve ekibinin politikasını

³⁹⁹ Nermin Abadan, Muammer Aksoy, Jale Candan, Alp Kuran parti meclisinden, Turhan Seçkin, Mukbil Özyürek partiden istifa etmiştir Bkz.(Hikmet BİLA:a.g.e, 234).

⁴⁰⁰ Mehmed Ali BİRAND, Can DÜNDAR:a.g.e.,178.

⁴⁰¹ Feroz AHMAD:a.g.e., 304.; Tevfik ÇAVDAR: a.g.e.,167.

⁴⁰² 1969 seçim sonuçları: AP(%46.6)256, CHP(%27.4)143,GP(%6.6)15, BP(2.8) 8, MP(%3.2)6, YTP(%2.2)6, TİP(%2.7)2, MHP(%3.0)1, Bağımsız(%5.5)13 milletvekilliği kazanmışlardır.Bkz. (Erol Tuncer: a.g.e.,326).

kamuoyu ve örgüt içinde sürekli eleştirerek, seçim yenilgisinin suçunu onlara yüklemek. Diğer yandan da CHP'den ayrılanlarla işbirliği yaparak dış destek sağlamak⁴⁰³. Parti içindeki hizipler arası çatışmalar su yüzüne çıkarken Ecevit'in Atatürk'ü eleştirmekle suçlanması bu çatışmayı daha da alevlendiriyordu. Ecevit, Kemalist olduğunu iddia etmekle birlikte, Kemalizmin günün koşullarına uydurulması gerektiğini söylüyordu⁴⁰⁴.

Bülent Ecevit yıllar sonra kendisi ile yapılan bir röportajda, 1969 seçimlerini değerlendirirken şahsına yöneltilen eleştirilerde bir değerlendirilme hatası yapıldığını söylüyordu. Güven Partisinin, CHP'den büyük bir oy tabanı götürmesine rağmen oy oranını korumayı başardıklarını vurgulayarak, tutucu oylardan açılan yeri ilerici, taze oyların doldurduğunu öne sürüyor ve bu gerçeğin iyi değerlendirilemediğini belirtiyordu. 1969 Kasımı'nda Atatürk'ü anmak için yapılan bir törende yaptığı bir konuşmanın parti dışında hiçbir tartışma ve istismar konusu yapılmadığı hâlde, parti içinde istismar edildiğini, muhalif grupların Atatürk'ü bir kalkan gibi kullanarak aydın kamuoyunu da kendi yanlarına bu şekilde çekmeyi hedeflediklerini söylüyordu. Bu mücadelenin partiye ciddi zarar verecek ölçülere vardığını belirten Ecevit 20. Kurultayın erkene alınması konusunda bu yüzden ısrarcı davrandığını da önemle vurguluyordu⁴⁰⁵.

Parti içi huzursuzluklar nedeniyle yaklaşık dört ay önce 3 Temmuz 1970 günü toplantıya çağrılan CHP Kurultayı çok sert mücadelelere sahne oldu. Parti meclisi seçimleri Ecevit listesinin kesin zaferiyle sonuçlandı. Ecevitçiler parti meclisinin denetimini tamamen ellerine geçirmişlerdi. Parti içi muhalefetin başını çeken Grup Başkanvekili Kemal Satır'ın listesinden ise sadece Satır ve Kemal Demir, parti meclisine girebilmişti. İsmet İnönü geleneksel denge politikasını uygulamış ve böylece daha fazla bölünmeye engel olmuştur.

⁴⁰³ Hikmet BİLA :a.g.e., 237.

⁴⁰⁴ Feroz AHMAD:a.g.e., 304.

⁴⁰⁵ 7 Gün Haftalık Haber ve Aktüalite Dergisi, 24 Ekim,1973, "Ecevit Karaoğlu'nın Öyküsünü Anlatıyor",17

20. Kurultayı izleyen günler Türkiye’de şiddet eylemlerinin arttığı ve askeri müdahale beklentilerinin yoğunlaştığı günlerdir. 1970 Ağustosunda Antalya’da bir konuşma yapan Ecevit, bu konudaki endişelerini de dile getiriyordu. Türkiye’de bir dikta tehlikesi olduğunu ve bunun ancak ordudan gelebileceğini vurgulayarak tıpkı Yunanistan’daki gibi dış güçlerin bir oyunu olacağını söylüyordu. Demokratik rejimde bile çok güçlü olan ekonomik çevrelerin askerî diktada daha da güçleneceğini belirten Ecevit’e göre; “bir askerî müdahale mümkün gözükmemektedir ve bu da ancak egemen zümrelerin yararına olacaktır”. Bülent Ecevit 12 Mart müdahalesine ilk karşı çıkanlardan birisidir ve Muhtıra’dan kısa bir süre sonra CHP Genel Sekreterliğinden istifasını vermiştir⁴⁰⁶.

b.12 Mart ve CHP’de Yol Ayrımı

12 Mart Muhtırası’nı izleyen günlerde CHP içinde İnönü-Ecevit çatışması belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. 12 Mart müdahalesini gereksiz bulduğunu söyleyen Ecevit, 12 Mart sonrasında ortaya çıkan bazı olağanüstü koşullardan ve imkânlardan yararlanmak isteyen bazı kişilerin (parti içindeki muhalefeti kastetmektedir) demokratik yollardan ele geçiremedikleri yönetimi, tepeden inme usullerle elde etmek istediklerini öne sürmektedir⁴⁰⁷. Muhtıra üzerine iki saatlik bir kabine toplantısı yapan Süleyman Demirel hükümetinin istifasından sonra İnönü bu durumu “*Demokratik bir istifa var. Demokratik mekanizma işliyor. Olayları takip edelim bakalım göreceğiz*” sözleriyle yorumlamıştır⁴⁰⁸.

12 Mart, CHP içindeki farklı eğilimleri de kısa sürede gözler önüne sermiştir. Yıllarca seçim yapılmamasını önerenler de, 12 Mart’ın sol harekete karşı bir darbe olduğunu söyleyenler de mevcuttu. İnönü’nün yaptığı ilk

⁴⁰⁶ Hikmet BİLA: a.g.e., 243.

⁴⁰⁷ 7 Gün, 24 Ekim 1973,18.

⁴⁰⁸ Suna KİLİ: 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, 268-269, (İstanbul,1976).; Ulus, 22 Mart 1971.; Ulus,13 Mart 1971.

değerlendirmenin ardından 13 Mart'ta Merkez Yönetim Kurulunca yayımlanan bildiride de “olumlu ya da olumsuz tezahürat yapılmaması” istenerek, bu tarafsız politika sürdürülmüştür. CHP grubunda 12 Mart Muhtırası üzerine iki görüş belirmiştir. Birincisi başlangıçta İnönü'nün de benimsediği Ecevit ve ortanın solu ekibinin sonuna kadar savunduğu “Muhtıra'yı demokrasi dışı bir hareket kabul etme” ve “kurulacak uzun süreli bir hükümete katılmama”; ikincisi de Satır, Erim, Kocaş ve etrafındakilerin oluşturduğu ve sonradan İnönü'nün dahil olduğu “ *hükümete katılıp reformları gerçekleştirmek*” görüşüdür.

İsmet İnönü, 15 Mart günü CHP ortak grubunda yaptığı konuşmada *“demokrasiye inanıyorsak, seçimle iktidara gelecek bir hükümetin, yetkisi oranında reformları yapacağını kabul etmek zorundayız. Yoksa, bir meclise askerî bir kıta gibi şunu yap bunu yap demeye imkân yoktur. Parlamento böyle baskı altında kaldıktan sonra artık görevini yapacak hâlde değildir. Demokratik düzenin bir an önce avdet etmesi için Sayın Cumhurbaşkanına yapacağımız teklif geçici bir hükümetin kurulmasıdır. Bu hükümet asayişin korumakla görevli olsun, seçimi uygulama görevini de yerine getirsin”* diyordu⁴⁰⁹. Aynı günün akşam üzeri parti meclisinde de bu görüşleri tekrarlamıştır⁴¹⁰. Ancak 16 Mart günü İnönü'nün Muhtıra'ya karşı tutumunda, kurulacak hükümetle ilgili büyük değişiklikler olduğu görülmektedir. Geçici bir hükümet kurularak seçimlere gidilmesi görüşünden büyük ölçüde vazgeçmiştir. *“Kumandanlar ve Sayın Cumhurbaşkanı teşkil olunacak hükümetin esaslı reformlar yapmasını istiyorlar, memleketin uzun zamandan beri hallolunmasını istediği ekonomik ve sosyal davaların esas unsurlarını gerçekleştirmesini lüzumlu görüyorlar. Bu değerli bir arzudur”* diyordu. İnönü, bu görüşlerini aynı gün Cumhurbaşkanına mektupla bildirmiş, ertesi gün de

⁴⁰⁹ Hikmet BİLA: a.g.e., 246.; Suna KİLİ: a.g.e., 271.

⁴¹⁰ Toplantı sürerken Konya Milletvekili Emekli Albay Sadi Kocaş ile İnönü arasında bazı haberleşmeler olduğu, Kocaş'ın ordu çevrelerinden İnönü'ye bazı haberler ulaştırdığı gazetelerde yer almıştır. Toplantıda zaman zaman İnönü'nün, kendisini telefonla arayan Sadi Kocaş'la konuştuğu aldığı haberleri getirmesi için CHP Millet Meclisi Grup Başkan vekili Kemal Demir'i görevlendirdiği bu haberler arasında yer almıştır. Bkz.(Suna KİLİ:a.g.e., 271.; Cumhuriyet, Milliyet, 17 Mart 1971).

Cumhurbaşkanı ile Genel Sekreter Bülent Ecevit'le birlikte bir görüşme yapmıştır⁴¹¹.

19 Mart günü CHP'den istifa ettirilerek tarafsızlaştırılan Nihat Erim'in başbakanlığa atanması parti içi çatışmaları doruğa çıkarmıştı. 21 Mart günü toplanan CHP ortak grubunda ise Erim Hükümeti'ne katılıp katılmama konusu görüşülecektir. İsmet İnönü, Erim hükümetini desteklemek gerektiğini söylerken Bülent Ecevit Merkez Yönetim Kurulu toplantısında Yönetim Kurulu üyelerine Genel Sekreterlikten istifa etmek kararında olduğunu açıklamıştır.

Ecevit yönetimindeki Merkez Yönetim Kurulu bir gün önce yaptığı toplantıda, Erim hükümetine katılmama ve güven oylamasında CHP'li parlamenterleri serbest bırakma kararı alırken İnönü, hükümete güvenoyu verilmesi için gruptan bağlayıcı karar çıkarmayı düşünüyordu. Bu koşullar altında toplanan ortak grupta İnönü ve milletvekilleri Bülent Ecevit ve Merkez Yönetim Kurulu'nu beklemekteyken Genel Sekreterin ve Merkez Yönetim Kurulunun istifa ettiğini ve bunu bir basın toplantısıyla kamuoyuna açıklamakta olduğu haberini almışlardır⁴¹².

Bülent Ecevit'in Genel Sekreterlikten istifasını bildiren kısa mektup CHP'deki yol ayrımının da habercisidir. Mektup, Genel Başkan İnönü'ye hitaben yazılmıştır. Mektubun metni şu şekildedir⁴¹³.

“Sayın İsmet İnönü

CHP Genel Başkanı

Sayın Genel Başkanım,

Demokratik rejim için ve CHP için çok hayati saydığım bir konuda görüş ayrılığına düşmüş bulunuyoruz.

⁴¹¹ Suna KILI: a.g.e., 273.

⁴¹² Hikmet BİLA: a.g.e., 248.

⁴¹³ Ulus, 22 Mart 1971.

Bu kadar önemli bir konuda, sizin görüşünüze katılmadan Genel Sekreterlik görevini yürütmeye hakkım olamazdı.

Onun için CHP Genel sekreterliğinden ayrılıyorum.

Bugüne kadar eşsiz önderliğinizle bana yol gösterdiniz, değeri biçilmez desteğinizle bana güç kattınız.

Size sonsuz şükran ve minnet duygularımı yaşadıkça içimde taşıyacağım.

Yürekten saygılarımı sunarım.

Bülent

Ecevit”

Bülent Ecevit istifasını verdikten sonra yaptığı basın açıklamasında istifa gerekçelerini açıklamış ve 12 Mart Muhtırasıyla ilgili görüşlerini de ortaya koymuştur. 12 Mart’ın hükümete karşı bir darbe olmadığını söyleyen Ecevit’e göre müdahale, muhtemelen gene bazı kumandanların iradeleri dışında bir saptırma ile CHP ile ortanın solundaki CHP’ye yönelmiştir. Demokrasi ile seçim ve kurultaylarla önlenemeyen bu hareket demokrasi dışına çıkılarak bir darbeye önlenmiştir. Eğer hükümete katılmama kararı alınsaydı bazı şeylerin kurtarılabileceğini söyleyen Ecevit, CHP’nin halk iradesi dışında yollardan iktidara gelmesine ya da gelmiş görünmesine razı olamayacağını vurgulayarak, çok saydığı genel başkanı İnönü ile ters düştüğü için istifa ettiğini açıklamıştır. Bu konu ile ilgili olarak aynı gün TRT’ye verdiği demeçte de aynı fikirleri savunan Ecevit; Türkiye’deki müdahale ile Yunanistan’daki darbe arasında benzetme yapmaktadır. Ona göre Türkiye’deki müdahale daha ince ve ustaca hazırlanmıştır⁴¹⁴.

⁴¹⁴Hikmet Bilâ: a.g.e.,250.

Basın toplantısı sırasında yapmış olduğu bu açıklamalar dolayısıyla orduya ve Cumhurbaşkanına hakaret ettiği gerekçesiyle Ecevit hakkında Türk Ceza Kanunu'nun 158 ve 159.maddeleri gereği soruşturma açan savcılık TRT'den konuşma bantlarının istenip inceleneceğini açıklamıştır. Basın Savcısı, Yunan cuntası ile Türkiye'deki hareketin birbirine benzetilmesinde, komutanların saptırıldığı yolundaki sözlerinde suç unsuru⁴¹⁵ tespit edildiği takdirde soruşturmanın genişletileceğini söylemiştir⁴¹⁶.

Bülent Ecevit daha sonraları istifası ile ilgili yaptığı yorumlarda ve röportajlarda 12 Mart sonrası ortaya çıkan bazı gelişmelere CHP'nin ortak kılınması sorumluluğunu taşıyamayacağını düşündüğünü, partiye ve dolayısıyla rejime büyük zarar vermemek için görevinden istifa ettiğini sık sık belirtmiştir⁴¹⁷. Bülent Ecevit, 12 Mart sonrasındaki günlerde genel sekreter olarak en büyük üzüntüsünün ciddi kararların müzakere edilmeden alınmış olması olduğunu söyler. 18 Mart akşamı yapılan grubun gizli toplantısında İnönü'nün Nihat Erim'in Başbakan olacağını bilmesine ve Erim'e muvafakat vermiş olmasına rağmen bu durumun kendisinden gizlenmesine hiç bir anlam veremediğini vurgulamaktadır. Eğer kendisine ve partinin yetkili kurullarına, bu konuyu etraflıca müzakere etme şansı tanınmış olsaydı parti için daha olumlu çözümler bulunabilirdi diyen Ecevit, belki de bu durumda görevinden ayrılmak zorunda kalmayacağını parti meclisinde yaptığı konuşmada önemle belirtmektedir⁴¹⁸.

Bülent Ecevit'in istifası gerek kendi partisinde gerekse de kamuoyunda büyük yankılara neden olmuştur. Bazıları onu korkak olmakla itham ederken kimilerine göre ise kendisini büyük bir tehlikeye atmıştır. Parti içinde Ecevit'e

⁴¹⁵ Savcı Zekai Turan, Ecevit'in sözlerinde suç unsuru tespit edildiği takdirde, dokunulmazlığın kaldırılması için meclise başvuracaklarını bildirmiştir. Dokunulmazlığın kalkması durumunda Ecevit ağır ceza mahkemesinde yargılanacak, Cumhurbaşkanına hakareten 4.5 yıl, Türk Silahlı Kuvvetlerine hakareten 6 yıla kadar hapis cezası istenebilecektir. Bkz.(Hürriyet, 23 Mart 1971).

⁴¹⁶ Hürriyet, 23 Mart 1971.

⁴¹⁷ 7 Gün Haftalık Haber ve Aktüalite Dergisi, 24 Ekim 1973.

⁴¹⁸ Bülent ECEVİT: Perdeyi Kaldırıyorum,(Ankara:1972), 41-42.

karşı en büyük muhalefeti gösteren Kemal Satır ise 12 Mart'ın 27 Mayıs'tan daha önemli bir dar boğaz olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda bu dar boğazın aşılabilmesi için CHP demokratik rejimi yaşatabilecek tarihî bir misyon üstlenmelidir. Satır'a göre, Ecevit istifa etmekle devlet kurmuş bir partinin geleneksel sorumluluğunu inkâr etmekle kalmamış aynı zamanda kendisiyle de bir kez daha çelişir hale düşmüştür. Ecevit'in bir çok konuda kendi kendisiyle çelişkiye düştüğünü söyleyen Kemal Satır, Ecevit'in siyasi bir oportünizm içinde olayları sürekli kendi dilediği gibi⁴¹⁹ yorumladığını ancak bu kendine göre bir teşkilat yaratma gayretlerinin ne CHP'ye ne de ülkeye hiçbir fayda getirmeyeceğini söylüyordu⁴²⁰.

Ecevit ve Merkez Yönetim Kurulunun istifasından sonra, CHP'nin önündeki en önemli sorun Nihat Erim Hükümetine CHP'li üye verip vermemek meselesiydi. İnönü'nün Erim'i destekleyici konuşmasının ardından önerge oylaması yapıldı⁴²¹. Ortak grupta üstünlük sağlayan İnönü yanlılarının desteği ile Erim hükümetini destekleme kararı alındı. Bu oylama 12 Mart Muhtırası ile başlayan İnönü-Ecevit mücadelesinin parti grubundaki ilk çatışmasıdır. İnönü'ye rağmen Ecevit'in görüşünü paylaşan milletvekili ve senatörler bir anlamda Ecevit hareketini sürdürecektir çekirdek kadroyu oluşturmuştur⁴²². Ecevit'in istifası sırasında İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük il örgüt ve pek çok ilçe örgütleri açıklamalar yaparak, telgraflar çekerek

⁴¹⁹ Kemal Satır, 6 Şubat 1972 tarihli TBMM CHP Ortak grubunda yaptığı konuşmada; *"Elbetteki Ecevit'le bir çok konularda görüş ayrılıklarım vardır. Ancak bu ayrılıkları tutarlı bir tartışma düzeyinde ele almak çok güçtür. Zira arkadaşımız, her konuda çelişik düşüncelere sahiptir. Şayet Ecevit'e Türkiye'de Mao yönetimine sahip çıktığını söyleyecek olursanız, size vereceği cevap, Kızıl Çin'in Ortadoğu'daki oyunlarını herkesten evvel kendisinin dile getirdiğini söyleyecektir. Karşımıza daima alışageldiğimiz polemikleriyle çıkacak ve onu beyazı savunmakla suçladığınız zaman, ama ben siyahı savunmuştum diyecek, kararı savunduğunu söylediğiniz zaman, beyazı da savunabilecektir. Bazen aydınlar önderliğinde yürütülen Milliyetçi Çin'den örnekler verirken, bazen Kızıl Çin'de uygulanan yöntemlere bel bağlayacak, bir yönden Atatürk'ü methederken, bir yönden de gerçek devrimciliğin altyapı devrimciliği olduğunu söyleyerek reddi mirasta bulunacak, sonra da, bütün bu tutarsızlıkların adına; gerçekçilik, halkçılık, halktan yana olmak diyebilecektir"* diyordu. Bkz.(Kemal Satır, CHP de Bunalım, (Ankara,1973) 22).

⁴²⁰ Kemal SATIR: CHP'de Bunalım,(Ankara, 1973), 22-23.

⁴²¹ 142 üyeli millet meclisi grubundan 121 üye oylamaya katılmış, bunlardan 75'i kabul, 45'i red, biri de çekimser oy kullanmıştır. Toplam sayısı 34 olan senatörlerden de 29'u oy kullanmıştır. 21'i kabul, 5'i red, 3'ü çekimser oy vermiştir.Bkz.(Hikmet BİLA:a.g.e., 251).

⁴²² Suna KİLİ:a.g.e., 285.

Ecevit'in ve Merkez Yönetim Kurulunun arkasında olduklarını ilan etmişlerdir⁴²³.

Ecevit'in Genel Sekreterlik görevini bırakmasından sonra Ecevit'e yakın isimlerden Şeref Bakşık Genel Sekreter seçildi. Ancak İnönü'nün bazı önemli örgütleri ile gençlik ve kadın kollarının görevden alınması isteğini yerine getiremeyince o da istifa etmiştir. Bakşık'ın yerine seçilen Kâmil Kırıkoğlu da Ecevit ekibinin önemli isimlerinden birisidir ve bu durum yeni bir çatışmayı kaçınılmaz kılacaktır. İnönü'nün 25 Ocak 1971'de gruba, meclise ve genel sekretere danışmadan İkinci Erim Hükümetine CHP'nin katılacağını söylemesi mücadeleyi keskinleştirmiştir. Ocak 1972'den itibaren başlayan il kongreleri bir anlamda güç gösterisine dönüşmüştür⁴²⁴. Ankara il kongresinde çok sert bir konuşma yapan İnönü, Ecevit'i ve beraberindekileri, çok ağır bir dille suçlamış kendi desteklediği adaylar seçilmediği takdirde çok kötü şeylerin olabileceğini ima etmiştir. Hattâ Ankara'nın başkent olmasının bile tehlikeye düşeceğini söylemiş ama bu gayretine rağmen kendi adayı kaybetmiştir⁴²⁵.

CHP'deki iç mücadele giderek yerini kongrelerde daha da belirginleşen İnönü-Ecevit mücadelesine bırakmıştır. Parti içindeki bütün anlaşmazlıklara rağmen V.Olağanüstü Kurultaya kadar Ecevit ile İnönü'yü bir araya getiren üç önemli olay olmuştur. Birincisi Anayasa değişikliği, ikincisi bazı sıkıyönetim savcılarının⁴²⁶ CHP'yi ağır bir dille suçlamaları ve Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan'ın idamlarının önlenmesi için Anayasa Mahkemesine başvurma konularında İnönü ile Ecevit arasında bir yakınlık doğacaktır. Ancak bu üç olayın dışındaki gelişmeler, çatışmayı çok daha derinleştirmiştir. Olağanüstü Kurultaya giderken CHP'de başlıca üç eğilim görülmektedir. Ecevit'in önderliğindeki demokratik solu savunan ekip,

⁴²³ Hikmet BİLA:a.g.e., 252.

⁴²⁴ Tefik ÇAVDAR:a.g.e., 231.

⁴²⁵ Milliyet, 24 Ocak 1972.

⁴²⁶ Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi savcısı Baki Tuğ DEV-GENÇ iddianâmesinde CHP'yi ağır bir dille suçlamış ve "solun üçüncü sızma yolu CHP'nin araladığı ortanın solu kapısıdır" demiştir Bkz.(Hikmet BİLA:a.g.e, 256).

İnönü'nün desteklediği Kemal Satır grubu ve kendilerini üçüncü dünyacılar olarak adlandıran grup. Parti içindeki çatışmaların had safhaya vardığı günlerde İnönü yaptığı hemen hemen her konuşmasında bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Ecevit'i, Parti Meclisi'ni ve Merkez Yönetim Kurulunu, parti ve memleket için meçhul politikalar izlemekle suçlamaktadır. Ecevit ve beraberindeki ekip İnönü tarafından açıkça bir "hizip" olarak görülmektedir⁴²⁷.

c. İnönü'nün İstifası ve CHP'nin Yeni Genel Başkanı: Bülent Ecevit

V. Olağanüstü Kurultay, Mayıs 1972'de büyük sıkıntılar ve ülkenin içinde bulunduğu gergin atmosfer altında gerçekleşti⁴²⁸.

Haftalar önce başlamış olan eski delege yeni delege tartışmaları bu kongrede de devam etmiştir. İnönü yaptığı konuşmada Parti Meclisine güveni kalmadığını vurgulayarak, Ecevit'e karşı "ya ben, ya o" tavrını takınacaktır. İsmet İnönü'nün desteğini arkasına almanın verdiği güvenle Kemal Satır'da alabildiğine Ecevitçilere yüklenecektir. Genel Sekreter Kâmil Kıvrıkoğlu ise oldukça sert bir çıkış yapmıştır. Kıvrıkoğlu "açıkça meydan okuyorum, partiyi bir şef partisi, partilileri emir kulu robotlar olmak bahtsızlığından kurtarmak için sonuna kadar direndik. Bu partinin şahıs partisi olamayacağını,, kimsenin siyaset çiftliği olmayacağını herkesin bilmesi zamanı gelmiştir. İnönü'ye saygılı olmak, onun yetkilerine saygılı olmaktır. Bunun ötesi ortaçağ köleliğidir." demektedir. Kurultay'da bütün gözlerin üzerine çevrildiği isim olan Bülent Ecevit'te tarihî bir konuşma yaparak "İnönü'nün tarihî ağırlığına kendi ağırlığını ekleyemediğini" söylüyordu. "Demokratik bir partinin kanunlara

⁴²⁷ Suna KİLİ: a.g.e., 299-301.

⁴²⁸ Kurultay sokağa çıkma yasağının olduğu, delegelerin üstlerinin arandığı, dinleyicilerin salona alınmadığı bir ortamda başlamıştır. Kurultayın toplanacağı 5 Mayıs sabahı Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan idam edilmiştir. Aynı gün İsmet İnönü'nün kalp spazmı geçirmesi üzerine Kurultay bir gün ertelenmiş, 7 Mayıs'ta toplanan kurultaya İnönü, doktor ve bir hemşire nezaretinde gelmiştir.Bkz.(Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 230.; Suna KİLİ:a.g.e., 314).

saygılı özgür üyeleri mi yoksa kapı kulları olacağız karar sizindir” diyor ve asıl verilmesi gereken kararın bu olduğunu vurguluyordu⁴²⁹.

CHP V.Olağanüstü Kurultayının son günü, bütün konuşma, eleştiri ve kavgalar sonrasında güven oylamasına geçildi. Oylama sonucu İsmet İnönü yaşamındaki en büyük yenilgilerden birisini alarak Kurultayın ertesi günü otuz dört yıldan beri sürdürdüğü genel başkanlık görevinden ayrıldığını bildiren istifa mektubunu genel merkeze gönderdi. İstifa mektubunda genel başkanlıktan çekildiğini bildiren İnönü, aynı zamanda parti tüzüğü’nün 28. maddesine⁴³⁰ göre de işlem yapılmasını istiyordu.

Merkez Yönetim Kurulu, 14 Mayıs 1972 tarihinde Kurultay tüzüğü’nün 28.maddesi gereği yeniden toplantıya çağırmıştır. Tek bir gündem maddesiyle toplanan bu Kurultaya öncekinin aksine, il kongresince seçilen yeni delege ve il başkanları da katılmıştır. İsmet İnönü’nün bulunmadığı bu Kurultayda tek aday olan Zonguldak milletvekili Bülent Ecevit Genel Başkanlığa seçilmiştir⁴³¹.

Ecevit’in genel başkanlığı ardından istifalar birbirini izlemiştir⁴³². Buna rağmen Ecevit parti içinde geniş çaplı tasfiyeyi pek uygun bulmamış ve bu yöndeki isteklere, politikanın bir sabır ve tahammül işi olduğunu söyleyerek sürekli karşı çıkmıştır. Ecevit CHP’ye yönetilen suçlamalar konusunda da titiz ve planlı çalışmalar yapmış, birlik ve barış havasını partililer arasında korumaya çalışmıştır. Bu unsur meydanlarda yaptığı konuşmalara da yansımaktadır. CHP’nin Anayasa’da öngörülen insanca düzenin

⁴²⁹ Hikmet BİLA:a.g.e., 264.

⁴³⁰ Madde 28- Parti Genel Başkanı, Kurultay tarafından gizli oyla ve üye tam sayısının salt çoğunluğu ile seçilir. Boşalma halinde yenisi seçilmek üzere, Kurultay Merkez Yönetim Kurulu tarafından hemen toplantıya çağrılır. Bkz.(Erkin TOPKAYA Program ve Tüzükleriyle, Türkiye’de Başlıca Siyasi Partiler, Ankara,1969).

⁴³¹ Genel Başkan seçimi Kurultayına 1416 Kurultay üyesinden 913’ü katılmış, bunların 826’sı Ecevit’e oy vermiştir. Bkz.(Suna KİLİ:a.g.e., 330.; Barış,15 Mayıs 1972).

⁴³² Mebrure Aksoley, Ali Sohtorik, Ekrem Özden, İlhami Sancar, Sezai Orkunt, Seyfi Sadi Pencap, İrfan Baran, Hüsnü Özkan, Mehmet Hazer, Orhan Kabibay, Nurettin Özdemir, brahim Sıtkı Hatipoğlu, Ali İhsan Göğüş, Kemal Satır, Celal Sungur, Mualla Akarca, Necip Mirkelamoğlu, Abdülkerim Beyazıt. Bkz.(Hikmet BİLA: a.g.e., 274).

kurulabilmesi için tek umut olduğunu sık sık vurgulayan Ecevit, CHP'yi değişen Türkiye'nin değişime ayak uydurabilen tek partisi olarak nitelemektedir.

CHP'nin iç mücadelesinin partiyi halkla bütünleştirme mücadelesi olduğunu söyleyen Ecevit'e göre " CHP, şimdi her zamankinden daha çok halkın partisidir ve halkla beraber ilerici yolda yürümeye devam edecektir"⁴³³.

30 Haziran 1972'de toplanan XXI.Kurultay pek çok açıdan CHP açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Eski Genel Başkan İnönü'nün de katıldığı bu kurultayda muhalif grubun beklediği olmamış İsmet İnönü "*Yeni genel başkana başarılı olması için elbirliği ile yardım etmek gerekir*" diyerek yalnızca tüzük değişiklikleri hakkında konuşmuştur. Kurultayda Bülent Ecevit yeniden genel başkanlığa seçilmiştir⁴³⁴.

XXI. kurultayı izleyen günlerde bazı istifalar gözlenirken en önemli mesele Melen Hükümetinin desteklenmesi konusu olmuştur. 27 Ekim'de başlayan ve 4 Kasım'da tamamlanan Parti Meclisi çalışmaları sonunda CHP'nin hükümetten çekilmesi kararı alınmış ve 7 maddeden oluşan gerekçeli parti meclisi kararı kamuoyuna duyurulmuştur. Ana hatlarıyla bu gerekçeler değerlendirilecek olunursa; CHP'nin 12 Mart sonrası oluşturulmak istenen partiler üstü hükümet anlayışını demokrasi ile bağdaştıramadığı hattâ sakıncalı bulunduğu düşünülebilir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı da sosyal adaleti ertelediği, gelir dağılımındaki adaletsizliği ortadan kaldıramadığı ve kalkınma yükünü dar gelirlinin omuzlarına yüklediği iddiasıyla Ecevit tarafından kabul görmemiş ve gerekçeler arasında gösterilmiştir. CHP Parti Meclisi hükümetten çekilme kararını XXI. Kurultayda yapılan tüzük

⁴³³ Ayhan YETKİNER: Mustafa Kemallerin Yeni Sesi Ecevit Konuşuyor, (İstanbul,1975), 31-36.

⁴³⁴ 1085 delegeden 1032 kişi Ecevit'e oy verirken 52 milletvekili ve 13 senatör oylamaya katılmamıştır. Bkz.(Hikmet BİLA: a.g.e., 273).

değişikliklerinden 25. madde uyarınca alınmıştır⁴³⁵. CHP'nin hükümetten çekilme kararı çok şaşırtıcı bir gelişmeyi de beraberinde getirmiş, 49 yıldır CHP'ye üye olan, eski genel başkan İsmet İnönü partisinden istifa etmiştir

Cumhuriyet senatosu başkanlığına da başvuran Ecevit, Anayasa'nın 70.maddesi gereği Cumhuriyet Senatosuna tabii üye olarak kabulünü istemiş ve Malatya milletvekilliğinden istifa eden İnönü Cumhuriyet Senatosuna girmiştir. İnönü'nün istifası ile CHP'de bir dönem tamamen kapanmış ve yeni bir istifa dalgasını da beraberinde getirmiştir⁴³⁶.

İnönü'nün istifasından 1973 seçimlerine kadar olan süreçte CHP için en sıkıntılı süreç Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanmıştır. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı süresinin dolması üzerine Anayasa'nın 101. maddesi gereğince bu süreden önce yeni cumhurbaşkanının seçilmesi gerekiyordu. Ancak buradaki en büyük sorun ortada henüz belirgin bir adayın olmamasından kaynaklanmaktadır. TBMM'de sahip olduğu sandalye sayısı açısından bu mesele öncelikle her ne kadar AP'nin sorunu olarak algılansa da diğer partileri de demokrasinin işleyişi açısından kaygılandırmaktadır. 1960 müdahalesinin ardından Orgeneral Cemal Gürsel'in, Gürsel'in ardından da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın acele olarak Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Cumhuriyet Senatosu üyeliğine atanarak Cumhurbaşkanlığına seçildiği bilinmektedir.

12 Muhtırası'nın etkilerinin sürdüğü bir dönemde yeniden Genelkurmay Başkanlığından, kontenjan senatörlüğü geçişini kullanarak Cumhurbaşkanı seçilme yönteminin uygulanabileceği düşüncesi hemen

⁴³⁵ 25.madde– Parti Meclisi Hükûmet kurmaya, Hükûmetten çekilmeye, Hükûmete katılmaya yada Hükûmetten ayrılmaya karar vermek konusunda yetkilidir. Bkz. (CHP Tüzük,1973).

⁴³⁶ Senatörler: Aslan Bora, Mehmet Rıza Işıtan, Salih Hazerdağlı, Nurettin Akyurt, Sadık Artukmaç Milletvekilleri: Nermin Neftçi, Muammer Erten, Mustafa Kemal Palaoğlu, Naci Yıldırım, Hasan Ali Gülcan, Salih Zeki Altunbaş, Yusuf Ziya Yılmaz, Mustafa Kaftan, Hayrettin Hanağası, Ali Rıza Uzuner, Ahmet Güner, Lebit Yurdoğlu, Sadi Kocaş, Şevket Adalan, Osman Yeltekin, Nejat Çuhadar, Mustafa Boyar, Hayri Mumcuoğlu, İsmail Arar, Bekir Sıtkı Karacaşehir, Şevket Asbuzoğlu. Bkz.(Hikmet BİLA:a.g.e.,277).

hemen tüm partilerin endişesiydi Kuvvet Komutanlarının desteklediği Genel Kurmay Başkanı Faruk Gürler'in adaylığının kesinleşmesiyle seçim günü yaklaştıkça gerilim ve tereddütler artıyordu. Seçimde üç aday vardı. AP'li Senato Başkanı emekli Orgeneral Tekin Arıburnu, Demokratik Parti lideri Ferruh Bozbeyli ve emekli Orgeneral Faruk Gürler.

Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk oylanma günü olan 13 Mart 1973 günü toplanan CHP ortak grup Genel Kurulunda Faruk Gürler'e oy vermemek bunu belgelemek ve kamuoyuna duyurabilmek için de TBMM toplantısına katılmama yöntemi uygun bulunmuş ve Genel Başkan Ecevit tarafından grup üyelerine önerilmiştir. Anayasanın 95.maddesi uyarınca Cumhurbaşkanlığı oylamasının gizli oyla yapılacağı düşünülürse CHP'nin Gürler'e oy vermediğini kanıtlayabilmesinin tek yolu Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılacağı oylamalara katılmamak olacaktır⁴³⁷. Ancak Ecevit'in bu önerisi Genel Sekreter Kamil Kırıkoglu tarafından anayasaya aykırı olacağı gerekçesiyle tepki görmüş ama buna rağmen çoğunlukla oylamaya katılmama kararı alınmıştır. Grup kararına rağmen Genel Sekreter Kırıkoglu ile birlikte otuz kadar CHP'li milletvekili seçim turları boyunca oy kullanmışlardır. Bu durum CHP içinde yeni bir bölünmeyi daha gündeme getirmiştir. Kırıkoglu ve Merkez Yönetim Kurulu, Cumhurbaşkanlığı seçimi sonuçlanmadan görevlerinden istifa edecek, XXII. Kurultayda ise parti yönetiminden tasfiye edileceklerdir.

Cumhurbaşkanlığı seçimi ilk üç tur oylamasının sonuçları tam anlamıyla bir şok etkisi yaratırken bir yandan da bir iç çekişmeden kurtulduğunu kamuoyuna anlatmaya çalışan CHP ve Ecevit için yeni bir çekişmenin ilk adımı olmuştur⁴³⁸. Oylamanın sonucunda Gürler'in seçilemeyeceği belli olmuştu. Bunun üzerine Cevdet Sunay'ın süresinin iki yıl uzatılması bir çözüm yolu olarak ortaya atıldı. AP ve CHP bu konuda

⁴³⁷Suna KİLİ: a.g.e.,341-347.

⁴³⁸ 1.Tur- Arıburnu:292, Gürler:175, Bozbeyli:45 oy.2.Tur- Arıburnu:284, Gürler:176, Bozbeyli:47oy, 3.Tur- Arıburnu:276 ,Gürler:200, Bozbeyli:45 oy. Bkz.(Tevfik ÇAVDAR:a.g.e., 235).

mutabakata varmalarına rağmen gerekli anayasa değişikliği bir oy farkla reddedilmiştir. Buna rağmen konu Cumhuriyet senatosuna sevk edilmiş orada da en büyük muhalefeti İsmet İnönü göstermiş ve tasarı red edilmiştir. AP ve CHP'nin üzerinde anlaştığı Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan ise Cevdet Sunay tarafından kabul görmeyince partisiz diğer kontenjan senatörleri gündeme gelmiş ve sonuçta emekli Amiral Fahri Korutürk üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Böylece Cumhurbaşkanlığı krizi bir dahaki seçimlere kadar ortadan kalkmıştır⁴³⁹.

Cumhurbaşkanlığı meselesi çözüme kavuşurken CHP içinde buna bağlı olarak ortaya çıkmış olan anlaşmazlık da Genel Sekreter Kâmil Kıvrıkoğlu ve Merkez Yönetim Kurulunun istifası ile daha fazla büyümeden çözümlenmiştir. CHP'nin yeni Genel Sekreteri daha ılımlı olduğu bilinen Orhan Eyüboğlu olacaktır. Kısa süre içinde büyük yapısal değişiklikler geçiren CHP yeni kimliği ile kendisini ispatlamak çabasıdadır. Karşılaşacağı en büyük sınav ise yaklaşmakta olan 14 Ekim'deki genel seçimler olacaktır. 1969 seçimleri için CHP'nin "Düzen Değişikliği Programı" olarak yayınlamış olduğu bildirge, 1973 seçimleri içinde geçerliliğini korumuştur.

CHP'de "Ortanın Solu" ile başlatılan hareket, 1969 seçimleri için yayınlanan seçim bildirgesi ile "düzen değişikliği" programı olarak daha ileri bir aşamaya gelmişti⁴⁴⁰. "Ortanın Solu" kavramı 1970'lerin Türkiye'sinde ilerlemek, kalkınmak ve büyümek isteyen toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bir arayış olarak ortaya çıkmaktadır. Adalet Partisinin liberal bir parti olarak yerini aldığı siyasi yelpazede CHP'ye kalan alan son derece belirlidir. Söz konusu olan Liberalizm karşısında gerçek bir alternatif oluşturma çabasıdır. 12 Mart'ın ilk günlerinde birden keskinleşen İnönü-Ecevit çatışmasında da yapılması gereken ilk iş, partinin tarihsel yerini iyi değerlendirmek olmuştur. Eğer topluma iyi bir alternatif sunulmak isteniyorsa, AP'nin liberal programıyla aynı yönde yarışmak CHP için mümkün olamazdı.

⁴³⁹ Tefik ÇAVDAR: a.g.e., 237.

⁴⁴⁰ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 296.

Sosyalizm de var olan yapısıyla CHP'nin ötesine düştüğüne göre, CHP'ye kalan yer sosyal demokrat bir rotadan ibaretti⁴⁴¹. İlk defa 1965 seçimlerinde kullanılan "ortanın solu" sloganı geniş halk kitleleri için yeni bir kavramdı. Özellikle içinde sol kelimesinin bulunuşu pek çok eleştiriyi de beraberinde getirmişti. Öncelikle İnönü tarafından ortaya atılan bu kavram sonrasında Ecevit ve beraberindeki ekip tarafından açıklığa kavuşturulmuştu.

Ecevit, ortanın solundakileri; insancıl, halkçı, sosyal adaletçi, ilerici, devrimci, reformcu, özgürlüğe bağlı, sosyal demokrasiden yana kişiler olarak tanımlıyordu. Ortanın solu fikrine göre herkes özgür olmalı, kendi yetenek ve bilgisini insanlığın yararına kullanmayı bir ödev bilmelidir. İnsan en değerli varlık olarak; siyasi, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerden kurtarılmalıdır. Para, mülk, mevki, ün gibi kavramlar insanlık değerinin üstüne çıkmamalı bu katma değerlerden aldıkları güçle bazı insanlar diğerlerini ezmemelidir⁴⁴². Ortanın solu'nu aşırı sol ve aşırı sağ'ın yaratabileceği tahribata karşın en sağlam duvar olarak niteleyen Ecevit'e göre; Türk toplumu solla sağ arasında bir seçim yapmak zorunda değildir. Ona göre sağı seçmek gerilemek, ortayı seçmek ise duralamak demektir. Türk toplumu ise ilerlemek zorundadır. Onun için solla sağ arasında veya solla orta arasında değil, sol akımlar arasında bir seçim yapmak zorundadır. Demokrasiyi, düşünce özgürlüğünü ve insanlık onurlarını feda edemeyecek kimselerin seçecekleri sol da ortanın soludur. CHP'nin temsil ettiği ve etmesi gereken, 27 Mayıs Anayasası'nın gereği olan ve çağımızın sosyal demokrasi anlamına uyan, demokratik sol'dur.

Ortanın Solunu aşırı soldan ayıran en önemli unsurun batılı anlamda demokratik olmasından kaynaklandığını söyleyen Ecevit, yine önemli bir farklılık olarak gördüğü her toplumun özelliklerine göre değişebilecek ölçülerde mülkiyet ve miras haklarının, ortanın solu görüşü içinde mevcut olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak ortanın solu anlayışına uygun miras

⁴⁴¹ Ali GEVGİLİ: Türkiye'de 1971 Rejimi, (İstanbul, 1973), 383-384.

⁴⁴² Ak Günlere, CHP, (Ankara, 1973).

hakkı, Anayasa'nın belirttiği gibi "kamu yararı" ile sınırlıdır. "Millî iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesi" devletçe sağlanmalıdır. Ortanın solu, devletten de servetten de gelebilecek diktatörlüğe karşıdır. Halkı ezme ve sömürme tehlikelerini önlemek için gerekli bütün tedbirleri alacak kadar halkçıdır ve demokrasiye bağlıdır⁴⁴³.

Türkiye'de demokrasinin yalnızca siyasi değil aynı zamanda sosyal temellere dayanan bir demokrasi olması gerektiğini savunan Ecevit buna gerekçe olarak da Türk halkında mevcut bulunan geleneksel eşitlik ve adalet anlayışını dayanak gösterir. Tarih boyunca Türk toplumunda bir sınıf ayrılığı bilinci gelişmediğini, Osmanlı toplum düzeninde de büyük çapta özel servet birikimlerinin olmadığını ve hattâ özel toprak mülkiyetlerinin bulunmayışının toplumdaki eşitlik duygusunu güçlendirdiğini söylemektedir. Dolayısıyla Türk halkının karakter ve eğilimlerine en uygun rejim aynı zamanda sosyal özü de bulunan bir demokrasidir. Türk toplumu ancak böyle bir rejimle kalkınabilir. Bir parti daha az kötü görüldüğü için değil, daha çok umut ve güven verdiği için çoğunluktan oy almalıdır. CHP'de iktidardaki parti memleketi felâketin eşiğine sürüklemeyen, halka güven ve umut verip iktidara gelebilmenin yolunu bulmalı ve demokrasiyi yaşatmalıdır⁴⁴⁴.

Bülent Ecevit "Ortanın Solu" adlı eserinde bu görüşlerine ayrıntılı olarak yer vermektedir. 1973 CHP Seçim Beyannamesi'nde de bu görüşlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. 1973 seçimleri öncesi içyapısında önemli değişikliklerle kamuoyunun karşısına çıkan CHP'de Yeni Genel Başkan Bülent Ecevit bir değişim beklentisi içindeki kitleleri bu görüşleriyle heyecanlandıracak ve "Umudumuz Ecevit" sloganıyla karşılanacaktır.

4.Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)

⁴⁴³ Ali TOPUZOĞLU: Halk Adamı Ecevit, (Ankara,1975),12-14.

⁴⁴⁴ Bülent ECEVİT: Ortanın Solu,(Ankara, 1974), 52,97.

1965 seçimleri öncesinde İsmet İnönü tarafından ortaya atılan “ortanın solu” kavramı CHP açısından önemli bir dönüm noktası olmuştu. Dönemin gelişen sosyal ve ekonomik meselelerinin yanı sıra TİP’in seçimlere girmesi CHP’yi yeni bir kimlik arayışına sevk etmiştir. Ancak “ortanın solu” sloganı sağ partilerin eleştirilerine yol açarken aynı zamanda CHP içinde de bölünmelere yol açtı. 1965 seçimlerinde CHP’nin oylarının önemli ölçüde gerilemesi ve AP’nin tek başına iktidara gelmesi CHP içindeki huzursuzluğu da önemli ölçüde arttırdı.

CHP’de ortaya çıkan gelişmeler sonucunda beliren grupların özellikleri değerlendirilecek olursak; bir kısmı o günkü sosyal ve iktisadî yapıda büyük değişiklikler isteyen görüşleri sakıncalı bulmakta bu politikanın seçmen çoğunluğu tarafından desteklenmeyeceğini ileri sürmekteydiler. Bu gruba göre CHP belirli sınıfların partisi haline getirilmemeli, doktriner görüşlerin etkisinden uzak tutulmalı, sosyal ve iktisadî yapı ile ilgili teşebbüsleri ıslahat niteliğinden öte gitmemelidir. Daha çok eski CHP’lilerin oluşturduğu bu gruba bazıları ortanın sağındakiler demektedir.

Buna karşılık daha çok genç politikacıların benimsediği görüş ise CHP’nin ilerici toplumcu karakteri üzerinde durmaktadır. Onlara göre Halk Partisi, sınıf mücadelesi esası üzerine kurulan görüşü reddetmeli ancak adalet içinde kalkınmayı gerçekleştirmek üzere iktisadî ve sosyal yapıda değişiklikler isteyen reformlar benimsemelidir. Bu görüşü savunanlar da siyasi çevrelerde “ortanın solundakiler” olarak anılmaktaydı⁴⁴⁵.

18 Ekim 1966’da toplanan 18. Kurultay CHP açısından önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. İsmet İnönü’nün CHP’nin sosyalist bir parti olmayacağı yönündeki bütün açıklamalarına rağmen muhalif grup “ortanın solu” fikrine karşı açıkça tavır almıştır. Bülent Ecevit’in Genel Sekreter seçildiği bu kurultaydan kısa bir süre sonra Parti Meclisi üyesi olan ve

⁴⁴⁵ Özdemir KALPAKÇIOĞLU: İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı (İnönü, Ürgüplü, Demirel) ve Olaylar, (Ankara,1969), 97.

“sekizler” olarak anılan parlamenterlerden Turhan Feyzioğlu, Orhan Öztrak, Ferit Melen, Emin Paksüt, Fehmi Alparslan, Coşkun Kırca, Süreyya Koç ve Turhan Şahin “ortanın solu”na ve Bülent Ecevit’e karşı yoğun bir mücadeleye girişmişlerdi⁴⁴⁶.

Görüş ayrılığından doğan tartışmaların parti meclisi ve grup toplantılarında ele alınan konulara ve kamuoyuna yansması huzursuzluğu daha da arttırıyordu. 1967 yılına kadar sürüp giden bu tartışmalardan sonra aynı yıl TBMM grubuna ait bazı yetkileri Genel Merkeze devreden önemli tüzük değişiklikleri yapılırca CHP Senato ve Millet Meclisi gruplarının başkan vekilleri başta olmak üzere 47 senatör ve milletvekili “mücadeleye, Atatürkçü görüşlere sadık kalarak parti dışında devam etmeye karar verdiklerini” açıklayarak CHP’den istifa ettiler⁴⁴⁷.

İstifa mektubunda, Olağanüstü Kurultayın demokrasi esaslarına inanmış bir siyasi partiye yakışmayan sol nümayiş tertipleri içinde kanunsuz ve usulsüz yürütüldüğünü müşahade ettiklerini ileri süren muhalifler, iktisadî kalkınmayı, sosyal adaleti, milletin muhtaç olduğu ileri hamleleri solculuk heveslerine kapılmadan, demokratik rejimi ve Anayasa düzenini sarsmadan başarmanın mümkün olduğu inancıyla ve Atatürk ilkelerinin yolunda mücadeleye devam edeceklerini vurguluyorlardı⁴⁴⁸.

CHP’den ayrılanlar 12 Mayıs 1967’de “Güven Partisi”ni kurdular. 29 Ocak 1971’de “Milli Güven Partisi” adını alan parti 1972 yılında ise 21.CHP Kurultayı sonrasında partiden ayrılanların kurdukları “Cumhuriyetçi Parti” ile 1973 Mart’ında birleşerek “Cumhuriyetçi Güven Partisi “ adını almıştır⁴⁴⁹.

Turhan Feyzioğlu’nun önderliğini yaptığı bu hareket her türlü sosyalizmi menfur saymıştır. Bunun yanında “ortanın solu”nu, maskelenmiş

⁴⁴⁶ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 295.

⁴⁴⁷ Turhan FEYZİOĞLU: Cumhuriyetçi Güven Partisi, CDTA,(İstanbul,1986), 2041.

⁴⁴⁸ Turhan FEYZİOĞLU: Millet Yolunda, (İstanbul,1975), 361.

⁴⁴⁹ Erdoğan TEZİÇ:a.g.e., 295.

bir Sosyalizm veya Komünizm olarak nitelendirerek bu fikre de karşı çıkan GP, siyasi yelpaze içinde yeri daha çok sağa dönük bir merkez partisi profili çizmiştir. Toplayıcı, birleştirici, yüceltici Atatürk milliyetçiliğini, ilham kaynağı ve rehber kabul eden GP, bir sınıf ve zümre partisi değil her vatandaşa açık bir millî parti olduğunu sık sık vurgulamaktadır⁴⁵⁰.

CHP'nin belli bir politikası olmadığını söyleyen Feyzioğlu'na göre CHP sosyalist olduğunu söylemeden sosyalist bir program uygulamaya çalışmaktadır. Düzen değişikliği sözünün CHP'yi müphem bir hâle getirdiğini söyleyen GP genel başkanı aynı zamanda "toprak işleyenindir" iddiasının hür bir düzen içerisinde başarılmasını mümkün görmemektedir. Toprak-insan ilişkilerinde ıslahat yapılması gerekliliğine inandığını söyleyen Feyzioğlu ancak bunun mülkiyet hakkına daha saygılı bir anlayışla yapılması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Toprak sahibinindir ve sahip değiştirmesi de ancak anayasaya uygun kanuni tedbirlerle mümkün olabilir. GP'nin büyük toprak sahiplerinin toplandığı bir parti olarak nitelendirilmesinden hattâ itham edilmesinden son derece rahatsızlık duyan Feyzioğlu'na göre toprak ağalarının önemli bir kısmı CHP saflarında yer almaktadır.

Demokratik rejimle bağdaşabilecek her türlü ıslahatın yanında olduklarını vurgulayan Feyzioğlu'na göre Türkiye'nin bir büyük tarım reformuna ihtiyacı vardır. Ancak toprakla ilgili yapılacak ıslahat tarım ıslahatının sadece bir parçası olmalıdır. Mülkiyet düşmanlığı ve sol kışkırtmalar ülkeyi refaha götürmez diyen Feyzioğlu'na göre GP anayasada hürriyetlerin kötüye kullanılmasını önleyici bir hükmün bulunmasını da faydalı görmektedir⁴⁵¹. "*Tarih, Marksizm'in aşınmış dogmalarına saplanıp kalanları değil, çağdaş ilme ayak uyduranları haklı çıkaracaktır*" diyen Feyzioğlu, komünizmi en büyük tehlike olarak nitelendirmektedir⁴⁵².

⁴⁵⁰ Muzaffer SENCER:a.g.e., 306.

⁴⁵¹ Abdi İPEKÇİ: Liderler diyor ki, (İstanbul,1969), 115-125.

⁴⁵² Turhan FEYZİOĞLU: Büyük Tehlike Komünizm, (Ankara,1969), 7.

Demokratik rejimin devamlılığını temel ilke olarak benimseyen GP, Atatürkçülüğe dayanan millî bütünlük ve beraberlik ve bunun teminatı olan anayasa düzenini vazgeçilmez olarak görmektedir. Sosyal adalet ilkesi üzerinde önemle duran GP, devletin kalkınma planları yapmasını bir zorunluluk olarak nitelendirmektedir. Memleketin hızlı kalkınmasının devlet ve özel teşebbüsün âhenkli bir şekilde karma iktisat sistemi içerisinde çalışmasıyla mümkün gören GP sosyal, iktisadî ve kültürel kalkınma içinde tarım, vergi, idare ve kamu iktisadî teşebbüsleri ve sosyal hizmetler alanında reformlar yapılmasını da esas kabul etmektedir⁴⁵³.

Sosyal adalet tedbirlerinin başında köy ve köylü kalkınmasını gören GP, köylü ve çiftçinin mahsulünü ve alın terini değerlendirmek, tarımdan artan nüfusa sanayide iş sahaları açmak, köye; yolu, suyu, eğitimi, ışığı ve sağlık hizmetlerini süratle götürmenin önemini her fırsatta vurgulamaktadır. Esnaf ve sanatkârları bir an önce tıpkı işçiler gibi sigorta güvenliğinden yaralandırmayı, hastalanan, kaza geçiren, yaşlanıp çalışamaz hâle gelen esnaf ve sanatkârın sigortanın sağladığı güvenlik sayesinde kimseye muhtaç olmadan hayatlarını sürdürebilmelerini sağlamak öncelikle ele alınması gereken bir konudur⁴⁵⁴.

CHP bünyesinden doğmuş bir parti olmasına rağmen GP, en çok muhalefeti CHP'ye karşı yapmıştır. Siyaset alanına getirdiği yenilik ve siyasi karakteri itibarıyla diğer partilerden ne gibi farklılıkları olduğu sıklıkla sorgulanan GP, savunduğu fikirlerle daha çok AP ile kıyaslanmıştır. GP Genel Başkanı Feyzioğlu ise AP'yi aksaklıkları yeteri kadar göremeyen tutucu bir parti olarak tanımlamaktadır. Sol partilerin ise dertleri çözmekten çok istismar ettiklerini savunan Feyzioğlu'na göre GP, hem dertleri gören hem çare gösteren hem de dertlerin tedavisi için yapıcı çalışmalar yapmayı vazife sayan ıslahatçı bir siyasi partidir⁴⁵⁵.

⁴⁵³ Muzaffer SENCER:a.g.e.,307-308.

⁴⁵⁴ Güven Partisi Diyor ki, (Ankara, 1969), 15.

⁴⁵⁵ Abdi İPEKÇİ:a.g.e.,129-130.

GP, 1969 seçimleri öncesinde ilkelerini net olarak ortaya koymuştu. Seçim kampanyası sürecinde Türkiye’de açık bir şekilde sol ayaklanmanın hazırlıklarının yapıldığını vurgulayan GP seçim sonrasında %6.6’lık bir oy oranı ile ancak 15 milletvekilliği kazanabilmiştir⁴⁵⁶.

5.Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

a.Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Alparslan Türkeş

1961 yılında Kurucu Mecliste temsil edilen CHP’den sonraki ikinci parti CKMP’si olmuştur. 1948’de kurulan Millet Partisi(MP)’nin kendi içinde yaşadığı anlaşmazlıklar neticesinde 1954 yılında mahkeme kararı ile kapatılmasından kısa bir süre sonra partinin eski yöneticileri aynı yıl “Cumhuriyetçi Millet Partisi” adı altında yeni bir parti kurdular. Osman Bölükbaşı, Enis Akaygen, Ahmet Tahtakılıç, Suphi Batur önderliğinde kurulan CMP özellikle dinî konularda daha ılımlı bir dil kullanmış, siyasi partilerin anayasal güvenceye bağlanması konusunda anayasa değişikliği talep etmiştir. Ancak CMP’de eski MP gibi geniş bir tabana yayılamamış kişisel ve bölgesel bir parti konumunda kalmıştır. 1957 seçimlerinde⁴⁵⁷ %06’lık bir oy oranı ile 4 milletvekilliği elde eden parti daha sonra “Türkiye Köylü Partisi”⁴⁵⁸ ile birleşerek “Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi” (CKMP) adını almıştır.

⁴⁵⁶ Tefik ÇAVDAR: a.g.e.,296.

⁴⁵⁷ 1957 seçimlerinde DP; 419(%47.26), CHP;173 (%28.7), CMP;4 (%7.05), HP;4 (%3.78), Bağımsızlar; 2 (%03) milletvekilliği kazanmışlardır. Bkz.(Tefik ÇAVDAR:a.g.e., 74).

⁴⁵⁸ Türkiye Köylü Partisi: 19 Mayıs 1952’de Ankara’da kurulan partinin Genel Başkanı Remzi Oğuz Arık’tır. Kurulduğu tarihte parlamentoda DP’den ayrılan dört milletvekili vardı. Bunlar: Prof.Remzi Oğuz Arık,Dr. Cezmi Türk,Yusuf Ziya Eker ve Dr. Süreyya Endik idi. Yöneticileri arasında ise Tahsin Demiray, Hakkı Kamil Beşe, Asım Günç, Asaf İlbay, Cemil Kantemir gibi isimler bulunuyordu. Amacı, köylünün yaşama seviyesini yükseltmek ve tarımsal kalkınma konusuna ağırlık vermek olan parti ülkenin kalkınabilmesi için büyük köylü yığınlarını ön planda tutmakla beraber sınıf temeline dayanmadığını açıkça ifade ediyordu. Türk siyasi hayatında etkili bir varlık göstermeyen parti 1954 ve 1957 seçimlerinde de başarı elde edememiş ve 16 Ekim 1958’de Millet Partisi ile birleşmiştir. Bkz.(Erdoğan TEZİÇ:a.g.e., 277).

CKMP, 1961 seçimlerinde⁴⁵⁹ 54 milletvekilliği elde etmiş ancak Bölükbaşı'nın uzlaşmaz tutumu nedeniyle koalisyona katılmamış ve I. İnönü hükümetine de güvenoyu vermemiştir. Osman Bölükbaşı'nın kişiliğinde mahalli özelliği ağır basan partide bir süre sonra Bölükbaşı'nın kişisel tutumuna karşı bir hizipleşme ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında genel başkanlıktan çekilen Bölükbaşı, 3 Haziran 1962'de beraberindeki 28 kişi ile birlikte CKMP'den istifa etmiş, sonrasında "Millet Partisi " adıyla yeni bir parti kurmuştur⁴⁶⁰.

CKMP, kendi içinde yaşanan bunalımlara rağmen 1963'te sürgünden dönen Alparslan Türkeş'in intisabıyla birlikte yeni bir görünüş ve kimlik kazanmıştır. 27 Mayıs 1960 günü ihtilâlcı kadronun hazırladığı bildiriye Ankara Radyosu'nda arka arkaya birkaç kez okuyan Türkeş'in ismi bütün Türkiye'de duyulmuş ve o günden sonrada siyaset gündeminden hiç düşmemiştir. Türk siyasi hayatının önemli şahsiyetlerinden birisi olan Alparslan Türkeş'in hayatındaki bazı kilometre taşları önemlidir. ⁴⁶¹ Henüz genç bir subayken 3 Mayıs 1944'te yargılandığı " İrkçılık - Turancılık" davası bunlardan birisidir. Davanın bir numaralı sanığı Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na hitaben Orhun mecmuasında iki açık mektup neşreden Nihal Atsız'dır⁴⁶².

Atsız ve arkadaşları aleyhine açılan dava, mecrasından saptırılarak ırkçılık ve Turancılık davası olarak millete empoze edilmiştir. Atsız'ın dava

⁴⁵⁹ 1961 seçimlerinde AP;158(%34.7), CHP;173, YTP;65(%13.9), CKMP;54(%13.7) milletvekilliği kazanmışlardır. Bkz.(H. ÖZDEMİR:a.g.m., 207).

⁴⁶⁰ Erdoğan TEZİÇ:a.g.e., 291, 311.

⁴⁶¹ Merdan YANARDAĞ: MHP Değişti mi?-Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi-, (İstanbul, 2002), 26.

⁴⁶² Nihal Atsız Başbakanı ve diğer yetkili kişileri Türkiye'deki solculuk hareketlerine karşı daha hassas olmaya davet ederken dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'i de şiddeti bir şekilde tenkit etmektedir. Başta Hasan Ali Yücel ve Falih Rıfkı'nın teşvikiyle Nihal Atsız Sabahattin Ali tarafından mahkemeye verilmiştir. Başbakan Saraçoğlu'na yazılan bu mektuplar, aslında Saraçoğlu'ndan çok Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'i endişelendirmişti. Nihal Atsız, Ulus gazetesinin başında bulunan Falih Rıfkı'nın teşvikiyle Ankara'da Sabahattin Ali tarafından mahkemeye verilmişti. Ankara'da 26 Nisan 1944'te başlayan davanın ikinci celsesi 3 Mayıs 1944'te yapılmıştır. Bkz.(İlhan DARENDELİOĞLU: Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, (İstanbul,1977), 124-126).

için Ankara'ya geldiği 3 Mayıs günü komünizm aleyhtarı gösteri düzenlenmiş ve gençler Atsız'a sevgilerini ifade etmişlerdi. Gösteriler hükümet tarafından şiddetle önlenmiş, tutuklamalar gerçekleştirilmiş ve hareket Milli Şef İsmet İnönü'ye bir ihtilal olarak intikal ettirilmiştir. Bu olayların ardından İnönü'nün 19 Mayıs günü İrkçılık ve Turancılık hakkında görüşlerini bütün açıklığı ile ortaya koyan ve milliyetçileri hayal kırıklığına uğratan konuşma oldukça sert ve ağır ithamlarla doludur⁴⁶³. 19 Mayıs 1944 nutku sonrasında 47 kişi hakkında rapor hazırlanmış ve 3 Mayıs dava dosyasının başında yer alan kişiler 1 numaralı Sıkıyönetim mahkemesine gönderilmiştir⁴⁶⁴.

7 Eylül 'de yargılan 23⁴⁶⁵ kişi arasında Üsteğmen Alparslan Türkeş'te vardı. Sanıklar *“hükümeti devirmek için gizli örgüt kurmak ve ırkçılık propagandası yapmak, gençlerin milliyetçilik duygularını istismar etmek gibi “*

⁴⁶³ İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1944 günü yaptığı ve radyolarda yayınlanan konuşmasında, Turancılar örnekler verilerek ağır bir dille suçlanmaktadır. Türk Milliyetçisiyiz ama ırkçılık prensibinin düşmanıyız diyen İnönü'ye göre Turancılık fikri son zamanların zararlı ve hastalıklı bir gösteresidir. Turancılar Türk Milletini bütün komşularıyla düşman yapmak için bir tılsım bulmuşlar, gizli tertipler ve teşkillere başvurmuşlardır. Bu konuşmada kullandığı ifadelerden anlaşılacağı üzere İnönü resmi politikadaki değişikliği de açıkça ilan etmektedir. Şükrü Saraçoğlu'nun konuşmasıyla başlayıp, Atsız'ın mektuplarıyla ivme kazanan ve İrkçılık-Turancılık davasına dönüştürülen hadiseler, İnönü'nün nutkuyla farklı bir boyut kazanmıştır. Dönemin dış siyasi atmosferi göz önüne alındığında İnönü'nün bu tavrı Rusya'ya şirin gözükme çabası olarak değerlendirilmektedir. II.Dünya Savaşı'nın seyri içerisinde Almanya'nın ve de Rusya'nın aldığı duruma paralel olarak Türkiye'de iç politikanın dış politikayı yönlendirdiğini söylemek mümkündür. Bkz.(E.Semih YALÇIN: Türk Milliyetçiliğinin Bir Hizmetkârı Alparslan Türkeş, (Aydın, 2000), 19, 30). Türkeş yıllar sonra yazdığı “1944 Milliyetçilik Olayı” isimli kitabında çeşitli düşman akımların Türkiye aleyhinde tertipledikleri faaliyetlerde elemanlarına verdikleri ilk direktifin “Türk milleti içinde yetişen seçkin şahsiyetleri tahrip etmek ve itibardan düşürmek” olduklarını söylemektedir. Ayrıca siyasi-askerî bir Rus taktiği olarak da bazı kişilerin aydınlar arasında Sovyetlere karşı bir sempati uyandırmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Çeşitli misaller göstererek 3 Mayıs 1944'e kadar Türkiye Cumhuriyeti idaresinin Turancılığı ve ırkçılığı iç politikada geniş ölçüde uygulamaya çalıştığını ve bu yönde telkin ve propaganda mahiyeti taşıyan resmi yayınlar yaptığını söyleyen Türkeş, İnönü'yü sert bir dille eleştirmekte ve adeta bir tür ihanete uğradıklarını belirtmektedir. Bkz. (Alparslan TÜRKEŞ: 1944 Milliyetçilik Olayı, (İstanbul,1975), 24-40).

⁴⁶⁴ E. Semih YALÇIN: a.g.e., 21-25.

⁴⁶⁵ İstanbul 1 numaralı Örfi İdare Mahkemesi'nde görüşülmeye başlanan davada yargılanan 23 kişi; Dr.Yüzbaşı Hasan Ferit Cansever, Tabib Üsteğmen Fethi Tevetoğlu, Piyade Üsteğmen Alparslan Türkeş, Nurullah Barıman, Zeki Özgür, Fazıl Hisarcıklı, Edebiyatçı-Şair Nihal Atsız, Öğretmen Hüseyin Namık Orkun, Öğretmen Nejdet Sancar, Saim Bayrak, İsmet Rasin Tümürk, Cihat Savaşfer, Muzaffer Eriş, Fehiman Altan,Yusuf Kadıgil, Cebbar Şenel, Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Orhan Şaik Gökyay, Hikmet Tanyu, Reha Oğuz Türkkan, Hamza Sadi Özbek, Cemal Oğuz Öcal, Said Bilgiç. Bkz. (Hulûsi TURGUT: Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı, (İstanbul,1995), 413.

iddialarla yargılanmışlardı⁴⁶⁶. Bu davada Türkeş “*Türkiye’de yalnız Türk soyundan gelenler yaşamalıdır*” biçimindeki sözlerinden dolayı yargılanmıştır⁴⁶⁷. 1945’in başında sonuçlanan dava neticesinde Türkeş 9 ay 10 gün hapse mahkum olmuş ancak Askeri Yargıtay bu kararı bozmuştur. İkinci yargılama sonucunda 31 Mart 1947 tarihli kararıyla Türkeş beraat etmiş ve orduya geri dönmüştür⁴⁶⁸. Savunmasında “*Ben yeryüzünde her şeyden çok milletimi ve vatanımı severim. Daima devletimin kabul ettiği prensiplere inandım ve onlara hürmetten ayrılmadım. Türk milliyetçisiyim ama iddia edildiği gibi ırkçı değilim*” diyen Alparslan Türkeş’in hayatında bu dava önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir⁴⁶⁹. Türk fikir ve siyasi hayatında yer almaya başlayan Türkeş, siyasi yaşamı boyunca bu dava ile ilgili sık sık gündeme gelecektir.

Alparslan Türkeş’in hayatındaki önemli dönemeçlerden birisi de Amerika dönüşünde 1958’de Elazığ’da Kurmay Binbaşı olduğu sırada 27 Mayıs askeri müdahalesini yapacak ekibe katılması ve bu harekette aktif rol alması olmuştur⁴⁷⁰. Türkeş’in bu harekete katılışı hakkında birbirinden farklı görüş ve değerlendirmeler bulunmakla birlikte Türkeş anılarında ilk defa Talat Aydemir’den bir teşkilatlanma olduğunu öğrendiğini ve Aydemir’in kendisini davet ettiğini söylemektedir. Ancak Aydemir’in hükümeti devirip İsmet Paşa’yı getirmek istediklerini öğrendiğinde buna karşı çıktığını belirten Türkeş; ordunun politika dışı kalması gerektiğini bir siyasi partiyi tutup onunla beraber olmayı ve diğer partiye karşı hareket etmeyi Türk Silahlı Kuvvetlerinin şerefine uygun görmediğini ve bu yüzden de Aydemir’in teklifini kabul etmediğini anılarında belirtmektedir. Ancak Kurmay Albay Faruk Ateşdağlı’nın teklifine olumlu cevap vererek ordu içindeki gizli teşkilâta katılmıştır⁴⁷¹. Fakat bu teşkilât içerisinde özellikle Ankara grubu İsmet Paşa’yı iktidara getirme düşüncesini savunurken bu noktada Alparslan Türkeş’i farklı

⁴⁶⁶ İlhan DARENDELİOĞLU: Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri, (İstanbul,1977), 140.

⁴⁶⁷ E. Semih YALÇIN:a.g.e., 25.

⁴⁶⁸ Merdan YANARDAĞ: a.g.e., 22.

⁴⁶⁹ İlhan DARENDELİOĞLU: a.g.e.,154.

⁴⁷⁰ Merdan YANARDAĞ:a.g.e, 26.

⁴⁷¹ Hülisi TURGUT: Türkeş’in Anıları, Şahinlerin Dansı(İstanbul,1995), 90-94.

kılan 27 Mayıs Hareketini DP'ye kızararak CHP taraftarlığına dönüştürmemek, siyasi partilere eşit mesafede durmak düşüncesidir⁴⁷².

27 Mayıs hareketini gerçekleştiren kadronun fikri ayrılığı, hareket sonrasında da etkisini göstermiş, başlangıçtaki hedef ve ilkelerinden uzaklaşmıştır. İhtilalin “Kudretli Albayı” olarak tanınan Türkeş ülke yönetimine el koyan ve 38 kişiden oluşan Milli Birlik Komitesi üyesi olmuş ve Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirilmiştir. Dış basında ve ülke içinde kendisi hakkında çıkan yazılarda “ihtilalin perde arkasındaki lideri” olduğu ileri sürülmektedir⁴⁷³.

MBK içindeki bir grup en geç iki ay içinde seçim yaptırıp iktidarı sivillere aslında İnönü ve CHP'ye devretmek düşüncesini taşımakla birlikte Türkeş ve arkadaşları hemen seçim yapılmasına taraftar değildir. MBK'yi siyasi bir parti şeklinde organize etmeyi düşünen Türkeş ve arkadaşları yaptıkları müzakereyi komiteye de aynen intikal ettirmişlerdi. İhtilal idaresinin dört yıl iktidarda kalması bunun için de referandum yapılarak halkın arzusunun tespit edilmesi isteniyordu. Bu hadiselerin yaşandığı sırada komite 14'ler, 11'ler, 7'ler ve 5'ler olmak üzere dört gruba⁴⁷⁴ ayrılırken 14'lerin liderliğini Alparslan Türkeş yapmaktadır. Türkeş ve arkadaşları aynı tarihlerde İnönü tarafından ortaya atılan “Tabii Senatörlük” hadisesine karşı oldukları gibi “Kurucu Meclis” fikrine de karşı çıkmış “Millet Şurası” adlı bir meclisin toplanmasını istemişlerdi. DP'li milletvekillerinin tutuklanmasına hükümet

⁴⁷² E. Semih YALÇIN:a.g.e., 41.

⁴⁷³ Merdan YANARDAĞ:a.g.e., 26.

⁴⁷⁴ 14'ler grubunu Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Muzaffer Özdağ, Rifat Baykal, Fazıl Akkoyunlu, Ahmet Er, Dündar Taşer, Numan Esin, Mustafa Kaplan, İrfan Solmaz, Şefik Soyyüce, Muzaffer Karan ve Münir Köseoğlu; 11'ler grubu Ahmet Yıldız, Haydar Tunçkanat, Şükran Özkaya, Selahattin Özgür, Emanullah Çelebi, Sezai Okan, Fikret Kuytak, Vehbi Ersü, Mucip Ataklı, Refet Aksoyoğlu ve Ekrem Acuner oluştururken 7'ler grubunu Sami Küçük, Suphi Gürsoytrak, Kamil Karavelioğlu, Suphi Karaman, Muzaffer Yurdakuler, Kadri Kaplan ve Mehmet Özgüneş, 5'ler grubunu ise Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu, Fahri Özdilek, Sıtkı Ulay ve Osman Köksal oluşturuyordu. 14'ler grubunun lideri Alparslan Türkeş, 11'ler grubunun lideri Ahmet Yıldız, 7'ler grubunun lideri Sami Küçük ve 5'ler grubunun lideri ise Cemal Gürsel'di. Bkz. (E. Semih YALÇIN: a.g.e., 55).

mensuplarının hapsedilmesine gerek olmadığına inanan Türkeş, DP'lilere yönelik idam kararına da karşı tavır almıştır⁴⁷⁵.

MBK'nde başından beri olabildiğince çabuk iktidarı sivillere bırakmak isteyenlerle ülkenin siyasi yapısını değiştirecek reformlar yapmak isteyenler arasındaki mücadele giderek keskinleşmiş ve neticesinde 13 Kasım 1960 tarihinde 14'ler yani Türkeş ve arkadaşları MBK'nden tasfiye edilmiş daha doğrusu yurtdışı görevi adı altında sürgüne⁴⁷⁶ gönderilmişlerdir⁴⁷⁷. 13 Kasım hareketi olarak adlandırılan bu olayı Alparslan Türkeş 27 Mayıs'ı arkadan hançerleme aynı zaman da 27 Mayıs Anayasası'nın çiğnenmesi olarak değerlendirmektedir⁴⁷⁸. Alparslan Türkeş, Yeni Delhi'de bulunduğu süre içinde 13 arkadaşı ile olan iletişimi sürdürmüş aralarındaki itimat ve güveni ayakta tutmaya çalışmıştır. Zaman zaman da Avrupa'ya geçerek arkadaşları ile fikir alışverişinde bulunmuş ve Türkiye'ye dönüş sonrasında nasıl bir politika izleneceği hususunda görüşülmüştür.

1963'ün Şubat ayında sürgünden dönen Türkeş daha önceden hazırlamış olduğu "Millete Beyanat" adlı metni bir basın toplantısı ile

⁴⁷⁵ E. Semih YALÇIN:a.g.e., 51-57.

⁴⁷⁶ 13 Kasım operasyonu ile sürgüne gönderilenler ve görev yerleri şu şekildedir: Alparslan Türkeş; Hindistan-Yeni Delhi, Orhan Kabibay;Brüksel-Belçika, Orhan Erkanlı; Mexico City-Meksika, Münir Köseoğlu;Stockholm-İsveç, Mustafa Kaplan;Lizbon-Portekiz, Muzafer Karan;Oslo-Norveç, Şefik Soyuyüce; Kopenhag- Finlandiya, Fazıl Akkoyunlu; Kabil-Afganistan, Rifat Baykal;Tel-aviv-İsrail, Dünder Taşer;Rabat-Fas, Numan Esin;Madrid-İspanya, İrfan Solmazer;Lahey-Hollanda, Muzafer Özdağ;Tokyo-Japonya,Ahmet Er; Trablus-Libya (E. Semih YALÇIN: a.g.e.,60).

⁴⁷⁷ Merdan YANARDAĞ:a.g.e., 27.

⁴⁷⁸ 13 Kasım Hareketini ana hatlarıyla değerlendiren Alparslan Türkeş'e göre 1. sebep MBK içerisindeki İnönü yanlısı hizibin bir an önce erken seçime giderek İnönü'yü iktidara getirme çabalarıdır. 2.sebep olarak MBK içerisinde ki parçalanmayı gösteren Türkeş bazı üyeleri siyasi bir ülküden yoksun olarak nitelemektedir. 3. sebebin ise İsmet Paşa ile tam bağlantı içinde olanlara vaat edilmiş olan Tabii Senatörlük teklifi olduğunu söyleyen Türkeş, 4. sebep komünistlerin siyasi tecrübesi olmayan ve sivil aydınlar kadrosunu tanımayan MBK'ya sızma ve nüfuz etme çabalarıdır demektedir. 5. sebep olarak da Millî Şef ve diktatörlük zihniyetinin kendisi aleyhinde yürüttüğü olumsuz propagandaların olumsuz kanâatlere yol açmasını göstermektedir. 27 Mayıs'tan sonra komite üyelerine mason olmaları tekliflerinin yapılmasına rağmen kimsenin bunu kabul etmediğini söyleyen Türkeş'e göre mason localarının bazı eylemlerden ürkmüş olmaları da 6.sebebi oluşturmaktadır. Yaptığı değerlendirme de 13 Kasım, 27 Mayıs Anayasası'nın tam bir ihlâli ve çiğnenmesi hareketidir diyen Türkeş bu nokta da 27 Mayıs'ı gayesinden saptırılmış bir hareket olarak değerlendirmektedir. Bkz.(Alparslan TÜRKEŞ: 1944 Milliyetçilik Olayı, (İstanbul, 1975), 92-107).

kamuoyuna duyurmuştur. Ankara'ya döndükten sonra yoğun bir ilgi ve siyasi anlamda çeşitli tekliflerle karşılaşmıştır. Yeni bir darbe hazırlığında olan Talat Aydemir ve ekibi Türkeş'i de 21 Mayıs hareketine dahil etmek için çabalamış ancak Türkeş'in yeni bir ihtilal teşebbüsünden yana olmaması yollarının ayrılmasına sebep olmuştur. Bu süreç içinde DP'nin yerine kurulan AP'nin ileri gelenleri tarafından partiye davet edilmiş hatta genel başkan olması gündeme gelmiştir. 21 Mayıs Hareketi bu planın gerçekleşmesini engellemiş dört ay tutuklu kalan Türkeş beraat ettikten sonra siyasi çalışmalarına hız vermiştir⁴⁷⁹. 27 Mayıs tecrübesini yaşadktan sonra "En kötü hukuk nizamı, en iyi ihtilalden iyidir" kanaatine varmış olan Türkeş⁴⁸⁰ sürgünden döndüğü sırada "*Ya parti kuracağız, ya da mevcut partilerden birisi doktrinlerimizi benimseyecektir*" diyordu. Türkeş ve arkadaşları yeni bir parti kurmaktansa mevcut bir partiyi yönlendirmeyi tercih etmişlerdir.

1963-1964 seçimlerinde başarısız olan milliyetçi-muhafazakâr çizgideki CKMP'ne katılma kararı alan Türkeş ve beraberindekiler Türk siyasi hayatı bakımından yeni bir dönemi başlatmış oldular. 31 Mart 1965'te kendisine yakın 14'lerden Rıfat Baykal, Ahmet Er, Muzaffer Özdağ, Dündar Taşer, Fazıl Akkoyunlu, Mustafa Kaplan, Şefik Soyyüce, Numan Esin (sonradan ayrıldı) CKMP'ye topluca üye oldular. Bu kadronun partideki ilk görevi genel müfettişlik idi. Böylece parti teşkilatlarıyla doğrudan temas etmek, örgütü tanımak dolayısıyla kadrolaşmak imkânı buldular. Türkeş'in giderek güçlenmesi ve savunduğu görüşler bir süre sonra parti içinde anlaşmazlıklara ve ayrılıklara neden olacak hatta Türkeş hakkında ağır suçlamalar gündeme getirilecektir⁴⁸¹.

Şubat 1965'te yapılan VI. Büyük Kongre'de genel başkanlığa getirilen Ahmet Oğuz'un Mart ayında İstanbul'da gizlice Celal Bayar'la görüşmesi, parti içinde tartışmalar yaratmıştı. CKMP'ye yeni katılmış olan Türkeş ve

⁴⁷⁹ E. Semih YALÇIN: a.g.e., 65-72.

⁴⁸⁰ Arslan TEKİN: a.g.e., 212.

⁴⁸¹ Mehmet Ali AĞAOĞULLARI: "Milliyetçi Hareket Partisi", CDTA, (İstanbul, 1986), 2111; Merdan YANARDAĞ: a.g.e., 32.

ekibinin genel kongrenin bir an önce yapılması yönündeki talepleri genel idare kurulu tarafından kabul edilmiştir. Türkeş ve arkadaşlarının parti içinde huzursuzluk yarattıklarını ileri süren Ahmet Oğuz partiden istifa etmiş ve bu ekibe karşı oldukça sert suçlamalarda bulunmuştur⁴⁸². Olağanüstü Kongre’de, genel başkanlık için partinin “eskiler” adıyla anılan kanadı tek aday olarak Ahmet Tahtakılıç’ın adını öne sürerken “yeni”lerin adayı Alparslan Türkeş olmuştur. Yapılan oylama sonucunda Ahmet Tahtakılıç’ın aldığı 516 oya karşılık Türkeş 698 oy ile CKMP’nin genel başkanlığına getirilmiştir.

Türkeş’in CKMP genel başkanlığına seçilmesinden birkaç gün sonra, kabinedeki üç bakan ve altı milletvekili partiden ayrılarak AP’ye geçmişlerdi. Bir süre sonra ise ayrılan bakanların yerine Türkeş’in ekibinden üç bakan kabineye girmiştir. 1965 genel seçimlerine yeni bir program ve değişikliklerle giren CKMP seçime katıldığı bölgelerde doğrudan milletvekilliği kazanamasa da geçerli oyların %2.2’sini elde ederek 11 milletvekilliği elde etmiştir⁴⁸³. Alparslan Türkeş’in CKMP’ne katılmasıyla parti yeni bir dinamizm kazanmıştı. Parti âdeta yeniden örgütlenmiş ve partinin ideolojik-politik çizgisi yeniden oluşturulurken komünizm karşıtı pozisyonu da netleşmişti⁴⁸⁴.

Alparslan Türkeş, dönemin iç ve dış şartlarını çok iyi tahlil etmiş bir liderdi. II.Dünya savaşı sonrasında ve Türkiye’nin NATO üyeliği ile birlikte komünizm devleti tehdit eden unsurlar arasında öncelikli bir yer teşkil etmeye başlamıştı. Bu ortamda milliyetçi, Türkçü eğilimler güç kazanırken, dağınık milliyetçi çevreleri ve fikir gruplarını birleştiren Türkeş ülkücü hareketin temellerini attı. Bu hareket içerisinde ülkü ocaklarının önemli bir yeri vardı.

⁴⁸² Olağanüstü kongre öncesinde, Ürgüplü Koalisyonunun Milli Savunma Bakanı ve CKMP genel idare kurulu üyesi Hasan Dinçer, tüzüğe aykırı davrandığını ileri sürerek, Türkeş’in partiden çıkarılmasını istemişti. Konya milletvekili ve ilk Adalet Bakanı İrfan Baran ise, Alparslan Türkeş’i Hitler’e benzeterek onun partiye milliyetçi-sosyalist bir nitelik kazandırmak istediğini ileri sürmüştür. Bkz. (Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 312.; Mehmet Ali AĞAOĞULLARI: a.g.m., 2111).

⁴⁸³ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 312.

⁴⁸⁴ Merdan YANARDAĞ: a.g.e., 32.

Kendilerini “ölkücü”, “ölkücü-milliyetçi”, “milliyetçi-toplumcu” olarak adlandıran gençler, bir taraftan yarı resmi öğrenci kuruluşlarında çalışırken⁴⁸⁵ diğer yandan da kendi bağımsız örgütlerini kurarak burada faaliyetlerini yürütüyorlardı. İlk kurulan ölkü ocağı 1966 Mart ayında kurulan Ankara Üniversitesi Ölkü Ocağı’ydı. Aynı yıl DTCF ve Ziraat Fakóltesi’nde de Ölkü Ocakları açılmaya başlamış daha sonra İstanbul’daki bazı fakólte ve yüksek okullarda da Ölkü Ocakları dernekleri kurulmaya başlamıştır.

Şubat 1968’de Genç Ölkücüler Teşkilâtı isimli bir dernek kurulmuş en faal cemiyetlerden birisi olan bu dernek 1971’de kapatılıncaya dek 348 şube kurmuştur. 1968 yılı sonlarında Türkiye’nin dört bir yanında yaygınlaşmaya başlayan Ölkü Ocakları ve Genç Ölkücüler Teşkilâtı’nın şube sayısı arttıkça İstanbul, Ankara, İzmir de üst birlikler kurulmuştu. Milliyetçileri çatısı altında toplayan en güçlü teşkilât ise Ölkü Ocakları Birliğı olmuştur. Ocak 1971’e gelindiğinde Adana, Ankara, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Van Ölkü Ocakları Birliğı mevcuttur. Şube sayısı konusunda ihtilâflar olmakla birlikte Türkiye genelinde Genç Ölkücüler teşkilatının iki yüzü aşkın şubesi olduğu ileri sürölmektedir. Ayrıca bu teşkilâtın Avrupa komitesi bulunmaktadır⁴⁸⁶.

Partinin doktrinine yeni yorumlar getiren Türkes görüşlerini 1965’te metin haline getirdi. “Dokuz Işık” olarak adlandırılan bu ilkeler 1967’de yapılan kongrede parti görüşü olarak kabul edilmiş ve ölkücü hareketin tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

⁴⁸⁵ Milliyetçi gençler 1966-1972 döneminde, “Ölkü Ocakları” ve “ Genç Ölkücüler Teşkilâtı”nda örgütlenmeden önce ve örgütlendikleri sırada başka cemiyetlerde çalışıyorlardı. Belli başlı olarak, CKMP’nin Gençlik kolları, Komünizmle Mücadele Derneğı, Türk Ocakları, Milliyetçiler Birliğı, Türk Ocakları, Kuvay-ı Milliye Derneğı, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Milli Türk Talebe Birliğı, Türkiye Milliyetçi Gençlik Teşkilatı gibi oluşumlarda çalışmaktaydılar. Talebe Birliğı ve Talebe Federasyonun da farklı fikir grupları da temsil edilmekte ve zaman zaman sertleşen fikir mücadeleleri gündeme gelmekteydi. Ölkücü gençler “Ölkü Ocakları” adı altında örgütlenmeye başladıkları döneme kadar öğrenci derneklerinde yer almışlardı. Bkz.(Turhan FEYİZOĞLU: Fırtınalı Yıllarda Ölkücü Hareket, (İstanbul, 2000),15.

⁴⁸⁶ Turhan FEYİZOĞLU: Fırtınalı Yıllarda Ölkücü Hareket, (İstanbul, 2000),15-34.; Merdan YANARDAĞ: a.g.e., 38.

b.“Dokuz Işık” Prensibi ve Milliyetçi Hareket Partisi(MHP)’nin Doğuşu

8-9 Şubat tarihlerinde Adana’da toplanan CKMP kongresinde partiye 1965’ten beri süregelen değişikliğe daha uygun bir isim verilmiştir. Partinin ismi üzerinde uzun süre tartışmalar yapılmış, “Köylü İşçi Partisi”, “9 Işık Partisi”, “Milli Hareket Partisi”, “Milliyetçi Köylü Partisi” gibi isimler teklif edilmiştir. Neticede Milliyetçi Hareket Partisi adını alan parti yeni bir tüzük hazırlamış, “terazi” olan eski amblem yerine “kırmızı zemin üzerine üç hilâl”, gençlik kollarının amblemini ise “hilâlli bozkurt” olarak belirlenmiştir. Partinin amblemi manâsını, Türkeş’in Beşiktaş İlçe Kongresinde izah ettiği şekilde tarihten almakta ve Türk-İslâm sentezini sembolize etmektedir⁴⁸⁷. Senelerden beri var olan ve o güne kadar bir teori şeklinde yer alan bu din ve milliyetçilik sentezi MHP ile birlikte siyasi hayata geçiriliyordu. MHP ideolojisinin ikinci boyutunu “Dokuz Işık” doktrini oluşturmaktadır⁴⁸⁸. Adana Kongresi MHP açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türk Milliyetçiliği İslâmcılıkla birleştirilmiş, dini inançların güçlü olduğu bir toplumda Müslüman kimliğinin altı çizilmiş ve MHP kitle partisi olma yolunda önemli bir adım atmıştır.

MHP’nin siyasi çizgisinde ki bu yönelim Nihal Atsız ve arkadaşlarının kısa bir süre sonra partiden ayrılmalarına ve parti içinde hizipleşmelere neden olmuştur. Nihal Atsız’ın temsil ettiği İrkçı-Turancı çizgi ile Alparslan Türkeş’in liderliğinde gelişen doktriner milliyetçilik ters düşmüş ve bir kopuşa neden olmuştur.⁴⁸⁹ Atsız ve çevresi bu anlayışı ümmetçilik olarak görmüşler ve Alparslan Türkeş’in Türk milliyetçiliği fikriyatını siyasi zemine taşıma gayretlerinin ortaya koyduğu Türkiye gerçeğini kabullenmek istememişlerdir. Alparslan Türkeş yıllar sonra anılarında bu konu ile ilgili olarak “*ırkçılığa, emperyalizme, daima karşı çıkmışımdır. Bu sebeplerden dolayı Atsızla aramız açıldı*” diyordu. Nihal Atsız ile Kürtler konusunda da farklı görüşlere

⁴⁸⁷ Arslan TEKİN: Alparslan Türkeş’in Liderlik Sırları, (İstanbul, 2000), 232.

⁴⁸⁸ E. Semih YALÇIN:a.g.e., 85.

⁴⁸⁹ Mehmet Ali AĞAOĞULLARI:a.g.e., 2114.; Merdan YANARDAĞ:a.g.e., 35.

sahip olduklarını ifade eden Türkeş, Atsız'ın bazı İslâm âlimleri ve İslâm dini hakkındaki görüşlerini de çok ölçsüz ve kabul edilemez bulduğunu da önemle vurgulamaktadır. Nihal Atsız'ın İslâm'a karşı Şamanizm'i istediğini söyleyen Türkeş, “ *Şimdi bunu kabul etmeye ve hoş görmeye imkân var mı? Bunu ben kabul etmediğimden dolayı, bana hücum ettiler*” diyordu. “*Hepimiz Müslümanız, ama Türklük de, milliyetimizi ifade ediyor. Hepimiz Türk'üz ve Müslümanız*” diyen Türkeş bu sözleriyle MHP'nin siyasi kimliğini net bir şekilde ortaya koymuştur⁴⁹⁰.

Her çeşit yabancı ideolojiye, sınıfçı sosyalizme, kapitalizme, bunların sapması olan komünizme, faşizme ve nasyonel sosyalizme karşı olduğunu vurgulayan MHP, savunduğu “millî doktrin” ile Büyük Türkiye'yi yeniden canlandıracağını sık sık vurgulamıştır. Çeşitli tarihlerde kabul edilmiş parti programlarında ve Türkeş'in kitaplarında MHP'nin amacının “yeni bir devlet düzeni kurmak” olduğu belirtilmiştir. Bu düzen, kapitalizmden de komünizmden de ayrı bir üçüncü yol ya da “ milliyetçi-ülkücü yol” ile gerçekleşecektir⁴⁹¹. “Üçüncü Yol”un gerçekleştirilmesinde dokuz ışık doktrini olarak nitelenen ilkeler esas olacaktır. 1-Milliyetçilik, 2-Ülkücülük, 3-Ahlâkçılık, 4-Toplumculuk, 5-İlimcilik, 6-Hürriyetçilik, 7-Köycülük, 8-Gelişmecilik, 9-Endüstricilik ve Teknikçilik olarak sıralanan bu ilkeler ana hatlarıyla incelenecek olursa;

Millî Doktrin Dokuz Işık'ın birinci ilkesi olan Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliğidir. Türk Milletine bağlılık ve sevgi duymak, Türk devletine sadakatle hizmet aşkı taşımak, Türk Milletinin yükselmesi için elinden gelen her fedakârlığı yaparak çalışmak duygusu ve şuuru olarak tanımlanan bu ilkeye göre bu duygu ve şuuru taşıyan herkes Türk'tür. Bu günkü Türkiye sınırları dışında kalan Türklerde Türk Milleti deyiminin içinde yer alır ve Türk Milliyetçiliği dünyanın neresinde Türk varsa onlarında korunması ve yüceltilmesini esas almaktadır. Aynı zamanda başka milletlerin sömürgesi

⁴⁹⁰ Hûlisi TURGUT: a.g.e., 411-414.

⁴⁹¹ Mehmet Ali AĞAOGULLARI :a.g.m, 2113.

durumunda yaşatılan Türk topluluklarına self-determinasyon hakkının verilmesi için çalışmakta Türk Milliyetçiliğinin bir diğer görevi sayılmaktadır.

İdealistlik kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılan ölkücölük, Dokuz Işık doktrininin en önemli ilkelerindendir. Türk Milletini en kısa yoldan en kısa zamanda modern uygarlığın en üst seviyesine çıkarmak, mutlu bağımsız, hür, kendi haklarına sahip bir hayata kavuşturmayı hedefleyen ölkücölük aynı zamanda başkalarının boyunduruğu altında bulunan Türklerin tutsaklıktan kurtulmasını dilemek bunun için iyi niyetler taşımaktır. Girişilecek faaliyetlerde Türkiye'yi hiçbir zaman tehlikelere, maceralara sürüklemeyecek bir yol üzerinde bulunmak ölkücölüğün esaslarındandır. "Ölküsüz insan dümensiz, pusulasız bir gemi gibidir" diyen Alparslan Türkeş, bunun için her Türk Milliyetçisi, her Dokuz Işıklı mutlaka ölkücü olacaktır. Hem millî hem insanî ölkü sahibi olacaktır demektedir.

Türk Milleti'nin ruhuna geleneklerine, inançlarına uygun ve Türk Milletine yararlı olmak esasına dayanan ahlâkçılık ilkesi de bu doktrinin önemli yapı taşlarındandır. Ahlâkçılıkla kastedilen kişilerin ve toplumun millî ahlâk kurallarına bağlı olarak yetişmeleri ve yaşamalarıdır. Toplumun mutluluğu ve refahı için haksızlıkların önlenmesi için ahlâkçılık ilkesi esas alınmalıdır. Bu ilkenin kaynağında İslamiyet inancı ve esasları bulunmakla birlikte Türk töresi de önemli yer tutmaktadır. Toplumun, milletin, devletin, vatanın menfaatleri daima kişilerin menfaatlerinden önde gelmelidir ki bu düşünce zaten Türk töresinin dayandığı en önemli temellerden biridir.

Türk töresinden kaynağını alan toplumculuk ilkesi ise toplum menfaatini ve toplum varlığını kişi varlığının üzerinde gözetmeyi esas alır. Toplumculuk görüşü; birincisi ekonomik görüş ikincisi ise sosyal yapıyı ilgilendiren sosyal görüş olarak iki bölümde incelenmelidir. Ekonomik görüş içerisinde hedeflenen Türk Milletinin hızla kalkınması için tarımı modernleştirmek ve modern sanayii kurmaktır. Çok üretim sağlamak, ihracatta bulunabilmek ve aynı zamanda tasarrufu hakim kılan bir yaşayışı

yürürlüğe koymak Türkiye'nin kalkınmasını sağlayacak genel esaslar arasında gösterilmektedir. Türk Milletinin kalkınması için önerilen “Üçlü Esasa Dayanan Karma Ekonomi” modelidir. Özel teşebbüs desteklenip, himaye edilmekle birlikte işçi ve işverenin hakları karşılıklı olarak korunacak münasebetleri milletin zararına olmayacak şekilde kontrol ve tanzim altında bulundurulacaktır. Bunun yanı sıra devlet eliyle kamu yatırımları yapılacaktır. Böylece Özel Sektör, kamu sektörü, millet sektörü halinde Türkiye ekonomisinin tanzimi sağlanacaktır.

Dokuz Işık doktrini mülkiyet hakkını insan için vazgeçilmez, kutsal bir hak olarak görmekle beraber toplumu meydana getiren her kesin ayrı ayrı mülkiyet sahibi olması görüşündedir. Mülkiyeti bütün vatandaşlara yaygınlaştırmak amacı ile her sosyal dilimin bir tasarruf sandığına sahip olması hedeflenmektedir. (Bu görüş çerçevesinde Türk Milleti altı sosyal dilim halinde mütalaa edilmektedir). Türk Milleti'nin tasarrufa sevk edilmesi sonucunda her vatandaşın sahip olduğu imkânlar birleştirilerek büyük sermaye birikimi sağlamak amaçlanmaktadır. Sosyal görüş çerçevesinde ise Türk milletini içine alacak bir sosyal yardımlaşma ve güvenlik teşkilâtı meydana getirmek esastır. En önemlisi ise yıllar boyunca ihmal edilmiş türlü sıkıntı ve felâketlere uğramış dolayısıyla umudunu ve heyecanını kaybetmiş Türk Milletine yeni bir şevk, neşe ve heyecan aşılama millî hedeflere kanalize etmektir. Sanat ve kültür faaliyetleri halka enerji, neşe vermek istikâmetinde kullanılmalıdır.

İlimcilik görüşü ise her türlü ön yargı ve peşin hükümden arınarak bütün olayları muhakeme ederken yalnızca müspet ilimin önder kabul edilmesi esasına dayanır. Türkiye kalkınmak, refaha kavuşmak ve güçlü bir varlığa kavuşabilmek için ilim ve teknikte ilerleme sağlamak mecburiyetindedir. Bunun içinde yüksek seviyeli ve liyakatli ilim adamları ve teknisyenler kadrosu kurmak gereklidir. Bu yüzden Milli Eğitime büyük görevler düşmektedir. Milli Eğitim Türk Milletinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına göre hedef tayin etmeli, ihtiyaçları tespit ederek okullar açmalı,

Türk tarihinden ve geleneklerinden şuur almış milliyetçi insanlar yetiştirmelidir.

Hürriyetçilik ve Halkçılık görüşü içerisinde uygun görülen yönetim sistemi Hürriyetçi Demokrasi sistemidir. Demokratik nizamın korunması, geliştirilmesi ve bu nizam içerisinde halk desteğinin sağlanması Dokuz Işık görüşü içinde temel esaslardan birisidir. Türk Milletinin mutluluğu ve refahı her manada özgür olmasıyla doğru orantılıdır. Hürriyet derken yalnızca siyasi hürriyet değil İnsan Hakları Beyannamesi'nde ve Birleşmiş Milletler Anayasası'nda ifadesini bulan tüm hürriyetler kast edilmektedir. Halkçılık anlayışıyla ise; her şeyin halkla beraber, halk için ve halka doğru ve halk tarafından olması ifade edilmektedir.

Köyleri tarım kentleri halinde birleştirerek kalkınmayı öngören köycülük görüşüyle köylere sağlık, eğitim gibi sosyal hizmetleri götürmek, kooperatifler kurmak hedeflenmektedir. Toprağın verimini, kalitesini arttırmak, erozyonu önlemek, tarımı hızla modernleştirmek, tarım ve toprak reformunu birlikte yapmak, miras yoluyla toprağın sürekli küçülmesini engellemek de köycülük görüşünün amaçları arasındadır.

Dokuz Işık doktrini'nin sekizinci ilkesi olan "gelişmecilik" Türk Milletinin tarihinden, geçmişinden, millî benliğinden kopmadan daha iyi ve daha güzeli ve mükemmeli aramayı gaye edinerek yükselmeyi hedeflemektedir. Gelişmecilikle içinde bulunulan durumu yıkmak değil yeniden düzenlemek, geliştirmek kast edilmektedir. Bu yönüyle devrimcilikle farklılıkları ortaya konularak gelişmeciliğin devrimciliğin zıddı olduğu vurgulanmaktadır.

Son olarak da kalkınmanın temel prensiplerinden birisi olarak "endüstricilik teknikçilik" görüşü ortaya konulmuştur. Türkiye'yi büyük bir seferberlik yaparak en kısa zamanda en ileri bir endüstriye sahip kılmak ve teknikte en ileri bir toplum haline getirmek başlıca amacı teşkil etmektedir. Modern bir toplum ve güçlü bir devlet, millet haline gelebilmek için

Türkiye'nin en kısa zamanda dünyanın en ileri endüstri ülkesi haline gelmesi gerekmektedir. Ancak aynı ölçüde tarıma da önem verilerek modern bir tarım kurulmalıdır⁴⁹².

MHP, yeni ismiyle ilk defa katıldığı 12 Kasım 1969 seçimlerinde 1965'teki kısmî başarısını tekrarlayamamış, oy oranını arttırmasına rağmen (%3) yalnızca Adana bölgesinden Alparslan Türkeş meclise girebilmiştir. Seçim sonrası kendisiyle yapılan bir röportajda sonuçları değerlendiren Türkeş bu sonucu değişen seçim kanunu nedeniyle fazla yadırgamadıklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte oy oranında gözlemlenen artışı ise seçim öncesinde mitinglerde ve toplantılarda gösterilen ilgi ile karşılaştırıldığında beklenenden az olarak değerlendirmektedir. Kendisine ve MHP'ye yönelik olumsuz propagandaların yürütüldüğünü, asılsız iddiaların ortaya atıldığını ifade eden Türkeş özellikle Konya, İstanbul, Ordu, Çankırı, Adana gibi yerlerde çok az oylarla kaybedildiğini vurgulamaktadır. Kendileri aleyhinde yürütülen propagandalarda özellikle Erbakan'la irtibatlı olarak hareket eden bağımsızların etkin olduğunu söyleyen Türkeş'e göre bunların arkasında Adalet Partililer⁴⁹³ vardır ve seçimlerde bütün husumeti Adalet Partisi göstermiştir⁴⁹⁴.

1969 seçimlerinin ardından yaşanan toplumsal bunalım ve şiddet eylemleri sonrasında 12 Mart Muhtırası beraberinde getirmiştir. Muhtıra sonrasında Komünizmle Mücadele Dernekleri ve Ülkü Ocakları kapatılmıştır. Türkeş, ülkücülerin nöbeti 12 Mart Muhtırası ile şerefli Türk ordusuna ve Mehmetçiğe devrettiğini kamuoyuna açıklayarak bir anlamda kendisine bağlı

⁴⁹² Alparslan TÜRKEŞ: 9 Işık ve Türkiye, (İstanbul,1976), 80-160.

⁴⁹³ Alparslan Türkeş, Milliyet Gazetesi Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi ile yaptığı mülâkatta Erbakan ve kendisiyle beraber ortaya çıkan bağımsızların seçimlerde kendileri için zararlı olduğunu ifade etmiş, Erbakan ve arkadaşlarının arkasında Adalet Partisi'nin olduğunu söylemiştir. Erbakan'ın Süleyman Demirel'in kardeşi Hacı Ali Demirel ile sıkı irtibat içerisinde olduğunu ileri süren Türkeş elinde vesika olmamakla birlikte kanaatinin bu yönde olduğunu ifade etmektedir. Bu davranışı ise "milliyetçi cepheyi mukaddesatçılık görüşü ile vurma taktiği" olarak mütalâa etmektedir. Bkz. (Abdi İPEKÇİ: Liderler Diyor ki (Röportajlar), (İstanbul,1969), 303.

⁴⁹⁴ Abdi İPEKÇİ: a.g.e., 291-312.

kitleyi 12 Martın getireceği muhtemel sıkıntılardan korumak amacıyla Muhtıra'dan yana bir tavır sergilemekteydi.

MHP'nin eski yönetici ve bakanlarından Sadi Somuncuoğlu konu ile ilgili değerlendirmesinde ordunun içindeki cunta hareketlerine değinmiş ve sol bir darbe tehlikesine dikkat çekerek Türkeş'in bunun karşısındaki demokrasiyi koruyan ve yaşatan mücadeleye destek verdiğini belirtmiştir. Somuncuoğlu'nun deyimiyle Türkeş en çok MHP'ye ve şahsına karşı olan, eski tüfek Marksistlerin planladığı, maceracı, sosyalist bir diktatorya kurmak isteyen demokrasi dışı bir darbeyi ise asla onaylamamıştır.⁴⁹⁵

1971-1973 yılları arasında yaşanan partiler üstü hükümet döneminde MHP I. Erim Hükümeti'nde 1 MHP'li Bakanla temsil edilmiştir.

6. Milli Selamet Partisi (MSP)

a. “ Milli Görüş” ve Necmettin Erbakan

Milli Selamet Partisi'nin Türk siyasi hayatı içerisinde yer alması 1973 seçimlerinden kısa bir süre öncesinde mümkün olmuştur. 11 Ekim 1972'de Ankara'da kurulan parti, Ocak 1972'de Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan Milli Nizam Partisi (MNP)'nin devamıdır⁴⁹⁶. MNP hareketinde aktif rol oynayan kişiler aynı zamanda MSP'nin kuruluşunda da yer almışlardır. İlk Genel Başkanı Süleyman Arif Emre olan MSP'nin kuruluş çalışmalarına katılmakla birlikte Necmettin Erbakan ancak 1973 Mayıs'ında partiye üye olmuştur. MNP hareketinin Anayasa Mahkemesi'nin partiyi kapatma kararıyla sonuçlanması MSP'li yöneticileri aynı akıbete uğramamak için daha temkinli davranmaya sevk etmiştir.

⁴⁹⁵ Sadi SOMUNCUOĞLU ile yapılan 16.01.2006 tarihli mülakat.

⁴⁹⁶ Binnaz TOPRAK: “Milli Selamet Partisi” CDTA, (İstanbul, 1986), 2104.

Kapatılan MNP'nin Genel Başkanı olan Necmettin Erbakan, 1973 seçimlerinin sonrasında Genel Başkanlığı Süleyman Arif Emre'den devralmıştır. MSP'nin ortaya çıkışını hazırlayan şartların kökeni 1968-69 yıllarına kadar dayanmaktadır. Dolayısıyla Milli Selamet Partisini değerlendirmeden önce MNP'nin kuruluşunu, dönemin şartlarını ve Necmettin Erbakan'ın görüşlerini kısaca incelemekte fayda vardır. Demirel ve Erbakan arasındaki kişisel mücadelenin keskinleştiği Odalar Birliği seçimleri aynı zamanda Milli Nizam Partisinin kurulmasına giden yolda önemli bir dönemeç olmuştur.

1966 yılında Türkiye Odalar ve Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığı'na getirilen Prof.Dr. Necmettin Erbakan, 1968'de büyük ticaret ve sanayi çevrelerine karşılık küçük ve orta çaptaki iş adamlarının temsilcisi olarak Odalar Birliği Başkanlığı'na seçilmiştir. Ancak görüşleri büyük ticaret ve sanayi kesiminin etkin olduğu İstanbul ve İzmir Ticaret Odaları'nın tepkileriyle karşılaşmıştır⁴⁹⁷. Türkiye'nin hızlı büyüme yılları olan bu dönemde hızlı büyüme batı ile işbirliği yapan büyük sermayenin daha da gelişmesini sağlarken Anadolu'daki geleneksel küçük sanayi ve ticaret, büyüklere bağımlı hale geliyordu. Bu durum büyük ve küçük iş çevreleri arasındaki çatışmayı keskinleştiriyordu. Geleneksel ticaret ve sanayi sahipleri, tutucu bir davranış içerisine girerken Erbakan da Anadolu'nun küçük ve orta ölçekteki sanayici ve tüccarlara destek olarak büyük şehirlerde hızla büyüyen sermayeye karşı siyasi tavır almıştır. "Milli Görüş" tezleri bu dönemde geliştirilirken Erbakan o dönemdeki tutumunu; "*Ekonomik Mekanizma büyük kent tüccarlarından yana işlemekte, Anadolu tüccarı kendilerini üvey evlat olarak bilmektedir. İthalat kotalarından aslan payı üç dört kentin tüccarına ayrılmaktadır. Anadolu bankalarında toplanan mevduatı, Anadolu halkı yatırmakta, ama bu para kredi şeklinde büyük kent tüccarına verilmektedir. Odalar Birliği tümüyle komprador-mason bir azınlığın vasıtası halinde çalışmaktadır. Koca teşkilât komprador ticaret ve sanayiinin kontrolü altındadır. O hâlde önce idare*

⁴⁹⁷ Ali Yaşar SARIBAY: Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı", (İstanbul,1995),108, 98.

heyetine girelim ve Odalar Birliği'ni Anadolu tüccar ve sanayicisinin de hizmetine yarar bir hale getirelim dedik.” sözleriyle ifade ediyordu⁴⁹⁸. Necmettin Erbakan'ın Odalar Birliği Başkanlığı'na seçilmesi ve görevinden alınması, Türkiye'de sermaye çevreleri arasındaki kavganın ilk kez kamuoyu önünde yapılmasına neden olmuştur. Görüşleri büyük ticaret ve sanayi kesiminin etkin olduğu İstanbul ve İzmir Ticaret Odaları'nın tepkileriyle karşılaşan Erbakan; AP iktidarının Ticaret Bakanı tarafından başkan olarak tanınmamış polis gücü ile koltuğundan uzaklaştırılmıştır⁴⁹⁹.

1969 seçimleri arifesinde basını en çok meşgul eden konular Odalar Birliği seçimi ve Necmettin Erbakan olmuştur. Görevden alınmasını büyük haksızlık olarak değerlendiren Erbakan bütün bunların altında çıkarları zedelenen menfaat grupları olduğunu söylemektedir. Bu grupların hükümete tesir ettiklerini ve bu etkiyle Demirel'in yanlış hareketler içine girdiğini hattâ Odalar Birliğindeki faaliyetleri polis zoruyla durduracak kadar ileri gittiğini öne sürmektedir. *“Hükümetler yanlış zihniyette olunca Türkiye'nin kalkınması gerçekleşemezdi. Bu konunun kökünden siyasi sahada halledilmesine inandığımız için, iş 1969 senesinde siyasi sahaya intikal etti”* diyen Erbakan'ın önderliğinde bu mücadele bir parti örgütlenmesine yol açmıştır⁵⁰⁰.

Görevden alınmasının sonrasında AP'ye kayıt yaptıran Erbakan'ın üyeliği Demirel tarafından engellenmiş, 1969 seçimleri öncesinde AP'den aday adaylığı veto edilince *“milliyetçi ve mukaddesatçı bir Türkiye yaratmak”* sloganı ile Konya'dan bağımsız aday olarak 1969 seçimlerine katılmış ve Konya milletvekili seçilerek meclise girmeyi başarmıştır⁵⁰¹. Yıllar sonra verdiği bir röportajda veto hadisesine deyinen Erbakan bu olayı şu sözleriyle değerlendirmiştir. *“Biz Adalet Partisini millî görüşü temsil eden Milli Selamet Partisi haline getirmek için gittik oraya.. Bu gelirse bu parti Milli Selamet*

⁴⁹⁸ Oral ÇALIŞLAR: Refah Partisi Nereden Nereye?, (İstanbul,1995), 22.

⁴⁹⁹ Necdet ONUR: Erbakan Dosyası, (İstanbul,Tarihsiz), 69-74.

⁵⁰⁰ Soner YALÇIN:Hangi Erbakan (Ankara,1994), 30-33.

⁵⁰¹ Binnaz TOPRAK:a.g.e., 2104.; Muzafer SENCER:a.g.e., 366.

*Partisi olur dediler. Onun için veto ettiler. Ama Allah'a şükür neticede bir şey değişmedi...*⁵⁰².

Bir süre sonra AP'nin yabancı sermaye ile işbirliği yapan bir parti olduğunu belirterek 26 Ocak 1970'de on yedi arkadaşı ile⁵⁰³ Milli Nizam Partisini kurmuştur. MNP, kurulur kurulmaz AP'den iki milletvekili MNP'ye geçmiş partinin meclisteki sandalye sayısı Erbakan'la birlikte üç olmuştur⁵⁰⁴. Bu tarihten sonra Necmettin Erbakan tutumu, davranışları, iş ilişkileri ile Türkiye'de adından en çok söz edilen kişiler arasında yer almış basında kendisi ile ilgili birçok konu tartışılmıştır. MNP'nin kuruluşuna katılması⁵⁰⁵ ile ilgili olduğu kadar Arap ülkeleri ve Aramco ile ilişkileri hakkında pek çok iddialarda bulunulmuştur⁵⁰⁶.

⁵⁰² Yankı Haftalık Haber ve Aktüalite Dergisi, 12-18 Kasım 1973, S.139, s.10.

⁵⁰³ MNP'nin kurucuları: Prof. Dr.Necmettin Erbakan; Konya milletvekili, A.Tevfik Paksu: Kahramanmaraş eski senatörü, Ali Haydar Aksay: Avukat, Süleyman Arif Emre: Avukat Adıyaman eski milletvekili, H. Tahsin Armutçuoğlu: Avukat, Ömer Çoktosun: Tüccar, Ekrem Ocaklı: Çiftçi, Gümüşhane eski milletvekili, Ömer Faruk Ergin: Emekli Memur, Prof.Dr. Saffet Solak: Tıp Fak., Hasan Aksay: İlahiyatçı, Adana milletvekili, Ali Oğuz: Avukat.İsmail Müftüoğlu: Avukat, Nail Sürel: Tüccar, İ. Fehmi Cumalıoğlu: Doktor, Kayseri eski milletvekili, Hüsamettin Fadiloğlu:Müteahhit, Bahattin Çarhoğlu: Tüccar, Mehmet Satoğlu: Harita Mühendisi. Bkz.(Soner YALÇIN: a.g.e., 55).

⁵⁰⁴ Isparta milletvekili Hüsamettin Akmumcu ve Tokat milletvekili Hüseyin Abbas Erdoğan. Bkz.(Erdoğan TEZİÇ:a.g.e., 338).

⁵⁰⁵ Prof.Dr.Necmetin Erbakan'ın MNP'nin kuruluşuna katılmasıyla ilgili çeşitli iddialar vardır. Bunlardan en yaygın olanı etkili ve tanınmış Nakşibendi Şeyhi olan Mehmet Zahit Kotku'nun Erbakan'ın adını ortaya atan kişi olduğu ve Erbakan'ın gençliğinden beri yakın öğrencilerinden biri olduğu yolundaki iddiadır. Yine bu çevrelerin iddiasına göre parti örgütlenmesi tarikat örgütlenmesine uygun gelişmiş ve parti içindeki hiyerarşi tarikat içindeki hiyerarşi ile uyum içinde yürümektedir. Bu yüzden otuz yıl boyunca partinin yönetici kadrosunda değişiklik olmamış bu işleyiş şeyhin ölümüne kadar 1980 yılı sonuna kadar devam etmiştir. MNP'nin kurucularından Süleyman Arif Emre bu yorumlara katılmamakla birlikte şeyhin ziyaretine gittiklerini ancak parti kurmaya bağımsız olarak karar verdiklerini söylemektedir. Bkz.(Oral ÇALIŞLAR: a.g.e., 26-27). Gazeteci Soner Yalçın da görünürde genel başkan Erbakan olacaktı, ancak özünde genel başkan Şeyh Mehmet Zahid Kotku'ydu demektedir. Meclisteki milletvekillerinin Nakşibendi tarikatı müritleriyle bir araya gelerek bir parti kurmaya karar verdiklerini öne süren Yalçın, bu Nakşibendi-Nurcu-Kadiri koalisyonuydu İslamcılarının bir bölümü cephe oluşturduğunu söylemektedir.Bkz.(Soner YALÇIN: a.g.e., 54).

⁵⁰⁶ Odalar Birliği Genel Başkanlığından polis zoruyla uzaklaştırılmasından hemen sonra Türk politik hayatında kısa zamanda büyük başarı sağlaması, Erbakan hakkında birçok iddianın ortaya atılmasına neden olmuştur. Gazetelere konu olan söylentilerin başında, Erbakan'ın Arap ülkeleri ve yabancı petrol şirketleri ile yakın ilişkisi olduğu hattâ Erbakan'ın Aramco'dan maddi yardımlar aldığı ve bazı yayın kuruluşlarını destekleyerek Anadolu'da para dağıttığı ileri sürülmüştür. Erbakan ise bu iddiaları gülünç olarak nitelendirmiş, bu tür sözlerin diğer partiler hakkında da söylendiğini Halk Partisi'nin Moskova'dan, Adalet Partisi'nin Amerika'dan para aldığı yolunda iddialar olduğunu bunlarında bir aslı olmadığı gibi yazarların mahcup duruma düştüğünü ifade etmiştir. Bkz.(Necdet ONUR: a.g.e., 80).

MNP'sini ortaya çıkaran etkenler arasında 1960'dan sonraki sosyo-ekonomik gelişmelerin etkisi büyüktür. Sanayileşme politikasının hız kazanması, kent ve taşra sermayesi arasındaki çekişme AP'den kopmalara "Milli Nizam Partisi"nin ve "Demokratik Parti"nin kurulmasına yol açmıştı. Taşra'nın daha gelenekçi İslâmcı çevreleri MNP'yi desteklerken diğer büyük kesimi ise Demokratik Partiye destek vermiştir. Bunun yanı sıra 27 Mayıs hareketinin bir ürünü olan 1961 Anayasası'nın da MNP'nin kurulması ve kapatılması açısından iki önemli özelliği bulunmaktadır. Birinci özelliği anayasanın siyasi düşünce özgürlüğüne verdiği önem, ikincisi ise, "çağdaş uygarlık telakkileri, müesseseleri, yaşayış tarzı üzerine" dayanmasıdır.

Anayasa'nın 1961 sonrası siyasi ideolojilerin yaygınlaşmasını kolaylaştıran özgürlük ortamında milliyetçi ve sosyalist ideolojiler yanı sıra dinci ideoloji de ön plan çıkmıştır. Anayasa bir yandan çeşitli siyasi ideolojilerin yayılmasına ortam hazırlarken bir yandan da çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma amacı çerçevesinde özellikle dinci ideolojinin yayılma sınırını belirlemiştir⁵⁰⁷. "Devrim Kanunlarının Korunması" başlığı altında *"bu Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunun uygarlık seviyesine erişmesi ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini koruma amacını güden.... Devrim Kanunları'nın, bu Anayasa'nın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamaz ve yorumlanamaz"*⁵⁰⁸ şeklinde ifade bulmuştur.

Partinin kuruluş gayesi olarak özetle programda hedeflenen hususları yerine getirmek, geç kalan adaleti tahakkuk ettirmek sefaletin sebebi olan iktisadi ve kültürel geriliği, lüks israf ve sefahati önlemek, fert aile milletimize meşru her nevi kültürel, refah, saadet, selamet ile millet hakimiyetini tahakkuk

⁵⁰⁷ Ali Yaşar SARIBAY: a.g.e., 97.

⁵⁰⁸ 1961 Anayasası Madde 153 hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. (A. Şeref GÖZÜBÜYÜK: Açıklamalı Türk Anayasaları,(Ankara,1993),174.

ettirmek, ilme uygun, adil davranmak cehalet ve fukaralığı yok etmek“ olarak özetlenebilir. MNP'ye üye olma şartları arasında Türk vatandaşı olmak, reşit olmak, kısıtlı olmamak, TBMM üyesi seçilebilme yeterliliğini kaybetmemiş olmak gibi diğer parti tüzüklerinde de mevcut olan temel şartlar öne sürülürken mason olmamak ve manevî değerlere saygısız ve kötü şöhrete sahip olmama şartları önemle vurgulanmıştı⁵⁰⁹.

Kuruluş kongresini 8 Şubat 1970'de Ankara'da yapan MNP'nin Kuruluş Beyannamesi'nde tarihsel gelişim içerisinde gerileyişimizin nedenleri doğu ve batı medeniyetleri kıyaslanarak ifade bulmuştur. “Milletimizi dıştan yenemeyen batıl güçler uzun asırlar sonunda onu içten yenme yoluna yöneldiler ve bu hususta büyük başarılar kazandılar. Milletimizi kendi öz benliğinden uzaklaştırma ve fitratında mevcut ahlâk ve fazileti tatbikat sahasından kaldırmaya matuf maksatlı çalışmalar birkaç asırdan beri onu içten yıkma hususunda mühim merhaleler kat etti. Tanzimatla su yüzüne çıkan ve daha sonra günden güne meşruiyet kazanmaya başlayan kozmopolitlik ve gayrimillîlik hareketleri maddî ve manevî alanda gerilememize sebep olmuş ve büyük imparatorluğumuzu kısa zamanda çökertmeye ve yıkmaya kafi gelmiştir. ”Demokratik hukuk nizamı içerisinde maddi ve manevî kalkınma hareketine girişileceği vurgulanmış ve din ve vicdan hürriyetinin teminatı olan laikliğin dine baskı ve dindarlara saygısızlık gayesine âlet edilmesine karşı oldukları vurgulanmıştır. MNP bu görüşleri ile komünist düzene olduğu kadar materyalist ve kapitalist görüşe de karşı çıkmaktadır. Ahlâkî nizâm adı altında dinsel bir ideolojiyi demokratik bir ortamda yürütmek istiyordu⁵¹⁰.

MNP'yi doğuran koşullar doğal olarak parti programına yansımıştır. Program incelendiğinde bu hareketi doğuran ekonomik ve sosyal sorunlara önerilen çözümlerin yanında, modernleşmenin doğurduğu sonuçlara karşıda

⁵⁰⁹ MNP Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, (Ankara-Tarihsiz), 39.

⁵¹⁰ Sadık ALBAYRAK: Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı, (İstanbul,1989), 67.

bir tepkinin yer aldığını söylemek mümkündür⁵¹¹. Kalkınmanın maddi olduğu kadar manevi yönüne de ağırlık tanıyan parti bunun taklitçiliğe başvurmadan ve millî manevî değerlere zarar vermeden yapılmasını istemiştir. MNP demokratik rejimin ancak ahlâk ve faziletin hâkim olduğu rejimlerde gelişebileceğini vurgularken bu temel hasletlerin bozulması durumunda ise demokrasinin de dejenere olarak insan haysiyetine aykırı bir rejime dönüşerek anarşi âleti haline geleceğini öne sürmektedir(madde:4). Sosyal kalkınmanın önemi üzerinde durularak fertle cemiyet ve halkla emek arasında bir dengenin bulunması üzerinde durulmuştur. Sıhhatli bir toplum için aslolan içtimai adalet ve huzur ancak fertlerin içten gelerek hakka riayet etmesiyle kendiliğinden doğacaktır(madde:5).

MNP Programı'nın 8.maddesinde mevcut millî eğitim politikası eleştirilmekte geçmişteki ve yeni iktidarların hatalı politikalar sonucunda eğitim müfredatlarının tanziminde gayrimillî bir yol takip edildiği ileri sürülmektedir. Bu tavrın memleketi istilaya hevesli beynelmilel kültür emperyalistlerinin cesaret ve faaliyetlerini arttırdığı vurgulanarak Türkiye'de yaygınlaştırılmaya çalışılan Marksizmin ve diğer ideolojilerin hatalı politikanın eseri olduğu ifade edilmektedir. Bu sebepten dolayı da maddî ve iktisadî kaynaklarla kendisini destekleyen manevi istila hareketini önlemeyi ve yeni nesilleri millete kazandırmayı istiklal mücadelesi kadar önemli saymaktadır. (madde:8) Bu sebepten dolayı MNP'nin programında eğitim önemli bir yer tutmaktadır. Az gelişmişlikten kurtuluncaya ve insanlık camiasında her bakımdan örnek millet seviyesine erişinceye kadar bir millî kültür mücadele hareketini gerekli görülmektedir.(madde:18) Maarif politikasının ana gayesi olarak yüksek ahlaklı, inançlı, çalışkan, millî ahlâka, aile nizâmına ve aile disiplinine bağlı, millî kültür, mefkûre ve tarih şuuruna sahip faziletli nesiller yetiştirmek hedeflenmektedir(madde: 19)⁵¹².

⁵¹¹ Ali Yaşar SARIBAY:a.g.e.,101.

⁵¹² MNP Program ve..., 5-15.

MNP'nin karşı çıktığı en önemli meselelerden birisi de Türkiye'nin AET(Avrupa Ekonomik Topluluğu-Ortak Pazar)'ye katılması hadisesi olmuştur. Başta Necmettin Erbakan olmak üzere bu fikre MNP'liler şiddetle karşı çıkmıştır. Hattâ Necmettin Erbakan'ın "Ortak Pazar Konusundaki tasarruflarından dolayı "Anayasanın 89.maddesi⁵¹³ uyarınca hükümet hakkında gensoru açılmasına dair önergesi 15 Mayıs 1970 tarihli TBMM'nin 81.birleşiminde müzakere edilmiştir. MNP'nin görüşüne göre siyonistlerce Mason-Yahudi-Hıristiyan üçlüsünün kurduğu dört yüz milyonluk AET'nin içinde yaklaşık bir milyarlık İslâm aleminin başı Müslüman Türk eritilmek istenmektedir. AET'nin siyasi gayesi birleşik Yahudi-Hıristiyan Avrupa Devletini kurmaktır diyen MNP'liler, topluluğun içtimaî cephesinin ise Yahudi-Hıristiyan medeniyetinin ihyası ve bu kültür içinde diğer medeniyetleri eritmek olduğunu ileri sürmektedirler⁵¹⁴.

Necmettin Erbakan'ın hükümet hakkında gen soru açılmasına dair verdiği önerge de AP hükümetini yedi muhtelif sebepten mesul tuttuğu görülmektedir. Türkiye'nin içtimai bünyesi, dünya görüşü ve tarihî seyir ve şuuru ile batı-Avrupa memleketleriyle aynı siyasi bünyede birleşemeyeceğini savunan Erbakan iktisadî seviye bakımından da farklılıklara dikkat çekmektedir. Mevcut iktisadî durumuyla Ortak Pazarın Türkiye'yi sömüreceğini ve batı memleketlerinin işçisi durumuna getireceğini savunan Erbakan doğu memleketleri ile bir ortak Pazar kurulması gerektiğini söylemektedir. Erbakan'a göre Müslüman memleketlerle Ortak Pazar Türkiye'yi kısa zamanda güçlendirecektir⁵¹⁵.

MNP programı incelendiğinde aktarılan hususların ortak özelliği olarak sosyal hayat içinde ve iktisadî faaliyetlerde rol alacak inançlı insan tipi yaratmak ve ahlâkî, nizâma önem vermek göze çarpmaktadır. Programın

⁵¹³ 1961 Anayasası Madde 89- Gensoru yetkisi yalnız Millet Meclisindir. Milletvekillerce veya bir siyasi parti tarafından verilen gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı, verilışinden sonraki ilk birleşimde görüşülür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (A.Şeref GÖZÜBÜYÜK: a.g.e.,143).

⁵¹⁴ Necmettin ERBAKAN: Mecliste Ortak Pazar, (Ankara,1971), 8.

⁵¹⁵ TBMM Tutanak Dergisi Dönem 3, C.4, Toplantı 1,15 Mayıs 1970/ 81,737- 53.

iktisadî hayata ilişkin önerileri de bu anlayışa sahip unsurlar içermektedir. İnsan unsurunun sağlam olduğu cemiyetlerde fertlerden azami randıman sağlanır. Rejimlerin veya iktisadî sistemin rolü ikinci planda kalır diyen iktisat politikasına göre ise; MNP bir yandan iktisadi nizâmın temelini ahlâkî nizam olduğu gerçeğini tanımayan ve iktisadî hak ve hürriyetleri ferdin elinden alarak devletleştiren sosyalist ve komünist felsefeye karşıdır. Öte yandan da sermaye hareketlerini insanlığın maddi ve manevi gelişmesine zarar verecek şekilde başıboş bırakan materyalist ve kapitalist görüşlerinde karşısındadır⁵¹⁶.

Temel iktisadî felsefesini helâl kazancın teşvikçisi, mülkiyet hakkına hürmetkâr olmak olarak tanımlayan parti insanlığı kurtaracak tek çıkar yol olarak ahlâkî nizâmı görmektedir. Aynı zamanda ahlâkî nizam karma ekonominin de sıhhati ve teminatı sayılmaktadır(madde:49). Bu görüş doğrultusunda devlet aynı zamanda özel teşebbüsü geliştirmeye teşvik etmeye ve yol gösterici olmaya çalışacaktır(madde:50).

MNP'nin laiklik anlayışı ise parti programının 6.maddesinde vicdan hürriyeti başlığı altında açıklanmıştır. “*Din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak tarif edilen laikliğin, dine baskı ve dindarlara saygısızlık şekline dönüşmesine karşıyız*” diyen MNP programına göre milleti dinî bilgiden kısmen ya da tamamen mahrum bırakacak yanlış politikaların yerine dinî hislerin istismarına mahal vermeyecek bir eğitim politikası hedeflenmektedir(madde:6). Aynı zamanda MNP, siyasi ve iktisadî bağımsızlığın teminatını ağır sanayii kurmakta görerek yeni bir Sanayii Teşvik Kanunu'nun çıkarılmasını savunarak(madde:58), ve sermayenin teşekkülü ve sanayileşme hareketlerine tahsisi için teşvik edici kolaylık gösterici usullerin tatbik edilmesi (madde:64) ve sınaî kuruluşlarının bütün yurt sathına dağılmasını (madde:60) ön görmüştür⁵¹⁷.

⁵¹⁶ Muzaffer SENCER:a.g.e., 370.

⁵¹⁷ MNP Program ve..., 23-24.

Sosyo-ekonomik alanda küçük ve orta girişimciliğin temsilcisi olarak gördüğümüz MNP'nin doğuşu; iktisadî yapının farklılaşmasının AP'de yarattığı çelişkiden kaynaklanmıştır. MNP, DP'den ve AP'den farklı olarak dinsel muhalefeti kendi sosyo-ekonomik tabanına dayandırarak ortaya çıkmıştır⁵¹⁸. Bunun yanı sıra dinin aşırı savunucusu bir görüntü çizen MNP ekonomik bir içerik kazandırdığı ideolojisi ile bir İslâm partisi özelliği kazanmıştır⁵¹⁹. Millî Nizam Partisi yöneticilerinin çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda da bu kimlik vurgulanıyor ve hemen her toplantıda millî nizam yemini ettiriliyordu.

MNP yaklaşık on beş ay süren yaşamında Anadolu'da yaygın olarak örgütlenebilmişti. Prensip olarak Erbakan'ın ziyaretleri dışında büyük toplantılar yapılmamasına, çalışmaların evlerde düzenlenmesine ve bunların o çevrenin müezzin, imam ve öteki din görevlilerinin hatırlarını kırmayacakları kimseler tarafından yapılmasına özen gösteriliyordu. Köylerde de aynı metot uygulanmakla beraber yanına ilçeden gezici vaiz ya da din görevlisi alan MNP ekibi grup halinde köye gidiyor ilk ziyarette hiç politika konuşulmadan dini sohbetler yapılmasına dikkat ediliyordu. Birkaç ziyaretten sonra köylere teyp ve Erbakan'ın kasetleri gönderiliyordu. Parti Genel Merkezinin konuşmalarda anayasa ve yasalar dışına çıkılmaması hususunda örgütleri uyarmasına rağmen bazı konuşmacıların bu uyarıyı unutmaları yüzünden MNP hakkında savcılıklarda dosyalar birikiyordu. 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan hemen sonra Yargıtay Başsavcılığı tarafından hazırlanan MNP Dosyası Anayasa Mahkemesine verilmiş, yapılan tahkikat sonucunda ise MNP'nin kapatılmasına karar verilmiştir⁵²⁰.

Millî Nizam Partisi, Anayasanın Başlangıç kısmı ile 2.,19.,57. maddelerindeki ilkelere ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 92.,93., ve 94.,maddelerine aykırı düştüğünden 20 Mayıs 1971 günü temelli olarak

⁵¹⁸ Ali Yaşar SARIBAY:a.g.e.,105.

⁵¹⁹ Muzaffer SENCER:a.g.e., 372.

⁵²⁰ Necdet ONUR: a.g.e., 103.; Soner YALÇIN: a.g.e., 60.

kapatılmış ancak laikliğe aykırılıktan kapatılan partinin yöneticileri hakkında sonradan caza davası açılmamıştır⁵²¹.

MNP'nin kapatılmasında belirleyici bir etken olarak o günkü siyasi ortamın, 12 Mart döneminin özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Muhtıradaki ana tema daha öncede değerlendirildiği gibi toplumun içine girdiği bunalımdan kurtuluşun tek yolunun Kemalizm doğrultusunda getirilecek çözümler oluşudur. Atatürkçülüğün sınırlarını çizdiği bu sistem içerisinde MNP, sistemin üstünde bir çatışmaya yönelmesi sonucu kapatılmıştır⁵²². Gerekçeli karara göre Milli Nizam şu nedenlerle kapatılmıştır: İzmir Gençlik kolları tarafından bastırılıp dağıtılan Erbakan ile ilgili üç kitap, Genel Kongre'de birlikte içilen Milli Nizam Andı, Genel Kongrede birlikte söylenen Milli Nizam Marşı⁵²³.

MNP'nin kapatılmasından bir süre sonra, Konya milletvekili olan Erbakan İsviçre'ye gitmiş ve bir süre orada kalmıştır. 12 Mart ara rejimi içerisinde eski MNP'liler "Milli Selamet Partisi" altında yeni bir örgüt kurmuşlar ve çok kısa bir sürede 42 il ve 250'yi aşkın ilçede örgütlenmişlerdi⁵²⁴. 11 Ekim 1972'de kurulan partinin Genel Başkanlığına Süleyman Arif Emre getirilmiştir. Milli Nizam Partisi ile Milli Selamet Partisi açısından Erbakan'ında dediği gibi bir devamlılık olmamakla birlikte MSP'nin, MNP'nin temelleri üzerine kurulduğu bir gerçektir. Bir başka deyimle MNP bir kılavuz partidir⁵²⁵.

Erbakan *"...Bu güne kadar kurulan bir çok partiden birisi de MSP'dir. Bunlar arasında herhangi bir münasebet zorlayarak kurmakta ne bir fayda vardır, ne de mânâ ifade eder"* demesine rağmen MSP sözcüleri mümkün olduğu kadar MNP'nin devamı olduklarını toplantılarda açıkça söylemeye

⁵²¹ Resmî Gazete:14.1.1972- S.14072,1-18.

⁵²² Ali Yaşar SARIBAY:a.g.e.,106.

⁵²³ Resmî Gazete,14.1.1972- 14072, 1-18.

⁵²⁴ Necmettin Erbakan, Süleyman Arif Emre, İslam Müftüoğlu, Hasan Aksay, Ahmet Tevfik Paksu, Fehmi Cumaloğlu, Oğuzhan Asiltürk, Hüsamettin Akmumcu genel idare kurulu üyeliğine seçildiler.Bkz.(Oral ÇALIŞLAR: a.g.e., 38).

⁵²⁵ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 338.; Necdet ONUR: a.g.e., 85,101.

çalışmışlardır. Bununla birlikte MNP hareketinde rol alan kişilerin aynı zamanda MSP'nin kuruluşunda da etkin rol oynamışlardır. Ancak MNP'nin kapatılması MSP yöneticilerini daha temkinli davranmaya sevk etmiş hatta Erbakan yeni partinin kurucuları arasında yer almamıştır⁵²⁶. Programı da hemen hemen MNP ile aynı olmakla beraber, tüzükte ise bir değişiklik söz konusudur. MNP tüzüğünde masonlar üye olamaz maddesi yer alırken ilgili madde MSP tüzüğünden kaldırılmıştır⁵²⁷.

MNP'nin kapatılmasından kısa bir süre sonra nasıl olup da MNP ile aynı ideolojik doğrultuda bir partinin kurulmasına izin verildiği sorusu uzun süre tartışma konusu olmuştur. Ali Yaşar Sarıbay'a göre bu sorunun cevabı 12 Mart dönemi siyasi ortamının giderek gösterdiği yumuşama da yatmaktadır. Sarıbay, bu durum özellikle dinci ideolojiye yaramış ve MSP Türk siyasi hayatı içerisinde ki yerini almıştır⁵²⁸ derken MSP'nin kuruluşu hakkında ilginç iddialar da söz konusudur⁵²⁹.

MSP siyasi felsefesini ve programını “Milli Görüş” adı altında sunmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'ni “solcu görüş” ve Adalet Partisi'ni “Liberal ya da renksiz görüş” sahibi partiler olarak nitelendiren MSP her iki partiyi de dış kaynaklı ideolojilerden esinlenmiş partiler olarak tanımlamıştır. Türk kültür ve medeniyetinin özüne dayandığını savunduğu kendi dünya

⁵²⁶ Ali Yaşar SARIBAY:a.g.e.,108.

⁵²⁷ MSP Tüzük ve Program(Ankara,1972),27.

⁵²⁸ Ali Yaşar SARIBAY:a.g.e.,108.

⁵²⁹ Soner Yalçın'a göre; Erbakan'ın İsviçre'ye gitmesi değil ama dönüşü hâlâ tartışma konusudur. Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur ile Org. Turgut Sunalp'in İsviçre'ye gittiği, Erbakan'ın Türkiye'ye dönüp parti kurması için her türlü güvenceyi verdikleri söylenir diyen yazar bunun sebebi olarak yapılacak seçimlerde AP'nin Hükümet olmasının önlenmek istenmesini göstermektedir.Yazarın yorumuyla devlete göre Radikal İslâmı önlemenin yolu Reformcu İslâmı desteklemektir.Bkz.(Soner YALÇIN:a.g.e., 67).; Oral Çalışlar ise konuyu “12 Mart'ın ilanından kısa bir süre sonra generaller arasında dinî, komünizme ve sola karşı bir dalgakıran olarak görme eğilimi gelişmeye başladı. Bu düşüncelerin gelişmesinde ABD'nin ünlü “Yeşil Kuşak” projesinin önemli bir etkisi olduğu öne sürülür. Komünizmi, İslâmî ülkelerle çevirmek isteyen ABD yönetiminin mantığıyla generallerin solu din ile önleme mantığı bir birine paraleldir. Askerin otoriter ve baskıcı anlayışlarıyla dini tutuculuk üst üste çakıştı.” şeklinde yorumlamaktadır. Bkz. (Oral ÇALIŞLAR: a.g.e., 37).

görüşünü ise “milli görüş” olarak ifade etmiştir⁵³⁰. Erbakan milli görüşü *”Milletimizin tarihî, ananevî ve bütün manevî değerlerine saygılı görüş olarak”* tanımlamaktadır. Demokratik rejim bir bütün sistemidir. Düşünce ve inanç hak ve hürriyetleri olmadan demokratik rejimin mevcut olması mümkün değildir diyen Erbakan’a göre milletçe çekilen bunalımların kökü de aslında bu noktada yatmaktadır⁵³¹.

Millî Görüş politikasını kültür sorunu, sanayileşme, sosyal adalet ve eğitim olmak üzere dört başlıkta incelemek mümkündür. Bu görüşe göre Türkiye’nin geri kalmışlığı, bir yandan kendi kültürel mirasını reddetmesine bir yandan kendi dayanmaktadır. İslâm felsefesi ve gelenekleri batıdan üstündür. Türk milleti batı’nın yanlış dünya görüşünü benimsemeyi bırakır ve kendi değerlerine geri dönerse güçlü devletlerarasında yerini alacaktır. İslâmî gelenekler endüstrileşme ile birleştirilebilirse MSP’nin “Yeniden Büyük Türkiye” sloganı gerçekleşmiş olacaktır. Batı’ya bağımlı montaj sanayi yerine millî sanayi önermektedir. Hızlı kalkınmanın nasıl olacağı konusunda ayrıntılı bir program bulunmamakla beraber parti hem sosyalist, hem de kapitalist modelleri reddederek yerine İslâmî bir iktisadî düzen önermektedir. Sosyal adalet konusu da gerek programda gerekse MSP’lilerin konuşmalarında önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur ve İslamiyet’in eşitlik ve yardım ilkeleri çerçevesinde ele alınmıştır. Türkiye’nin geri kalmışlığının en önemli nedeni olarak uygulanan yanlış eğitim politikalarını gösteren MSP için eğitim konusu öncelikli meseleler arasındadır. Özetle denilebilir ki Millî görüş içinde batılılaşma çağdaşlaşmanın ön koşulu olarak görülmemekte ve millî kültürden kaynaklanan değerler yeniden benimsendiğinde hızlı kalkınmanın gerçekleşeceğini savunmaktadır⁵³².

MSP’nin ilk genel başkanı olan Süleyman Arif Emre partisinin bir sınıf partisi olmayıp, toplumun bütün kesimlerini kucaklayan kendi görüşlerine

⁵³⁰ Binnaz TOPRAK: a.g.m., 2105.

⁵³¹ Sadık ALBAYRAK: a.g.e., 82.

⁵³² Binnaz TOPRAK: a.g.m., 2108.

göre her kesimden insana çare bulmaya çalışan bir parti olduğunu söylemektedir. MSP genel başkanı 12 Mart'ı değerlendirdiği bir röportajda AP'nin kanun dışı anarşik olayları engelleme de acze düştüğünü ifade ederek başta Anayasa olmak üzere kanunları uygulayamayarak olayları önleyemediğini ve başarısız olduğunu söylemektedir. Emre'ye göre eğer 1965 seçimlerinde iktidara AP yerine MSP gelse 12 Mart hadisesi meydana gelmeyecektir.

1973 seçimlerinden yaklaşık bir yıl önce kurulan MSP çok hızlı bir örgütlenme içine girmişti. Sağ kanatta kendine en ciddi rakip olarak AP'yi gören MSP seçimlerde CHP'yi değil doğrudan AP'yi hedef almıştır. MSP'ye karşı en çok eleştiri de sağ kanattaki partilerden gelmiştir. Alparslan Türkeş yeni partinin İslâm sosyalisti değil ümmetçi olduğunu söylerken İsmet Sezgin de MSP hareketini dünya solu ile ahiret yolunun kesişmesi olarak nitelendiriyordu. MSP'nin gelişmesinden Anadolu tüccarının eğilimlerini temsil eden DP'de tedirgin olmuştu. Süleyman Arif Emre ise MSP'ye hücum eden partiler hakkında *“hangi parti bize hücum ediyorsa en çok oyu ondan alacağız”* diyerek MSP'nin tavrını ortaya koyarken Erbakan'da *“MSP'nin üye sayısı yarım milyonu aşmıştır. Önümüzdeki seçimlerde muhakkak iktidara geleceğiz”* diyerek siyasi rakiplerine meydan okuyordu⁵³³.

7. Millet Partisi (MP)

I.İnönü Koalisyonu'nun 31 Mayıs 1962'de dağılmasından sonra CKMP ülkeyi hükümete bırakmamak için kurulacak koalisyonlara katılacağını açıklamıştı. Daha önce kendisine karşı gelişen tavır üzerine genel başkanlıktan ayrılmış olan Osman Bölükbaşı beraberindeki 28 milletvekili ve senatör ile birlikte 3 Haziran 1962'de CKMP'den ayrılmış ve 15 Mayıs 1962'de Ankara'da “Millet Partisi”ni kurmuştur⁵³⁴. 16 Haziran'da Bölükbaşı

⁵³³ Yankı Dergisi, 10-16 Eylül, S.130, s.4-5.

⁵³⁴ Millet Partisi Kurucuları(1962): Osman Bölükbaşı, Ahmet Bilgin, Ömer Zekai Dorman, Ali Baran Numanoğlu, Halil Özmen, Hüseyin Ataman, İsmail Hakkı Akdoğan, İsmet Kapisız,

kurucular tarafından genel başkanlığa getirilmiştir.⁵³⁵ Millet Partisi siyasi mücadele hayatında faal bir rol oynamak azminde olduğunu, vatansever ruh ve davayı kendisine bayrak yaptığını, samimi dava arkadaşlarını ve vatandaşları çatısı altında toplayarak ideallerine sadık kalacağını bildirmiştir⁵³⁶.

Millet Partisi 1948 yılı programındaki özünü korumakla birlikte kapatılmasına neden olmuş ilkeleri yumuşatacak ve değişen koşulları göz önüne alacak bazı değişiklikler yapmıştır. Eski programda yer alan liberallik sözü çıkarılmış bu ilke daha genel bir formüle bağlanarak partinin amacı "hürriyet, emniyet, müsavat ve adalet mefkûrelerine, millî hakimiyet ve laik cumhuriyet esaslarına, garp örneği demokrasi hukukuna ve milliyetçilik akidesine bağlılık" olarak tespit edilmiştir.

Yeni programdaki en önemli değişiklik laiklik konusunda olmuştur. Eski programda yer alan "din müesseselerine ve millî ananelere hürmetkârlık" kaydı çıkarılmış yeni madde, "vicdan itikat hürriyeti"nin tanınması ilkesini korumakla beraber "cemaatlerin dinî maksatla teşkilât vücuda getirmelerini tasvip" eden tutumu bir yana bırakmış ve yalnızca "kifâyetli din adamlarının yetiştirilmesi ve geçim imkânlarına kavuşturulması"nı zorunlu görmüştür⁵³⁷.

Sıkıyönetim nedeniyle ilk kongresini 5 Temmuz 1963'te yapan Millet Partisi, Osman Bölükbaşı'nın kişiliğinde bütünleşmiş bir lider partisi görünümündedir. Türk siyasi hayatı içerisinde hitabet kabiliyeti ve renkli şahsiyeti ile dikkat çekici bir yere sahip olan Bölükbaşı bütün siyasi iktidarlara karşı meydan okuyan bir politikacı şöhretine sahiptir. MP'nin 1965 yılında

Kamil İnal, Kemal Ataman, Oğuzdemir Tüzün, Ömer Kart. Bkz.(İlhami SOYSAL:"Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasi Dernekler, Partiler Ve Kurucuları" CDTA,(İstanbul, 1986), 2010.

⁵³⁵ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 317.

⁵³⁶ Füzûzan Husrev TÖKİN: Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965, (İstanbul,1965),116.

⁵³⁷ Muzaffer SENCER: a.g.e., 346.

yapılan kongresinde ise ileri sürülen bütün istekler münhasıran komünizmle mücadele edilmesini öngören kanun teklifleri etrafında toplanmıştır. Bu dileklerin dışında özellikle İnönü'nün şahsına yönelik menfi fıkralar hikâyeler ve isnatlarda kongrenin öne çıkan özelliğinden birisidir.

Osman Bölükbaşı kongrede Türk-Rus kültür anlaşmasına karşı olduğunu belirtmiş en büyük anlaşmazlığı ise radyonun tarafsızlığı konusunda dönemin Turizm ve Tanıtma Bakanı Zekai Dorman ile yaşamıştır. TRT'ye karşı giriştiği bu kişisel mücadele neticesinde Dorman, hem bakanlıktan hem partisinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bölükbaşı, 1962'ye kadar CKMP, 1962'den sonra ise MP genel başkanı sıfatı ile Devlet Başkanı Gürsel'in, siyasi parti liderlerinin işbirliği amacıyla düzenlediği zirve toplantılarının hiçbirine katılmamıştır. Bu tavır basında çeşitli şekillerde yorumlanmakla birlikte bu durum genel başkanın mizacına uygun olduğu kadar MP'nin kamuoyunda yarattığı görüntüye de ayrı bir özellik kazandırmıştır⁵³⁸.

1965 seçimlerinde AP ve CHP'den sonra üçüncü parti olmayı başaran MP oyların %6.3'ünü alarak 31 milletvekili ile TBMM'de temsil edilmiştir. Bölükbaşı'nın kişisel prestiji ve kitlelerde yarattığı sempati MP'ye oy olarak yansımıştır⁵³⁹. 1965 seçim sonuçlarını tahlil eden Nermin Abadan ise MP'nin aldığı oyların Bölükbaşı'nın seçim propagandaları sırasında işlemiş olduğu suçlamalar ile radyoda yaptığı konuşmalar sayesinde elde edildiğini söyleyerek MP'yi tipik bir otoriter şef partisi olarak tanımlamaktadır.

MP'nin kitleler üzerinde yaratmış olduğu çekicilik, program ve ilkelerinden çok, bütün rakiplerine meydan okuyan tek bir adamın şöhreti üzerine bina edilmiştir diyen Abadan'a göre bu hüviyetiyle Millet Partisi dışarı açılmış olmakla beraber demagojik sloganlara kolaylıkla kapılabilen

⁵³⁸ Nermin ABADAN: Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, (Ankara, 1966), 186.

⁵³⁹ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 319.

çoğunlukla az tahsilli hattâ okur yazar olmayan seçmen tarafından desteklenmiştir.⁵⁴⁰ Ancak 1965'ten sonra artık yalnızca kişilerin değil belli bir görüş ve programa bağlı olarak sosyal taban oluşturan partilerin etkin olduğu bir dönem başlamıştır. 1969'da yapılan genel seçimlerde hemen hemen %50'lik bir oy kaybına uğrayan MP 6 milletvekili çıkarabilmiştir. MP adayı olarak seçim kazanan ancak daha sonraları ayrılıp başka partilere gidenlerden dolayı çok sıkıntı çeken Bölükbaşı 1969 seçimleri öncesinde bütün adaylardan bir noter taahhütnamesi almış ancak partiden ayrılanlar bu taahhütlerine sadık kalmamışlardır⁵⁴¹.

Hızla erime sürecine giren MP'de 1972 yılında genel başkan değişikliği olmuş Osman Bölükbaşı'nın siyasetten çekilmesi ile partinin etkinliği gittikçe kaybolmuştur. 1973 seçimlerine eski Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın genel başkanlığında katılan MP 1965 seçimlerinin aksine şanslı görülmeyen bir parti konumuna gelmiştir⁵⁴².

8. Türkiye Birlik Partisi (TBP)

Birlik Partisi 17 Ekim 1966'da Hüseyin Balan'ın liderliğinde Ankara'da kurulmuştur⁵⁴³. Temel gayesini İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin, modern hukukun, Anayasanın, Partiler kanunun, Medeni kanunun, Cemiyetler kanununun yürürlükteki mevzuat, tüzük ve programın ışığı altında ve esasları dahilinde çalışarak memleket ve milleti en kısa ve süratli bir biçimde çağdaş medeniyet seviyesine yükseltmek olarak belirlemiştir. Ayrılcılığın, bölücülüğün, aşırı sağın, aşırı solun, komünizmin, emperyalizmin, faşizmin ve nazizmin karşısında olduğunu vurgulayan Birlik Partisi her türlü

⁵⁴⁰ Nermin ABADAN: a.g.e.,192.

⁵⁴¹ Deniz BÖLÜKBAŞI: Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı, (İstanbul,2005), 404.

⁵⁴² Erdoğan TEZİÇ:a.g.e., 319.

⁵⁴³ Türkiye Birlik Partisi'nin kurucu ve yöneticileri, Hüseyin Balan (Genel başkan,1966-1969), Mustafa Timisi (genel başkan; 1969-1980), Ali Naki Ulusoy, Haydar Özdemir, Hüseyin Çınar, Kazım Ulusoy, Yusuf Ulusoy; Siyasal Partiler Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları, CDTA,(İstanbul,1986),2017.

dikta rejimine karşıda mücadele edeceğini parti tüzüğünde vurgulamaktadır⁵⁴⁴.

İlerici, reformcu, Atatürkçü bir parti olma iddiasıyla ortaya çıkan Birlik Partisi sınıfsal ve dinsel farklılıkları tanımayan bir milliyetçilik anlayışından hareket etmekte ve ekonomik alanda da devletçiliğe ağırlık vermektedir⁵⁴⁵. Siyasi tecrübesi olmayan ya da çok az olan kişilerden kurulan Birlik Partisi yeni bir kadro olarak değerlendirilmektedir. Genel Başkan Hüseyin Balan'a göre ise siyasi tecrübesizlik bir dezavantaj değil aksine bir meziyettir.

Demokratik toplumcu düzeni savunan Birlik Partisi yöneticileri Atatürkçü bir parti olduklarını sık sık vurgulamakla birlikte bu yönde kendi partilerini diğerlerinden çok daha samimi olarak nitelendirmişlerdir. Birlik Partisi din eğitiminin ve ibadet dilinin öztürkçe olmasını savunmuş ve bu durumun milli birliği sağlamak açısından önemli olduğunu öne sürmüştür. Bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığında tüm inanç gruplarının, mezheplerin ve dinlerin temsil edilmesi de Birlik Partisinin talepleri arasındadır⁵⁴⁶.

Varlıklı Alevîlerin önderliğinde kurulan Birlik Partisi gerek kurucularının kimliği gerekse de partinin amblemi⁵⁴⁷ yüzünden bir mezhep partisi olarak nitelendirilmiştir. Muzaffer Sencer'e göre TİP'in 1965 genel seçimlerinde umulan başarıyı gösterememesi sadece sol'da bölünmelere yol açmakla kalmamış aynı zamanda içinde bulundukları koşullar gereği sosyalizme açık olan ancak mezhep bağlılığı gibi sınıf bilincini saptıran bir ideolojinin etkisi altında bulunan bir topluluğun özellikle doğudaki Alevîlerin yeni bir parti

⁵⁴⁴ Türkiye Birlik Partisi Tüzük ve Program, (Ankara ,1972), Madde:2.

⁵⁴⁵ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 336.

⁵⁴⁶ Abdi İPEKÇİ: a.g.e., 98-102.

⁵⁴⁷ Bir aslan ve onu çevreleyen on iki yıldızdan oluşan TBP amblemi eleştirilere hedef olmuştur. Aslan'ın Hz. Ali'yi yıldızların ise on iki imamı sembolize ettiği ileri sürülmektedir. Bkz.(Muzaffer SENCER: a.g.e., 341).

şeklinde örgütlenmesine fırsat vermiştir. Birlik Partisi bir sınıf partisi değil, bir mezhep topluluğunun ideolojisinin sözcüsü olan bir örgüttür⁵⁴⁸.

1969 seçimleri öncesinde Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi, Birlik Partisi genel başkanı Hüseyin Balan ile yaptığı röportajda parti tüzüğü'nün 2. maddesinde yer alan Diyanet İşlerinin tüm inanç grupları arasında dengeyi sağlayacak şekilde teşkilatlandırılması hususuyla ilgili bir soru yöneltmiştir. Bu soruya verdiği cevapta Diyanet İşlerini yalnızca bir mezhebin hizmetinde ve tekelinde olarak niteleyen Balan, Türkiye'de mezhep ayrılığı yüzünden her gün çeşitli olayların meydana geldiğini ve açıkça yapılan Alevî düşmanlığına karşı Diyanet İşleri'nin kayıtsız kaldığını ileri sürmektedir. Birlik Partisinin bir mezhep partisi olduğu yönündeki iddiaları açıkça kabul etmeyen Balan'a göre; partisinin öngördüğü fikirler, değişiklikler ve uygulamalar, o güne kadar hakkı verilmemiş, vatandaş yerine konulmamış, hor ve hakir görülmüş insanların arzularına cevap veren özellikler taşıdığı için bu tür kişiler Birlik Partisi'ne yönelmiştir.

İktisadî farklılaşmada da Alevîlik faktörünün tesiri bulunduğunu ifade eden Hüseyin Balan toplumun çoğunluğunu Sünnîler oluşturduğu için o güne kadar iktidara gelen hiç bir partinin Halk Partisi de dahil olmak üzere bu meseleye el atmadığını ileri sürmektedir. Mevcut iktidarlar durumlarını koruyabilmek için bu meseleye kayıtsız kalmaktadır. Kendisine yöneltilen Alevîlik meselesinin bir Kürtçülük meselesine dönüşebileceği yönünde bir soruya ise *"Alevînin Kürtle ilgisi yoktur. Türkiye'de gelişmek istidadı gösteren bir Kürtçülük hareketi varsa emin olunmalıdır ki, Alevî olan doğulular bunun karşısındadır ve hattâ bunun önünde bir baraj halinde duruyorlar"* şeklinde cevap vermiştir⁵⁴⁹.

1969 seçimlerinde 29 ilde seçime katılan Birlik Partisi geçerli oyların %8'ini alarak 8 milletvekili ile TBMM'de temsil edilmiştir. Parti ileri gelenleri

⁵⁴⁸ Muzaffer SENCER: a.g.e., 340-343.

⁵⁴⁹ Abdi İPEKÇİ: a.g.e., 97-114.

arasında çekişmelerin yoğunluk kazandığı seçim sonrasında 1969 Kasım'ında yapılan Büyük Kongre'de Hüseyin Balan genel başkanlıktan düşürülmüş ve Mustafa Timisi, Birlik Partisi'nin yeni genel başkanı olmuştur. 1970'de AP içindeki kopmalardan sonra, Birlik Partisi milletvekillerinin bir kısmının AP'ne geçmesi üzerine elde ettiği sandalyenin 3'ünü koruyabilmiştir. Mustafa Timisi partisine yöneltilen mezhepçilik nitelendirmelerine karşı çıkmıştır. Partisine yönelen Alevî oylarını kabul etmekle birlikte bunun sebebini partinin temelinde yatan samimi laiklik anlayışı ve Atatürkçülüğe bağlamaktadır⁵⁵⁰.

Mustafa Timisi, partinin başına geçtikten sonra partiye, “demokratik sol” bir parti hüviyeti vermeye çalışmıştır. 28 Kasım 1971'de “Türkiye Birlik Partisi” (TBP) ismini alan Birlik Partisi⁵⁵¹ 1973 seçimleri öncesinde TİP'nin kapatılmış olduğu göz önünde bulundurulacak olursa siyasi yelpazenin en solunda gözükmektedir. Yönetim kadrosunun yoksul Anadolu halkının bağrından çıkan halka yabancılaşmamış emekçi insanlardan meydana geldiğini söyleyen Mustafa Timisi partisinin gerçek Atatürkçü laik bir toplum düzeni kurmayı hedeflediğini ifade etmektedir. Partinin gelişmesini istemeyen hakim grupların asılsız suçlamalarda bulunduğunu söyleyen Timisi ezilen ve sömürülen işçi, köylü, dar gelirli yurttaşların yegane ümit kaynağı ve destekleyecekleri devrimci bir siyasi örgüt olacaklarını vurgulamaktadır⁵⁵².

1973 seçimlerinden kısa bir süre önce Türk- İş kongresinde yaptığı bir konuşma ile partisinin görüşlerini netleştiren Timisi “*Ülkemiz geri bırakılmış bir ülkedir. Çağımızda bütün dünya geri bırakılmış toplumlarının genel özelliği gelişen ve yayılan kapitalizm ile bu sistemin getirmiş olduğu korkunç sömürü eşitsizlikleridir. Emperyalizmin kontrolünde ve güdümünde gelişen çarpık kapitalizm bu ülkelerde toplumsal yapıyı da kökünden değiştirerek bir yanda*

⁵⁵⁰ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 336.

⁵⁵¹ Feroz AHMAD: a.g.e., 370.

⁵⁵² Mustafa TiMiSi: “T.B.P.’nin Yeri”, 7 Gün Haftalık Siyasi Haber ve Aktüalite Dergisi, 6 Haziran 1973, 19.

araçları üzerindeki hakimiyetleriyle siyasi iktidarı ele alan sermayedarlar sınıfını, diğer yanda ise sömürülen işçi sınıfını geliştirmiş” demektedir⁵⁵³.

Sosyalist bir partinin seçimlere katılamadığı bu dönemde sosyalist sloganlarla ortaya çıkan TBP, 1973 seçimlerinde listelerinde eski TİP genel başkanı Mehmet Ali Aybar’la birlikte bu partinin yedi eski üyesine de yer verecektir⁵⁵⁴. Yaklaşık 50 ilde seçimlere girme hazırlığı yapan parti değişen yönetim kadrosuna ve dinamik görünümüne rağmen halkın gözünde bir mezhep partisi olma imajından sıyrılamamış seçim öncesinde kendisine fazla şans tanınmamıştır.

⁵⁵³ 7 Gün Haftalık Siyasi Haber ve Aktüalite Dergisi, 16 Haziran 1973.

⁵⁵⁴ Feroz AHMAD: a.g.e., 370.

III. BÖLÜM

PARTİ PROGRAMLARI VE SEÇİM ORTAMI

A- 1973 SEÇİMLERİNE KATILAN SİYASİ PARTİLERİN PROGRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1961 Anayasası'nda siyasi partiler ister iktidarda isterse muhalefette olsun demokratik sistemin vazgeçilmez ögesi olarak tanımlanmaktadır⁵⁵⁵. Anayasaya göre siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü temel esasına uygun olmak zorundadır. Bunlara uygun olmayan partiler temelli kapatılır⁵⁵⁶.

1973 seçimlerine katılan sekiz siyasi parti; CHP, AP, MSP, MHP, DP, CGP, TBP ve MP'nin parti programlarında, iktidara geldiklerinde gerçekleştirecekleri temel ilkeler, ekonomik ve sosyal görüşleri kamuoyuna açıklanmaktadır. Parti tüzükleri ise partilerin iç disiplinleri, üyelik şartları, merkez taşra ilişkileri, teşkilatlanma, delege seçimleri vb. konuları içermektedir. Bu yönüyle parti tüzükleri, araştırmamız kapsamı dışında kalmaktadır. Doğrudan tezimizle ilgili olması bakımından bu bölümde sadece parti programlarının çeşitli yönleriyle karşılaştırılması yapılacaktır.

⁵⁵⁵ 1961 Anayasasının 56. maddesi (30. 6. 1971-1421) Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Şerif GÖZÜBÜYÜK: Açıklamalı Türk Anayasaları, (Ankara,1993),131).

⁵⁵⁶ 1961 Anayasasının 57. maddesi (15.3.1973-1699), a.g.e.,132.

1. Ekonomi Politikaları

AP'nin ekonomi anlayışı parti programında oldukça ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bu anlayışını “*Hür iktisadî düzen ve özel teşebbüs*” şeklinde sloganlaştıran AP, liberal ekonomik sistemi savunmaktadır. Devlet faaliyet ve yatırımlarının desteği ile vatandaşların en geniş şekilde iktisadî kalkınma hedefine yönlendirilmesi yani özel teşebbüs faaliyetlerinin azamî ölçüde desteklenmesi partinin temel iktisadî anlayışını temsil etmektedir. Milli kaynakların kalkınma hedefine yönelmesi iktisadî refah ve kurtuluşun anahtarı olarak görülmektedir.

AP'ye göre kişi başına düşen millî gelir arttırılarak vatandaşların kazanma, çalışma, servet ve mülk edinme arzularına geniş imkânlar açılmalıdır. Gereken şartları hazırlayarak meşrû kâr ve kazanç hakkı sağlamak özel teşebbüs için zorlayıcı değil özendirici ve yol gösterici olmak bu politikanın esasını teşkil etmektedir. AP'nin iktisadî sistem içinde en çok önem verdiği konulardan birisi ise “refah devlet anlayışı” içerisinde sosyal adalet idealini en etkili bir şekilde gerçekleştirebilmektir.

AP, iktisadî kalkınmada devlet teşebbüsünü, özel teşebbüsün gücü yetmeyince onu tamamlayan, teknik bilgi sağlayan, sermaye ve yüksek risk gerektiren alanlarda öncü ve yol gösteren bir müessese olarak tanımlamaktadır. Vatandaşın kazancını kıskanan kötöleyen ve onu zararlı gibi gösteren menfî görüşlerin ise memleketin ekonomik geleceğini köreltecek zararlı fikir ve telkinler olduğu ileri sürülmektedir.

İhracatı teşvik konusu da AP'nin ekonomi politikasında önemli bir yere sahiptir. Üreticiden tüccara, tüccardan yabancı ithalatçıya kadar uzanan zincirle bağları takviye etmek, sermaye ve kredi imkânı sağlamak, vergi muafiyeti ve indirimi getirmek ilk ele alınacak tedbirler arasında gelmektedir. Sektörler arasında denge kurmak, fazla nüfusu ve ziraî bünyede mevcudu fazla işgücünü süratle sanayide ve diğer sektörlerde verimli hale getirmek ve

sûratlı sanayileşmeyi gerçekleştirmek ideali de AP'nin iktisadî politikası içinde önemli bir yer tutmaktadır ⁵⁵⁷.

AP'nin ekonomi politikası mevcut partiler içinde en çok DP'nin politikasıyla örtüşmektedir. Büyük ölçüde aynı ekonomik hedefleri benimseyen iki partinin aynı seçmen tabanına hitap ettiği ve DP'nin AP'nin bünyesinden kopmalar sonucu ortaya çıktığı düşünülecek olursa bu durum oldukça doğaldır. DP, özel teşebbüsü esas alan, liberal sistemi benimsemektedir. Bu partinin ekonomi parolası ise “ *hürriyet içinde daha çok yatırım, daha çok iş ve daha çok istikrar*” olmuştur. Özel teşebbüsün desteklenmesi yatırımların artması için malî ve iktisadî tedbir alınması, plânlı kalkınma, devletin ekonomik hayatta sınırlı biçimde kalması, vergi ıslahatı, sermaye piyasasının kurulması, ihracatın attırılması için çalışılması AP'de olduğu gibi DP'nin ekonomi programında da öncelikli konulardır.

Dış ticarete dengenin sağlanması, daha fazla yabancı sermayenin getirilmesi hususu da DP programında ehemmiyet arz etmektedir. Programda halka açık ve diğer sermaye şirketlerinin kurulmasını ve yayılmasını kolaylaştırmak, memlekette şirketleşme sisteminin hızla gelişmesi için her türlü tedbiri geliştirmek gibi hususlar üzerinde durulurken yabancı sermayenin ülkeye girişin planlı kalkınmayı destekleyici mahiyette faydalı olacağı fikri de yer almaktadır.

DP programında sanayileşme meselesine de geniş yer ayrılmıştır. Programda sanayiinin ihracata dönük rekabete ve yeniliklere hazır bir güçle kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Buna göre, sanayileşme “*memleketin kapalı ekonomi sisteminden kurtulması prensibine dayanacaktır*”. Yine programda sanayi bölgelerinin tespit edilip memleket sathına dengeli yayılması ve yatırım bankalarının açılması hedeflenirken malların

⁵⁵⁷ Adalet Partisi Programı, (Ankara, 1969), 7-23.

pazarlanmasında devletinde ortak olduğu ancak özel teşebbüs statüsünde yeni bir teşkilatlanmaya ihtiyaç bulunduğu dikkat çekilmiştir.

DP kalkınmayı sağlamak ve yatırım imkânlarını genişletebilmek için dış borca başvurulmasını da zarurî görmektedir. Geliştirilecek ve kurulacak tesislerde ihracatı arttırıcı ve ithalatı azaltıcı mahiyette olanlara öncelik tanınması, araştırma enstitüleri, prodüktivite merkezleri ve benzer kuruluşların tesis edilip geliştirilmesi de DP'nin iktisadî hedefleri arasındadır ⁵⁵⁸.

Siyasi partiler yelpazesinin en sağındaki MSP'nin ekonomi görüşünde de “*adil düzen*” sloganının izlerini görmek mümkündür. MSP, maddî kalkınma bakımından hedefini, “*milleti medeniyet yarışında en üst seviyeye çıkarmak*” olarak tespit etmiştir. Maddî kalkınmayı sağlamak için öncelikle anayasanın öngördüğü gibi herkesin insan onuruna yakışır bir yaşam seviyesine kavuşturulmasını hedefleyen MSP, meşrû kazanç ve faaliyetleri de teşvik edecektir. “*Mülkiyet hakkına hürmetkâr olmak temel prensibimizdir*” diyen MSP'nin görüşü bu anlamda AP ve DP'den farklı değildir. Bu görüşü ile AP ve DP tabanındaki seçmen kitlesinden de oy alması muhtemel gözükten MSP, gizli ve açık her türlü israfın karşısında olduğunu da önemle vurgulamaktadır.

Gizli işsizliği önleyerek mevcut işgücü potansiyelini harekete geçirmeyi hedefleyen partinin en temel gayelerinden birisi, yaygın yurt kalkınmasını sağlamak için çalışmayı kutsal vazife haline getirmektir. Haksız kazancın yolunu kapatmak, her türlü istismar ve tefeciliği engellemek, basit, âdil bireye uygun vergi sistemi getirmek MSP'nin “*âdil düzen*” anlayışı içerisinde yer almaktadır. Özellikle vatandaşın birikmiş paralarının değerlendirilmesinde adil esasların uygulanmasına çalışılacaktır. MSP'nin lideri Erbakan da hemen her konuşmasında faize karşı olduklarını belirtmektedir.

⁵⁵⁸ Demokratik Parti Tüzük ve Programı, (Ankara,1971), 102-119.

Maliye Bakanlığı teşkilâtını yeniden yapılandırmayı hedefleyen MSP'nin, fert başına düşen gelir dağılımını arttırarak âdil bir gelir paylaşımı sağlamak öncelikli hedeflerindendir. Bu görüşü ile CHP'ye yaklaşan MSP'nin iktisat politikası içerisinde sanayii ve sanayileşme önemli bir yer tutmaktadır. MSP, Türkiye'nin en kuvvetli sanayii memleketi haline gelmesini hedeflemektedir. Erbakan'ın da “*ağır sanayii hamlesi*” olarak dile getirdiği ağır sanayiinin kurulmasına büyük önem verilmektedir. Programa göre atom sanayii, elektronik ve bilgisayar sanayii kurulmalı ve tabii kaynaklar bakımından yurtiçinde yerli sanayii üretim alanları oluşturulmalıdır.

Sanayileşmeyi engelleyecek bütün idarî ve iktisadî mevzuatı ortadan kaldırmayı hedefleyen MSP, yurdun her bölgesinde organize sanayii bölgeleri ve küçük sanayi siteleri kurulmasına da önem vermektedir. Teknolojik kalkınma ve gelişme MSP'nin programında önemli bir yer tutmaktadır. “*Taklitçi ve oyalayıcı montaj sanayi*” değil keşif kabiliyetleri olan hakiki sanayiinin kurulmasını zarurî gören MSP'nin programında sanayileşme konusuna büyük önem verildiği göze çarpmaktadır ⁵⁵⁹.

MHP'nin ekonomi politikasında ise “*iktisadî demokrasi*” görüşü ön plana çıkmaktadır. Bir ülkede gerçek demokrasiden bahsedebilmek için siyasi demokrasiyi tamamlayan iktisadi demokrasinin de kurulmuş olması gerektiğini savunan MHP, klasik kapitalist ve liberal düzenin karşısında olduğunu açıklamaktadır. MHP'nin ekonomi anlayışı içerisinde devletin rolü çok önemlidir. Millî ekonomiyi bütünüyle millî amaç ve istikâmetlere yöneltmek devletin yetki ve sorumluluğundadır. Ancak koyu bir devletçiliğe karşı çıkan MHP, zamanla özel sektörün ağırlık kazandığı devletin denetiminde bir karma ekonominin savunucusudur.

Mülkiyet kavramına karşı çıkmayan MHP, demokrasi inancı içinde mülkiyeti hürriyetin garantisi olarak görmektedir. Ancak MHP “*sınıf mülkiyeti*”

⁵⁵⁹ MSP Parti Programı, (Ankara,1972), 14 -17.

yerine “*millet mülkiyetini*” savunur. Millet ancak mülkiyete sahip olduğu zaman iktisadî iktidarın sahibi olur ve iktisadî kararların alınmasına katılabilir. MHP Türk milletinin bütün fertlerini işçi, köylü, memur, işveren demeden fabrikaların, makinelerin yani üretim araçlarının sahibi yapmayı hedeflemektedir. Mülkiyet hakkının düzenlenmesi devlet eliyle yapılacaktır ve veraset hakkıyla bozulan fırsat eşitliğini yeniden sağlamak devletin görevidir.

Millî yarara uygun bulduğu hallerde devlet doğal kaynaklardan lüzumlu bulduklarının aranması ve işletilmesini özel şahıslara bırakabilir. MHP'nin iktisadî görüşü içerisinde sanayileşme önemli bir yer tutmaktadır. Diğer partilerde görüldüğü üzere MHP de kalkınmanın temelini sanayileşme olarak görmektedir. MSP'nin gündemindeki ağır sanayi politikası MHP programında da önemli bir yer tutmaktadır. MHP'nin sanayileşme görüşünden maden, petrol, motor, döküm, demir-çelik gibi ana üniteleri içine alan sahalarda meydana gelecek ağır sanayi anlaşılmaktadır. İmalât ve gıda sanayii özel sektöre terk edilerek devlet desteği sağlanması hedeflenmektedir.

Sanayileşme politikasını merkezden çevreye değil çevreden merkeze şeklinde belirleyen MHP, fabrikaları tüm yurt sathına yaymayı hedeflemiştir. MSP gibi MHP de montaj sanayiine karşı çıkmış sanayileşme hedefi ise ihracata yönelmiş imalat ve özellikle yatırım malları endüstrisi kurmaktır ⁵⁶⁰.

MP ise sosyal devlet anlayışı içerisinde millî geliri arttırmaya yönelik hareketlerinde özel teşebbüs ve mülkiyete, meşrû rekabete iç ve dış pazarlarda serbestçe ayarlanan ve iş bölümüne dayanan serbest mübadele ekonomisine taraftardır. Özel teşebbüsü önleyici her türlü tedbiri de reddetmektedir. Her türlü lüks ve israfa karşı çıkan MP'nin programında denk bütçe tanzim edilmesi konusu da önemli yer tutmaktadır. Adil bir vergi sistemi hazırlamak ve vergi kaçakçılığını önlemek konularına da dikkat çekilmiştir. Dış borçlanmanın ancak milletin istihsal gücünü yükseltmek ve

⁵⁶⁰ Kudretli, Müreffeh ve Büyük Türkiye için MHP Programı, (Ankara, 1973), 29-32.

millî savunma zaruretiyle yapılması gerektiğini savunan MP, programında memlekette enflasyon doğuracak her türlü faaliyetten kaçınmak gerektiğini vurgulamıştır.

Sanayileşme konusuna da büyük önem veren MP, sanayiinin bir yandan millî ekonomi, diğer taraftan dünya ekonomik şartları çerçevesinde yeniden düzenlenmesini de zarûri görmektedir. Dış ticaret açığının kapatılması için ihracata önem verilmesini öneren MP programına göre; dış ticareti zedeleyici sistem ve usullerden kaçınılmalıdır ⁵⁶¹.

CGP'nin iktisadî görüşü de karma ekonomik sisteme dayanmaktadır. Türkiye'nin dengeli bir karma ekonomi ile kalkınacağı inancını taşıyan CGP, karma ekonomik sistemini bir geçiş aşaması olarak değil Türkiye'nin gerçeklerine uygun devamlı bir sistem olarak görmektedir. “*Sosyal devlet*”ten yana olmakla beraber “*sosyalist devlet*”e tamamen karşı çıkan parti bu düşüncüyü bir macera olarak nitelendirmektedir. Parti programına göre, memleketin hızla kalkınması için devlet ile özel sektör karma ekonomi sistemi içinde uyumlu olarak çalışmalı ve makûl bir denge kurulmalıdır. Stratejik nitelikteki madenler, tekel durumundaki madenler, petrol çıkarma, arama tasfiye faaliyetleri, kimya sanayii devletin kamu iktisadî teşebbüslerin elinde bulunması zorunludur. Büyük enerji, bayındırlık, temel harp sanayii, ulaştırma, ulaşım vb. işletmelerin güvenlik nedeniyle devletin elinde bulunması zorunlu gereklidir.

CGP'ye göre özel teşebbüslerin millî iktisadın geleneklerine sosyal amaçlara ve kamu yararına uygun yürümesini sağlayıcı tedbirler almak devletin görevidir. Özel kesimde gerçek manâda anonim şirketler ve gönüllü kooperatifçilik teşvik edilecektir ⁵⁶².

⁵⁶¹ Millet Partisi Programı, (Ankara,1967), 25-34.

⁵⁶² Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı, (Ankara,1971), 24-30.

Türkiye’de hızla sanayileşmenin zarûri olduğunu savunan CGP, ihracatı arttırıcı ve ithalat malarının yerine yerli malları ikâme edici sanayii kollarının gelişmesine önem vermektedir. Kamu ve özel kesimdeki sanayii teşebbüsleri, yabancı rekabete karşı makûl sürelerle koruyacaktır.

Ekonomi görüşü içinde özel teşebbüse büyük önem verdiğini gördüğümüz CGP, özel sektör ve kamu sektörü arasında bir denge kurmayı hedeflemektedir. Özellikle ülke güvenliğini ilgilendiren sektörlerde devletin kontrol ve müdahalesini isteyen CGP, bu konuda oldukça hassas davranmaktadır ⁵⁶³.

Siyasi partiler yelpazesinde solda yer alan CHP’nin iktisadî görüşü de CGP ile benzerlik göstermektedir. Devletçiliği memleketi iktisadî açıdan süratle kaldırmak ihtiyacına ve milletin yaşama şartlarının sosyal adalet ve sosyal emniyet içinde yükseltilmesi lüzumuna dayanan içtimaî ve iktisadî bir prensip olarak gören CHP, bazı teşekküllerin münhasıran devletin elinde bulunması gerektiğini savunmaktadır. Bunlar; ana harp sanayii, ağır sanayii, büyük enerji santralleri, bayındırlık işleri, stratejik maden işletmeleri, kamu hizmetleriyle ilgili ulaştırma ve haberleşme işleri ve petrol işleridir. Bunun dışında kalan sahalar özel teşebbüse bırakılmaktadır. Bunların kurulması, devlet tarafından teşvik edilmeli, korunmalı ve yardım yapılmalıdır.

Özel teşebbüslerle devlet teşebbüslerinin eşit şartlar içinde çalışmalarını kanun, tüzük ve kararlar sağlayacaktır. Devlet işletmelerinde kazanç düşüncesinden çok halkın yaşama şartlarında ve memleket ekonomisinde rahatlık yaratma amacı güdülmektedir.

CHP programına göre; memleket menfaatlerinin gerektirdiği iktisadî işlerde yabancı sermayeden faydalanmak uygun görülmektedir. Sanayileşme ve yer altı servetlerinin değerlendirilmesine dış piyasa ile rekabet edebilecek

⁵⁶³ CGP..., 52-54.

şekilde üretime büyük önem verilmektedir. Programda halkın büyük bir çoğunluğunun köylü olduğu ve tarımın ekonomiye temel teşkil ettiği göz önünde bulundurularak, çiftçinin emeğini yurdun doğal zenginliklerini değerlendiren ve temel ihtiyaç maddelerinin üretimine yarayan sanayii ön planda tutulmaktadır⁵⁶⁴.

Siyasi yelpazenin en solunda gözüken TBP ise anlayışlı ve demokratik bir denetim yolu ile rasyonel bir üretim ekonomisi kurmak ve bireylerin iktisadî güvenliğini tam olarak sağlamak amacını gütmektedir. İnsanların özgürce gelişebilmeleri için her ne şekilde olursa olsun sermaye tahakkümünün ortadan kalkmasını bunun yerine birey ve toplumsal çıkarlar arasında demokratik bir denge kuran “plânlı ekonomi” sisteminin getirilmesini amaçlamaktadır. Bu sebeple TBP; mülkiyetin en adil biçimde dağılımını ve en etkin ekonomi sistemini sağlayabilmek için esaslı üretim unsurları üzerinde toplumun tam kontrolü gerektiği tezini savunmaktadır. Böylece bütün herkesin kişiliklerini değiştirebilmek için tam bir fırsat eşitliği sağlanacak ve bireyin geliri emeği ile doğru orantılı olacaktır. Plânlı ekonomi sisteminde girişimcilere verilecek kanunî biçim teşebbüsün niteliğine göre değişmelidir.

TBP programında toplumcu düzenin ancak demokrasi temeli üzerine kurulabileceği vurgulanmaktadır. Komünizme ve faşizme karşı olduğunu belirten TBP, gerçek demokrasinin zaman zaman sandıktan çıkan kimselere verilen vekâletle değil, köyden parlamentoya, işyerlerinden plânlama kuruluna uzanan kademelerde emekçi halkın da söz sahibi olmasıyla kurulabileceğine inanmaktadır. Medenî ve iktisadî eşitliğin ancak çalışanların üretim araçlarında pay sahibi olmalarıyla gerçekleşebileceğini savunan TBP bu anlamda kendisini “devrimci” bir parti olarak tanımlamaktadır.

⁵⁶⁴ CHP Parti Programı, -Onuncu Kurultayca Onanmış ve XIV. Kurultayca Değiştirilmiştir- (Ankara,1970), 5,9 -11.

Kamu hizmetlerinin hiçbir zaman özel teşebbüse bırakılmaması gerekliliği de programda önemle vurgulanmaktadır. TBP de tıpkı MHP gibi ekonomik demokrasiyi siyasal demokrasinin vazgeçilmez bütünleyicisi olarak görmektedir. Ancak TBP, ekonomik demokrasî anlayışı içinde fabrikalarda çalışan işçilere yönetime katılma hakkı verilmesini öngörmektedir. İşçi, ücretli ve memurlar için ekonomik demokrasi organları sendikalar birliği, iş kolu sendikaları, işyeri sendika temsilciliğidir. İşverenlerle esnafların ekonomik organları ve isterlerse kurabilecekleri dernek ve birliklerdir. TBP, tüketicinin sesini duyurabilmesini önemli görmekte ve bu amaçla bir Tüketiciler Danıştayının kurulmasını istemektedir⁵⁶⁵.

2. Millî Eğitim Politikaları

AP'nin eğitim politikası öncelikli olarak ilmî zihniyeti benimsemiş, hür düşünceli, şahsiyet sahibi, meslekî alanda kaliteli hizmet verebilecek vatandaşlar yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda gençliğin eğitimi için her türlü imkânın sağlanması, eşit eğitim imkânı için burs ve kredi sisteminin batı standartların yükseltilmesi, enstitü, labaratuvar, kütüphane vb. imkânların sağlanmasına çalışılacaktır. Halk eğitimi çalışmalarının milliyetçi bir ruh ve anlayışla köy kalkınmasını gerçekleştirci doğrultuda yürütülmesini öngören AP programına göre eğitim sisteminin düzenlenmesi için batı alemi ile her türlü kültür, sanat ve teknik konularda münasebetler arttırılmalıdır. Sosyal adalet ilkesi içinde her köye bir okul yaptırmak ve öğretmenlik mesleğini cazip hale getirerek idealist öğretmenler yetiştirmek ve onların hayat standartlarını yükseltmek AP programındaki öncelikli konulardır⁵⁶⁶.

AP programına göre DP'nin millî eğitim politikası daha kapsamlıdır. Eğitim hedefini Türk milliyetçiliğinden ilham alan, fikir hürriyetine inanan, sevinç, keder ve inançta ortak olmayı millî şuur ve idealler etrafında

⁵⁶⁵ Türkiye Birlik Partisi Tüzük ve Programı, (Ankara,1972), 55, 65, 66.

⁵⁶⁶ AP ..., 25-27.

bölünmez bir bütün olarak birleşmeyi kabul ederek ahlâklı karakterli vatandaşlar yetiştirmek olarak belirlemiştir. Bu amaca ulaşmak için eğitim müesseseleri yeniden ele alınacak, eğitim sistemi taklitçi olmaktan kurtarılacak millî bünyeye uygun hâle getirilecektir. Genç nesilleri saran disiplinsizlik ve “değerler anarşisi önlenerek”, millî mefkûre şuuruna sahip gençler yetiştirilecektir. İlk ve orta öğretimin yeniden düzenlenmesi, yetenekli çocuklara imkânlar tanınması ve meslek okullarının açılması öncelikli hedefler olarak göze çarpmaktadır.

Din öğretimi konusu üzerinde de önemle durulan DP programına göre; dinî eğitim, millî kalkınma için ehemmiyetli ve nitelikli din adamı ve görevlisi yetiştirmek üzere yeni müesseselerin kurulması ve mevcutların geliştirilmesi gereklidir. DP, bu görüşüyle MSP'nin eğitim politikasıyla benzerlik göstermektedir.

Yüksek öğrenim sistemi üzerinde değişiklik yapmak gençlerin ihtiyaç ve yeteneklerine göre yetiştirilmesini, üniversitelerin araştırma faaliyetlerinde hür olmasını sağlamak DP'nin hedefleri arasındadır. Ancak anarşi ve mesuliyetsizlik doğrultusundaki gelişmeler ise memleket ve ilmin karşısında telâkki edilmektedir ⁵⁶⁷.

MHP ise geri kalmışlıktan kurtulmak ve geçmişe lâyık bir gelecek yaratmak, sosyal ve ekonomik hedeflere varabilmek için ilim, irfan, ahlâk, nizam şuurunu benimsemiş kadroların yetişmesini önemli görmektedir. Eğitimin amacı ise üretici olabilecek nitelikte aydın düşünceli, fedakârlık ve feragat düşüncesine sahip ülkücü nesiller yetiştirmektir. Parasız burs ve eğitim imkanı, kabiliyete göre eğitim için maddî ve manevî imkânlar hazırlamak, eğitim kadrosunun hayat standartlarını iyileştirmek öncelikli hedefler arasındadır.

⁵⁶⁷ DP..., 135-137.

MHP, ayrıca üniversiteler üstü bilim araştırma merkezlerinin açılması, Türk akademisinin kurulmasını zorunlu olarak görmektedir. Yurtdışına gönderilecek öğrencilerin millî şuur ve kültür yönünden yeterli olmasına dikkat edilmesi gerektiği de MHP programında önemle vurgulanmaktadır. Diğer parti programlarından farklı olarak MHP “beyin göçü” meselesine dikkat çekmiş bunun önlenmesi için tedbirler alınmasını vurgulamıştır. DP programında görüldüğü gibi MHP de din eğitimi meselesine önem vermiştir. Nitelikli din adamı yetiştirilmesi ve din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinin ilkokuldan lise ve öğretmen okulları son sınıfına kadar nitelikli öğretmenler tarafından verilmesini sağlamak eğitim politikasının içinde yer almaktadır.

İmam Hatip ve İlahiyat lisesi mezunlarının yüksek öğretime devamının sağlanması ve Yüksek İslâm Enstitüsü’nün akademi haline gelmesi, İlahiyat Fakültelerinin öğretim ve kadro imkânlarını geliştirerek İlahiyat Fakültelerinin açılmasını sağlamak MHP’nin millî eğitim politikası içinde yer almaktadır⁵⁶⁸.

MSP’nin eğitim politikası ise en geniş manâsıyla eğitimde seferberlik anlayışını içermektedir. Fertlerin manevî varlıklarını geliştirmek için edep, ahlâk, fazilet, manevî değerlere bağlı olarak yetişmesini sağlamak MSP’nin eğitim amacıdır. MSP’nin eğitim programına göre, eğitim, resmî ve özel bütün kurumlara imkânlar ölçüsünde görev olarak tüm yurda yayılacaktır. Gençlerin zaman ve enerjisi zararlı yollara sürüklenmekten kurtarılarak faydalı bir şekilde yetişmeleri için tüm tedbirler alınacaktır. Öğretmenlerin şartlarının iyileştirilmesi meselesi diğer parti programlarında olduğu gibi MSP programında da önemli yer tutmaktadır. Programda din görevlilerinin maddî ve manevî şartlarının iyileştirilmesi ve sosyal mevkilerinin yeniden tayin olunması, din eğitiminin yurt sathına yayılabilmesi için yeterli imkânların sağlanması üzerinde de önemle durulmaktadır⁵⁶⁹.

⁵⁶⁸ MHP..., 14-19.

⁵⁶⁹ MSP...,15-18.

MP programında da eğitim bütün faaliyetlerin temeli olarak görülmektedir. Eğitimin planlı bir şekilde uygulanması, örf, kültür ve geleneklerin batının tekniği ile birleştirilmesi düşüncesi, MP'nin eğitim anlayışını ortaya koymaktadır. Gençliğe millî iman ve ülkü aşılacak bir gayenin takip edilmesi, teknik bilgi ile birlikte gençliğe millî ve ahlakî bir terbiye verecek bir nizâmın takip edilmesi MP'nin hedefidir. Bu noktada MP'nin eğitim görüşü, MHP, MSP ve DP ile büyük ölçüde örtüşmektedir.

Her alanda üstün nitelikli ilim adamı ve lider yetiştirmek, kabiliyetli gençlere fırsat eşitliği çerçevesinde eğitim imkânı tanımak, akademiler, araştırma enstitüleri kurmak, eğitimde yeni metotlar takip etmek teknik, sanat, çırak okullarını çoğaltmak, artan nüfusa ve ihtiyaca göre öğretmen yetiştirmek, meslek okullarına önem vermek MP'nin başlıca hedefleridir. Bunların yanı sıra MP eğitimde yabancı dil öğreniminin önemine dikkat çekerek dil eğitimi yapan okulların artırılmasını hedeflemiştir.

İlkokul öğretmenlerinin yetenek gösterenlerine eğitim derecelerinin üstüne çıkma fırsatı tanınması, köylerde şehirlerde, okuma-yazma kursları, akşam okulları, teknik öğrenim kursları açılması ve Türk Kadınının aile ve toplum içindeki vazifesini ve sorumluluğunu anlayacak şekilde yetiştirilmesi MP'nin eğitim anlayışı içinde önemli yer tutmaktadır⁵⁷⁰.

CHP eğitimin esasını vatan ve millet sevgisi, devrimlere bağlılık ve demokrasi terbiyesi olarak görmektedir. İlköğretim imkânını sağlamak devletin görevidir. Orta öğretimi yaygınlaştırmak, liseleri güçlendirmek, meslek okullarının açılmasını sağlamak öncelikli hedefler arasındadır. Bununla birlikte CHP de üniversitelerin muhtariyetini savunmaktadır⁵⁷¹.

CGP'nin eğitim politikasında izleyeceği temel amaç Türk Milletinin bütün fertlerini kaderde, kıvançta, tasada ortak bölünmez bir bütün halinde,

⁵⁷⁰ MP ..., 12-15.

⁵⁷¹ CHP..., 13,14.

millî şuur ve ülküler etrafında toplamak olarak belirtilmiştir. CGP bütün vatandaşların öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasında başlıca sorumluluğu devlete ait görmektedir. Eğitimde fırsat eşitliğini savunmakla birlikte özel eğitim kurumlarının devlet denetim ve gözetimi altında bulunmak şartıyla kurulmasından yanadır. İlköğretimin zorunlu olması, dağınık yerleşim bölgelerinde yatılı bölge okulları kurmak, halk eğitimi, gece dershaneleri, gezici ve kurslar sağlamak, kız teknik okulları ve sanat enstitüleri teşvik etmek eğitim gayeleri arasındadır. Bunun yanı sıra yükseköğrenim meselesine büyük önem verilerek özellikle teknik okullar ve mühendis yetiştiren okulların açılmasının önemi üzerinde durulmuştur.

Programda yabancı dil öğreniminin geliştirilmesi, yurtdışına öğrenci gönderilmesi hedeflenirken eski eserlerin bu günkü alfabeye çevrilmesi, iyi ve ucuz kitap imkânı sağlamak gibi konular da ehemmiyet arz etmiştir. İmam Hatip okullarının ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nün amaçlarına uygun olarak geliştirilmesi öngörülmektedir. MP programında görüldüğü gibi CGP de aile ve kadının eğitime büyük önem vermiştir. Türk kadınının aile ve toplum içindeki sorumluluklarını yerine getirecek bir ruhla yetiştirilmesi ve binlerce yıllık Türk geleneklerine göre layık olduğu saygıyı görmesini millî bir zarûret olarak gören parti bunu sağlayacak şartları oluşturmayı da bir görev olarak görmektedir ⁵⁷².

TBP programı incelendiğinde ise eğitim konusuna ayrı bir başlığın ayrıldığı görülmektedir. Partinin eğitimle ilgili görüşlerine gençlik ile ilgili görüşleri içerisinde yer verilmektedir. Gençlerin işbirliği ve fedakârlıkları olmadan sağlam ve demokratik bir toplum düşünölemeyeceğini ifade eden TBP, tüm öğretim kurumlarında demokratik öğrenci derneği bulunmasını bunların ilk, orta ve yüksek öğrenim için birer federasyonda, federasyonların da bir öğrenci konfederasyonunda birleşmesini savunmaktadır. Öğretim parasız olmakla birlikte çalışanlar için imkân sağlanmalı ve ders saatleri ona

⁵⁷² CGP..., 79-81.

göre ayarlanmalıdır. TBP diğer parti programlarından farklı olarak öğretim kurumları yönetimine öğrencilerin de katılması gerektiğini savunmaktadır⁵⁷³.

3. Sağlık Politikaları

AP'nin anlayışına göre halkın sağlığını korumak devletin görevidir. Bu amaçla koruyucu hekimliğe öncelik tanınması, sağlık kurumlarının her yönden çağın gerektirdiği standartlara ulaştırılması, sağlık hizmetlerinin âdil ölçülerde gerçekleştirilmesi, hekimlerinin ücret ve çalışma standartlarının iyileştirilmesi öncelikli hedefler arasındadır. AP, dar gelirli, yoksul vatandaşların her türlü tedavi giderlerinin sosyal fonlardan karşılanması konusunda da hassasiyetle durmuş, sosyal hastalıklarla mücadele etmeyi bir kamu hizmeti olarak telâkkî etmiştir. Hekimlerin dengeli bir şekilde yurt sathına yayılmasını sağlamak, çalışma alanları ve bölgelere göre hekimlerin ücretlerini düzenlemek AP'nin sağlık politikasının hedefleri arasındadır⁵⁷⁴.

DP ise ilmî metotlarla yapılmış inceleme ve araştırmalara dayanan yurt gerçeklerine uygun olan sağlık politikaları tatbik etmeyi amaç edinmiştir. DP'nin programında sağlık konusu üzerinde önemle durulduğu görülmektedir. Sağlık hizmetleri yönünden dengesizlikleri gidermek, halkın ayağına sağlık hizmetleri götürmek, AP programında da görüldüğü gibi sağlık personelinin yurt sathına dağılışındaki dengesizlikleri gidermek, Türk hekimlerinin dış ülkelere gitmesini engelleyici meslekî, sosyal ve hukukî tedbirler almak öncelikli hedeflerdendir.

Özel sektörün teşebbüslerinin teşvik edilmesi, yerli ilaç ve sıhî malzeme sanayiinin gelişmesi için teşvik tedbirleri almak, trafik kazaları için sağlık teşkilâtı kurmak gibi konulara sağlık politikaları içinde değinilmektedir. Bunun yanı sıra ana-çocuk sağlığı konusu üzerinde de durulmuş, çevre

⁵⁷³ TBP... ,63,64.

⁵⁷⁴ AP..., 30.

sağlığı, hava kirliliği gibi meselelerin çözümü için öneriler getirilmiştir. İhtiyaca yeter sayıda çocuk yuvası, anaokulları, huzurevleri açmak hedeflenmiştir.

Yine programa göre bütün yurdu kapsayacak şekilde kademeli sağlık sigortası için çalışmalar yapılacak, hastaya doktorunu ve sağlık kurumunu seçme hakkı tanıyan sistem kurulacaktır⁵⁷⁵. Oldukça kapsamlı öneriler getiren ve Batı standardında âdeta bir sağlık reformu yapmaya çalışan DP'nin programı son derece elzem değişiklikler içermekle birlikte 70'li yıllarda ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum göz önünde bulundurulduğunda söz konusu bu vaatlerin uygulanabilirliği oldukça müphem gözükmektedir.

MHP'nin sağlık politikası ise vatandaşı doğum öncesinden başlayarak ihtiyarlık çağı sonuna kadar toplumun himaye ve teminatı altında bulundurmayı zarurî görmektedir. Parasız sağlık hizmeti temin etmek devletin görevi olarak görülmektedir. Yeni yerleşme düzenine geçinceye dek seyyar ekipler sağlık hizmetlerini karşılayacaklardır. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek, sosyal yardım işlerini düzenleyici bir Sosyal İşler Bakanlığı kurmak, Emekli sandığı, SSK, Bağkur vb. teşekkülleri bütün hak ve vecibeleriyle Sosyal İşler Bakanlığı'na bağlamak MHP'nin hedefleri içindedir⁵⁷⁶.

MSP'nin sağlık politikası da diğer partilerle benzerlik göstermektedir. Halkın ve köylünün eğitilmesinde koruyucu bilgiler verilmesi, ucuz ilaç temini için gerekli tedbirlerin alınması, az gelişmiş bölgelere kurulacak hastanelere teşvik edici imkânlar sağlanması, çevre temizliği, gıda maddeleri ve içme suyunun kontrolü gibi konular öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Diğer parti programlarından farklı olarak MSP nüfus plânlaması fikrine karşı çıkmış, tam aksine nüfus artışının teşvik edilmesi gerektiğini öne sürmüştür⁵⁷⁷.

⁵⁷⁵ DP..., 146-152.

⁵⁷⁶ MHP ..., 52.

⁵⁷⁷ MSP...,16-17.

MP'de bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek ve yurt sathındaki sağlık kurumlarının şartlarını iyileştirmeyi, yoksul, kimsesiz çocuklara sahip çıkmayı öncelikli hedefleri arasında göstermiş, memleketteki kumar, sefalet vb. arazlarla mücadeleyi kendisine görev edinmiştir⁵⁷⁸.

CHP'de vatandaşın sağlığının korunmasını devletin görevi olarak telâkkî etmektedir. Koruyucu hekimlik tesislerinin devlet tarafından en kısa zamanda şehir ve köylerde tamamlanmasını sağlamak, hastalanan vatandaşları tedavi etmek için hastalık sigortaları usulünden faydalanmak bu sigortaları zamanla bütün vatandaşlara sağlamak sağlık politikasının ana hedefini teşkil etmektedir⁵⁷⁹.

CGP, herkesin beden ve ruh sağlığı için de yaşayabilmesini ve tıbbî bakımdan faydalanabilmesini devletin başta gelen hizmeti olarak görmektedir. Koruyucu hekimlik, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, hastanelerin şartlarının iyileştirilmesi, ana çocuk sağlığı, sağlık sigortası, yoksulların korunması, yerli ilaç sanayiinin himâye edilmesi gibi konuları sağlık politikasının hedefleri olarak göstermiştir⁵⁸⁰.

TBP'nin parti programında sağlık ile ilgili ayrı bir bölüm yer almamaktadır. Sağlıkla ilgili görüşleri sosyal güvenlik başlığı altında toplanmıştır. TBP, yurt çapında bir sağlık örgütü kurulmasını gerekli görmüş, hastalıkları önleme, parasız bakım ve tedavi sağlama, bulaşıcı, yaygın hastalıklara karşı özel tedbirler almayı bu kurumun gerçekleştirmesini hedeflemiştir. Yaşlılarla kronik hastaların ve özürhümlerinin kendi yaşamlarını devam ettirebilmesini sağlayacak bir aylık bağlanmasını ve millî gelir arttıkça bu gelirin artırılmasını talep etmektedir⁵⁸¹.

⁵⁷⁸ MP...,36.

⁵⁷⁹ CHP..., 13.

⁵⁸⁰ CGP..., 74-75.

⁵⁸¹ TBP..., 71-72.

d.Tarım Politikaları

AP programında iktisadî kalkınma açısından ziraî kalkınma meselesine büyük önem verilmiştir. Tarım sektöründe çok fazla nüfusun bulunması ve ülkenin temel geçim kaynaklarının başında tarımın gelmesi AP'yi kapsamlı bir tarım politikası oluşturmaya sevk etmiştir. AP'nin seçmen tabanının büyük bir kısmını tarım kesiminin oluşturduğu ve Demokrat Parti'nin kapatılmasından sonra bu kitlenin oylarının ağırlıklı olarak AP'de temsil edildiği göz önünde bulundurulduğunda tarım konusunun AP için özel bir önem taşıdığı görülmektedir.

Tarım sektöründeki nüfus başına düşen geliri arttırmak ve toprakların verimini arttırmak AP'nin ziraî kalkınmasının temel hedefini teşkil etmektedir. Memleketi ziraî bölgelere ayırarak her bölge için ilme ve gerçeklere uygun özel tarım programları tatbik etmeyi öngören AP programın da kapsamlı bir tarım reformu yapılması zaruri görülmektedir. Tarım reformu içerisinde topraksız köylünün topraklandırılması meselesi büyük ehemmiyet arz etmektedir. Programda devlet elinde bulunup verimli olarak kullanılamayan toprakların ve düşük üretim ile işlenen topraklardan muayyen ölçülerin üstünde bulunanların bunları verimli şekilde işleyecek çiftçilere belli miktarlarda ve şartlarla dağıtılması hedeflenmektedir. Toprak ıslahı, ormanların verimini düşürmeden halk ve orman ilişkilerinin düzenlenmesi, AP'nin tarım politikası içinde göze çarpan ana hedeflerdir⁵⁸².

Geniş mânâda bir tarım reformu yapılması DP programında da zorunlu görülmektedir. Devlete ait araziden devlet hizmetleri için lüzumlu bulunan miktar ayrılarak geri kalanın topraksız ve az topraklı çiftçiye dağıtılması sağlanacaktır. DP'nin programında partinin mülkiyet hakkına sadık ve insan haklarına dayanan rejimin samimi bir taraftarı ve koruyucusu olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca mülkiyetin muhafazası, devri, intikali ve

⁵⁸² AP...,19-22.

devamı şartlarını ortadan kaldırmadan toprak sahipleri ile topraksızlar arasındaki ilişkilerin anayasa sınırları içinde düzenlenmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. DP özel teşebbüsü engellemeyecek ve düzenli işletmelere dokunmayacak bir toprak reformunu hedeflemektedir. Tarım sektöründeki fazla nüfusun diğer alanlara kaydırılması ise çare olarak ileri sürülmektedir.

Tarım sigortası sistemini getirmek, tarım hizmetlerini bir bütün olarak Tarım Bakanlığında toplamak, tarım teşkilâtının merkeziyet sistemi yerine bölge esasına göre düzenlenmesini ve köy kalkınmasını sağlamak, tarım kredilerinin hacmini arttırmak DP'nin başlıca hedefleri arasındadır.

AP'nin tarım politikasıyla benzerlikler gösteren DP'nin, AP ile aynı tabandan gelmesi ve ileri gelen politikacılarının tarım kökenli olması, parti programında tarım konusuna ayrı bir önem verilmesine yol açmıştır. Programda ormancılık konusu üzerinde de hassasiyetle durulmuş, devletle halkı karşı karşıya getiren ormanların sınırlandırılmasının bir an önce tamamlanması konusu programdaki öncelikli konular arasına yer almıştır⁵⁸³.

MSP'nin tarım politikasında ise DP'de görüldüğü gibi tarım sahasındaki fazla insan gücünün diğer iş sahalarına sanayiye ve ticarete intikal ettirilmesi meselesi yer almıştır. Bunun için de yurt genelini kaplayan bir planının tatbikinin zorunlu olduğu vurgulanarak tarımda kredilendirme politikasının yeniden düzenlenmesi, yüksek faizli kredi politikası yerine ziraî işletmeyi esas alan üretim ve ödeme gücüne göre ayarlanan malî destek politikası uygulanması hedeflenmektedir. Tarım kesiminin yaşam standartlarını yükseltmek, her türlü konuda çiftçiye devlet desteği sağlamak MSP'nin tarım politikasının öncelikli hedefleridir.

MHP programında da tarım ve köy konusuna geniş yer ayrılmıştır. Köy hudutlarının makul ve âdil esaslara tespit edilerek sınır ihlâllerine son

⁵⁸³ DP..., 154-166.

verilmesi, fakir çiftçiye zamanında ve yeter miktarda kredi sağlanmasına imkân veren bir sistem geliştirilmesi, DP ve AP programlarında olduğu gibi bütün mahsulleri içine alan bir tarım sigortası kurulması MHP'nin ana hedefleri arasındadır. İlmî usullerle toprakların hangi mahsule daha uygun olduğunun tespit edilmesi, memleket şartlarına uygun bir tarım iş kanunu çıkarılması, tarım satış kooperatiflerini yeniden ele alarak günün şartlarına uygun hale getirilmesi MHP'nin tarım politikası içinde ön plâna çıkan görüşlerdir.

Diğer partilerin programlarında da görüldüğü gibi MHP de tarım işletmelerinin bir kısmının sanayiye intikal ettirilmesi görüşünü savunmaktadır. MHP programına göre; anayasanın emrine uygun şekilde arazilerde mülkiyet kullanımının toplum yararına aykırı düşmesine imkân tanınmayacaktır. Tarımda makineleşmeye önem verilecek bütün tarım araçlarının yurt içinde imal edilmesini sağlayacak özel projeler geliştirilecek, “*önce otomobil sonra traktör*” sloganı yerine önce traktör ve iş makinesi sonra otomobil sloganı ikame edilecektir⁵⁸⁴.

CHP'nin tarım politikası içindeki başlıca hedef ise hiç veya yeterli toprağı olmayanları ucuz bedel ve kredi ile topraklandırmak olarak tespit edilmiştir. Çiftçiye donatım ve üretim araçları ve müsait şartlarla kredi sağlamak, hayvancılığı geliştirmek, tarım sigortası kurmak ve ziraî asayişini sağlamak gibi konular, CHP'nin tarım politikasının ana hedefleri olarak özetlenebilir. Bunun yanı sıra kooperatifçiliğin geliştirilmesi, ekonominin bütün sahalarına yayılması ve bu müesseselerin verimli çalışmasını sağlayacak tedbirlerin devletçe alınması da CHP'nin temel hedefleri arasındadır⁵⁸⁵.

MP ise AP ve DP gibi Türkiye'de geniş kapsamlı bir ziraat reformunun yapılmasını lüzumlu görmektedir. Dağınık arazi parçalarının birleştirilmesi yoluyla verimliliğin artırılması, işletilemeyen veya tam randıman alınamayan

⁵⁸⁴ MHP..., 40-44.

⁵⁸⁵ CHP..., 10- 11.

büyük arazilerin verimliliğini sağlamak, artan büyük toprakların devletçe satın alınarak topraksız çiftçiye dağıtılması ve bunların verimli işletmeler haline gelmesi için tedbirler alınması, tarım politikasının hedefi olarak tespit edilmiştir⁵⁸⁶.

CGP programında da tarım kalkınmasının öngördüğü kooperatifçilik dahil bütün tedbirleri içine alan bir tarım reformu üzerinde durulmaktadır. Toprak reformu meselesi CGP tarafından da ele alınmıştır. CGP programında toprak reformunun yalnızca topraksız çiftçiye toprak dağıtımından ibaret olmadığı vurgulanarak tamamlayıcı tedbirleriyle birlikte gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hiç kimsenin toprağı, gerçek bedeli anayasanın öngördüğü usuller gereğince verilmeden elinden alınamaz diyen CGP programına göre toprak reformu *“toprakta özel mülkiyet”* esasına dayanmalıdır. CGP programında ormanların korunması ve köy kalkınması konularına da geniş yer verilmiştir⁵⁸⁷.

TBP programında tarımla ilgili bir bölüme rastlanmamaktadır. Programda kooperatifçiliğin önemi vurgulanmış, bu kuruluşların güçlendirilmesinin üzerinde önemle durulmuştur⁵⁸⁸.

5. Dış Politika

AP programında dış politika anlayışını *“Birleşmiş Milletler Anayasası çerçevesi içinde dünyada barış, adalet, eşitlik, hürriyet, milliyet, millî hakimiyet esaslarına uygun olarak bütün milletlerle işbirliği yapılmasını barışın korunması için gayret sarf edilmesine çalışmak”* olarak açıklamıştır. Birleşmiş Milletlerin daha etkili çalışabilmesi için bu kuruluşun desteklenmesi fikrini benimseyen AP, barışı tehdit eden gerginlikleri azaltmak için nükleer savaş tehdidinin önlenmesi, atom denemelerinin yasaklanması, nükleer

⁵⁸⁶ MP..., 20-22.

⁵⁸⁷ CGP..., 44-47.

⁵⁸⁸ TBP..., 68.

silahların azaltılması ve silahsızlanma hedefine ulaşmak dileği ile bütün iyi niyetli devletlerle işbirliği yapılmasını amaçlamaktadır.

Türkiye'nin yakın komşuları, Ortadoğu milletleri, Asya ve Afrika'da bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerin halkları ile yakın dostluk tesis etmek Avrupa Birliği, Ortak Pazar gibi Batı dünyası ile bağları kuvvetlendirmek AP'nin dış politikasındaki temel hedefleri arasındadır. Aynı zamanda NATO ve CENTO gibi hem savunma hem de iktisadî kültürel hedeflere hizmet eden anlaşmalara sadık kalmak AP'nin dış politikadaki öncelikleridir⁵⁸⁹.

DP'nin dış politika görüşü de hür ve demokratik rejime sahip milletlerle dünya demokrasisinin geliştirilmesi için en geniş ölçüde işbirliği yapılması esasına dayanmaktadır. Avrupa entegrasyon hareketinin faydalı olduğuna inanan DP, silahsızlanma dengesine taraftar olduğunu önemle vurgulamaktadır. Dış politika anlayışı içinde Kıbrıs meselesinin ehemmiyetle üzerinde duran DP, bu konuda Kıbrıs Türk Cemaati'ne tanınmış haklara zarar vermeden barışçı ve kalıcı bir çözüm yolu bulunmasını hedeflemektedir⁵⁹⁰.

MSP ise milletlerarası ilişkilerde karşılıklı eşit muamele prensibinin göz önünde bulundurulmasını ve tarihi karakter ve haysiyete uygun olarak hak ve adalet esası çerçevesinde münasebetler kurulmasını savunmaktadır. Partie göre, Türk Milletinin itibarını dış dünyada arttırmak için kültürel ve tarihî bağların bulunduğu komşularla daha yakın siyasi münasebetler oluşturulması önemli hedeflerdendir. Dış Türkler konusuna da programında yer veren MSP, milletlerarası topluluk ve çevrelerde daha aktif bir politika uygulanmasını arzu etmektedir⁵⁹¹.

⁵⁸⁹ AP..., 36-37.

⁵⁹⁰ DP..., 179.

⁵⁹¹ MSP...,11-12.

MHP programında dış ekonomik ilişkiler oluşturulurken “*millî yarar*”ın esas alınması önemle vurgulanmaktadır. Yabancı sermayeye karşı olmadıklarını belirten MHP programına göre yabancı sermaye millî ülkeleri gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılabilir. Üçüncü Dünya ülkeleriyle özellikle Orta Doğu ve Afrika ülkeleri ve Asya ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi MHP’nin yararlı bulunduğu hedefler arasındadır. Dışişleri teşkilatında köklü bir kadro değişikliği yapılmasını gerekli gören MHP, Ortak Pazar’a açıkça karşı olduklarını kesin bir dille ifade etmektedir. Ortak Pazar’a girmenin kültürel ve sosyal deformasyona yol açacağını ve millî sanayiinin gelişmesini engelleyeceğini öne süren MHP, yabancıların ülkenin istediği her yerden toprak alabileceklerini ve bu durumun Sevr Antlaşması’nın dolaylı uygulanmasına sebebiyet vereceğine dikkat çekmektedir⁵⁹².

CHP, dış politika görüşünü yurtdışı barış, dünyada barış prensibi çerçevesinde açıklamaktadır. Birleşmiş Milletler Anayasası nizamı içinde barış, adalet, eşitlik, hürriyet esaslarıyla ortak güvenliğe dayalı işbirliği anlayışına bağlı kalmak, devletlerarası hukuk prensiplerine saygı göstermek, millî şeref ve bağımsızlığı korumak CHP’nin dış politikasındaki ana hedefler olarak sıralanmıştır⁵⁹³.

MP ise dış politika anlayışını Türkiye Cumhuriyetinin istiklâli ve toprak bütünlüğünü ve milletlerarası alanda Türk Milleti’nin haklarını korumak olarak ifade etmiştir. Jeopolitik duruma uygun şahsiyetli politika gütmek, aynı coğrafi bölgede aynı inançlara sahip olduğumuz milletlerle siyasi, ekonomik ve kültürel bağları kuvvetlendirmek MP’nin dış politikasındaki amaçları arasındadır. Birleşmiş Milletler Anayasası’ndaki milletlerarası taahhütlere sadık kalarak milletlerin hukuk eşitliğine ve dayanışma birliğine taraftar olan MP, MHP’de görüldüğü gibi Dışişleri Bakanlığının imkânlarının artırılmasını ve teşkilâtlanmasını sağlamayı hedeflemektedir⁵⁹⁴.

⁵⁹² MHP..., 30-31.

⁵⁹³ CHP ..., 8.

⁵⁹⁴ MP..., 18.

CGP'nin dış politika anlayışı da millî menfaat ve millî güvenliğin korunmasını esas almaktadır. İdeolojik yakınlık ya da ayrılığın devletin dış politikasında temel etken olamayacağını savunan CGP'ye göre; millî menfaatlerin ve jeopolitik durumun gerektirdiği dinamik ve şahsiyetli bir politika güdülmesi zaruridir. CGP, dünya barışını gerçekleştirebilmek ve silahsızlanmayı sağlayabilmek için milletlerarası bir ortak emniyet sisteminin kurulmasını zorunlu görmektedir⁵⁹⁵.

TBP ise parti programında “her türlü emperyalist gelişmeye” karşı olduğunu vurgulamaktadır. İleri sanayi devletleriyle geri bıraktırılmış memleketler arasındaki yardımlaşmanın eşit koşullar içinde olmasını, siyasi hiçbir şarta bağlı olmamasını yardım gören uluslararası bilimsel iş bölümünden başka hiçbir yükümlülük getirilmemesini arzu etmektedir⁵⁹⁶.

B. SEÇİM ORTAMI VE SEÇİM KAMPANYALARI

14 Ekim 1973 Seçimleri Türkiye'nin geleceği ve demokrasi açısından büyük önem arz etmektedir. 1969 genel seçiminden sonra ortaya çıkan iç ve dış olaylar, 1971-1973 arasındaki iki yıllık sıkıyönetim uygulaması, demokratik düzenin işlerliğinin sağlanabilmesi açısından büyük bir sınav niteliği taşımaktadır.⁵⁹⁷ 1961 Anayasası'nın bir çok maddesi değiştirilmiş, askerî müdahale ile iktidardan uzaklaştırılan AP, aynı isim, lider ve kadro ile seçimlere katılmış, Cumhuriyet tarihinde ilk kez CHP, İnönü'nün katılmadığı bir seçime gitmiştir. 1969 Seçimlerinde olduğu gibi 1973

⁵⁹⁵ CGP..., 41.

⁵⁹⁶ TBP...,58.

⁵⁹⁷ Oya TOKGÖZ: “Bazı Gazetelerimizde 1973 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Seçimlerine Verilen Önem: İçerik Çözümlemesi ile Yaklaşım”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (Mart-Aralık: 1975),74.

seçimlerinde de sekiz parti seçime girmiş bu yönüyle 1950’den beri en fazla parti katılımının gerçekleştiği seçimlerden birisi olmuřtur⁵⁹⁸.

14 Ekim seçimlerinde AP Genel Başkanı Süleyman Demirel Isparta’dan, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Zonguldak’tan, CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu Kayseri’den aday gösterilmişlerdir. Diğer üç partinin liderleri ise MP Genel Başkanı Cemal Tural, MSP Genel Başkanı Süleyman Arif Emre ve DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli İstanbul’dan aday olmuşlardır. TBP Genel Başkanı Mustafa Timisi Sivas’tan, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ise Adana’dan milletvekili aday olacaktırlar⁵⁹⁹.

1969 Seçimleri öncesinde siyasi yelpazede oluşmaya başlayan parçalanma süreci 12 Mart müdahalesi sonrası kurulan olağanüstü rejim altında da sürmüştür. 1973 seçimlerinden itibaren ise bu parçalanmalar seçmen tabanında yeni bir saflaşmaya neden olmuřtur⁶⁰⁰.

1. Seçim ncesi Partilerin Durumu ve Seçim Beyannameleri

Seçim beyannameleri, siyasi partilerin iktidara geldikleri takdirde yapmayı tasarladıkları icraatları ve bunları nasıl gerçekleştirecekleri hususundaki görüşlerini içeren belgelerdir. Esas itibariyle seçim beyannameleri partilerin programlarının daha net ve somut ifadelerle vatandaşa aktarıldığı bir anlamda vaatler bütünüdür. Bu vaatler öncelikle partinin temsil ettiği seçmen kitlesini hedef almakla birlikte, seçim dönemindeki oy mücadelesi içinde genel seçmen kitlesini de etkilemeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda seçim beyannamelerinde herkese hitap eden

⁵⁹⁸ Orhan ERKANLI: “Seçim ncesi Genel Durum”, 7 Gün Haftalık Siyasi Haber ve Aktüalite Dergisi, S. 47, 1 Ağustos 1973, 17.

⁵⁹⁹ Milliyet Gazetesi, 3 Ağustos 1973.

⁶⁰⁰ şirin TEKELİ: “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, (İstanbul, 1983), C.7, 1816.

genel ve net ifadelere, vurucu söz ve sloganlara yer verilmektedir. Seçim beyannameleri demokratik sistem içinde partilerin vazgeçemeyeceği temel unsurlardır⁶⁰¹. Seçimlere katılan partilerin çeşitli sorunlar üzerindeki görüş ve tutumlarını ortaya koymak amacıyla tezimiz içerisinde bu partilerin seçim öncesinde açıkladıkları beyannamelerin ana hatlarıyla karşılaştırılmasına çalışılmıştır.

a . Adalet Partisi (AP) ve Seçim Beyannamesi

Seçim öncesinde partilerin genel durumları değerlendirildiğinde; AP kazanma olasılığı en yüksek gözükten parti konumundadır. Bununla birlikte 12 Mart'ın gölgesinde gerçekleşecek bu seçimlerde askerlerin Demirel'e karşı tavırlarının ne olacağı merak konusu olmuştur. Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilememesi ise Demirel için büyük başarı olarak değerlendirilmektedir. Demirel'in üstesinden gelmek zorunda olduğu en büyük mesele sağdaki parçalanma olarak görülmektedir. Özellikle DP'nin, AP aleyhindeki Celâl Bayar destekli propagandaları ve MSP'nin AP tabanına yönelik politikaları, AP'nin ve Demirel'in önündeki en önemli sorunlar olarak göze çarpmaktadır⁶⁰².

12 Marttan sonra kurulan Hükûmetlere "güvenoyu" veren AP, tahminlerin aksine her geçen gün daha da güçlenmiş, olumlu puan toplayarak dezavantajları lehine çevirmeyi başarmıştır. Ancak 1969 seçimlerinde aldığı oy yüzdesini arttırabilmesi ve tek başına iktidara gelebilme ihtimali mevcut tabloda oldukça zor gözükmektedir.

AP'nin seçim beyannamesi ise 11 Eylül'de genel başkan yardımcısı İsmet Sezgin tarafından kamuoyuna açıklanmıştır. "Büyük Türk Milleti" hitabıyla başlayan beyannamenin giriş kısmında 1961-1973 arasındaki

⁶⁰¹ Bülent DAVER: " Siyasal Açıdan Seçim Bildirgeleri", Milliyet Gazetesi, 3 Ekim 1973.

⁶⁰² Feroz AHMAD: Demokrasi Sürecinde Türkiye (Çev. Ahmet Fethi), (İstanbul,1994), 369.

dönemin değerlendirilmesi yapılarak AP'nin geçmiş seçimlerden beri gerçekleştirdiği icraatlardan bahsedilmiştir. Son yıllarda yaşanan ekonomik ve sosyal buhranların ve şiddet olaylarının üzerinde durulmuş bunların geniş bir izahı yapılmıştır. Beyannamede şiddet olaylarının kötü niyetli çevrelerce kasdî olarak AP'ye karşı kullanıldığı iddia edilmiştir Ülkedeki bütün huzursuzlukların faturasının AP'ye çıkarıldığı ve bu durumun AP'nin iktidardan uzaklaştırılmasına yol açtığı ifade edilerek *“siyasi iktidarların zorla değiştirilemeyeceği”* vurgulanmıştır⁶⁰³.

“Parlamento buhranlarını aşmanın tek yolu hangi tarihte yapıldığına bakmaksızın seçimlerin hemen yenilenmesidir” diyen AP beyannamesinde demokrasi ve özgürlükler konusuna geniş yer verilmiştir. Buna göre özgürlükleri güvence altına almak devletin görevidir. Ancak özgürlükleri yok etme ve kışkırtma özgürlüğü yoktur. AP, her türlü özgürlük istismarlarını aşırı cereyanları, ve anarşi doğuracak her türlü davranışı tesirsiz hale getirme taahhüdüyle milletin karşısına çıkmaktadır. Cumhuriyet, kamu düzeni, reformlar konularına da geniş yer verildiği görülen AP beyannamesinde partinin insan haklarına dayalı laik, sosyal nitelikli hukuk devleti anlayışını benimsediği ifade edilmektedir. Devleti bir hizmet kuruluşu olarak tanımlayan AP, güçlü bir devletin en önemli dayanağı olarak adalet mekanizmasını görmektedir.

Devlet düzeninin demokratik niteliğinin kuvvetlendirilmesi devletin kendi gücü ile ayakta durabilmesi çok önemlidir. Bu amaçla Anayasa'da değişiklik yapabilmek için milletten oy talebinde bulunan AP, eski Millî Birlik Komitesi üyelerinin ömür boyu senatör olmasını mümkün kılan Anayasa hükümlerini kaldırmayı gerekli görüyordu. Beyanname'de genel af konusuna değinilmekle birlikte ancak memleketin gerçeklerine uygun, Anayasa'yı zedelemeyecek ve makul bir affın savunulabileceğine dikkat çekilmektedir⁶⁰⁴.

⁶⁰³ Adalet Partisi Seçim Beyannamesi,(Ankara,1973), 5-9.

⁶⁰⁴ AP..., 20-25.

AP'nin seçim beyannamesinde dış politika konusuna fazla değinilmemiştir. Ortak Pazar yolu ile Avrupa ekonomik bütünleşmesindeki yeri almak için önceden sarf edilen çabaların daha da artırılması, aksaklıkların giderilmesi ve hazırlıklara hız verilmesi, Kıbrıs meselesinin dikkatle izlenerek Türklerin meşru haklarının sonuna kadar koruyarak barışçı bir çözüm öngörülmüştür.

İktisadî açıdan güçsüz zümrelerin hayat seviyesini insanlık haysiyetine yaraşır bir asgari geçim seviyesine çıkarmayı hedefleyen AP, refahın tabana ve geri kalmış bölgelere yaygınlaştıracak tedbirleri almayı zorunlu görmektedir. Türk milletinin her ferdine yeteneklerini geliştirmesi için fırsat imkânı veren “*sosyal refah devleti kurma amacı*” seçim beyannamesinde önemle vurgulanmıştır.

Millî gelir içinde en büyük yeri sağlayan ve en büyük istihdam kapasitesine haiz olan Türk tarımına yeni bir hamle gücü kazandıracak olan bir “Yeşil Plan” öne sürülmektedir. Bu planın temel hedefi Türk köylüsünün gelirini iki katına çıkarmaktır. Bu amaçla tarım endüstrileşmesine doğru önemli ve hızlı adımlar atılacaktır⁶⁰⁵.

Beyannamede “*kendi kaderine terk edilmiş insan bırakılmayacak*” denilmekte ve “*sosyal güvenlik*” kavramı üzerinde önemle durulmaktadır. Sosyal güvenlik politikasının hedefi bütün grupları özellikle çalışanları hizmetlileri tarım sektöründe her yaşta emek verenleri ve sosyal hizmetten mahrum köylüleri içine alacak şekilde genişletilecektir. “*Herkes için eğitim*” parolası ile AP, eğitimde fırsat ve imkân eşitliğini vaat etmektedir⁶⁰⁶.

⁶⁰⁵ AP..., 40-43.

⁶⁰⁶ AP...,70.

b.Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)ve Seçim Beyannamesi

Siyasi yelpazede sağdaki bölünmeye karşılık solda herhangi bir bölünme gözükmemektedir. Cumhuriyet tarihinin en eski partisi olan CHP, ilk defa olarak İnönü olmadan bir seçime katılacaktır. 1973 seçimleri aynı zamanda İnönü'nün CHP'ye oy kazandırdığı ya da kaybettirdiği yönündeki görüşlerin de sınanacağı bir seçim olacaktır⁶⁰⁷. İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılmasından sonra yapılan kurultayda Bülent Ecevit genel başkanlığa seçilmiştir. CHP'nin Melen Hükûmeti içerisindeki bakanlarını çekme kararı almasından sonra İsmet İnönü'nün de partiden istifası önemli bir dönüm noktası olmuş ve parti içinde çözümler başlamıştır. Ancak, fikirlerini teşkilatına kabul ettireceğine ve bu fikirlerin halka mal edileceğine inanan Ecevit, seçim stratejisini bu görüşler üzerine oluşturmuştur⁶⁰⁸.

CHP'nin seçim öncesindeki çabası; mevcut oylarını koruyabilmek ve TİP'in kapatılmasıyla "yüzer oy" diye tabir edilen kararsız sol seçmenlerin oylarını kendisine kanalize edebilmek olmuştur. Ancak TBP'nin Muammer Aksoy'u aldıktan sonra anarşik eylemlere karışmayan eski TİP adaylarını saflarında toplamaya çalışması CHP ile TBP arasında yeni bir mücadelenin başlamasına yol açmıştır⁶⁰⁹.

Seçmenleri etkileyebilecek bir örgütlenme ve liderden yoksun olan TBP, sol bir parti kimliğinde ortaya çıkmakla birlikte CHP için önemli bir rakip olarak gözükmemektedir. Seçim öncesinde en şiddetli rekabetin AP ve CHP arasında yaşanacağı tahmin edilmektedir. CHP'nin savunduğu "Düzen Değişikliği", "Demokratik Sol", "Ortanın Solu" gibi kavramlar seçim öncesi çok tartışılacaktır. Bülent Ecevit kişiliği ve görüşleri ile dikkat çekerken aynı zamanda Türkiye'nin geleceği için bir umut, demokrasinin kurtarıcısı olarak görülmeye başlanmıştır.

⁶⁰⁷ Orhan ERKANLI: a.g.m.,16

⁶⁰⁸ Parlamento Dergisi, 3 Aralık 1972, 5.

⁶⁰⁹ Parlamento Dergisi, 31 Ağustos 1973, 7.

1969 milletvekili seçimleri için CHP'nin "Düzen Değişikliği Programı" olarak yayınlamış olduğu bildirge, 1973 seçimlerinde de geçerliliğini korumuştur. CHP'nin bazı konulardaki görüşleri düzen değişikliği programı çerçevesinde geliştirilmiş ve daha ayrıntılı olarak işlenmiştir. 1969 yılında yaygınlık kazanmaya başlayan ve 12 Mart 1971 Muhtırası ile de ileri bir boyut kazanan rejim bunalımını doğuran etkenler ve yarattığı sonuçlar üzerinde de ayrıntılı olarak durulmuştur. Muhtıra sonrasında yapılan yasa değişiklikleri üzerinde durulmuş, demokratik hak ve özgürlüklerde kısıntılar yapıldığı gerekçesiyle demokrasinin onarılması ve özgürlüklerin genişletilmesi konusu bildirgenin üzerinde durduğu temel konulardan birisi olmuştur⁶¹⁰.

1973 seçim beyannamesinin sunuş kısmında *"kimse kimseden insanca yaşama hakkını esirgemeyecektir. Bu düzende insan insanı, yabancılar vatani sömürmeyecektir"* denilmektedir. Halkın üstünde egemenliğin bulunmayacağı, devlete de servete de kimsenin kul olmayacağı da giriş kısmında ifade edilmiştir. CHP'ye göre; *"gerçek ve hakça bir kalkınma ancak tüm halkın kalkınmasıdır. Sayılı kişilerin elindeki varlığı arttırıp halk çoğunluğunu yoksul bırakan bir kalkınma geçerli sayılamaz. Hızlı kalkınma uğruna demokrasiden vazgeçilmesi ise asla kabul edilemez. Sosyal adaletli, demokratik bir rejim içinde hızlı kalkınmayı gerçekleştirebilmenin yolu; halkın emeği ve üretiminden oluşan değeri yine halk eliyle yatırımlara yöneltecek bir ekonomik düzen kurmaktan geçmektedir"*.

CHP'ye göre kalkınma, köylüden başlayacak böylece tavandan tabana doğru inen bir adaletsiz ve verimsiz kalkınma yerine tabanı güçlendiren bir kalkınma yolu açılmış olacaktır. Üreticiler büyük ve güçlü kooperatif örgütlerinde birleştirilerek ürünlerinin yurtiçindeki pazarlaması araçlara muhtaç kalmadan kendi kooperatifleri yolu ile yapılacaktır. Bir *"kooperatif bankası"* kurularak, devlet kooperatifçiliği yerine gerçek

⁶¹⁰ CHP 1973 Seçim Bildirgesi, (Ankara,1973), 7.

demokratik halk kooperatifçiliği getirilecek ve devlet asla kooperatif yönetimine karışmadığı gibi hiçbir yönetici de devlet tarafından atanmayacaktır. Üreticiye tarım sigortası uygulaması getirilecek hastalık, ölüm, kötü ürün vb. durumlarda zararları sigorta karşılayacaktır”.

Bildirgede toprak reformu meselesi üzerinde de önemle durulmaktadır. CHP'nin istediği toprak reformu; çiftçinin özel toprak mülkiyetinden yoksun bırakılması değildir. Tam tersi yeterli topraktan yoksun bulunan birçok köylüyü yeterli toprağa ve toprağın tapusuna kavuşturmak amacına yönelik olduğu vurgulanmaktadır. Ancak toprak reformunu engellemek isteyen bazı varlıklı ve güçlü çevrelerin yıllar boyu CHP'nin önerdiği bu projeyi “*mülkiyet düşmanlığı*” gibi göstermeye çalıştıkları iddia edilmektedir. “*Toprak işleyenindir*” ilkesi *adaletli ve bilimsel ölçülere uygun gerçekleştirilecek ve CHP iktidarı tarımda kullanılabilecek her türlü su olanaklarının gereğince kullanılabilmesini hızlandıracaktır. CHP'nin bu görüşü “toprak işleyenin, su kullananın”* sloganıyla ifade edilmiş ve sık sık kullanılmıştır.⁶¹¹

1969 Bildirgesinde de öne sürülmüş olan “köy-kent” projesinin CHP iktidara gelir gelmez uygulanacağı üzerinde durulmaktadır. “Köy-kent” terimi, köyden kente, köylülükten kentliliğe ve tarım toplumundan sanayii toplumuna düzenli ve sağlıklı biçimde geçişi tanımlamaktadır. Bölgeler arası sosyal adaletin sağlanması konusu da bildirgede önemle üzerinde durulmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kaynak ve ihracat potansiyelini değerlendirmek üzere bu bölgelerin yol, su, enerji sorunları süratle çözülecek, hayvancılık; köylülerin devlet yardımı ile kuracakları güçlü kooperatifler eliyle gerçekleştirilecektir. Hayvan ticaret ve ihracatı, çoğu kaçakçılık yapan ve bir yandan devletin büyük vergi kaybına diğer yandan da devlet otoritesinin kurulamamasına yol açan varlıklı kişilerin tekeline kurtarılacaktır. Mera anlaşmazlıkları süratle giderilecek, meralar kişilerin değil

⁶¹¹ CHP..., 23-41.

köylülerin mülkiyet ve tasarrufu altında olacaktır. Meraları da kapsayacak toprak reformu bu bölgelerde öncelikle gerçekleştirilecek Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun feodal yapısı sona erdirilerek bu bölgelerde demokrasiye daha çok gerçeklik kazandırılacaktır⁶¹².

CHP, Doğu ve Güneydoğu'nun sorunlarının etnik değil, sosyal ve ekonomik olduğunu ileri sürmektedir. CHP'ye göre; bu sorunlar ortadan kalkmaya başladığında bazı çevrelerin duyduğu aşırı kaygılarda kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Etnik özelliklere dayanan bölücü hareketler bir ölçüde varsa bunun kaynağı Ortadoğu'nun yeraltı kaynakları ile ilgili bazı yabancı hesaplarında ve tertiplerinde aranmalıdır. Türk devleti ülkenin yeraltı kaynaklarına tümüyle sahip çıkınca bu bölgelerde kalkınmayı hızlandıracak dış kışkırtmalarda etkinliğini yitirecektir⁶¹³.

CHP iktidarı kamu iktisadi kuruluşlarının sistemini temelinden değiştirecek, bürokratik yönetim yerine demokratik ve verimli işletmecilik yöntemlerini uygulamayı vaat etmektedir. Siyasi baskı ve müdahale kaldırılarak, bu kuruluşlar doğrudan doğruya içinden çalışanlar yöneteceklerdir. Her bilanço yılı çalışanlar kârdan verim artışından belirli ölçü içinde pay alabileceklerdir. Bu sayede bürokrasiden kurtularak demokrasinin daha çok güçlenmesi hedeflenmektedir.

CHP seçim beyannamesinde özel sektörde büyük sermaye kuruluşlarının da bulunmasına ve çoğalmasına karşı olmadığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte özel sektörün tekeli uygulamalarına kendi sermayesinden çok kamu kaynaklarını kullanmasına, sermaye birikimlerini sosyal adalete aykırı yollardan ve spekülatif yollardan oluşturmalarına ve aşırı kar aramalarına karşı çıkmaktadır. Zorunluluklar dışında yabancı sermaye ile

⁶¹² CHP...,41,47.

⁶¹³ CHP...,50.

aşırı işbirliği yapma eğilimlerinin de tasvip edilmediği CHP beyannamesinde vurgulanmaktadır⁶¹⁴.

CHP beyannamesinde de diğer parti beyannamelerinde görüldüğü gibi 12 Mart öncesi olumsuzluklardan AP sorumlu tutulmuştur. CHP 1973 bildirgesinde, AP'ye yönelik eleştirilerin demokratik düzen noktasında yoğunlaştığı görülmektedir. CHP, AP'yi 1961 Anayasası'nı ihlal etmekle suçlamakta ve *“sağcı denilen gençlerden bazıları, siyasi partiler kanununa açıkça aykırı olarak yarı askeri eğitim verilen kamplarda yasa dışı sokak hareketleri için yetiştirilmeye başlamıştır”* şeklinde iddialara yer vermektedir 12 Marttan sonraki anayasa değişikliklerinin de AP'nin öncülüğünde sağlandığını ileri süren CHP'ye göre grevlerin yasaklanmasıyla işçilerin haklarını arayabilmeleri güçleştirilmiştir. CHP iktidara geldiğinde işçi haklarını ve demokrasiyi sınırlayan yeni yasalar değiştirilecek ve daha demokratik duruma getirilecektir. Memur sendikalarının yeniden kurulmasına izin verilecek ve bu sendikaların hakları genişletilecektir. İşçi-memur ayrımı kesin ve gerçekçi ölçülere bağlanacak, toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt kanunu ile sendikalar kanununun uygulamada aksayan ve çelişkili mahkeme kararına yol açan maddesi işçi haklarında herhangi bir kısıntı yapmaksızın düzeltililecektir. Herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmayan ve belli bir yaştan üstündeki bütün dar gelirliye yaşlılık aylığı bağlanacak, sağlık sigortası tüm yurttaşları kapsayacak boyuta getirilecektir⁶¹⁵

CHP, sosyal adaletsizliğin en önemli nedenlerinden birisi olarak eğitimdeki fırsat eşitsizliğini görmektedir. Türk toplumunun 12 Mart bunalımına sürüklenmesinde ve kalkınma çabalarının aksamasının başlıca etkenlerinden biri eğitim, kültür, gençlik sorunlarının ihmal edilerek gereğince ele alınmamasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. 12 Mart sonrasında üniversite özerkliğinin yok edildiğine dikkat çeken CHP, Anayasa'nın bütün

⁶¹⁴ CHP...,69-83.

⁶¹⁵ CHP...,124-130,169.

yurttaşlara tanıdığı düşünce özgürlüğünün üniversite gençliği ve öğretim üyelerinden esirgendiğini ileri sürmektedir. Eğitimde birlik, sosyal adalet ve eşitlik CHP'nin eğitimdeki temel hedefidir. Yurtdışındaki işçi çocuklarına öğretmen gönderilmesi demokratik toplum için gerekli özgür insanı yetiştirecek öğretmenlerin maddi ve siyasi baskıdan kurtulmasının sağlanması ve öğretmenlere daha önce siyasi nedenlerle verilen tüm disiplin cezalarının kaldırılması, CHP'nin hedefleri arasındadır⁶¹⁶.

CHP, Türkiye'nin AET 'ye tam üye olmasını ekonomik açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da faydalı bulmaktadır. Ancak AET ile bütünleşme çabaları ekonomik ve siyasi bağımsızlığa taviz vermeyecek şekilde düzenlenmelidir. Dış Türklerin haklarını korunması üzerinde önemle duran CHP Beyannamesinde Kıbrıs konusuna özel bir yer verildiği görülmektedir. En uygun çözüm olarak ise Kıbrıs'ın federatif bir devlet statüsüne kavuşturulması önerilmektedir. Beynamede aynı zamanda dış politikada duygusal değil akılcı hareket edilmesi ve ideolojik yaklaşımlara izin verilmemesi istenmektedir. NATO üslerinin ve tesislerinin, savaş araç ve gereçlerinin Türkiye'nin denetiminde olması gerekliliği üzerinde de önemle durmaktadır.

Seçim beyannamesinde demokrasiyi önlerinde bir engel olarak gören bazı ilerciler ve devrimcilerin de CHP'yi hedef aldıkları söylenmektedir. CHP'ye göre; ilericilik ve devrimcilik anlayışları CHP den çok farklı olan bazı çevrelerin CHP'yi hedef seçmeleri tutucu ve çıkarıcı güçlerin işine gelmiştir. 12 Mart 1971, sonrası dönemde müdahale öncesi olayların incelenmesi ve kovuşturulması tek yanlı olarak yapılmıştır. 12 Mart öncesi olaylarda hiçbir sorumluluğu bulunmayan hattâ o olaylara açıkça karşı çıkmış barışçı ve demokratik bazı dernekler kapatılırken olaya taraf olduğu bilinen kuruluş grup ve derneklere hiç dokunulmamıştır. Bunların eylemlerini sürdürmelerine

⁶¹⁶ CHP..., 145-146.

seyirci kalınmıştır. Tek yanlı ihmallere karşı imzasız, asılsız tertiplere kasıtlı sahte jurnallere itibar edilmesi bir devlet politikası haline getirilmiş, birçok suçsuz kimse gözaltına alınmıştır. Gözden saklanmayacak işkenceler dünyada Türkiye'nin itibarını sarsmaya başlamıştır. CHP, sıkıyönetim kanadı altında faaliyet gösterdiği anlaşılan “kontrgerilla” diye bir örgüt faaliyeti bütün dünyada duyulduğu halde resmi makamlarca üzerinde durulmadığını iddia etmektedir. Özgürlükçü demokraside düşünce ve anlatım özgürlüğüne sınır konamaz. “Düşünce suçu” diye bir suç türü tanınamaz⁶¹⁷ diyen CHP, seçim meydanlarında da bu görüş üzerinde durmuş, başta AP olmak üzere muhaliflerinin tepkileriyle karşılaşmıştır.

Oldukça detaylı olarak hazırlanmış olan seçim beyannamesi kamuoyunda ve basında da çok tartışılmıştır. Beyanname’de karma ekonomik sistem anlayışı vurgulanmış, demokrasi ve özgürlükler meselesine geniş yer verilmiştir. Diğer parti beyannameleriyle benzer özellikler göstermekle beraber CHP beyannamesi daha iddialı vaatler içermektedir. Seçim beyannamesi genel olarak değerlendirildiğinde CHP sosyal demokrat bir parti olarak nitelendirilebilir. Ancak diğer partiler tarafından eleştirildiği şekliyle marksist ya da sosyalist bir parti olduğunu söylemek mümkün değildir. Beyanname’de ister sağda ister solda olsun tüm aşırı uçlar reddedilmiş, çoğulcu katılımın ve demokratik rejimin önemi sık sık vurgulanmıştır. Ancak bütün bu idealizme karşılık esas mesele iktidara geldiği zaman CHP’nin, bu vaatlerin ne kadarını gerçekleştirebileceği meselesidir.

c. Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Seçim Beyannamesi

CGP ise ilk kez katıldığı 1969 seçimlerinde üçüncü parti olmuş ve grup kurma başarısı göstermiştir. Önce Millet Partisinden gelenlerle birleşmiş son

⁶¹⁷ CHP...,170-174.

olarak CHP'den ayrılanlar bu partinin bünyesinde yer almışlardır. Muhtıra'dan sonra iki Hükûmete katılan ve Ferit Melen Hükûmetinde önemli bir rol oynayan CGP son koalisyonun ortaklarından biri olarak etki alanını genişletmeye çalışmaktadır. Yegâne genişleme sahası ise AP ve CHP içindedir. Bir numaralı rakibi olarak ise CHP'yi görmektedir⁶¹⁸.

CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu seçim öncesindeki konuşmalarıyla öncelikle ortanın solundan tedirgin olan eski CHP'lilerin desteğini sağlama çabasındaydı. Feyzioğlu, ortanın solu'nu Komünizme giden yol olarak nitelemiş ve güçlü devlet için tüm milliyetçilerin el ele vermesini istemiştir⁶¹⁹.

CGP'nin seçim beyannamesinde de bu fikrin etkisi açıkça görülmektedir. Sosyal devleti savunan CGP sosyalist devlet düşüncesini ise bir macera olarak nitelendirmektedir. CGP Parti programında temel görüşler bölümünde yer alan bu düşünce seçim beyannamesine de yansımıştır. Milliyetçiliği ilham kaynağı olarak gören CGP, her cemiyet meselesine, her iktisadî ve sosyal konuya sınıf kavgası açısından bakan görüşleri reddetmektedir. Seçim Kanunu'nun hür ve demokratik rejim yararına değişmesini isteyen CGP karma ekonomik görüşü savunmaktadır. Parti programında ayrıntılı olarak açıklanan iktisadî görüşe parti beyannamesinde de yer verilmiştir. Komünizme karşı mücadele edilmesi fikri beyannamede geniş yer tutmaktadır⁶²⁰.

CGP af konusunu insani bir mesele olarak değerlendirmekte ve bir af kanunu çıkarılması fikrine katılmaktadır. Ancak affın kolay oy toplama aracı olarak kullanılmasına karşı olduklarını belirten CGP'liler bu anlamda CHP'nin bu yöndeki isteklerine katılmadıklarını ifade etmektedirler. Dış politika konusuna CGP beyannamesinde ayrıntılı olarak değinilmiştir. CGP

⁶¹⁸ Orhan ERKANLI: a.g.m., 17.

⁶¹⁹ Ali GEVGİLİLİ: Yükseliş ve Düşüş, (İstanbul, 1987), 737.

⁶²⁰ Huzur Güven Refah İçin Cumhuriyetçi Güven Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, (Ankara, 1973), 1-25.

Türkiye'nin kuzeyini ve güneyini çevreleyen askeri tehditler karşısında Kuzey Atlantik ittifakının ve dolayısıyla Türkiye'nin güvenliğinin zayıflatılması hususuna özen gösterilmesini istemekte ve bu anlamda NATO'yu desteklemektedir. Ortadoğu konusunda ise Türkiye'nin geleneksel objektif tavrını devam ettirmesini savunmaktadır. Ancak Kıbrıs konusunda net bir tavır ortaya koyan CGP, burada bir oldu bittiye izin verilemeyeceğini önemle vurgulamaktadır. Ortak Pazar konusuna değinilmemiştir⁶²¹.

Seçim beyannamesinde tarım konusu da ayrıntılı olarak işlenmiştir. Türk köylüsünü ve çiftçisini yoksulluktan kurtarmayı hedefleyen CGP, tarım ve toprak reformu, tarım sigortası ve tarım kredileri meseleleri üzerinde önemle durmuş, orman köylüsünün geçim şartlarının iyileştirilmesi hususuna beyannamesinde yer vermiştir. Sosyal adalete ve sosyal güvenliğe dayanan bir huzurun hüküm sürmesini isteyen CGP, grev ve lokavt'ın ancak zaruri hallerde son çare olarak kullanılması gerektiğini savunmaktadır. İşsizliği önlemek, gelir dengesizliklerini gidermek, sigorta sistemini en geniş mânâda işletmek, sosyal güvenlik kurumlarının topladıkları paraların israftan ve yolsuzluktan uzak bir şekilde verimli ve güvenli bir şekilde kullanılmasını sağlamak CGP'nin temel hedefleri arasındadır⁶²².

Eğitimin her kademesinde millî, ahlâkî, ve manevî değerlere bağlı demokratik anlayışı benimsenmiş, vatanını milleti için çalışan yapıcı ve milliyetçi gençler yetiştirmek milli eğitim politikasının ana hedefi olarak belirlenmiştir. CGP'nin beyannamesinde 12 Mart öncesi olaylar üzerinde de ayrıntılı olarak değerlendirilmeler yapılmıştır. CGP'nin seçim beyannamesinde milliyetçilik düşüncesi her konuda belirgin olarak vurgulanmıştır. Her fırsatta komünizm tehlikesinden bahseden ve buna şiddetle karşı çıkan CGP seçim beyannamesiyle 1973 seçimleri öncesinde MHP'den sonra en milliyetçi parti görünümündedir⁶²³.

⁶²¹ CGP ..., 34-41.

⁶²² CGP..., 42,78-92.

⁶²³ CGP..., 98-109.

d. Demokratik Parti (DP) ve Seçim Beyannamesi

Meclis içinde oluşan partilerden olan ve ilk kez seçime katılacak olan DP ise AP'den ayrılan milletvekili ve senatörler tarafından kurulmuştu. Eski Demokrat Partili Aydın Menderes ve Celâl Bayar'ın büyük destek verdiği DP, AP 'den farklı fikir ve görüşler ortaya atmamıştır. Seçim kampanyalarında da daha çok şahsî kırgınlıklar ve Demirel'e duyulan öfke ön plâna çıkmıştır⁶²⁴. Ferruh Bozbeyli'nin genel başkanlığındaki DP'ye mensup yöneticilerin tecrübeleri, teşkilatı tanınmaları ve propagandayı bilmeleri parti için bir avantaj olarak gözükmektedir. Ancak seçmenin AP'li olarak tanıdığı bu siyasetçilere nasıl bir tepki vereceği merak konusu olmuştur. Bununla birlikte netice ne olursa olsun DP'nin seçimlere katılmasıyla AP'nin oylarında bir değişim olması beklenmektedir. Ancak bunun ne miktarda olacağı sandıklar açıldıktan sonra belli olacaktır.

Demokratik Partinin seçim beyannamesi ise, “946 hareketinin mana ve felsefesi etrafında elele” başlığı ile kamuoyuna açıklanmıştır. Beyanname'nin giriş kısmında 1973 seçimlerinin önemi üzerinde durularak milletin tarihin en kritik devrelerinden birini yaşadığına dikkat çekilmiştir. Milletin geleceğini tayin etmek ve demokratik nizamı yeniden kurmak için bu seçimler büyük fırsat olarak değerlendirilmiştir. Dünyadaki gelişmelerinde değerlendirildiği giriş bölümünde ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar ve ideolojik kavgalar üzerinde durulmuş ve problemlerin çözümü için öncelikle milli birlik ve beraberlik şuurunun sağlanması gerekliliği vurgulanmıştır. Bunun yanında DP beyannamesinde öncelikle üstünde durulan konulardan birisi Komünizmle mücadele meselesidir. AP iktidarını artan Komünizm tehdidi karşısında aciz kalmakla suçlayan DP'ye göre “*memleketi Komünizmin kucağına sürüklenmekten kurtaracak yeni, cesur ve kararlı kadrolara ihtiyaç vardır*”. DP bu mücadelede kararlı ve azimlidir⁶²⁵.

⁶²⁴ Orhan ERKANLI: a.g.m.,17

⁶²⁵ Demokratik Parti, 946 Hareketinin Mana ve Felsefesi Etrafında Elele, (Ankara,1973),1-17.

Millî eğitim politikasının amacını demokrasiye, manevî ve millî değerlere bağlı gençler yetiştirmek olarak belirleyen DP, din eğitiminin önemine de dikkat çekmektedir. Vasıflı din adamı yetiştirmek için yeni okullar tesis etmek ve İmam Hatip okullarının orta kısımlarını açmak, Kuran kurslarına gereken önemin verilmesini sağlamak DP'nin iktidara geldiğinde gerçekleştirmeyi düşündüğü projeler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra yurtdışındaki işçi çocuklarının eğitimi, fakir ailelerin yetenekli çocuklarına burslar verilmesi, öğretmenlerin yaşam standartlarının yükseltilmesi gibi konular da DP beyannamesinde önemli bir yer tutmaktadır.

DP'nin programının 4. maddesinde yer alan anayasa ıslahatı konusu seçim beyannamesinde de geniş yer bulmuş, yapılması istenen değişiklikler ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Cumhuriyetin 50. yılında bir “genel af” çıkarılması düşüncesi DP tarafından da benimsenmekle birlikte devlet nizamını ve demokrasi rejimini tahrip etmeyi hedef alan suçların bu affın kapsamının dışında bırakılması istenmektedir. DP, parti programında olduğu gibi seçim beyannamesinde de karma ekonomiyi benimsediğini vurgulamıştır. Ancak DP'nin benimsediği ekonomik sistem özel teşebbüse önem veren ve milleti zenginleştirmeyi hedefleyen bir sistemdir. Bu amaçla DP karma ekonomiyi aşırı devletçiliğe ya da kollektivizme geçmek için bir ara sistem olarak gören sosyalizmin karşısında olduğunu seçim beyannamesinde bir kez daha vurgulamıştır⁶²⁶.

Sanayi politikasının hedefini ise kurulmuş ve kurulacak olan sanayinin ihracata dönük, rekabete ve yeniliklere uymaya hazır bir güçte tesis etmek, memleketi kapalı bir ekonomi sisteminden çıkararak Ortak Pazarın normal bir üyesi olması seviyesine ulaştırmak olarak tespit eden DP, işçi işveren anlaşmazlıklarında grev ve lokavta gidilmeden önce işçi, işveren ve devlet temsilcilerinden kurulacak tarafsız bir kuruluşun hakemliğine müracaat edilmesini önermektedir. Diğer parti beyannamelerinden farklı olarak DP

⁶²⁶ DP..., 22-35.

yurtdışındaki işçilerin durumuna beyannamesinde geniş yer vermiştir. İşçilerin haklarının korunması meselesi dışında yurtdışındaki işçilerin yoğun bir komünizm propagandasına maruz kaldıklarına dikkat çekilmektedir. Bunu büyük bir tehdit olarak değerlendiren DP, iktidara geldikleri zaman bu konuda karşı bir propaganda mekanizması kurulacağını önemle vurgulamıştır⁶²⁷.

DP'nin seçim beyannamesinde gecekondü meselesine de önem verildiği tespit edilmiştir. Yeni gecekondü yapılmasının önlenmesi düşüncesi beyannamede yer almakla birlikte 1 Eylül 1973'e kadar yapılan gecekonduların Özel Kanunlar ve Medeni Hukuk Hükümleri saklı tutmak kaydıyla çıkarılacak affın kapsamına alınması düşünülmüştür. Ayrıca DP, beyannamesinde seçim vaatleri arasında tarım ve köy politikasına da ağırlık vermiştir. Tarım sektöründe çalışanları arzulanan ekonomik ve sosyal imkânlarla kavuşturmayı hedefleyen DP geniş mânâda bir Tarım reformu yapılmasını zorunlu görmüştür.

Dış politika konusu da DP beyannamesi içinde ehemmiyet arz eden konular arasındadır. Türkiye'nin NATO üyeliğini lüzumlu telakki eden DP Ortak Pazar içinde yer almasını da faydalı olarak görmektedir. Dış memleketlerde yaşayan Türklerin haklarının muhafazasına önem verilmekle beraber Kıbrıs konusu üzerinde hassasiyetle durulmuş ve bu dava millî bir dava olarak nitelendirilmiştir. DP, Ermeni meselesine de dikkat çekerek daha etkili bir propaganda ile sesimizin dünyaya duyurulmasını savunmaktadır⁶²⁸. DP beyannamesinde diğer beyannamelerden farklı olarak sonuç bölümünde “Aziz ve Büyük Türk Milleti”, ifadesine rastlanmaktadır. Bu son bölümde Kudretli bir Türkiye için yapılması gerekenler sıralanmış ve öne sürülen vaatlerin iktidara geldiği takdirde DP tarafından gerçekleştirileceği vurgulanarak, beyanname kamuoyuna sunulmuştur⁶²⁹.

⁶²⁷ DP...,45-55.

⁶²⁸ DP...,59-73.

⁶²⁹ DP...,74,75.

e. Millî Selâmet Partisi (MSP) ve Seçim Beyannamesi

Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan MNP'nin devamı olan MSP'nin Genel Başkanı Süleyman Arif Emre olarak gözüke de partinin gerçek önderi Necmettin Erbakandır. Kısa zamanda hızla gelişen MSP, bütün sağ partilerin çekindiği bir güç haline gelmiştir. CHP'yi solcu, AP'yi kapitalist ilan edip her ikisinin de yabancı ve batıcı kökenli olduğunu söyleyen Erbakan MSP'yi halkın millî görüşünün tek temsilcisi olarak sunmuştur. Ulusal sanayi yaratmak, inanç özgürlüğünü gerçekleştirmek ve ahlâklı bir toplum yaratmak MSP'nin öncelikli hedefleri olarak kamuoyuna açıklanmış ve muhafazakâr kesimler arasında taraftar bulmuştur⁶³⁰. Bu yönüyle AP içindeki dindar kesimleri etkisi altına alan MSP'nin, AP'nin oylarını ne kadar azaltacağı ancak seçimlerden sonra net olarak ortaya konabilecektir. Bununla birlikte Cumhuriyet tarihinde ilk kez açıkça din politikası yapan bir partinin seçimlere katılması aynı zamanda bu görüşün ne kadar siyasi gücü olduğunu ortaya çıkarması açısından önemlidir.

MSP'nin seçim beyannamesi “*aziz ve muhterem milletimiz*” hitabıyla başlamaktadır. Beyannamenin giriş kısmında Türk milletinin geçmişten bu yana taşıdığı özelliklerden bahsedilerek özellikle ahlâkî ve manevî üstünlüğün her başarının kaynağı olduğu vurgulanmıştır. Türk tarihi hakkında kısa bir yorumun yer aldığı beyannamenin giriş kısmında gayri millîlik hareketinin maddi ve manevi sahalarda gerilemeye neden olduğu ve bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşündeki en önemli etken olduğu vurgulanmıştır. Çok partili dönem hakkında değerlendirmelerin yer aldığı bu bölümde milletin en çok alaka gösterdiği iki hareket olduğu; bunlardan birisinin DP'nin diğerinin ise AP'nin kuruluşu olduğu belirtilerek en yeni hareketin ise MSP olduğu vurgulanmıştır. AP hakkında yoğun eleştirilerin yer aldığı bu kısımda AP iktidarının millî bünye ile kaynaşmadığı, millî

⁶³⁰ Ali GEVGİLİLİ: a.g.e., 736

değerlerin tahrip edildiği ve milletin öz varlığından çok şey kaybedildiği iddia edilmektedir.

MSP beyannamesinde dünyadaki gelişmelerin üzerinde de durulmuş kapitalist ve sosyalist sistemin eleştirisi yapılmıştır. Her iki görüşün de ortak noktasının maddecilik ve materyalizm olduğuna ve maddi sahadaki refahın ilerlemesine rağmen manevî bunalımların arttığına dikkat çekilmiştir. Türk milletin ise tarih boyunca galip gelen en önemli vasfının idealizm olduğu ileri sürülmüştür. Bu noktadan yola çıkılarak bu gün gençliğin millî değerlerden uzaklaşarak gerek ideolojik gerekse de yaşam tarzı bakımından dejenere olmasının sebebinin idealist olan milletimizin zorla materyalist yapılmaya çalışılmasından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Milletin çoğunluğu tarafından tasvip edilmeyen bu durumun düzeltilmesi için milletin karakterine ve millî görüşe uygun bir idarenin ortaya çıkması gerekmektedir. Bu görevi yerine getirmek için kurulmuş olan MSP, yeniden büyük Türkiye idealini gerçekleştirecek ve 14 Ekim’de iktidara gelecektir⁶³¹.

MSP beyannamesine bakıldığında bu partinin de MHP gibi “başkanlık sistemi”ni savunduğu görülmektedir. Senatonun kaldırılması, milletvekili sayısının 300’e indirilmesi, önemli meselelerin çözümü için referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü gibi usullerin getirilmesi, ceza davalarında jüri sistemini getirmek MSP’nin 1973 beyannamesinde savunduğu başlıca görüşlerdir. Ticaretin esas kaynağı da ahlak olarak görülmektedir. MSP’nin iktidara geldiğinde yapacağı diğer uygulamalar ise spekülatif piyasa oyunlarına son vermek ve karaborsa ile mücadele etmek olacaktır⁶³².

MSP beyannamesinde millî eğitim konusuna da büyük önem verildiği göze çarpmaktadır. “*İdealist millete materyalist eğitim yaptırılamaz*” sloganı ile yola çıkan MSP, CHP ve AP’yi eğitim sistemindeki aksaklıkları düzeltmek istememekle itham etmektedir. Demokratik rejim ancak ahlakçı ve

⁶³¹ Milli Selamet Partisi, 1973 Seçim Beyannamesi,(Ankara, 1973),1-16.

⁶³² MSP...,18-24.

maneviyatçı temel üzerine kurulabilir diyen MSP'ye göre ancak bu yolla gençleri içinde bulundukları durumdan kurtarmak mümkün olacaktır. Beynamede kadın erkek herkesin ilim öğrenme hakkı bulunduğu ifade edilerek “*geleceğin annesi*” ve “*ev hanımı*” olacak kız çocuklarına ev ekonomisi ve çocuk gelişimi, ruhi, ahlâkî ve dinî terbiye ile ilgili bilgi verilmesini de zorunlu görmektedir. Eğitimde esas tutulan prensip terbiye ve fazilet olacaktır. Okullarda ise yayın vasıtalarıyla çocuklara “*nefsine hakim olmak, feragat ve fedakârlık*” telkin edilecektir⁶³³.

MSP beyannamesinde dikkat çeken bir diğer özellik ise MHP ve TBP de olduğu gibi MSP'nin de Ortak Pazara karşı çıkmış olmasıdır. Ortak Pazar'ın Türk milliyetçiliğini yok edeceğini öne süren MSP, aynı zamanda yabancıların ülkemizde iş kurmasının ve arazi satın almasının mahzurlarına da dikkat çekmiştir. Ortak pazara üyeliğin Anayasa'daki “millî hakimiyet” prensibine de aykırı olduğunu öne sürülen beynamede bu suretle millî sanayiinde yok olacağı iddia edilmektedir. MSP “gayrı millî” olarak nitelediği Ortak Pazar ile bütünleşmeye “evet” diyen partileri ise tarih huzurunda millete şikayet etmektedir. Beynamede millete hitaben “*ortak pazara evet diyen partilerin liderlerini ve adaylarını nerde görürseniz seçim sanığı olara sorguya çekiniz*” ifadesi yer almaktadır⁶³⁴.

Sanayileşme konusu da MSP beyannamesinde tıpkı programında olduğu gibi önemli bir yer tutmaktadır. CHP ve AP'nin sanayileşme denemeleri eleştirilerek sanayileşmede millî hamleyi MSP'nin gerçekleştireceği iddia edilmektedir. Sanayileşmede tatbik edilecek usul ise Batı Almanya ve Japonya modeli olacaktır. Sanayileşmeyi engelleyen bütün idarî, malî, iktisadî mevzuat ortadan kaldırılarak bir sanayii koruma ve geliştirme kanunu ile bütün yurt sathında gelişmeyi sağlayacak gerekli ortam hazırlanacaktır. İşçi hakları meselesi üzerinde de önemle durulmaktadır.

⁶³³ MSP..., 25-33.

⁶³⁴ MSP...,34-39.

Yurdun her tarafına yapılacak fabrikalarla işçi, esnaf ve bölge halkının hissedar olması amaçlanmaktadır⁶³⁵.

MSP'nin seçim beyannamesinde göze çarpan bir başka özellik ise nüfus planlamasına karşı çıkmış olmasıdır. Türkiye'nin kalkınması ve dünya siyasetinde güçlü bir mevki alabilmesi için nüfusun çoğalması fikri savunulmaktadır. Ziraî kalkınma düşüncesi de MSP beyannamesi içinde önemli bir yer tutmakta, köy kalkınması ve orman affı gibi konularda gündeme getirilmektedir⁶³⁶.

f. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)ve Seçim Beyannamesi

Milliyetçi kesim giderek yükselen sesini MHP ve genel başkanı Alparslan Türkeş dile getirmektedir. Şahsî gücü ile partiyi ayakta tutan Türkeş komünizm ve kapitalizm karşısında millî devleti savunmaktadır⁶³⁷. MHP, Anadolu'nun birçok yerinde tabanda gençler tarafından desteklenmektedir. Ancak seçmen yaşının indirilmemiş olduğu düşünülürse bu gençlerin büyük çoğunluğu oy kullanamayacak durumdadır. 1969 seçimlerinde yalnızca Adana'dan Alparslan Türkeş'in meclise girdiği göz önünde bulundurulacak olursa bu seçimlerde oy oranını bir miktar arttırması beklenen MHP iktidar için fazla şanslı gözükmemektedir.

MHP'nin seçim bildirisi "*Büyük Türk Milleti*" hitabıyla başlamaktadır. "*denenmişleri bir daha deneme*" sloganı ile seçmene seslenen MHP, diğer partilerin kullandığı "*oyları bölmeyin*" çağrısının dikkate alınmamasını istemiştir. Bildirinin giriş kısmında 1969 seçimlerinden itibaren ortaya çıkan gelişmeler üzerinde durulmuştur. Ortaya çıkan bunalım ve kargaşadan dış güçler tarafından desteklenen ihtilalci sosyalistler kadar "basiretsiz" olarak

⁶³⁵ MSP..., 44-60.

⁶³⁶ MSP...,62,74,78.

⁶³⁷ Ali GEVGİLİLİ: a.g.e., 737.

nitelendirilen Demirel Hükûmeti de sorumlu tutulmuştur. Demirel'in öğrenci eylemleri için söylediği "yollar yürümekle aşınmaz" sözü eleştirilmiş ve "AP iktidarının gafletinin zaman zaman ihanet çizgisini zorlayarak devlet düşmanları ile dostları arasında tarafsız kalmak" gibi bir şuursuzluğa yol açtığı öne sürülmüştür. MHP'nin bildirisinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin müdahalesi ise "kaçınılmaz" olarak değerlendirilmektedir.

12 Mart Muhtırası'nın demokrasi ilkelerine aykırı olup olmadığının tartışılmasını ise zararlı telakki eden MHP bildirisinde Türk Devleti'nin varlığı tehlikeye düştüğü zaman demokrasi veya başka bir aracın zarar görüp görmediğinin MHP tarafından hesabının yapılmadığı vurgulanmakta ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin bu müdahalesi şükranla karşılanmaktadır.

CHP hakkında da eleştirilerin yer aldığı bildiride 12 Mart'tan sonra bu partinin giderek sola kayarak anarşistlerin koruyuculuğunu yaptığı öne sürülmüş, CHP'nin bütün propaganda silahlarını MHP'ye ve ülkücü Türk gençliğine yönelttiği iddia edilmiştir⁶³⁸. MHP'nin beyannamesinde millî demokrasi fikri üzerinde önemle durularak ve kuvvetler ayrılığı prensibine bağlı olmak şartıyla tek meclis tek başkan sistemi savunulmuştur. Alparslan Türkeş bu görüşü seçim meydanlarında da sıkça dile getirmiştir. Hürriyetçi, ahlâkçı ve insan şahsiyetine saygılı adil bir devlet nizâmı kurmak partinin esas hedefleri arasındadır. MSP bildirisinde sık sık vurgulanan ahlâk ve maneviyat kavramı MHP bildirisinde de önemle durulmuştur.

MHP'nin beyannamesinde Türk dilinin önemi üzerinde de durulmuş, Türk Dil Kurumu ise "Türk dilini tahrip aracı" haline gelmekle itham edilmiştir. Türk Dil Kurumu'nun yeniden ele alınarak Türk Dil Akademisi halinde yeniden teşkilâtlandırması MHP'nin başlıca hedeflerinden birisidir. Milli eğitim konusu MHP programında olduğu gibi seçim bildirisinde de önemli bir yer tutmuştur. Gençleri millî terbiye ve Büyük Türkiye ülküsü ile yetiştirmeyi amaçlayan

⁶³⁸ Milliyetçi Hareket Partisi 1973 Seçim Bildirisi, (Ankara, 1973), 3-8.

MHP, paralı eğitime karşı çıkmakla birlikte millî ve İslâmî hisleri ön plana çıkararak tarihi geleneğe uygun olan eğitim vakıflarının geliştirilmesini arzu etmektedir. MHP, millî tarih ve sanatla ilgili yeni araştırmalar yapmak üzere “Türk Akademisi”nin kurulması fikri üzerinde de önemle durmuştur⁶³⁹. MHP’nin bildirisinde “*Büyük Türk Milleti*” hitabının yanı sıra “*Aziz Türk Milleti*” ifadesinin de sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bildiride ülkücü gençlik üzerinde de durulmuş ve 12 Mart öncesinde ülkücülerin komünistlere karşı mücadele ettiği anlatılarak bu görevin 12 Martta şerefli Silahlı Kuvvetlere devredildiği vurgulanmıştır⁶⁴⁰.

MHP parti programında önemle üzerinde durulan “iktisadî demokrasi” görüşü seçim bildirisinde de yer almıştır. Sınıflar toplumu yerine milleti, sınıf mülkiyeti yerine de millet mülkiyetini savunan MHP, iktisadî hayatın düzenlenmesinde toplumun manevî ve kültürel değerlerinin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Adil iktisat nizamı savunulmakla birlikte bunun bir “eşitlik” olmadığına dikkat çekilmiştir. MHP bildirisine göre adalet, eşitlikte değil, herkesin yetenek ve gayretine göre kazanmasıdır. Bu noktada devletin görevi vatandaşın çalışıp kendini geliştirebileceği bir iktisadî mekanizma kurmaktır⁶⁴¹.

Ortak Pazar’a şiddetle karşı çıkan MHP, bu birliğin Türk milletinin iktisadî, sosyal ve siyasi geleceğine son vereceğini söylemekte bu surette Türk sanayiinin doğmadan öleceğini ileri sürmektedir. Ortak Pazarı tasvip etmeyen MHP, NATO’ya ise sıcak bakmaktadır. MHP bildirisinde ABD ve Batı Avrupa devletleri ile daha samimi ilişkiler kurulması yararlı görülürken bir çok işçinin bulunduğu Batı Almanya ile de ilişkilerin geliştirilmesi arzu edilmektedir⁶⁴².

⁶³⁹ MHP..., 21-29.

⁶⁴⁰ MHP..., 33,34.

⁶⁴¹ MHP..., 35-38.

⁶⁴² MHP..., 48,49,70.

İşçi meselelerine de büyük önem verilen bildiride, partinin temel prensibi emeğe saygı, sermayeye güven olarak açıklanmıştır. Milliyetçi harekette, emek ve sermaye birbiriyle kavga eden ve birbirini yok etmeye çalışan iki düşman değil, birbirini tamamlayan iki kardeş olarak mütalâa edilmektedir. Milliyetçi iktidar bütün işçileri kendi işkollarına göre tek sendika çatısı altında birleştirmeyi hedeflemektedir. Bütün vatandaşlara asgari gelir garantisi ve azamî sağlık garantisi tanımak ve bu amaçla Millî Sosyal Sigorta kurmak, İşsizlik Sigortası sağlamak, Millî Sağlık Hizmeti Teşkilâtı kurmak da MHP'nin öne sürdüğü vaatleri arasındadır ⁶⁴³.

Türk köylüsünün sorunlarını çözebilmek için de Tarım kentleri projesi geliştirilmiştir. Her bölgenin özelliklerine göre 8 veya 10 köy ünite olarak ayrılacak ve merkezindeki köy tarım kenti olarak kabul edilecektir. İlk olarak çevre köyler tarım kentine bağlanacak, tarım kentinin de en yakın büyük şehirle irtibatı sağlanarak bütün devlet imkânları sağlanacak ve bu bölgeler hareketli kültürel ve iktisadî hayata kavuşturulabilecektir. Aynı zamanda MHP, nüfusun bir kısmını sanayi ve tarım kentlerine çekecek ve bunların bıraktığı arazi planlı bir şekilde toplanarak verimli iletmeler halinde çiftçiye verilecektir. Çok büyük arazileri kamulaştırarak devletin tasarrufundaki topraklarla birlikte topraksız köylülere dağıtacaktır ⁶⁴⁴.

MHP'nin seçim beyannamesinde dönemin meselelerinin tespit edildiği ve ayrı bir başlık altında toplandığı görülmektedir. En önemli mesele olarak pahalılık görülmüştür. Bunun yanı sıra af konusunda da görüş belirtilmiştir. Hiçbir surette istismar yapılamaksızın MHP genel affa taraftar olmakla birlikte vatana ihanet suçuyla yargılananları, marksist eylemcilerin bunların teşvik ve tahrikçilerinin af kapsamı dışına tutulmasını istemiştir. Paralı eğitime karşı çıkan MHP, reform adı altında seçim mevzuatında yapılan değişiklikleri eleştirmekte ve bu değişiklikleri yetersiz bulmaktadır ⁶⁴⁵.

⁶⁴³ MHP..., 50-54.

⁶⁴⁴ MHP..., 53-60.

⁶⁴⁵ MHP..., 64-69.

g. Türkiye Birlik Partisi (TBP) ve Seçim Beyannamesi

1973 seçimleri öncesinde en dikkat çekici partilerden birisi de TBP'dir. Mustafa Timisi, partisnin eski yöneticileri tarafından "Alevî partisi" nitelendirilmesine karşı çıkmış ve her fırsatta partisnin bir mezhep partisi değil "Atatürkçü ve lâik" bir parti olduğunu vurgulamıştır⁶⁴⁶. Seçimlerin öncesinde siyasi partiler yelpazesinde en soldaki parti olarak TBP gözükmemektedir. Timisi de Ecevit gibi, Türk-İş'in partiler üstü politikasını terk ederek kendi haklarını savunan bir partiye oy vermesini istemiştir. CHP'yi sosyal demokrat akımının temsilcisi, kendisini ise demokratik solun temsilcisi olarak kabul etmekte ve devletin ekonomik hayata daha etkili biçimde katılmasını istemektedir⁶⁴⁷.

1969 seçimlerinde sadece 7 ilden milletvekili çıkarabilen TBP'nin kısa sürede seçim çevresini genişletmesi beklenmemektedir. Oy potansiyeline sahip yönetici ve üyelerinin partiden ayrılması seçim öncesinde TBP için bir dezavantaj olarak gözükmemektedir. Partinin oy potansiyelini artırması bir anlamda yeni genel başkan Mustafa Timisi'nin kendi partisi içinde tutarlı bir politika izlemesine bağlıdır⁶⁴⁸. 1973 seçimleri öncesinde sosyalist bir partinin seçimlere katılamamasından doğan boşluk TBP tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Bir grup sosyalistle işbirliği yapan TBP, TİP eski genel başkanı M. Ali Aybar'ı ise İstanbul'dan aday olarak göstermiştir⁶⁴⁹. Mehmet Ali Aybar çeşitli demeçlerinde, eski TİP'lilerin CHP'ye oy vermemelerini istemiştir. CHP'nin TİP'lilere "CHP'ye oy verin" çağrısında bulunmasını ise seçme hakkına tecavüz olarak değerlendirmektedir. "Ortanın Solu" politikasını her şeyden önce *"sola ve sosyalizme karşı icat edilmiş gelişmeleri engellemek*

⁶⁴⁶ Erdoğan TEZİÇ: 100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler), (İstanbul, 1976),336.

⁶⁴⁷ 7 Gün Haftalık Siyasi Haber ve Aktüalite Dergisi, 6 Haziran1973, 20.

⁶⁴⁸ Parlamento Dergisi, 31 Aralık 1972, 7.

⁶⁴⁹ TBP Kesin Aday listesi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.(Milliyet, 12 Eylül 1973, 5).

için tezgâhlanmış bir politika” olarak niteleyen Aybar’a göre solcular bu gerçeği bilmezden gelmemelidirler⁶⁵⁰.

Seçimler öncesi çok fazla şans tanınmayan TBP’nin genel başkanı Timisi hedeflerini “TBMM’ye en azından etkili bir grup olarak girmek” şeklinde ifade etmiştir. CHP karşısında çok ciddi bir rakip olarak değerlendirilmemekle birlikte sağdaki büyük parçalanma göze alındığında solda birliğin sağlanması açısından CHP ile TBP’nin ittifak yapması da zaman zaman önerilmektedir⁶⁵¹.

TBP genel başkanı tarafından açıklanan seçim beyannamesinde⁶⁵² “demokratik güçler birliği” üzerinde durulmaktadır. 1973 seçimleri TBP tarafından solun birlik gösterisi ve parlamentonun genişleme arzusu olarak görülmektedir. Devrimci mücadelenin hedefini solu tasfiyeye yönelen “tekelci ve gerici” güçlere karşı geniş cepheli bir demokratik güç birliği olarak tanımlayan Timisi, TBP’nin bu mücadelenin saflarını bütün devrimci güçlere açtığını söylemektedir. Mustafa Timisi partisinin seçimlere katılmadığı illerde de en demokratik adayın desteklenmesini istemiştir⁶⁵³. TBP, parti programında vurgulandığı gibi beyannamesinde de açıkça NATO’ya karşı çıkmıştır. Türkiye’nin hemen NATO’dan çekilmesi istenmektedir. Aynı şekilde Ortak Pazara da karşı olan TBP bu anlamda MHP ve MSP ile benzerlik

⁶⁵⁰ Milliyet Gazetesi, 3 Ağustos 1973.

⁶⁵¹ 7 Gün Haftalık Siyasi Haber ve Aktüalite Dergisi, 6 Haziran 1973, 20-22.

⁶⁵² TBP’nin seçim beyannamesine yapmış olduğumuz tüm araştırmalara rağmen ulaşılamamıştır. Aynı durum MP için de söz konusudur. Bu konu ile ilgili bulgumuzu seçimler hakkında ayrıntılı bilgiler veren www.yerelnet.org.tr adlı internet sitesi de doğrulamaktadır. Bu yüzden söz konusu partilerin beyannameleri ile ilgili bilgiler basında çıkan haberler takip edilerek oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak 1973 yılı seçim döneminde günlük ve haftalık basın organlarında yoğun bir şekilde yer verilen partiler AP ve CHP olmuş bunları MSP ve DP takip etmiştir. Dolayısıyla basında tartışılan beyannameler de yoğunlukla bu partilerin beyannameleri olmuştur. Gerek TBP gerekse de MP’nin beyannameleri hattâ seçim faaliyetleri ile ilgili bilgiler son derece sınırlıdır. Bazı gazetelerin orta sayfalarında söz konusu partilerle ilgili birkaç satırlık bilgilere rastlanırken diğerlerinde bu partiler hiç yer almamış âdetâ görmezden gelinmiştir.

⁶⁵³ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Eylül 1973.

göstermektedir. Ancak MHP Ortak Pazara karşı çıkarken NATO üyeliğini ise gerekli görmektedir⁶⁵⁴.

h. Millet Partisi (MP) ve Seçim Beyannamesi

Seçimlerde çok fazla şans tanınmayan partilerden birisi de MP'dir. Program ve ilkelerinden çok bütün rakiplerine meydan okuyan Osman Bölükbaşı'nın şöhreti üzerine bina edilmiş olan bu parti bir "lider partisi" olma özelliğini taşımaktaydı. İktisadi politikaya fazla yer verilmemiş ve tutarlı bir ekonomik görüş ortaya konulmamıştır. Oldukça iyi bir hatip olan Bölükbaşı'nın cesareti ve renkli kişiliği kitlelere cazip gelmiş 1965 seçimlerinde MP üçüncü parti olmuştur⁶⁵⁵. Ancak 1965 sonrasında belli bir görüş ve programa bağlı olarak sosyal taban oluşturabilen partiler etkili olmaya başlamış ve Bölükbaşı'nın kişisel prestiji ve kitlelerde yarattığı sempati yetersiz kalmıştır. Hızla oy kaybına uğrayan parti 1969 seçimlerinde büyük oy kaybına uğramıştır. 1972'de ise partisinden ayrılan Bölükbaşı'nın yerine Genel Kurmay eski Başkanı Cemal Tural getirilmiştir⁶⁵⁶.

Seçimlere renk ve espi getiren Bölükbaşı'nın 1973 seçimlerine katılmaması hem Türk siyaseti hem de MP için bir kayıp olarak değerlendirilmektedir. Oldukça büyük kayıplara uğrayan ve adeta "tabela partisi" haline gelen MP seçimlerde en zayıf gözükken ve neredeyse hiç şans tanınmayan parti konumuna gelmiştir⁶⁵⁷.

MP seçim beyannamesinde ise "*eşit işe eşit ücret*" ilkesinin uygulanacağı açıklanmıştır. Emekli dul ve yetimlerini sıkıntılarından giderilmesi, İstiklal Madalyası sahiplerine verilen şeref aylığının artırılması, kadınlara

⁶⁵⁴ Ahmet Şükrü ESMER: "Dış Siyaset Açısından Seçim Bildirgeleri", Milliyet Gazetesi, 2 Ekim 1973.

⁶⁵⁵ Nermin ABADAN: Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, (Ankara, 1966), 192.

⁶⁵⁶ Erdoğan TEZİÇ: a.g.e., 319.

⁶⁵⁷ Orhan ERKANLI: a.g.m. 17.

yirmi yılda emekliliğe ayrılma hakkının tanınması partinin öne sürdüğü öncelikli vaatledir. MP'nin beyannamesinde aynı zamanda, idari hizmetlerde çalışan herkese gösterge üstü ücret ödenmesi gerektiği de belirtilmiştir. MP hastanelerin tek elde toplanmasını, köylü ve çiftçilerin ise ücretsiz tedavi edilmesini sağlayacaklarını vaat etmiştir. İlkokul öğrencilerinin her türlü donanımlarının devletçe sağlanması hususu da MP'nin seçim beyannamesi içinde yer almıştır⁶⁵⁸.

Seçime katılacak partilerin kesin aday listeleri incelendiğinde partiler arasındaki adayların mesleki dağılışı hususunda ilginç özellikler ortaya çıkmaktadır. Siyasi yelpazenin en sağında yer alan MSP'nin listesinde yer alan mühendislerin sayısının diğerlerinden daha fazla olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise AP yer almaktadır. Her iki partinin genel başkanlarının da mühendis oldukları göz önünde bulundurulacak olursa bu durum doğal kabul edilmekle beraber MSP'nin teknik yönü kuvvetli bir kadro ile çalıştığı ortadadır. Hukukçuların sayısı her partide fazla olmakla beraber CHP birinci sırada gözükmektedir. CHP'yi ise DP ve AP takip etmektedir. En fazla tüccar ise DP listesinden aday gösterilmiştir. DP'yi CGP takip ederken üçüncülüğü MHP almaktadır. Sermaye sınıfının partisi olarak eleştirilen AP ise dördüncü sırada yer almaktadır. Meslek grupları içerisinde öğretmenler ağırlıklı olarak CHP'yi tercih ederken ikinci sırada MSP gelmektedir. Öğretmenlerin en az itibar ettikleri parti ise AP olmuştur.

Din görevlileri, genel teamüllere uygun olarak MSP'yi tercih ederken ikinci sırada AP'yi tercih etmişlerdir. CHP listesinde ise yalnız 1 aday yer almaktadır. Askerlerin ağırlıklı olarak tercih ettikleri partiler MHP ve CGP olurken çok yakın bir oranla MSP'nin takip etmesi bir diğer ilginç özelliktir. DP'de subaylar tarafından tercih edilirken en az adaya AP ve CHP'de rastlanmaktadır. Dikkat çekici bir diğer özellik ise en çok işçinin MHP

⁶⁵⁸ Tercüman Gazetesi, 10 Eylül, 1973.

listesinden gösterilmesidir. İkinci sırada CHP yer alırken AP listesindeki işçi adayların sayısı yok denecek kadar azdır.

Kesin aday listelerinden de görüleceği üzere meslek grupları partiler arasında karışık bir şekilde dağılmıştır. Bu durumun partilerin seçmen tabanını etkilemesi muhtemeldir⁶⁵⁹.

2. Seçim Kampanyaları

a.Kampanya Hazırlıkları

1973 seçimleri öncesinde daha resmi propaganda başlamazdan çok önce gerek gazeteler gerekse de TRT seçim ortamına girmiştir. Siyasi partilerin giriştiği siyasal propagandayı, haber olarak vatandaşlara duyurmak üzere öncelikle gazeteler Ağustos ayı itibarıyla muhabirleri aracılığıyla bütün Türkiye'yi tarama çalışmalarına girişmişlerdir. Bu durum resmî seçim kampanyası boyunca da devam etmiştir. Seçim kararının alındığı tarihten itibaren ülke gündemini yoğun bir şekilde seçim propagandalarının meşgul ettiği görülmektedir. Parti liderlerinin görüşlerine basında geniş yer verilmiş, sokaktaki vatandaşın seçimlere gösterdiği ilgi değerlendirilerek zaman zaman sonuç hakkında tahminler yapılmıştır⁶⁶⁰.

Seçim meydanları renkli görüntülere sahne olmuş partilerin siyasi görüşlerindeki çatışma ve kutuplaşma belirgin bir şekilde sokağa yansımıştır. Liderler arasındaki söz düellosu zaman zaman sertleşirken bazı geziler olaylı bir şekilde neticelenmiş ve gündemi meşgul etmiştir. Seçimlerin Ramazan ayına tesadüf etmesi ve 29 Ekimde Cumhuriyetin 50. yılının kutlanacak olması da seçimin karakteristiğini etkileyen unsurlar olarak ortaya

⁶⁵⁹ Ayrıntılı bilgi ve tablolar için bkz.(7 Gün Haftalık Siyasi Haber ve Aktüalite Dergisi, 10 Ekim 1973,4-6).

⁶⁶⁰ Oya TOKGÖZ: " Televizyonun Kadının Siyasallaşmasına Etkisi", AÜ SBF Dergisi, (Mart-Aralık, 1976),138.

çıkılmaktadır. Partilerin sundukları vaatler, sloganlar ve kampanyalarla birlikte fikir mücadelesi aynı zamanda bir propaganda mücadelesine dönüşmüştür.

Seçim öncesi propaganda için en fazla harcama yapan parti, AP olarak gözükmetedir. AP, propaganda savaşında genel başkan Demirel'i ön plana çıkarmaktadır. Amerikanvarî bir seçim kampanyası hazırlığında olan AP, Demirel'in üç değişik pozda fotoğrafını ve Kırat afişlerini kampanyanın etkili silahı olarak kullanmaktadır. Propaganda için uzmanlarla çalışan parti Amerikan Başkanı Nixon'un seçim kampanyasından esinlenmiş, bir milyon adet teneke rozetler hazırlanmıştır. Rozetlerin yarısında Demirel yarısında ise Kırat portresi bulunmaktadır. Yaklaşık altmış milyon afiş bastırılarak ücretsiz olarak dağıtılması hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra yapışkanlı kağıtlar, rozetler ve kadın kollarının hazırlattığı genel başkan desenli ipek mendiller propaganda malzemesi olarak kullanılacaktır. Ayrıca Genel Merkez tarafından üç tane kitap bastırılmıştır. Süleyman Demirel tarafından yazılan "*1973'e Bakarken*" ve "*1971 Buhranı ve Aydınliğa Doğru*", İsmet Sezgin tarafından yazılan "*Buhran Dönemi Bütçeleri ve AP*"⁶⁶¹ Kadın kolları tarafından hazırlanan mendil ve eşarpların üzerinde ise şu slogan yer almaktadır. "*Mutfağa aş, eşine iş, çocuğuna istikbal*"⁶⁶².

CHP'nin seçim öncesi en büyük şikayeti maddî yetersizlik olmuştur. Hazineden partilere yardım yapılmaması diğer partiler kadar CHP'yi de etkilemiştir. Aday adaylarından toplanan paralarla partinin eski borçları ödenmiştir. Kapatılan Ulus Gazetesi ve Ulusal Basımevinde çalışanların o güne kadar ödenmemiş tazminatları da aday adaylarından toplanan bu paralarla ödenmiştir. AP'nin aksine CHP'nin propaganda faaliyetleri uzmanlar tarafından değil gönüllüler tarafından yürütülmüştür. "Tanıtma Komitesi" adı altında birleşen gönüllü ev hanımları da seçim çalışmalarında aktif rol almışlardır.

⁶⁶¹ Milliyet Gazetesi, 25 Ağustos 1973.

⁶⁶² Tercüman Gazetesi, 12 Eylül 1973, 7.

Propaganda malzemesi olarak Bülent Ecevit'in çeşitli boylarda renkli fotoğrafları hazırlanmış, CHP'nin altıoku'nun yer aldığı tükenmez kalem, Ecevit fotoğrafı ve altıok bulunan anahtarlıklar, plastik ve mineli rozetler, büyük ve küçük boy bloknotlar evrak çantaları ve dört ayrı boyda altıoklu bayraklar hazırlanmıştır. Ancak AP'den farklı olarak bu malzemeler partiye bağışta bulunan kişilere yaptıkları bağış miktarına göre dağıtılmaktadır. Tanıtım malzemesinin bağış karşılığı verilmesi siyasi kuruluşlar tarafından o güne kadar uygulanmamış bir yöntemdir. Bağış karşılığı malzeme dağıtılmış ve toplanan bağışlar bir nevî döner sermaye imkânı sağlamıştır. Bunların yanı sıra Ecevit'in çeşitli konulardaki görüşlerini açıkladığı "*Ecevit Diyor ki*" adlı kitap seçim malzemesi olarak dağıtılmış ve "*Ak Günlere*" adıyla bir bildirge kitapçığı hazırlanmıştır⁶⁶³.

Demokratik Parti'nin seçim öncesi propaganda çalışmalarında da Süleyman Demirel ön plâna çıkmıştır. DP, Demirel'in görüşlerinden, sözlerinden iktidarda ve muhalefette yaptığı ve yapmadığı işlerden bahsederek oy toplamaya çalışmaktadır. DP'nin seçim kampanyasını yürüten Cevat Önder parti olarak Demirel'in çelişkilerini ortaya koymayı hedeflediklerini söylemektedir. Hazırlanan broşürlerin ilkinde bu çelişkilerden bahsedilmekte diğerlerinde ise AP'nin program ve felsefesinden nasıl uzaklaştığı vurgulanmaktadır. En ilgi çekici broşür ise Demirel ile Yassıada eski Adalet Divanı üyesi olan Ferruh Adalı'nın birlikte gösterildiği broşür olmuştur. AP aday adayı olan Ferruh Adalı'nın AP'ye katılması⁶⁶⁴ ve Demirel

⁶⁶³ ABC Politika ve Aktüalite Mecmuası, 1 Ekim 1973, 5-6.; Milliyet Gazetesi, 26 Ağustos 1973.

⁶⁶⁴ Yassıada Hakimlerinden ve Yargıtay Eski Başkanı Adalı'nın törenle (6 Temmuz günü) AP'ye katılması büyük tepkilere yol açmış ve Genel Merkeze gönderilen telgraflarla protesto edilmiştir. AP'nin fikirlerini yayan Son Havadis Gazetesi de bu olaya şiddetli tepki göstermiş, Yassıada mahkumiyet kararlarında imzası bulunan birisinin AP'de yeri olamayacağını vurgulamıştır. Ferruh Adalı'nın, Yargıtay Başkanlarından İmran Öktem'in cenaze olayını protesto eden hakimler yürüyüşünde de yer almış olması eleştirilen bir başka konu olmuştur. Bu tepkiler AP'li yöneticileri zor durumda bırakmış bu tepkiler karşısında İsmet Sezgin, Adalı'nın, Yassıada mahkemelerinde "millî iradenin temsilcilerine ceza verilemez görüşünü savunduğunu ve kararlarda imzası bulunmadığını" öne sürmüştür. Bkz. (Adalet Gazetesi, 11 Ağustos 1973). Sezgin'in bu açıklaması üzerine Yassıada mahkemesinin eski başkanı Salim Başol yaptığı açıklamada Yassıada'da Anayasa'yı ihlalin maddi vakası olarak kabul

tarafından bu durumun kabul edilmesi, başta DP olmak üzere fazlasıyla eleştirilen bir konu olmuştur.

Her biri on altışar sayfalık bu üç broşürün yanı sıra seçim beyannamesi kitap olarak bastırılacak, duvarlara yapıştırılmak üzere partinin çeşitli sloganlarını içeren kağıt bantlar hazırlanacaktır. Görüldüğü üzere seçim öncesi propaganda hazırlıkları genel olarak AP Genel Başkanı Demirel üzerine bina edilmiştir⁶⁶⁵.

Son kongresinde “ Millî Güven Partisi “ olan adını “ Cumhuriyetçi Güven Partisi” olarak değiştiren CGP, isim değişikliği parti amblemi altındaki yazıyı da etkileyince geçen seçimlerde kullandığı kağıt rozetlerin ve el afişlerinin klişelerini de yeniden yaptırmak zorunda kalmıştır. İl ve ilçe merkezlerindeki tabelaların değiştirilmesi, parti resmi kağıtları ve mühürlerinin değiştirilmesi maddî açıdan partiyi sıkıntıya sokmuştur. Vatandaşa dağıtmak üzere rozetler yenilenmiş ve AP’nin aksine bu rozetlerde genel başkan resmi değil partinin amblemi olan “koç” figürü kullanılmıştır. Genel Başkan Turhan Feyzioğlu’nun fotoğrafları ise yalnızca parti il ve ilçe merkezlerine dağıtılmak üzere hazırlanmıştır. “*Yapıcı lider,*” “*yapıcı parti*” düsturuyla hareket CGP, çeşitli konulardaki görüşlerini içeren broşürler hazırlamıştır. Parti ambleminin her iki yanına sıralanan ve çoğunluğu Feyzioğlu tarafından hazırlanan sloganlar şunlardır ; “*Aka ak, karaya kara*”, “*Bölünen değil, büyüyen partiyiz*”, “*Koç, yiğitlik, mertlik, iman işaretidir*”, “*Hem komünizmi, hem yoksulluğu yeneceğiz*”, “*Tutucu da yıkıcı da değil, yapıcıyız*”, “*Milliyetçilik rehberimizdir*”⁶⁶⁶.

MSP’nin seçim öncesi hazırlıklarında ise “millî görüş” düşüncesinin ön plâna çıkarıldığı görülmektedir. MSP yöneticileri öteki partiler gibi fazla gösterişli hazırlık yapmaktan ve israftan kaçınıldığını ifade etmektedirler.

edilen 17 davanın suçluluk kararlarında Ferruh Adalı’nın imzası olduğunu açıklamıştır. Bkz.(Barış Gazetesi, 8 Ağustos 1973).

⁶⁶⁵ Milliyet Gazetesi, 27 Ağustos 1973.

⁶⁶⁶ Milliyet Gazetesi, 27 Ağustos 1973, 2.

Bununla birlikte propaganda gezileri için iki tip bayrak, anahtar figürlü madeni ve kağıt rozetler hazırlanmıştır. CGP’de olduğu gibi MSP’de seçim kampanyasında genel başkan ya da lider resmi kullanmayacaktır. Şahısların değil onların fikriyatının anlatılmasını savunan MSP’liler, bunu da seçim beyannamesi ve sloganlarla yapmayı hedeflemektedirler.

MHP, TBP ve MP ise seçim öncesinde bu konuda fazla hareketli gözükmemektedir. Rozet, parti bayrakları ve seçim beyannameleri dışında bir hazırlık yapılması düşünülmemektedir⁶⁶⁷. Partiler arasında maddi bakımdan büyük eşitsizlikler olduğunu belirten Türkeş’e göre bu adaletsizlik bir an önce ortadan kalkmalıdır. MHP’li gençlerin “kan kampanyası” açarak partiye destek olduklarını ve yurt dışındaki işçilerin yardımlarıyla ayakta kalmaya çalıştıklarını ifade eden Türkeş’e göre Türkiye’nin her yerinde açılan kampanyalarla 14 Ekim seçimlerinden iyi bir netice ile çıkılacaktır⁶⁶⁸.

1973 Seçim Kampanyasında göze çarpan en ilginç özelliklerden birisi ise geçmiş dönemlerde aktif politika yapmış üç ünlü siyasetçinin eski partileri aleyhinde kampanya yürütmesidir. İnönü, Bayar ve Bölükbaşı seçmenden açıkça bu partilere oy vermemelerini istemişlerdir. İnönü CHP’li seçmene hitaben “*Marksistlerin kullanmaya elverişli gördükleri bir partinin ne kadar kendilerini temsil ettiğini düşünmeleri gerektiğini*” ifade ederken Bayar açıkça AP’nin yöneticilerine karşı olduğunu söylemektedir. Bölükbaşı da, MP’nin artık sadece bir tabela partisi haline geldiğini vurgulayarak oyların artık demokrasiyi yaşatacak olanlara verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur⁶⁶⁹.

Seçimlerin yapılmasına az bir zaman kala meydanlardaki propaganda savaşının iyice alevlendiği görülmektedir. Partiler son kozlarını da meydanlara sürerken mitinglerdeki kalabalık ve topluluğun gösterdiği coşku da bir anlamda seçim sonuçlarını tahmin için bir ölçü olarak kullanılmaktadır.

⁶⁶⁷ Milliyet Gazetesi, 28 Ağustos 1973, 9.

⁶⁶⁸ Dünya’da ve Türkiye’de Sabah, 18 Eylül 1973.

⁶⁶⁹ Hürriyet, 3 Ekim 1973, 15.

Bu anlamda en coşkulu kalabalıklara AP ve CHP'nin bazı yerlerde de MSP'nin mitinglerinde rastlanmaktadır. Meydanlardaki en göze çarpan semboller ise Demirel'in fötr şapkası, Ecevitli gömlekler, bayraklarla süslenmiş kırat, havaya uçurulan güvercinler ve MSP'nin anahtar figürü olmuştur.

Bu dönemde Ecevit için kullanılan ve tesadüfen ortaya çıkan "Karaoglan" lakabı halk tarafından çok benimsenmiş hattâ isminin önüne geçmiştir. Özenli kullandığı Türkçesi, şair ruhu ve şehirli kimliği ile siyasi konuşmalara yeni bir renk getiren Ecevit'in kelimeleri ustaca kullanmadaki başarısı önce radyoda sonraki seçimlerde ise televizyonda kendisine avantaj kazandırmıştır. Ecevit olasılık, eşgüdüm, olanak vb. kelimeleri yaşayan dile katmıştır⁶⁷⁰.

Taksim mitingi ise AP ve CHP'nin gövde gösteri yaptığı mitingler olmuştur. Her iki partinin de büyük kalabalıklara hitap ettiği Taksim'deki CHP mitinginde dönemin ünlü sanatçılarından birisi de Ecevit'e destek vermiş ve CHP'nin kullandığı sloganlara bir de dönemin popüler bir şarkısı eklenmiştir⁶⁷¹. Böylece CHP daha önce yurtdışındaki seçim kampanyalarında uygulanan bu propaganda yöntemiyle seçim meydanlarına yenilik getirmiştir.

Seçim kampanyası sırasında kitle haberleşme araçları gazeteler, radyo ve televizyon seçmenlere siyasal propagandayı haber verme işlevini yerine getirmeye çalışırken radyo aynı zamanda propaganda aracı olarak kullanılmıştır⁶⁷². 1973 seçiminden önce TRT, televizyondan ve radyodan

⁶⁷⁰ Necati ÖZKAN: Türkiye ve Dünyadan Örneklerle Seçim Kazandıran Kampanyalar, (İstanbul,2004),39.

⁶⁷¹ Yaklaşık 80 bin kişinin katıldığı Taksim mitinginde Ecevit'ten önce kürsüye çıkan 70'li yılların ünlü pop müzik sanatçısı Şenay, "Bir sanatçı olarak yüce Atatürk'ten bu yana ilk kez sanat, kültür, eğitim ve diğer sorunlarımıza böylesine eğilmiş yegane politikacı sayın Ecevit'e kalbim ve bütün vicdanımla inanıyorum" şeklinde konuşmuş ve "Hayat Bayram Olsa" şarkısıyla kalabalığı coşturmuştur. CHP'nin Çorlu, Lüleburgaz, Edirne ve Tekirdağ gezilerine de aynı sanatçı eşlik etmiştir. Bkz. (Hürriyet, 12 Ekim 1973).

⁶⁷² TRT Yönetim Kurulu, seçim öncesinde her parti için radyodan 19.00 haber bülteninden sonra her akşam 90 sn süre ile, televizyonda ise 20.30 haber bülteninden sonra 45 sn süre

seçimle ilgili haberleri vermiş ancak bu haberlerin süresi ve kapsamı gazetelerin yanında oldukça sınırlı kalmıştır. TRT yönetim kurulu 1973 seçimlerinden önce, radyodan ve televizyondan genel seçime katılan 8 siyasal partinin eşit ağırlık tanınmak suretiyle haberlerde yer almalarını radyoda politikacıların sesleri, televizyonda ise görüntülerinin kullanılmamasını kararlaştırmış, 1973 Ağustos ayı başından başlamak üzere radyo ve televizyondan “seçime doğru” adlı programların yayınlanmasına geçilmesini uygun görmüştür. 298 Sayılı Seçim Yasası gereğince, 2 Ekim 1973’ten itibaren genel seçimlere katılmaya hak kazanan partiler radyodan konuşma yapmışlardır. Televizyon vasıtasıyla seçim propagandası ise yasa değişikliği söz konusu olduğu için yapılamamıştır⁶⁷³. Televizyondan propaganda amaçlı olarak partilerin yararlanabilmeleri ancak 1977 seçimleriyle mümkün olabilmektedir. İlk profesyonel seçim kampanyası da 5 Haziran 1977 genel seçimlerinde yapılmış ilk defa bir reklam şirketi siyasal kampanya yürütme görevini üstlenmiştir⁶⁷⁴.

b. Seçim Kampanyasında Kullanılan Sloganlar

Sekiz partinin katıldığı ve bu yönüyle en çok parti katılımının gerçekleştiği seçimlerden birisi olan 1973 seçimleri, kullanılan sloganlar açısından da oldukça zengindir. Partiler ortaya koydukları sloganlarla hem görüşlerini özetlemekte hem de diğer partilerin eleştirisini yapmaktadırlar. Partiler en vurucu ve akılda kalıcı sloganları yaratmaya çalışmış en güzel vaatleri yapabilmek için âdeta birbirleriyle yarışmışlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde fikirlerin mücadelesi aynı zamanda sloganların mücadelesi olmuştur.

ile seçimle ilgili haberlerin verilmesini uygun görmüştür. Bu programları televizyon için Cemal Aygen, radyo için Erdiç Sağlam hazırlamıştır. Radyodan yapılan konuşmalar seçim yasakları doğrultusunda 13 Ekim 1973 günü saat 17.00’de sona ermiştir. Bkz. (Oya TOKGÖZ: a.g.m.,139).

⁶⁷³ Oya TOKGÖZ: a.g.m., 139-140.

⁶⁷⁴ Necati ÖZKAN: a.g.e.,45

AP seçim öncesinde belli başlı sekiz slogan kullanmıştır. AP'nin kullanacağı sloganlar gerekçeleriyle birlikte kamuoyuna açıklanmıştır. İlk slogan *“Halkın derdini halktan olanlar anlar”* şeklinde tespit edilmiştir. Halkla beraber ve halk için çalışmanın AP'nin en kutsal amacı olduğu belirtilirken halkın en masum istek ve feryatlarına kulak tıkayan, umursamayan âdeta halkı kapıkulu sürüsü olarak gören her türlü zihniyet ve idareye karşı olduğu da önemle vurgulanmıştır. Demokrasi ve AP'nin birbirinin tamamlayıcısı hatta eşdeğeri olduğu vurgulanmış, ikinci slogan *“Demokrasinin bayrağı AP”* olarak açıklanmıştır. *“Dirlik, düzenlik, kalkınma”* üçüncü slogan olarak seçilmiş halkın özlemini çektiği huzur ortamını sağlamak, hak ve hukukunu korumak, kanun hakimiyeti içinde kendi gücü içinde yurt kalkınmasını gerçekleştirebilmek arzusu bu slogan ile ifade edilmiştir.

AP'nin temel hedefleri arasında eğitimde fırsat eşitliği sağlamak, kabiliyetleri geliştirmek, ekonomik, sosyal, kültürel hizmetlerden bütün vatandaşları yararlandırarak maddi manevî mutluluğa ulaştıran sosyal refah devleti kurma ideali yer almaktadır. Bu doğrultuda üretilen sloganlardan birisi de *“İşsizliğe, cahilliğe, çaresizliğe, paydos”* olmuştur. Çalışanların adaletli pay alarak yaşam standartlarını yükseltmeyi ve gelir dengesizliklerini de ortadan kaldırmayı hedefleyen AP, bu amaçla *“Alın terine, göz nuruna, emeğe değer”* sloganını seçmiştir. *“Sıcak aş dertsiz baş, mutlu yurttaş”* sloganının ardında ise ekonomik kalkınmaya paralel olarak halkı sosyal güvenceye kavuşturabilme dileği yatmaktadır.

AP'nin kendine temel felsefe yaptığı büyük ve güçlü Türkiye ideali ise *“Daha güçlü AP, daha büyük Türkiye demektir”* şeklinde iddialı bir sloganla kamuoyuna duyurulmuş ve Demirel “Büyük Türkiye” hedefini her fırsatta dile getirmiştir. Son olarak ise *“Birlik kuvvettir, AP’de birleşelim”* sloganı açıklanmış ve en ücra köyden en büyük kente kadar gelir düzeyi en düşüğünden en yükseğine kadar tüm Türk Milletini bir birlik ve bütünlüğe kavuşturma ideali vurgulanmıştır. Özellikle sağ kanatta ortaya çıkan

bölünmeler göz önünde bulundurulacak olursa aynı zamanda bu sloganla sağda birlik özleminin de dile getirildiğini düşünmek mümkündür⁶⁷⁵.

DP seçtiği sloganların ilkinde “*Milliyetçiyiz, demokratız, sağcıyız*” diyordu. Sağ parti kimliğinin önemle altını çizen DP, milletin büyük bir çoğunluğunun sol’un karşısında olduğunu öne sürüyor ve sağcılığın faşistlik, gericilik ve ırkçı olmak anlamına gelmediğini vurguluyordu. DP’nin kullandığı en popüler sloganlardan birisi ise “*Her şeye rağmen söz milletindir*” olmuştur. Bu slogan, 1946 hareketinin çıkış noktasını ifade etmektedir. Vatandaşın günlük hayatta ağırlığını duyduğu ve sıkıntı çektiği meselelere çare bulmayı amaçlayan DP, milletin şikayet ettiği konuları tespit etmiş ve bunu şu şekliyle sloganlaştırmıştır: “*Komünizme, anarşiye, pahalılığa, işsizliğe, haksızlığa dur diyoruz*”. Siyasi parti yöneticilerinin partizanca davranmaları ve kendi yakınları ve taraftarlarına menfaat sağlamalarını eleştiren DP, “*Kardeşe, yoldaşa, değil vatandaşa hizmet edeceğiz*” sloganıyla da bu görüşünü dile getirmektedir. DP son sloganını “*Oylarınızın imanlı ve cesur bekçisi Demokratik Partidir*” şeklinde açıklamıştır⁶⁷⁶.

MHP’nin bizzat Genel Başkan Alparslan Türkeş tarafından açıklanan sloganlarının ilki ise “*Alın terine hürmet, millete hizmet*” olmuştur. Millete hizmeti her şeyin üstünde gören ve gerek parti programında gerekse de seçim beyannamesinde bu hususun üzerinde önemle duran MHP bu görüşünü seçim sloganlarına da yansıtmıştır.

“*İşsizlikten, hastalıktan, ihtiyarlıktan korkuyu biz yeneriz*” sloganında ise diğer partilerin sloganlarında rastlanan vatandaşın günlük sıkıntılarına çare bulma isteği görülmektedir. Toplumun en önde gelen sorunlarının başında işsizlik tespit edilmiştir. Sosyal güvenceyi sağlamak amacıyla meslekî ve sosyal risklere karşı bütün vatandaşları belli oranda devlet teminatı altına almak da MHP’nin hedefleri arasındadır. Bu amaçla parti

⁶⁷⁵ ABC Politika ve Aktüalite Mecmuası, 1 Ekim 1973, 2-4, Son Havadis Gazetesi.

⁶⁷⁶ Adalet Gazetesi, 10 Eylül 1973.

programında özellikler sağlık, hastalık, işsizlik ve yaşlılık sigortası vurgulanmakta ve savunulmaktadır. *“Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir”* diyen MHP, sosyal adaleti sağlamayı hedeflemiş ve insanın insan tarafından istismar edildiği bir iktisadî düzeni reddetmiştir. *“Yalnız hakka-hakikate dost, yalancıya talancıya, lükse israfa paydos”* sloganı ile iktisadî kalkınmayı sağlamak için kaynak israflarının önlenmesini ve sermayenin lüks tüketim maddeleri üretimine akmasını engellemeyi hedeflemektedir.

MHP'nin misyonunu en çok ortaya koyan sloganlardan birisi ise *“Anarşiyi okuldan, sokaktan, devletten biz kovarız”* sloganı olmuştur. Milleti ortadan kaldıracak her türlü anlayış ve harekete karşı olan MHP, DP'nin sloganlarında da görüldüğü gibi komünizme karşı olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu görüşünü *“Komünizme karşı set, milliyetçi hareket”* olarak ifade etmiştir. MHP'nin son sloganı ise *“Kapılma hiç hayale ver oyunu hilâle”* olmuştur⁶⁷⁷.

CGP'nin tespit ettiği sloganlar arasında ilki *“Huzur, güven ve refah için CGP”* olarak açıklanmıştır. Vatandaşın devlet için değil, devletin vatandaş için olduğu inancını temel düstur olarak kabul eden CGP sağ ve sol bütün aşırı akımlara karşıdır. Atatürk milliyetçiliğinin inançlı bir savunucusu olan parti ülke bütünlüğünün korunmasını başlıca hedef olarak görmektedir. Bu görüş seçim sloganlarına da yansımıştır. Diğer partilerde görüldüğü gibi temel kaygıyı güvenlik problemi ve anarşi oluşturmuş, yoksulluk ve pahalılık ikinci sırada yer almıştır. *“Yıkıcılara karşı inançlı ve cesur mücadele”* sloganı ile bu hedefini ortaya koyan CGP, toplumun temel inançlarını ve demokratik rejimi yıkmayan isteyenlere, komünistlere ve laiklik karşıtlarına karşı anayasal düzeni ve Türk toplumunun dayandığı manevî değerleri inançla savunma azmi içerisindedir.

⁶⁷⁷ Dünya'da ve Türkiye'de Sabah Gazetesi, 16 Eylül 1973.

“Dürüst devlet idaresi için Cumhuriyetçi Güven Partisi” sloganıyla iktidara talip olan CGP, vatandaşlara toplum içinde fırsat eşitliği tanınmasından yana bir tavır alırken yolsuzluk ve israfı mücadele etmeyi temel hedefleri arasında göstermiştir. Sosyal adalet ve dengeli bir karma ekonomi ile ülkenin gelişmesini hedefleyen parti bu görüşünü *“Yurdun her köşesinde kalkınma”* sloganı olarak dile getirmiştir. *“Hem anarşiyi, hem yoksulluğu yenecek parti Cumhuriyetçi Güven Partisidir”* diyerek partisinin ana hedefini ortaya koymuştur⁶⁷⁸.

CHP'nin kullandığı sloganlar ise çoğunlukla Ecevit'in konuşmalarından alınan fragmanlar oluşturmuştur. *“Ne yoksulluk ne baskı, ne ezilen ne ezen, insanca hakça bir düzen”*. Seçim meydanlarında en çok kullanılan ve en iddialı sloganların başında gelmiştir. Düzen değişikliği programı çerçevesinde bu özlemi en çok dile getiren sloganlardan biri olan bu slogan seçim döneminde çok tartışılmıştır. *“Sağın da solun da söz hakkını savunacağım”* diyen Ecevit bu sloganla seçim bildirgesinde de önemle üzerinde durulan demokratikleşme özlemini dile getirmektedir. 12 Mart Muhtırası sonrasındaki ara rejim döneminde anayasa üzerindeki kısıtlamalar ve aydınlara yöneltilen baskılar Ecevit'in tepkisine yol açmış ve seçim meydanlarındaki konuşmalarının ana temasını oluşturmuştur. Düşünce özgürlüğünü savunan Ecevit'in bu görüşü sloganlaştırılmış ve sıkça kullanılmıştır.

Halkçılık anlayışını her fırsatta vurgulayan Ecevit *“Servet de halkın, devlet de halkın”* sloganıyla ise kitleleri peşinde sürüklemiştir. Halk kelimesini çok sık telaffuz eden CHP genel başkanı meydanlarda “Halkçı Ecevit” olarak karşılanmıştır. Ecevit'in bu görüşü seçim bildirgesinde de “halkın üstünde hiçbir egemenliğin olmayacağı, hiç kimsenin devlete de servete de köle olmayacağı” ifadesiyle açıklanmıştır. CHP'nin öne sürdüğü program çerçevesinde kalkınmanın köylüden başlaması ve tabanı güçlendiren bir ekonomi anlayışı ile adaletsizliğin önlenmesi hedefi *“Zenginlerden başlayan*

⁶⁷⁸ Tercüman Gazetesi , 12 Eylül 1971.

kalkınmayı tersine çevireceğiz” sloganı ile ifade edilmiştir. Seçim mitingleri sırasında da AP ile arasında polemiğe yol açan *”AP helâl oylarla iktidar geldi haram yiyenlerin iktidarı oldu”* sloganı olmuştur. Ecevit iktidar geldiklerinde kazancı helal olanları temsil edeceklerini ileri sürmüştür.

”Köylünün yaşama çabası işgal değil” ifadesiyle CHP’nin gerçekleştirmeye çalıştığı toprak reformu tasarısına dikkat çekilmektedir. *”Toprak işleyenindir”* ilkesini adaletli bir şekilde uygulamaya çalışan CHP, bu reformun bir *”mülkiyet düşmanlığı”* olmadığını savunmaktadır. *”Millet Şahlandı sel gibi CHP’ye akıyor”* sloganı ise bir temenniye ifade etmekle birlikte aynı zamanda siyasi rakiplerine karşı bir gözdağı vermeyi amaçlayan propaganda taktiği olarak değerlendirilebilir. CHP’de diğer partilerin sloganlarında görüldüğü gibi komünizm meselesi üzerinde durmuştur. *”Komünizmi özgürlükle önleyeceğiz”* diyen CHP, düşünce özgürlüğü ve demokratik hakların genişletilmesi meselesine seçim beyannamesinde de geniş yer vermiştir. Aşırı akımların hoşgörü ve anlayışla engellenebileceğini savunan CHP’nin bu görüşüne karşılık diğer partilerin sloganları daha radikal tedbirler alınmasını içeren ifadeler taşımaktadır⁶⁷⁹.

MSP’nin sloganları içinde en çok Millî görüş anlayışını ifade eden *”önce ahlâk ve maneviyât”* sloganı kullanılmıştır. Erbakan’ın hemen her konuşmasında en çok kullandığı kelimeler ahlak ve maneviyat olurken aynı zamanda seçim beyannamesi de bu görüş üzerine bina edilmiştir. *”Haklı Yol doğru yol MSP”, “14 Ekim 1973 Millletin Kararı, Evet Bu Sefer Selameti Seçeceğiz”,* gibi açık ve net ifadelerle seçmene ulaşan MSP, seçim beyannamesinde geniş yer ayrılan sanayileşme idealini ve Erbakan’ın deyimiyle *”ağır sanayii hamlesini”, “MSP Sanayii de Millî Hamle”,* sloganıyla ortaya koymaktadır. MSP’nin gerek program ve beyannamesinde gerekse de seçim meydanlarında en çok üzerinde durduğu konu, sosyal adalet ve adil düzen ideali olmuştur. Her türlü faize ve şans oyunlarına da karşı çıkan MSP

⁶⁷⁹ Milliyet Gazetesi, 1 Ocak 1974.

bu görüşlerini ” *İsrafa, Faize, İstismara, Fakirden Vergiye Hayır*” şeklinde sloganlaştırmıştır. Kolay kavranan net sloganlar kullandığı görülen MSP bu anlamda diğer partiler kadar yaratıcı değildir. Demirel ile özdeşleşen “*Büyük Türkiye*” sloganı Erbakan tarafından da kullanılmış ve “*Yeniden Büyük Türkiye*” olarak ifade edilmiştir. Ortak Pazara şiddetle karşı çıkan ve buraya üyeliğin Türk Milliyetçiliğini yok edeceğini öne süren MSP, bu görüşünü “*Ortak Pazara Hayır*” diyerek ifade etmiştir⁶⁸⁰.

TBP’nin sloganları da CHP’nin sloganları ile benzerlik göstermektedir “*Halkla beraber halkın demokratik iktidarı için mücadele*” sloganı ile parti programında da ön plana çıkan halkçılık görüşü ifade edilirken düşünce özgürlüğü ile ilgili görüşleri “*Fikir ve düşünceler zincire vurulamaz*” şeklinde sloganlaştırılmıştır. MSP’nin sloganlarında olduğu gibi TBP de net ifadeler kullanmış program ve beyannamesindeki görüşlerini sloganlaştırarak seçim meydanlarında ve afişlerinde kullanmıştır. TBP’nin savunduğu düşüncelerden birisi de “af” meselesi olmuştur. Diğer partilerin hemen hepsi “af” isteğini beyannamelerinde ifade etmiş olmalarına rağmen bu isteği “*Genel Af*” şeklinde sloganlaştıran tek parti TBP olmuştur “*Toprak ağalığına son, sömürüye paydos*”, “*Genel grev hakkı, serbest grev özgürlüğü*” gibi sloganların ifade şekli; partinin görüş olarak sol bir parti olduğunu en fazla vurgulayan sloganlar olmuştur. Diğer parti sloganlarında üzerinde önemle durulan Komünizmle mücadele görüşüne TBP’nin sloganlarında yer verilmemiştir. TBP, Türkiye’nin NATO üyeliğine açıkça karşı çıkmıştır. Bu görüşü ise “*Üslerden arınmış, bağımsız tarafsız bir Türkiye için mücadele*” şeklinde ifade edilmiştir⁶⁸¹.

⁶⁸⁰ Millî Gazete, 23 Eylül 1973.

⁶⁸¹ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1973.

c. Seçim Gezileri, Liderlerin Vaatleri ve Tahminler

Seçim kararının netleşmesi üzerine hazırlıklarını tamamlayarak meydanlara inen partiler 14 Ekim'e kadar olan süreçte birbirleriyle girdikleri sözlü savaşlarla gündemi meşgul ettiler. Yaptığımız inceleme sonunda seçim arifesinde partilerin ortak sloganının pahalılığa ve anarşiye son vermek olduğu tespit edilmiştir. İktidara talip olan siyasi partiler oyunu alacakları rakip partiyi de mümkün olduğunca yıpratma ve hırpalama çabasına girmişlerdir.

Seçim Kampanyasını Şişli'nin gecekondu semti Gültepe'de düzenlenen açık hava toplantısıyla başlatan Ecevit, konuşmalarında hedef olarak AP'yi seçmiş ve 12 Mart'tan sonraki bütün olayların sorumlusu olarak AP'yi göstermiştir. 12 Mart'tan sonraki ayrılmalarla birlikte partisinin giderek halklaştığını söyleyen Ecevit reformlar konusuna değinmiş *"tepeden inme halk yararına reformlar yapılmaz"* diyerek bunların *"sözde"* reformlar olduğunu iddia etmiştir. Seçmen yaşının 18'e indirilmemesini de eleştiren Ecevit, AP iktidarının *"korktuğu için"* gençliğe oy hakkı vermediğini iddia etmiş, *"kendi suçlarını yıktıkları gençler suçlarını idam sehpalarında öderken onlara oy hakkı vermemektedirler"* sözleriyle de AP'yi açıkça itham etmiştir⁶⁸². Ecevit, CGP'yi ise üzerinde sözü edilmeye değmez bir parti olarak nitelendirmekte ve AP ile işbirliği yaptığı için suçlamaktadır.

CHP Genel Başkanı Ecevit'in meydanlardaki konuşmalarında ağırlıklı olarak üzerinde durduğu konuları reform meselesi, gecekondu problemleri, genel af, orman affı, fikir özgürlüğü ve pahalılık gibi meseleler oluşturmaktadır. Seçim Kampanyası genel olarak Ecevit ve Demirel arasında karşılıklı eleştiriler şeklinde geçmiştir. Gecekondu sorununun yanlış devlet politikalarından kaynaklandığını ve gecekonducuları yıkmaya gönderilen polislerin de gecekonduya oturduklarını söyleyen Ecevit *"böylece yoksullar yoksullara kırdırılmaktadır biz bu sorunu devlet yardımı ile çözeceğiz"*

⁶⁸² Milliyet Gazetesi, 2 Temmuz 1973.

şeklinde konuşmaktadır. Ecevit'in bu sözleri AP ile arasında bir polemige yol açmıştır. Gecekondu konusundaki sözlerinin AP tarafından eleştirilmesi üzerine sözlerinin “*anarşistliği teşvik etmek*” gibi gösterildiğini söyleyen Ecevit karşılık olarak AP'nin iktidar yıllarında yalnız Ankara'da elli bin kadar gecekondu yapımına göz yumduğunu hattâ seçim öncesinde teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Asıl suçlunun ne toprak hakkı arayan köylü ne de barınma hakkı arayan gecekondu olmadığını asıl suçlunun onlardan “*Anayasal haklarını, insanca yaşama haklarını esirgeyenlerin*” olduğunu söylemiştir⁶⁸³.

Demirel ile Ecevit arasındaki en önemli polemiklerden birisi fikir suçları konusunda yaşanmıştır. AP Ankara Genişletilmiş İl Divan toplantısında fikir suçları konusuna değinen Demirel'in “*Devletin temellerine dinamit koyma özgürlüğünü tanımıyoruz. Fikir suçları cezasız kalmaz. Cumhuriyet düşmanlarının tümü AP'nin düşmanıdır. Cumhuriyeti yıkma tasavvurları fikir özgürlüğü içinde tasavvur edilemez*” sözleri çok tartışılmış ve başta CHP olmak üzere eleştiriye maruz kalmıştır⁶⁸⁴. Demirel'e Bolu'dan cevap veren Ecevit, Demokrasilerde düşüncenin sınırlanmayacağını ancak eylemlerin sınırlanabileceğinin üzerinde durmuştur. Batı demokrasisinin örnek alındığı göz önünde bulundurulacak olursa batıda düşünce özgürlüğünün olduğunu söyleyerek düşünce özgürlüğünün sınırlandırıldığı yerde demokrasinin yaşayamayacağını ifade etmiştir⁶⁸⁵.

Demirel'in fikir özgürlüğü konusundaki konuşması basında da eleştirilmiştir. Milliyet Gazetesi Başyazarı Abdi İpekçi; Demirel'in düşünce özgürlüğü ile ilgili görüşünü “*devletin temeline dinamit koyma*” ile sembolleştirmesini bir demagoji olarak nitelendirmektedir. Türkiye'deki düşünce özgürlüğü tartışmalarının ağır hapis cezaları ile hapisteki gazeteci, yazar, çevirmen ve editör sayısının hızla artması ile tazelendiğini belirten İpekçi'ye göre bunların hiçbirisi “*dinamit koyma*” düşüncesi ile ilgili değildir.

⁶⁸³ Milliyet Gazetesi, 4 Temmuz 1973.

⁶⁸⁴ Milliyet Gazetesi, 23 Temmuz 1973.

⁶⁸⁵ Milliyet Gazetesi, 24 Temmuz 1973.

Demirel'in özgürlükten yana olduğunu sık sık vurguladığını söyleyen yazar onun bu iddiasının açıklanış biçiminin aslında AP'nin ya da Demirel'in özgürlükleri sadece kendisine uygun gelen düşünceler için istediğini gösterdiğini söylemektedir. Yazar "*Gerçek özgürlük aslında kendisi gibi düşünmeyenlerin özgürlüğü için de savaştır*" diyerek Demirel'i eleştirmektedir ⁶⁸⁶.

Ecevit'in sözlerine en ağır eleştirilerden birisi de CGP'den gelmiştir. AP'den sonra CHP'ye en çok yüklenen parti Feyzioğlu'nun partisi olmuştur. "*Ecevit TİP'ten bile daha tehlikelidir*" diyen CGP'lilere göre CHP genel başkanı aşırı solla aynı paralelde çalışmakta ve TİP'in yerini almaya çalışmaktadır. Bu iddialara delil olarak Ecevit'in bazı sözlerini gösteren CGP, Boğaz köprüsüne, sıkıyönetime, DGM'ye ve anarşistlerin idamına karşı çıkan CHP'yi "*aşırı sol eylem*" karşı çıkmamakla suçlamıştır ⁶⁸⁷.

CHP'nin seçim konuşmalarında ele aldığı konulardan birisi de orman yangınları olmuştur. CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüpoğlu AP ve CGP'yi bazı kimseleri orman suçu işlemeye teşvik etmekle suçlamıştır. Eyüpoğlu orman affını savunduğu için CHP'nin yangın kışkırtıcılığı ile suçlandığını oysa CHP'nin bütün çabalarına rağmen bu affı seçim sonrasına erteleyen AP ve CGP'lilerin af çıkarılmış olsa buna cesaret edemeyecek bazı kimseleri adeta kışkırttıklarını öne sürmüştür ⁶⁸⁸. Ecevit'in AP ve CGP'ye yönelik eleştirilerinin bir diğer konusunu ise pahalılık teşkil etmiştir. CGP'yi AP'nin işbirlikçisi olmakla suçlayan Ecevit'e göre AP'nin iktidar yılları Türkiye için huzursuzluk dönemi olmuş, Türk parasının değeri düşmüş ağır bunalımlar yaşanmış ve bütün bunların neticesinde demokratik sistem müdahaleye uğramıştır.

AP Genel Başkanı Demirel'in ise seçim tartışmasını daha çok 12 Mart müdahalesi ve rejim sorunları üzerine çekmeye çalıştığı görülmektedir.

⁶⁸⁶ Abdi İpekçi, "Gerçek Özgürlük ve Demirel", Milliyet Gazetesi, 24 Temmuz 1973.

⁶⁸⁷ Milliyet Gazetesi, 24 Temmuz 1973.

⁶⁸⁸ Milliyet Gazetesi, 25 Ağustos 1973.

Demirel'in konuşmalarının temelini “seçimle gelenin ancak seçimle gidebileceği” ve “bozulan her şeyin ancak AP iktidara geldiğinde düzeleceği” iddiası oluşturmaktadır.

1973 seçimlerini bir referandum olarak nitelendiren Demirel'e göre bu seçimler rejimden ve anayasadan ne anlaşıldığının da açıklığa kavuşacağı seçimler olacaktır. AP'nin mücadelesinin bir demokrasi mücadelesi olduğunu vurgulayan Demirel, rejimdeki belirsizlik ortadan kalkmadan zihinlerin durulmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Türk vatandaşının memlekette olan bitene kayıtsız kalmamasını isteyen AP genel başkanı, “Türk vatandaşı hür rejime sahip çıkmakla aslında medenî haklarına sahip çıkmaktadır... Kendi haklarına vaki müdahalelere razı olmaması hatta razı olur görünmemesi gerekir” diyerek askerî müdahalelerin çözüm olmadığını, demokratik sistemin ancak halk tarafından sahip çıkıldığı takdirde işleyebileceğini vurgulamaktadır. Sosyal adaleti gerçekleştirme vaadi ise AP'nin seçim meydanlarında sık sık vurguladığı konulardan birisi olmuştur⁶⁸⁹.

Yaptığı yayınlarla AP'yi destekleyen Son Havadis Gazetesi'nin hedefinde ise CHP ve Ecevit bulunmaktadır. TİP, CHP kalıbına girerek yeniden dirilmeli diyen Tekin Erer'e göre mahkum olmuş veya olmamış bütün aşırı solcular, komünistler, sosyalistler Ecevit'i desteklemektedir. Yazar'ın iddiasına göre bütün sol güçler var güçleriyle “antikomünist bir teşekkül buldukları için”, AP'ye karşı düşmanlıklarını ilan etmektedirler⁶⁹⁰. 14 Ekim'de güçlü bir iktidar çıkmazsa sorunların katlanarak artacağını ileri süren Demirel'e göre bu seçimler aynı zamanda milletin Türkiye'de “ihanete ne kadar prim vereceğini” de ortaya koyacaktır. Kırgınlık ve dargınlıklar bir kenara bırakılarak birlik olarak hareket edilmeli ve anarşiyi kollayanın CHP olduğu her yerde anlatılmalıdır⁶⁹¹.

⁶⁸⁹ Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1973.

⁶⁹⁰ Tekin ERER: “Günün Akisleri”, Son Havadis Gazetesi, 16 Ağustos 1973, 12, 13 Ekim 1973.

⁶⁹¹ İrade Dergisi, Ekim 1973, S. 20, 10, 12.

Edirne’de yaptığı bir konuşmasında da 1973 seçimlerini “*bir şuur testi*” olarak nitelendiren Demirel’e göre bu seçim aynı zamanda vatandaş haklarının kağıt üzerinde kalmadığının da bir ifadesidir. 12 Mart müdahalesi sırasında “*sine-i millete dönmek*” fikrinin tartışıldığını fakat bunu doğru bulmadığını ifade eden Demirel’e göre yapılabilecek her şey yapılmalıdır ve ancak siyaset bu şekilde yapılabilir. Böylece 1971 ‘de yaşanan bunalım yine Demirel’in ifadesiyle “*Ankara’ya hapsedilmiştir.*” Demirel sözlerini şu tavsiye ile noktalamıştır. “*Üstünden atlayamadığınız engellerin yanından dolaşın. Önemli olan neticedir...*”⁶⁹².

Seçim meydanlarında coşkulu kalabalıklara hitap eden Demirel ilginç benzetmeleriyle de liderler arasında ön plana çıkmaktadır. 12 Mart olayını “*damı delinen ve çatısından su damlayan ev*” olarak nitelendiren Demirel şimdi damın tamir edildiğini ve AP’nin milletin huzuruna bu şekilde çıktığını ifade etmektedir. Bir diğer konuşmasında da “*Devlet gemisi artık doğrulmuş altındaki yara kapanmıştır, şimdi yelkenlerin şişmesi için rüzgar bekliyoruz*”⁶⁹³ diyen Demirel’in bu konudaki en önemli rakibi MSP’nin gölge genel başkanı olarak kabul edilen Erbakan olacaktır. Erbakan’ın meydanlardaki konuşmaları ve yaptığı benzetmeler en az Demirel kadar ilgi çekicidir.

Seçim takviminin Ramazan ayına tesadüf etmesi propaganda mücadelesini iftar sofralarına da taşımıştır. Gittikleri illerde zengin iftar sofralarında ağırlanan liderler konuşmalarını bu davetlerde de sürdürmüşlerdir. Kayseri’de konuşan Demirel, CHP’nin hiçbir zaman “*helal oy*” la iktidara gelmediğini ileri sürmüş, DP’lileri ise ağır bir dille eleştirmiştir. DP’lilerin davalarının sadece koltuk davası olduğunu söyleyen Demirel, DP’lilerin sadece kendileri için parti kurduklarını ve milletin sırtına basılarak hiçbir yere gelinemeyeceğini ifade etmiştir⁶⁹⁴. Demirel’in sözlerine Adana ve Tarsus gezisinden cevap veren Ecevit “*AP helâl oylarla iktidara geldi, ama*

⁶⁹² Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1973.

⁶⁹³ Milliyet Gazetesi, 29 Eylül 1973.

⁶⁹⁴ Hürriyet Gazetesi, 3 Ekim 1973.

haram yiyenlerin iktidarı oldu. Biz iktidara gelecek ve kazancı helâl olanların iktidarı olacağız” şeklinde konuşmuştur⁶⁹⁵. CHP ve AP yöneticileri arasındaki karşılıklı ithamlar öyle bir hale gelmiştir ki CHP’liler Demirel’i “bütün gün oruç yemek” sonrasında da iftar sofralarında poz poz resim çektirmekle dahi suçlamışlardır⁶⁹⁶.

Meydanlarda liderler arasındaki söz düellosunun dozu artarken seçim meydanlarında da olaylar eksik olmamıştır. Yozgat’taki konuşması sırasında MHP’li gençler tarafından engellenmeye çalışılan Ecevit’in, “*Demokrasilerde insanlar başlarına bir başbuğ istemezler, Türkiye’de bir başbuğ değil bir halk olacaktır. Bunlar 12 Mart öncesi yönetimin ektiği tohumların verdiği filizlerdir*” şeklindeki sözleri protestolara neden olmuştur. Çorum’un Alaca ilçesinde de MHP, MSP ve DP’li gençler Ecevit’in otobüsüne taşlı saldırıda bulunmuşlardır⁶⁹⁷.

Ecevit’e karşı en büyük tepki Isparta’da gösterilmiştir. Konuşması sırasında bir grubun “komünist Ecevit” diye bağırması olaylara sebebiyet vermiş ve ancak askeri birliklerin yatıştırabildiği kavgada çok sayıda yaralanan olmuştur⁶⁹⁸. Şiddeti artan olaylara rağmen kürsüye çıkarak konuşmasına devam eden Ecevit, bu olayları lehine çevirmeyi başarmış ve kürsü hakimiyetini sürdürmüştür. “*..Onlar bizi bu kürsüden indiremezler. Yarın da halktan başka hiçbir kuvvet bizi iktidardan uzaklaştıramayacaktır*”⁶⁹⁹. şeklinde konuşan Ecevit, bu olayı sonraki konuşmalarında da propaganda malzemesi olarak kullanmıştır.

Isparta olaylarını Demirel’in kardeşinin yönettiğini iddia eden Ecevit, Isparta’nın Demirel ailesinin derebeyliği haline geldiğini, Türkiye’nin her

⁶⁹⁵ Hürriyet Gazetesi, 7 Ekim 1973.

⁶⁹⁶ Milliyet Gazetesi, 6 Ekim 1973.

⁶⁹⁷ Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1973.; Hürriyet 26 Eylül 1973.

⁶⁹⁸ Isparta olayları sırasında ikisi bıçakla yirmiden fazla kişi yaralanmış, CHP flaması taşıyan bir kısım otomobiller tahrip edilmiştir. Isparta olaylarını çıkaran üç kişi iki ay hapse mahkum olmuştur. Bkz.(Milliyet Gazetesi 28 Eylül, 1 Ekim 1973).

⁶⁹⁹ Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1973.

yerinde anarşi sona ermesine rağmen Isparta'da devam ettiğini öne sürmüştür. Gençleri şiddet olaylarına kışkırtanların AP yönetimi olduğunu Isparta olaylarının ortaya çıkardığını ileri süren Ecevit, TRT'nin de bu konuda gerçek dışı haber verdiğini iddia etmiştir⁷⁰⁰. Aynı tarihte Demirel'in Giresun'daki konuşması "*Halkçı Ecevit, Başbakan Ecevit*" sloganlarıyla kesilirken Ordu'daki konuşması da protestolarla karşılanmış⁷⁰¹. Demirel'in Sivas konuşması da olaylı geçmiş DP'liler tarafından konuşması engellenen Demirel, CHP'li grupların da müdahaleleriyle karşılaşmıştır⁷⁰².

Ecevit'in Isparta'da uğradığı saldırı, gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Ecevit'i destekleyen yayınlar yapan Cumhuriyet Gazetesi'nde de Isparta'daki olaylarda Demirel'in suçlu olduğu ve Anayasa değişikliklerinin AP yararına yapıldığı öne sürülmektedir⁷⁰³. Seçim tarihi yaklaşırken Demirel'in Diyarbakır gezisi de olaylı geçmiş, AP ve CHP'liler karşılıklı gösteriler yapınca çok sayıda kişi gözaltına alınmıştır⁷⁰⁴. Seçim gezileri süresince farklı zamanlarda şiddete sahne olmuş, MSP'nin İzmir mitinginde olaylar çıkarken⁷⁰⁵, Gaziantep'de de DP'liler polisle çatışmıştır⁷⁰⁶.

Seçim tarihi yaklaşırken Ecevit'le Demirel arasındaki mücadelenin gittikçe sertleştiği görülmektedir. Demirel, CHP'nin kullandığı "ortanın solu" ve "düzen değişikliği" sloganlarının Türkiye'de anarşinin yeşermesine âmil olduğunu ileri sürmektedir. Bu konuda CHP'ye yüklenen bir diğer parti ise CGP'dir. Kendisini ne sağ ne de sol bir parti olarak tanımlamayan CGP, milliyetçi ve Atatürkçü bir parti olduğunu sık sık vurgulamaktadır. CHP, Feyzioğlu tarafından defalarca anarşiye prim vermekle suçlanmaktadır. Hattâ CGP başkanlık divanı oldukça ağır bir ithamla "*Ecevit'in yıllarca sol*

⁷⁰⁰ Milliyet Gazetesi, 29 Eylül 1973.

⁷⁰¹ Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1973.

⁷⁰² Milliyet Gazetesi, 1 Ekim 1973.

⁷⁰³ Nadir Nadi, "Suçüstü", Cumhuriyet 29 Eylül 1973.; İlhan Selçuk "Isparta Olayları", Cumhuriyet, 29 Eylül 1973.

⁷⁰⁴ Milliyet Gazetesi, 6 Ekim, 1973, 7.

⁷⁰⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 1973.

⁷⁰⁶ Milliyet, 10 Ekim 1973.

kışkırtıcısı ve anarşi savunucusu olarak çalıştığını ve hiçbir makyajın bu gerçeği örtemeyeceğini”⁷⁰⁷ öne sürmüştür. Feyzioğlu ise hemen her konuşmasında bazen üstü kapalı bazen de açıkça CHP’ye yüklenmiştir. *“TİP’in bir avuç oyu için aşırı sola taviz verenleri milletimiz çok iyi anlamıştır. Sorumsuz kışkırtmalar ve ölçüsüz vaadler kimseye hayır getirmez”, “Anarşistlere arka verenlerin akıbetini göreceğiz”* ⁷⁰⁸ şeklindeki ifadeleriyle aynı zamanda TBP’ye de göndermeler yapmıştır.

CGP’nin Ecevit karşıtı politikasının yanı sıra meydanlarda en çok ele aldığı konu pahalılık sorunu olmuştur. Hayat pahalılığının sorumlusu olarak ise 1971’de göreve gelen bakanların tecrübesizliği gösterilmektedir. Feyzioğlu yıkıcı faaliyetlerin bir daha baş göstermemesi için partisinin devlet idaresinde muhakkak ağırlık sahibi olması gerektiğini de her fırsatta ifade etmiştir.

DP’nin seçim gezilerindeki boy hedefi ise AP ve Demirel’dir. DP’nin meydanlardaki en önemli silahı ise eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmuştur. Celal Bayar katıldığı hemen her gezide açıkça eski dava arkadaşı Demirel’e ve AP’ye oy verilmemesini istemiştir. Genel Başkan Ferruh Bozbeyli’nin de konuşmalarında ağırlıklı olarak AP’yi eleştirdiği zaman zaman da CHP ve MSP’ye yüklendiği görülmektedir.

Bozbeyli, Konya DP il kongresinde yaptığı konuşmada ilk kez MSP’yi eleştirmiştir. MSP ile ilgili olarak *“Bir parti çıkıyor ben tekbir partisiyim diyor. Hakim huzuruna çıkınca da ben tekbir partisiyim demedim. Tek bir partiyim demek istedim diyor”* şeklinde konuşan Bozbeyli aynı konuşmasında DP’nin sağcı bir parti olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Demirel’i millî iradeye giden yolu kapamakla itham eden DP genel başkanı, Ecevit’i ise bölücülük yapmakla suçlamıştır⁷⁰⁹.

⁷⁰⁷ Milliyet Gazetesi, 24 Temmuz 1973.

⁷⁰⁸ Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1973.; 29 Eylül 1973.

⁷⁰⁹ Milliyet, 28 Eylül 1973.; 2 Temmuz 1973, 2.

Seçim gezileri sırasında yaptığı konuşmalarda DP’lilere AP tarafından baskı yapıldığını ileri süren Bozbeyli bu durumun 1950’den önce CHP’nin yaptıklarını hatırlattığını söylemektedir. AP’ye yönelik çeşitli benzetmeler kullandığı görölen Bozbeyli, İç Anadolu gezisi sırasında yaptığı bir konuşmada; AP’nin 1969’dan sonra “*felçli bir hasta gibi*” yattığını söylemektedir. DP liderine göre; “*Türkiye’de bir iktidar gittiği zaman yerine ordu gelmektedir ki bu yüzden devletin temellerini sağlam bir şekilde kurmak gerekir*”. Ecevit’in konuşmalarını eleştiren İnönü’nün tutumunu ise “*paşa geç kaldı, ektiği meyveler kırmızı tohumlar vermeye başladı*” sözleriyle eleştirmiştir⁷¹⁰.

Bozbeyli’nin eleştiri yönelttiği isimlerden birisi de Nihat Erim olmuştur. Erim’i 12 Mart’tan sonra siyasi partileri kendi Hükûmetine güvenoyu vermesi için tehdit etmekle suçlamıştır. Bozbeyli bu gün seçim meydanlarında olağanüstü Hükûmetlere çatanların o zaman mecliste güvenoyu verdiklerini hatırlatarak bu yöndeki eleştirilerini sürdürmüştür⁷¹¹. DP yöneticileri CHP’yi sosyalist bir parti haline gelmekle suçlamışlardır. Mutlu Menderes ise konuşmalarında CHP’nin anarşistleri koruyucu bir tavır içine girdiğini söyleyerek “*anarşistlere ölüm cezası veren hakimlere minnettar olduklarını*” ifade etmiştir⁷¹².

DP’yi destekleyen Adalet gazetesi de yaptığı yayınlarla açıkça DP’nin propagandasını yapmış ve Demirel aleyhindeki kampanyalara destek vermiştir. Semeni AP’ye oy vermemeye davet eden Adalet Gazetesi “*sana oy vermeyeceğim çünkü..*” başlığı altında bu nedenleri sıralamıştır. Bu yayın organına göre; 12 Mart’ın gelmesine göz yuman, kardeşlerine engel olmayan, hayat pahalılığına ve karaborsaya yol açan, böl ve yönet politikası ile AP’yi parçalayan, zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapan, devlet

⁷¹⁰ Milliyet, 26 Eylül 1973.

⁷¹¹ Milliyet, 28 Eylül 1973.

⁷¹² Milliyet, 9 Ekim 1973.

müesseselerine anarşiyi sokan ve kısacası her türlü olumsuzluğun nedeni sadece AP lideri Demirel'dir⁷¹³.

MSP'nin seçim konuşmalarındaki hedefi ise AP ve CHP olmuştur. Genel başkan Süleyman Arif Emre olmasına rağmen gölge lider olarak adlandırılan Necmettin Erbakan'ın konuşmaları büyük ilgi görmüştür. İlginç üslûbu ve benzetmeleri ile Erbakan seçim gezilerinin en renkli simalarından birisidir. MSP'nin en çok üzerinde durduğu konular ise pahalılık ve millî ahlâk meselesi olmuştur.

Partisinin gerici bir parti olmadığını sık sık dile getiren Erbakan MSP'nin parlak bir gelişme gösterdiğini ve iktidar partisi olması için de her şartın mevcut olduğunu vurgulamaktadır. Ülkeyi buhrana götürenlerin “solcu CHP” ve kendi deyimiyle “renksiz AP” olduğunu savunan Erbakan, Isparta'daki konuşmasında; AP'nin bu ildeki mutlu azınlığa dahil yalnızca birkaç kişiyi zengin ettiğini, kendi hedeflerinin ise bütün Ispartalıları zengin etmek olduğunu söylemiştir. Fakirlerden vergi almamak, israf ve faize engel olmak Erbakan'ın ön plana çıkardığı vaatlerden birkaçıdır⁷¹⁴. Erbakan'ın AP'yi renksiz olarak nitelemesine Gaziantep'ten seslenen Demirel, Erbakan'a “1969'da AP'den aday olmak isterken renkliydik de şimdi mi renksiz olduk” şeklinde cevap vermiştir⁷¹⁵.

İktidara geldiklerinde MSP'nin “afyon ekimini” başlatacağını söyleyen Erbakan bunun ilaç yapımı için önemli olduğunu ifade ederek gerekli fabrikaların kurularak Avrupa'ya afyon ithal eder hâle gelineceğini söylemiştir⁷¹⁶. Malatya ve Kayseri konuşmalarında fitre ve zekâtlarını İslam kaidelerine uygun verenlere dinî bayramlarda “altın anahtar” dağıtacağını

⁷¹³ Ayrıntılı bilgi için Bkz.(Adalet Gazetesi, 12 Ekim 1973).

⁷¹⁴ Milliyet, 24 Temmuz 1973.

⁷¹⁵ Milliyet, 6 Ekim, 1973.

⁷¹⁶ Milliyet, 26 Temmuz 1973.

söylemiştir. 1973 seçimlerinin en ilginç vaadini oluşturan altın anahtar⁷¹⁷ meselesi gündemi uzun süre meşgul etmiştir. İktidara geldiklerinde bu günkü okulları kapayıp yerlerine yenilerini açacaklarını söyleyen Erbakan konuşmasında Demirel'e de eleştiriler yöneltmiştir. Erbakan'a göre AP ve CHP'nin kurduğu okullarda yetişen çocuklar hırsız, komünist, eşkıya ve banka soyguncusu olmaktadır. Bu yüzden ilk icraat bu okulları kaldırmak olacaktır⁷¹⁸. MSP genel başkan yardımcısı Orhan Batı da "*MSP amblemi gerçek saadetin işaretidir. Milletimiz ahlak ve maneviyata dayanan anahtar'ı seçecektir*" demektedir⁷¹⁹.

Erbakan'ın "anahtar" vaadini AP lideri Demirel hemen her konuşmasında eleştirmiştir. Bu konudaki görüşünü ise Bolu mitinginde ki şu sözleriyle ifade etmiştir: "*Cennetin anahtarı safsatalarına inanmayın. Cennetin anahtarı imandır. Onun da kimde olduğunu sadece Allah bilir*"⁷²⁰.

Pahalılık konusu da Erbakan'ın gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda ilginç örnekler veren Erbakan "*kefen parasının bile üç yüz elli liraya çıktığını söyleyerek, milletin neredeyse mevtasının başında nöbet tutacak hâle geldiğini*" anlatmaktadır. MSP seçim konuşmalarında en çok millî ahlâk meselesi üzerinde durmaktadır. Erbakan'ın gündeminde saç uzatan gençler de vardır. Gençlerin saç uzatarak kıza benzediğini hattâ papaza döndüğünü kendi renkli üslûbuyla dile getiren Erbakan, sinemalar ve tiyatrolar aracılığı ile ahlâksızlığın köylere kadar indiğini öne sürmektedir.

Her konuşması ile gündem yaratan ve basının eleştirilerine konu olan Erbakan, millî ahlakın her geçen gün bozulmasında yayınladığı resimlerle

⁷¹⁷ MSP'nin seçim kampanyasına damgasını vuran aynı zamanda partinin amblemi olan anahtarın gövde kısmı manen ve maddeten kalkınmayı sembolize ediyordu. Bu kalkınma ile milletin kuracağı büyük bir medeniyeti temsil etmektedir. Sapının kalp şeklinde olması ise temelin maneviyat ve ahlâk olacağını ifade etmektedir.

Milli Gazete, 8 Eylül 1973.

⁷¹⁸ Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1973.; Hürriyet, 26 Eylül 1973.

⁷¹⁹ Milli Gazete, 17 Ağustos 1973.

⁷²⁰ Son Havadis Gazetesi, 11 Ekim 1973.

basının da pay sahibi olduğunu iddia etmiştir. Boşanmalardaki artışın sebebini de kadınların kıyafetlerinin açıklığına bağlayan Erbakan, güzellik yarışmalarına karşı olduğunu da vurgulamaktadır. Her fırsatta AP ve CHP'ye yüklenen Erbakan, AP'nin sağcılığını ise “*perhizli hastanın turşu yemesine*” benzetmektedir. AP'yi bir taraftan da “Lût kavmi”ne benzeten MSP lideri bu partinin arkasından gidilmemesini istemiştir⁷²¹. Erbakan gittiği her yerde partiye bol miktarda üye kaydettirmiştir. Her konuşmanın sonunda ise ihmal edilmeyen bir yemin töreni söz konusuydu. Sağ ellerin baş parmağı havaya kaldırılarak “*memleketin, milletin selameti için*” oyların MSP'ye verileceğine and içiliyordu⁷²².

TBP'nin gündeminde ise geniş kapsamlı af meselesi vardır. Vergi adaletsizliği, pahalılık ve işsizlik seçim konuşmalarındaki öncelikli konulardır. Partisinin demokratik sol anlayışını açıklayan Timisi'ye göre bu politikanın amacı bağımsız ve demokratik bir Türkiye'dir. Demokratik sol'un işçi kitlelerinin bilimsel dünya görüşü olduğunu söyleyen Timisi; NATO, CENTO ve ikili anlaşmaların feshedilmesini ve Ortak Pazardan çıkılmasını istemektedir. Genel başkan Timisi toplumcu ve demokratik sol bir kalkınma programı savunduklarını her fırsatta ifade etmekte ve Ortak Pazarın karşısında olduğunu vurgulamaktadır⁷²³.

TBP'nin üzerinde önemle durduğu bir diğer konu ise üniversite ve bilim özgürlüğü olmuştur. Genel grev hakkını savunan ve lokavt müessesesini reddeden TBP, Türk-İş'in izlediği partiler üstü politikayı da eleştirmiştir⁷²⁴. TBP'nin İstanbul mitinginde ise Aybar, CHP'nin TİP'in sloganlarını kullandığını öne sürmüştür⁷²⁵.

⁷²¹ Hürriyet Gazetesi, 26 Eylül 1973.; Milliyet Gazetesi, 29 Eylül 1973.

⁷²² Hürriyet Gazetesi, 7 Ekim 1973, 6-7.

⁷²³ Hürriyet Gazetesi, 3 Ekim 1973.; Milliyet 26 Eylül 1973.

⁷²⁴ Milliyet Gazetesi, 9 Ekim 1973, 6-7.

⁷²⁵ Milliyet Gazetesi, 7 Ekim 1973.

MP seçim meydanlarında fazla varlık gösterememiş, Bölükbaşı'nın MP aleyhinde yürüttüğü kampanya daha çok dikkat çekmiştir. MP'nin seçim konuşmalarında üstünde durduğu öncelikli konular ise hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı ve grev hakkı olmuştur. Eğitim sorunları, dul ve yetimlerin durumlarının iyileştirilmesi ve çalışan kadınlara yirmi yılda emeklilik hakkı tanınması gibi konular seçim konuşmalarının temel konusunu teşkil etmiştir. MP 'de pahalılığın sorumlusu olarak AP ve Demirel Hükûmetini suçlamıştır⁷²⁶.

MHP'nin üzerinde durduğu öncelikli konular ise pahalılık, anarşi ve komünizm meselesi olmuştur. Aşırı tüketim, aşırı lüks ve baş döndürücü modalara karşı aile hayatını korumak fikri propaganda konuşmalarında da ifade edilmiştir⁷²⁷. Gaziosmanpaşa'da düzenlediği bir mitingle seçim kampanyasını başlatan Türkeş, MHP'nin Türk milletinin son devir ilk defa Türk milliyetçiliğini siyasi aksiyon haline getiren bir parti olduğunu söylemektedir. Milletin yabancılara el açar duruma düştüğünü ileri süren MHP genel başkanına göre bu hâle düşülmesinin sebebi yıllardır Türkiye'yi idare eden siyasi kadroların ülküsüz, bilgisiz ve heyecansız olmasıdır⁷²⁸.

Alparslan Türkeş konuşmalarında daha çok CHP'ye yüklenmiş ve Ecevit'i komünizmi fikir suçu ilan ederek anarşistleri affettirmek istemekle suçlamıştır. MHP pahalılığın ve ekonomik krizin nedeni olarak da liberal kapitalist sistemi görmektedir. Liberal kapitalist sistem de sosyalist sistem de Türkiye'ye yabancı sistemlerdir Yabancı güçlerin öncelikli amacının kafaları ve ruhları fethederek milleti köleleştirmek olduğuna dikkat çeken MHP yöneticileri vatandaşları üç hilâlli bayrağın altında toplanmaya davet etmişlerdir. Alparslan Türkeş de Konya mitinginde Türk milletinin geri kalma sebebinin başlıca sorumlusunun siyasi kadrolar olduğunu söylemiş ve otuz

⁷²⁶ Milliyet Gazetesi, 7 ,8, 9 Ekim 1973.

⁷²⁷ Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1973.

⁷²⁸ Tercüman Gazetesi, 16 Eylül,1973.

altı milyon Türkün beyninin “tek bir beyin” gibi olmasını istemiştir. Adana mitinginde ise “millî devlet , millî bir demokrasi kuracağız” demektedir⁷²⁹ .

Demirel iktidarı dönemini “solun altın dönemi” olarak nitelendiren MHP liderine göre; “*Demirel ve AP zihniyeti bakımından Türkiye’de milliyetçilik ve Müslümanlık, Komünizm ve komünistlerden daha tehlikelidir*”. Türkeş’in seçim öncesindeki en ilginç tespitlerinden birisi ise MSP ile ilgili olmuştur. CHP’nin MSP’ye kucak açtığını ileri süren Türkeş’e göre, CHP MSP’ye menfaat icabı düşmanca davranmamakta hattâ yayınları ile desteklemektedir. Erbakan’ın da Ecevit için komünist değil solcudur demesini ilgi çekici bulan MHP lideri oy kaygısı gördüğü bu yakınlaşmayı milletin menfaatlerine aykırı olarak değerlendirmektedir⁷³⁰. Nitekim seçim sonrasındaki gelişmeler ve kurulan CHP- MSP koalisyonu Türkeş’in bu tespitini haklı çıkarmıştır.

CHP’nin en önemli mitingi Taksim mitingi olmuş âdeta bir gövde gösterisine dönüşmüştür. Dönemin ünlü şarkıcılarından birisinin de destek verdiği bu miting, Ecevit’e gösterilen ilginin doruk noktasına çıktığı bir miting olmuştur. Ecevit yaklaşık seksen bin kişiden oluşan bir kalabalığa hitap etmiştir⁷³¹.

Ecevit’ten bir gün sonra Taksim’de yine büyük bir kalabalığa hitap eden Demirel ise CHP’nin bu propaganda taktiğini şiddetle eleştirerek “*Memleket şarkıyla yönetilmez*” ifadesini kullanmıştır. Aynı mitingde AP, İstanbul milletvekili adayı ise daha ağır bir ithamda bulunarak Ecevit’i ve beraberindeki sanatçıyı eleştirerek “*Türk kadınının alanlarda şarkı söyleyemeyeceğini, zirâ Türk kadınının namuslu ve iffetli olduğunu*” söylemiştir.

⁷²⁹ Milliyet Gazetesi, 6, 7, 8, 9 Ekim 1973.

⁷³⁰ Dünyada ve Türkiye’de Sabah, 18 Eylül 1973.

⁷³¹ Hürriyet Gazetesi, 12 Ekim 1973.

MSP'nin Taksim mitinginde ise Erbakan'ın boy hedefi yine Demirel olmuştur. Milli ahlak meselesini ön planda tutan MSP lideri, faizin kalkacağını vurguladıktan sonra tiyatro, sinema ve spora karşı olduğu yolundaki iddiaları ise reddetmiştir⁷³². MHP lideri Türkeş ise Taksim meydanındaki konuşmasında iktidara geldiklerinde başkanlık sistemini yerleştireceklerini söylemiştir. MHP genel başkanı bu mitingde, "*başbuğ Türkeş, başkan Türkeş*" tezahüratlarıyla karşılanmıştır⁷³³.

Seçim öncesinde meydanların durumu üzerinden tahminler yapılmakla birlikte dönemin gazeteleri ve dergileri de yaptıkları anketlerle seçim sonuçları üzerinde varsayımlarda bulunmuşlardır. En kapsamlı araştırma Milliyet Gazetesi tarafından yaptırılmıştır. Milliyet Gazetesi Halk oylaması sonuçlarına göre AP; en az %40.5 en fazla %42.4 oy oranıyla birinci parti olarak gözükmemektedir. Bununla birlikte AP'nin 1969 seçimlerine göre oy kaybına uğradığı görülmekte bu oyların DP, MSP, CGP ve CHP'ye ayrı oranlarda taşındığı ifade edilmektedir. Aynı ankete göre AP daha çok orta ve ileri yaştakilerin oylarına sahip olup kırsal kesimden oy almaktadır. CHP'nin ise en az %36.4 en fazla %39.1 ile ikinci parti olduğu görülmektedir. AP'nin aksine gençlerin ve şehirlerin oylarını alan CHP bir önceki seçimlere göre önemli bir artış sağlamıştır. Bu oy akışının daha çok AP ve de TİP'ten geleceği tespit edilmiştir. DP'nin ise en az % 6.7 en fazla %10 alacağı ve oyların daha çok AP'den ve AP ile aynı seçmen tabanından geleceği tahmin edilmektedir. Milliyet'in anket sonuçlarına göre DP, 1973 seçimlerinin üçüncü partisi olarak gözükmemektedir.

CGP'nin ise en az %4.8 en fazla %7 oy alacağı öne sürülürken bu oyların kaynağı olarak CHP gösterilmektedir. CGP'nin oy yüzdesine en yakın olarak en az %4.1 en fazla %7 ile MSP gözükmemektedir. Milliyet gazetesine göre; MSP daha çok AP'den ayrılan bağımsızların ve kırsal kesimin oylarını alacak ve gençler tarafından fazla itibar görmeyecektir. Dolayısıyla bu anket

⁷³² Dünya'da ve Türkiye'de Sabah, 1 Ekim 1973.

⁷³³ Hürriyet Gazetesi, 13 Ekim 1973.

sonuçlarına göre MSP iktidar için fazla şans tanınmayan partiler arasındadır. TBP, MP ve MHP'nin ise toplamda en fazla %10 oy alacağı öne sürülerek bu partilerin kendilerine özgü karakterleriyle kolay değişmeyen kemik oylara sahip olduğu ve daha çok bölgesel oyları alabilecekleri ifade edilmiştir. Bu partilerin oy kapasitesi illere ve şahıslara göre düşünülmelidir⁷³⁴.

Hürriyet gazetesinin bin gönüllünün yaklaşık beşyüz bin kişi ile görüşerek yaptırdığı anket sonuçlarına göre de AP birinci parti olarak gözükmemektedir. Hürriyet'in anketi seçmenlerin eğitim düzeyleri kıstas alınarak düzenlenmiştir. Bu ankete göre AP oyları % 43.18-% 45.32 olarak belirlenmiş AP'nin yüksek eğitimlilerden ve şehirlerden alacağı oy oranının düşeceği ifade edilmiştir. Eğitim seviyesi azaldıkça oy verme oranı artmaktadır. İkinci parti durumunda olan CHP'nin oy oranı ise %29.50 - %32.4 olarak gösterilmektedir. AP'nin aksine eğitim seviyesi yükseldikçe oy oranının arttığı gözlemlenmiştir. Milliyet'in anketinde olduğu gibi Hürriyet'in anketinde de %7. 73 oy oranıyla DP üçüncü sırada yer alırken seçmen profili AP ile benzerlik göstermektedir. MSP ise %5.4 ile dördüncü sırada yer alırken oy alacağı seçmen grubu da düşük eğitimlilerden oluşacaktır. CGP'nin oy oranının %4.7 civarında olacağı ve genellikle ortaokul ve ilkokul mezunları tarafından tercih edildiği öne sürülmektedir. Hürriyet anketine göre oyu artan partiler arasında gösterilen MHP'nin ise %3.21 oy alacağı tespit edilirken tercih eden seçmen kitlesinin çoğunlukla ortaokul mezunu olduğu ifade edilmektedir. Bağımsız adaylara ise %2.27 oranında şans tanınmaktadır. Hürriyetin anketine göre çok düşük bir oy potansiyeline sahip olan partiler olarak MP ve TBP'ye ise seçimlerde hiç şans tanınmamaktadır⁷³⁵.

⁷³⁴ Milliyet Gazetesinin EPO (Etüd Eğitim ve Planlama Kuruluşu) ile hazırladığı halkoyu araştırması kapsamında anketler her parti için ;yaş grupları, yerleşim bölgeleri, parti lehinde ve aleyhinde gelişmeler baz alınarak düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.(Milliyet Gazetesi, 6,7,8,9 Eylül 1973).

⁷³⁵ Hürriyet Gazetesi, bin gönüllü yardımıyla ile yaklaşık beş yüz bin seçmenin verdiği cevaplardan yararlanarak partilerin alacakları oyları ve yüzdelerini belirlemiştir. Anket düzenlenirken daha çok seçmenlerin eğitim düzeyleri esas alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz (Hürriyet, 9 Ekim 1973).

Haftalık siyasi haber ve aktüalite dergisi 7 Gün'ün seçim tahminlerinde de AP birinci parti olarak görülmektedir. Partilerin durumu yüzde olarak değil milletvekili sayısı üzerinden değerlendirilmiş ve illere göre hangi partinin kaç milletvekili çıkaracağı hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre AP, 190 milletvekili ile ilk sıra da yer alırken onu 173 milletvekili ile CHP takip etmektedir. Üçüncü sırada diğer anketlerde de görüldüğü üzere 34 milletvekili ile DP yer bulmaktadır. MSP, 29 milletvekili ile dördüncü sırada yer alırken CGP ise 16 milletvekili ile beşinci sırada gösterilmektedir. TBP, 7 milletvekili ile temsil edilirken MHP'nin ancak 1 milletvekilliği alacağı MP'nin ise hiç milletvekili çıkaramayacağı öne sürülmektedir.

7 Gün dergisi araştırmasında az da olsa bir yanılgı payı olabileceğini söylemekle beraber bu tablodan çıkabilecek en önemli sonucun hiç bir partinin tek başına iktidara gelememesi olduğunu da ifade etmektedir⁷³⁶. Diğer basın organlarında yapılan tahminlerde de hemen hemen aynı sonuçlara rastlanırken ortak kanaat bu seçimlerden tek başına bir iktidar çıkamayacağı yönündedir. Ancak bazı partileri destekleyen gazetelerin seçim tahminleri ise kendi destekledikleri partinin iktidar olacağı yönündedir. Örneğin Son Havadis gazetesi AP'nin en az 249 milletvekili çıkaracağını öne sürerken Milliyet'in CHP'nin oy oranını abartılı gösterdiğini iddia etmiştir⁷³⁷.

İngiltere'nin önde gelen haftalık gazetelerinden Observer Türkiye hakkında ilginç bir haber analizi yayınlamış, Türk politikacılarının bir kez daha duruma hâkim olmayı denediğini yazmıştır. Türkiye'de kamuoyu yoklaması yapan güvenilir müesseseler olmadığından seçimleri kimin kazanacağını tahmin edilemediğini söylenmektedir. Sağdaki parçalanmanın AP'nin oylarını azaltacağını belirten gazeteye göre Ecevit'in partiyi sola kaydırmasıyla birlikte Türkiye'de ortaya, Sosyal Demokrat partiye en yakın bir parti çıkmıştır.

⁷³⁶ 7 Gün dergisinin muhabirlerinin seçim bölgelerinde yaptıkları inceleme ve seçim bölgelerinin özellikleri dikkate alınarak hazırlanan seçim tahminleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (7 Gün Haftalık Siyasi Haber ve Aktüalite Dergisi, 10 Ekim 1973).

⁷³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Son Havadis Gazetesi, 10 Ekim 1973.; Tekin ERER: "Günün Akisleri", Son Havadis Gazetesi 10 Ekim 1973, 3).

AP'nin çoğunluk sağlayamasa da seçimleri alabileceğini ve koalisyon arayışına gireceğini ileri süren Observer'in yorumuna göre CHP henüz iktidar olmaya hazır değildir ve eğer kazanırsa sonuç Ecevit için çok şaşırtıcı olacaktır ⁷³⁸.

⁷³⁸ Yankı Haftalık Haber Dergisi, 4-8 Ekim 1973, 6.

IV. BÖLÜM

1973 MİLLETVEKİLİ SEÇİM SONUÇLARI VE MECLİSİN YAPISI

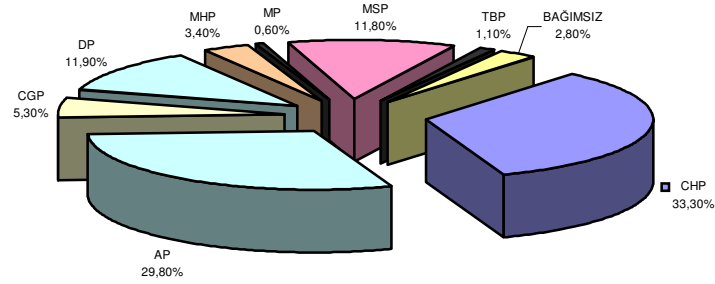
A- 14 EKİM 1973 MİLLETVEKİLİ SEÇİM SONUÇLARI

1. Türkiye Genelinde Seçim Sonuçları

1973 seçimlerinin sonuçları, bütün tahminleri altüst etmiş ve CHP sandıktan birinci parti olarak çıkarak sürpriz yapmıştır. Barajsız d'Hont Sisteminin uygulandığı seçimlerde hiçbir parti Hükûmet kurabilecek yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır. Hiçbir partinin iktidar olabilecek oyu alamadığı 1973 seçimleri kamuoyunda Ecevit'in kişisel başarısı olarak değerlendirilirken, CHP geçerli oyların % 33.3'ünü alarak en güçlü parti konumuna gelmiştir⁷³⁹. Böylece CHP'nin 1960'lardan beri devam eden oy kaybı bu seçimlerle birlikte son bulmuştur. CHP'den sonra en büyük sürprizi MSP göstermiştir. DP'yi geride bırakan MSP üçüncü sırada yer almış ve seçim sonrası Hükûmet kurma arayışlarında kilit parti haline gelmiştir.

⁷³⁹ 14 Ekim 1973 Genel Seçimlerinde Milletvekili Seçimlerinin yanı sıra Cumhuriyet Senatosunun üçte bir yenileme seçimlerinin yapıldığı da görülmektedir. 1961 Anayasasının 73. maddesi Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin altı yıl oluğunu ve üyelerin üçte birinin her iki yılda bir yenileceğini belirtmektedir. Ancak bazı durumlarda bu sürelerde bazı sapmalar olmuş, üçte bir yenileme seçimlerinden bazılarında ertelemeler olmuştur. 14 Nisan 1970 tarih ve 1254 sayılı kanunla, 1961 Anayasası'nın 73. maddesinde değişiklik yapılmış ve Anayasa'ya geçici bir madde eklenmiştir. Anayasa'ya eklenen geçici 12. madde ile "10 Ekim 1971 gününde yapılacak Cumhuriyet Senatosu Üçte bir Yenileme Seçimleri, 12 Ekim 1973'te yapılması gereken Milletvekili Genel Seçimiyle birlikte" yapılmak üzere ertelenmiştir. Bkz.(Erol TUNCER: Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999, (Ankara, 2002),88). Dolayısıyla 14 Ekim'de Milletvekili seçimlerinin yanı sıra ertelenen Senato seçimleri de yapılmıştır. Araştırmamızın muhtevası gereği tablo ve grafikler milletvekili seçimlerini baz alarak hazırlanmış, senato seçimleri ise araştırmamız kapsamı dışında kalmıştır.

Grafik 1.Türkiye Genelinde Seçim Sonuçlarının Partilere Dağılımı

1973 seçimleriyle birlikte 1950'lerden beri süre gelen Demokrat Parti - AP üstünlüğüne bir anlamda son verilirken AP'nin oyları 1969 seçimlerine göre % 46.5'ten % 29.8'e düşmüştür. İlk defa seçimlere katılan MSP ve DP'de % 12 civarında oy alarak seçimlerde başarılı olurken MP önceki seçimlerde % 3.2 olan oyunu neredeyse tamamen kaybetmiş ve % 0.6 ile hiç milletvekili çıkaramamıştır. MHP aldığı % 3.4 'lük oy oranı ile milletvekili sayısını üçte bir oranın da arttırırken TBP ise %1.1 ile yalnızca genel başkanını meclise gönderebilmiştir. CGP'nin ise 1969 seçimlerinde 6.6 olan oy yüzdesi son seçimlerde % 5.5'e düşmekle beraber fazla bir kayba uğramamış ve 13 milletvekili ile temsil hakkı kazanmıştır. Belli yörelerde güçlükle varlık gösterebilen CGP için 1973 Seçimleri çözülmenin başlangıcı olmuştur Bağımsızların aldığı oy oranı ise %2.8 olmuş ve 6 bağımsız milletvekili meclise girebilmiştir. (Bkz.Ek:1- Tablo:1)

Seçime katılım % 66.8 oranında gerçekleşmiştir. 1969 seçimlerinde katılım oranının % 64.3 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu seçimlerde az bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Ancak bu oran bu yöndeki beklentileri karşılamaktan uzaktır. Seçimlere, 1950'de % 89.3, 1954'te 88.6 ve 1961'de % 81'e varan katılımın gerçekleştiği düşünülecek olursa

seçmenin sandık başına gitmek konusunda önceki yıllara göre daha isteksiz davrandığını söylemek mümkündür⁷⁴⁰.

14 Ekim 1973 Milletvekili seçimlerinde oyların partilere göre dağılımı Tablo 2'de⁷⁴¹ ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Bu tablo incelendiğinde partilerin bazı illerde aldıkları oy oranının diğerlerine göre dikkat çekici bir şekilde arttığı göze çarpmaktadır. Özellikle genel başkanların aday olduğu illerde oy oranında büyük fark ortaya çıkmıştır. Yalnızca 1 milletvekilliği kazanan TBP, Timisi'nin aday olduğu Sivas'ta 10.8 oy oranı ile Türkiye genelindeki en yüksek yüzdesine ulaşmıştır. AP, Demirel'in aday olduğu Isparta'da, CHP Tunceli'de, MHP ise Alparslan Türkeş'in aday olduğu Adana'dan en çok oyu almışlardır. CGP % 52 ile Van'da diğer partilerle arasını açarken MSP'ye en fazla oy Erzurum'dan gelmiştir. Demokratik Parti'nin en fazla oy oranına ulaştığı il ise Erbakan'ın milletvekili seçildiği Konya olmuştur. Seçimlerde başarı gösteremeyen MP ise en fazla oya Kırşehir'de ulaşmıştır. (Bkz. Ek :2 - Tablo:2).

2. Seçim Sonuçlarının İl Bazında Bölgelere Göre Dağılımı

1973 seçim sonuçlarının ortaya koyduğu grafikler, Türkiye genelinde önceki seçimlere göre %16.7 'lik oy kaybeden AP'nin Marmara, Ege, Akdeniz gibi Türkiye'nin en gelişmiş ve sanayileşmiş bölgelerinde, uğradığı oy kaybına rağmen birinci parti olduğunu ortaya koymuştur. Bu bölgelerde

⁷⁴⁰ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE, Yayın No: 702, (Ankara, 1974), 6-7.

⁷⁴¹ Tablo ve grafikler DİE'nin yukarıda adı geçen yayınındaki verilere dayanılarak hazırlanmıştır. Ancak yapılan hesaplamalar, açıklanan yüzdeler ile hesaplamalar arasında tutarsızlıklar olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum özellikle bağımsızların aldığı oy miktarında ortaya çıkmaktadır. DİE yayınının giriş kısmında söz konusu tutarsızlıklara değinmiş ancak YSK'nın 17.01.1967 gün ve 12530 sayılı Resmî gazetede yayınlanan 18.01.1967 gün ve 2 sayılı Kararında açıldığı üzere birleştirme tutanaklarındaki rakamların aynen alınması gerekli olduğundan tutarsızlıkları düzenleme yoluna gitmemiştir. Bu açıklamadan yola çıkarak tezimizin metin içindeki atıflarında YSK'nın açıkladığı rakamlar baz alınmış, tablo ve grafikler ise verilen değerler üzerinden hesaplanarak oluşturulmuştur. Hesaplardaki bu ufak sapmalar neticeyi etkilememektedir. Bkz.(Ek:3).

AP'yi CHP takip ederken Marmara Bölgesi'nde MSP ve DP birbirine yakın oy aralıkları ile birbirini izlemektedir. Ege Bölgesi'nde ise DP'nin MSP ile olan arayı açtığı görülmektedir. Akdeniz Bölgesi'nde MHP oylarında bir hareketlenme gözlemlenmekle beraber MHP bu bölgede beşinci sırada yer almıştır.

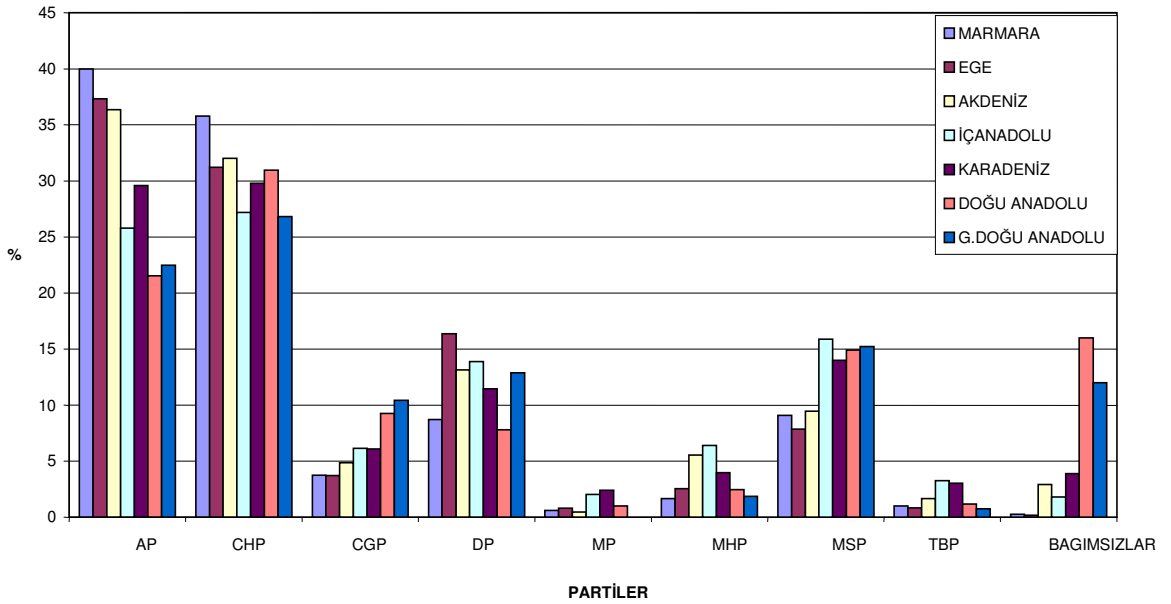
Karadeniz Bölgesi'nde AP ve CHP birbirine yakın oy alırken CHP'nin en az gelişme gösterdiği bölge, Karadeniz olmuştur. Bu bölgede DP ve MSP'nin seçimlere ilk kez katılmalarına rağmen önemli bir oy potansiyeline sahip oldukları görülürken, MHP'nin de bu bölgede başarılı gözükmektedir. (Bkz.Grafik:2).

İç Anadolu Bölgesi'ne gelince; bu bölgede AP'nin gerilediği göze çarparken MSP, DP ve MHP'nin bu bölgelerde ciddi bir oy potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. AP, en az oyu Doğu ve Güneydoğu bölgesinden almıştır. CHP'nin ise bu bölgelerde açık bir farkla önde olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuca göre AP, gelişmiş bölgelerde yüksek oy potansiyeline sahip iken az gelişmiş bölgelerden oy alamamıştır. CHP ise gelişmiş ve sanayileşmiş bölgelerden oy alırken, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da diğer partilerle olan arayı oldukça açmıştır. CHP'nin yurt genelinde oy arttırdığı göz önünde bulundurulacak olursa bu grafiğe göre geniş bir tabanda kabul gördüğü düşünülebilir. Şüphesiz ki bu durumda CHP'nin geçirdiği kabuk değişiminin büyük bir etkisi olmakla beraber bu durum dönemin sosyo-ekonomik koşulları ve diğer partilerin mevcut durumlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.

MSP, en büyük başarıyı İç Anadolu Bölgesi'nde yakalamıştır. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde MSP'nin oylarında büyük artış söz konusu olmakla birlikte bu bölgeler aynı zamanda bağımsız adayların en çok oy aldığı bölgeler olmuştur. Marmara ve Ege Bölgesi'nde ise bağımsızların aldıkları oy yok denecek kadar azdır. DP'nin en başarılı gözüküğü bölge, Ege Bölgesi olurken CGP, Güneydoğu ve Doğu Anadolu

Bölgesi'nde varlık göstermiştir. CGP, Marmara ve Ege Bölgeleri'nde ise başarı sağlayamamıştır. MHP'nin Akdeniz, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nde oy potansiyeline sahip olduğu görülürken en gelişmiş durumdaki Marmara bölgesi ile en az gelişmiş olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde başarı gösteremediği tespit edilmiştir. Bu durum bir ideoloji partisi görünümünde olan MHP'nin İç Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz Bölgesi'nde kemikleşmiş bir oy potansiyeline sahip olduğunu düşündürmektedir. (Bkz.Grafik:2, Ek:4,Tablo:3).

**Grafik 2. 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının
BÖLGELERİN PARTİLERE Göre Genel Dağılımı**

Seçim sonuçlarının il bazında değerlendirilmesi yapıldığında grafiklerde de görüldüğü gibi bazı illerde bazı partilerin seçime katılmadığı gözlemlenmektedir. AP, CHP, CGP, DP ve MSP bütün seçim çevrelerinde seçimlere iştirak ederken MHP 3, TBP 32, MP 35 ilde seçime katılamamışlardır. Aday yoklamasına katılacaklara ilişkin seçmen kütüklerini seçim kurullarına ulaştırmadıkları için Siyasi Partiler Kanunu'nun 1783 sayılı kanunla değişik 36. maddesi hükmünce, MHP; Artvin, Bitlis ve Hakkâri'de TBP; Afyon, Ağrı, Bilecik, Bolu, Bitlis, Burdur, Bursa, Çankırı, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Kastamonu, Kırşehir, Konya, Mardin, Muğla, Nevşehir, Niğde, Rize, Sakarya, Siirt, Sinop, Tekirdağ, Trabzon, Urfa, Uşak, Van, Zonguldak ve seçmen kütüğü verdiği

illerden olduğu hâlde aynı yazıda seçime gireceği iller arasında saymadığı için Kırklareli de seçime katılamayacaktır⁷⁴².

MP ise Adana, Adıyaman, Ağrı, Amasya, Antalya, Artvin, Aydın, Bingöl, Bitlis, Burdur, Denizli, Diyarbakır, Elâzığ, Erzincan, Gaziantep, Gümüşhane, Hakkâri, Isparta, Kars, Kırklareli, Malatya, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Muş, Niğde, Ordu, Siirt, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Tunceli, Urfa, Uşak, Van 'da milletvekili genel seçimlerine katılamamıştır⁷⁴³.

Seçim sonuçları bölgelere göre il bazında değerlendirilecek olursa; Marmara Bölgesi'nde AP'nin en çok oyu (% 50.7) Bursa'da elde ettiği görülmektedir. Bu ilde 1969 seçimlerine göre (% 64.3) bir miktar oy yitirse de diğer partilerle kıyaslandığında⁷⁴⁴ büyük bir oy potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. CHP en büyük oy patlamasını İstanbul'da yaşamıştır. Edirne, Kırklareli ve Kocaeli'de ise az farkla AP'nin önüne geçmiştir. CGP, Tekirdağ dışında Marmara Bölgesi'nde fazla varlık gösteremezken MSP, Bilecik ve Kocaeli'de üçüncü parti olmuştur. Bu parti, Sakarya'da DP'nin ardından dördüncü sırada yer almıştır. DP, bu bölgede en çok Sakarya'da AP'nin oylarını bölmüştür. 1969 seçimlerinde bu ilde %53 oranında oya sahip olan AP, son seçimde %29.3'e⁷⁴⁵ gerilemiştir. Bu durum AP oylarının büyük çoğunluğunun DP'ye ve MSP'ye kaydığını düşündürmektedir. Diğer partiler ise bu bölgede varlık gösterememiştir. (Bkz.Grafik :3).

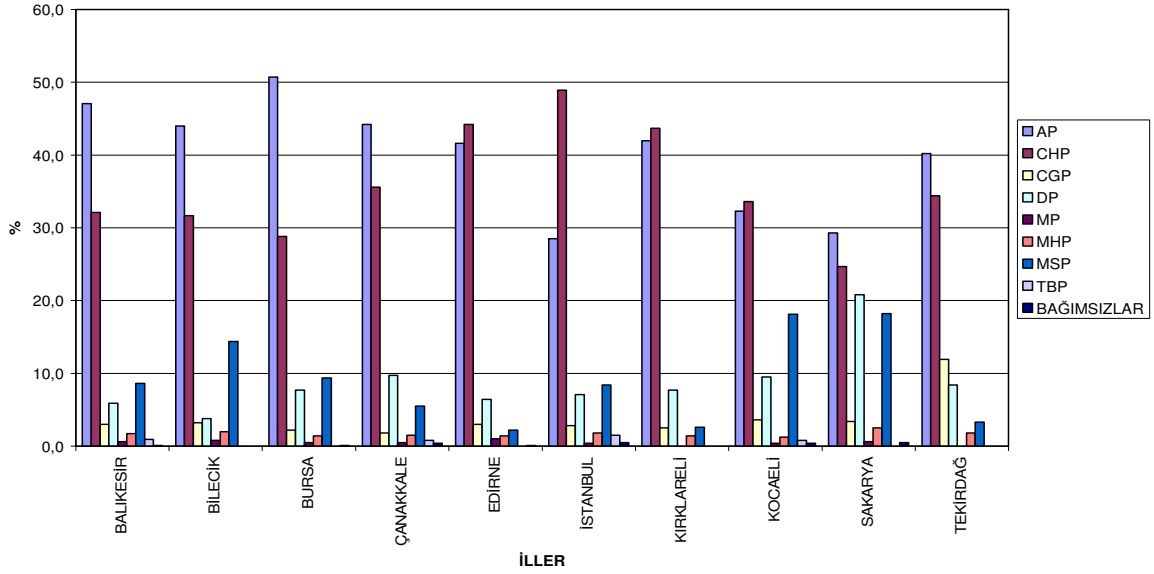
⁷⁴² Yüksek Seçim Kurulu Kararları, 1973 Yılı, TTK Basımevi (Ankara-1974),339-340.; Bkz. (Tablo: I-II).

⁷⁴³ Yüksek Seçim Kurulu..., 340.

⁷⁴⁴ DİE, 14 Ekim 1973 Seçim Sonuçları...,10.

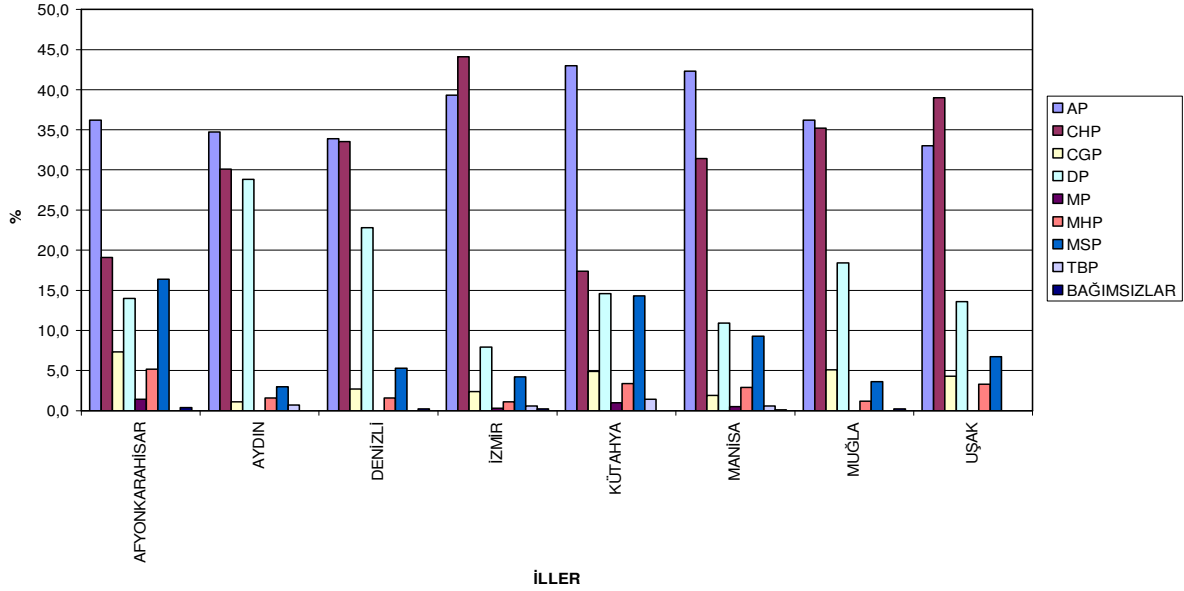
⁷⁴⁵ DİE, a.g.e, 20.

**Grafik 3. 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının
MARMARA BÖLGESİ'ne Göre Dağılımı**

Ege Bölgesi'nde İzmir ve Uşak haricinde AP birinci durumdadır. Kütahya ve Afyon, AP'nin en çok oy potansiyeline sahip olduğu illerdir. Bu bölgede AP ve CHP'den sonraki en başarılı parti, DP olarak gözükmemektedir. Adnan Menderes'in oğlu Mutlu Menderes'in seçim bölgesi olan Aydın'da DP oyları sıçrama yapmış ve Türkiye genelindeki en önemli yüzdelerinden birisine (%28.8) ulaşmıştır.(Bkz.Tablo:1-2). Afyon ve Kütahya'da MSP'nin de oy aldığı düşünülecek olursa CHP'nin en zayıf olduğu iller Afyon ve Kütahya olarak değerlendirilebilir. Afyon'da aynı zamanda MHP oylarının da hareket kazandığı gözlemlenmektedir.(Bkz.Grafik :4).

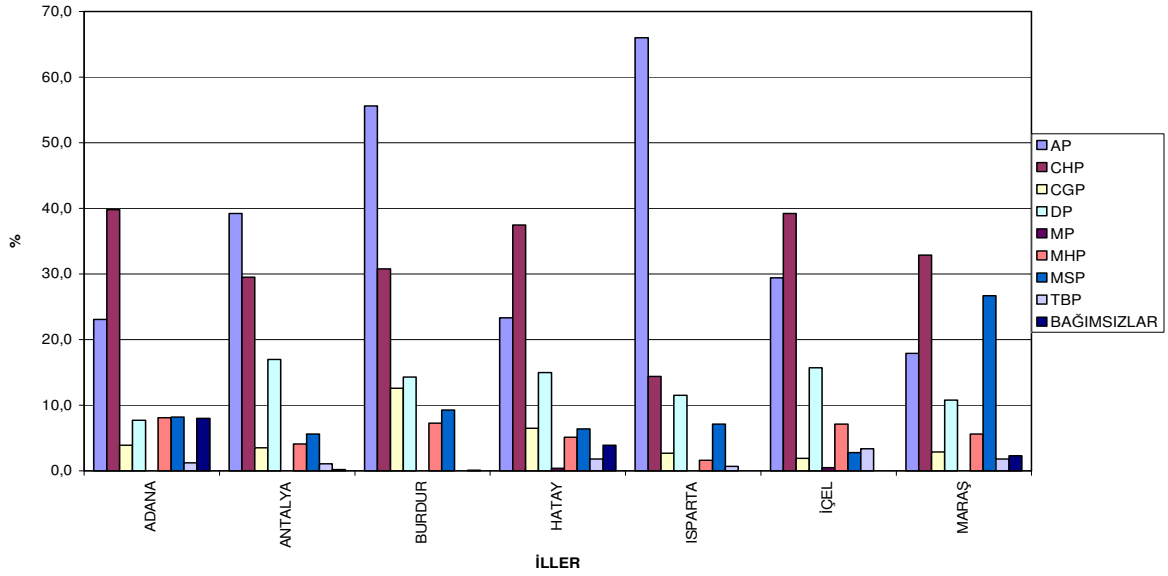
**Grafik 4. 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının
EGE BÖLGESİ'ne Göre Dağılımı**

Akdeniz Bölgesi'ndeki seçim sonuçları değerlendirilecek olursa; bu bölgede AP'nin üstünlüğü açıkça görülmektedir. Süleyman Demirel'in aday olduğu Isparta en çok oy potansiyeline sahipken CHP ve DP'de az miktarda da olsa oy alabilmişlerdir. Bu bölgedeki DP oylarının büyük bir çoğunluğunun AP tabanından geldiği ve AP'ye karşı verilen tepki oyları olduğu düşünülebilir. AP'nin en az oy aldığı şehir Maraş olarak gözükmekle beraber bu şehirde en çok oy CHP ve MSP arasında paylaşılmıştır.

Maraş haricinde AP ve CHP'yi bu bölgede takip eden parti, DP olmuştur. Bu grafik, AP tabanındaki oyların öncelikle DP'ye kaydığını düşündürmektedir. Alparslan Türkeş'in aday olduğu Adana'da CHP birinci parti olarak gözükmekle beraber sağ kanattaki DP(% 7.7), MHP (% 8.1) ve MSP (%8.2)'nin oy yüzdeleri birbirine oldukça yakındır. (Bkz.Tablo:1.) Bu üç partinin oy toplamı AP'nin aldığı oy oranına eşittir. Adana'da bağımsızlar da % 8 oranında oy almıştır.(Bkz.Grafik:5).

Grafik 5. 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının
AKDENİZ BÖLGESİ'ne Göre Dağılımı

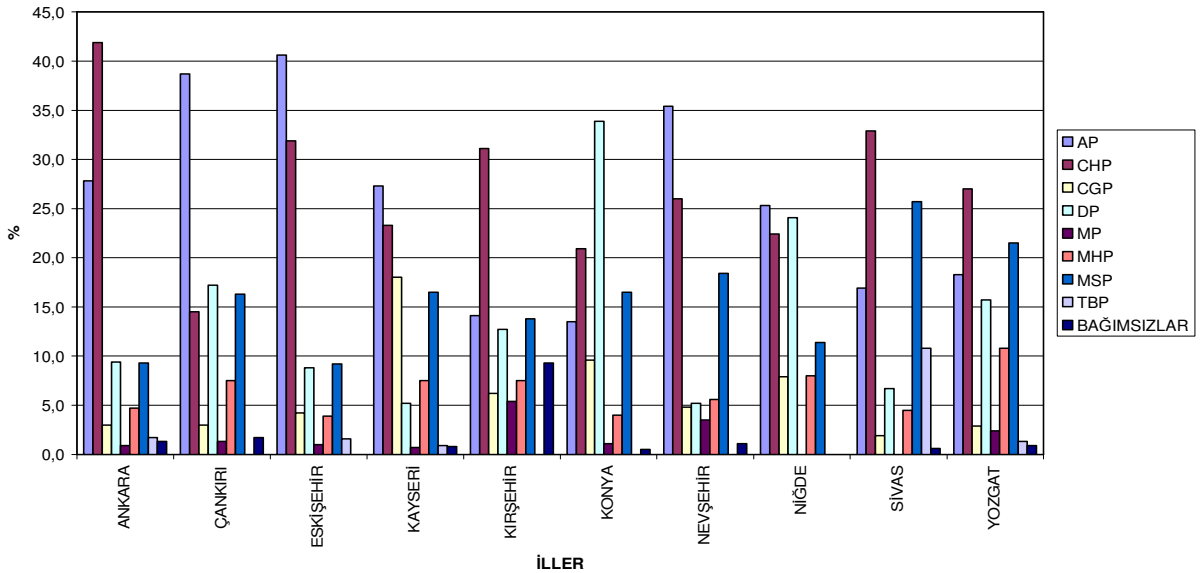

İç Anadolu Bölgesi'nde CHP birinci parti olarak değerlendirilmekte beraber, AP'nin oy tabanındaki parçalanma bu bölgede belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Özellikle İç Anadolu'nun zengin tarım şehirlerinden Konya'da DP, %33 oy'la birinci parti olmuş, Erbakan'ın aday olduğu bu şehirde MSP'de ağırlığını hissettirmiştir. Faruk Sükan gibi DP'nin yöneticilerinin bazılarının seçim bölgesinin Konya olmasının da bu artışta önemli bir rol oynadığı düşünülebilir. Çankırı, Nevşehir, Eskişehir ise AP'nin kalesi olma özelliğini muhafaza etmiştir.

Kayseri'de Türkiye ortalamasına göre en yüksek oy potansiyellerinden birisine ulaşan CGP (%18)'nin bu başarısında şüphesiz ki genel başkan Turhan Feyzioğlu'nun adaylığı etkili olmuştur. Başkent Ankara'da % 41 gibi bir oranla büyük oy patlaması yaşayan CHP metropollerin desteğini almış kırsal kesimde olduğu kadar şehirlerde de ilgi görmüştür. MSP ise en çok oy oranına Sivas ve Yozgat'ta ulaşmıştır. Sivas'ta en büyük başarıyı Türkiye ortalamasına göre alabileceği en çok oyu alan TBP (%10.8) göstermiş ve genel başkan Mustafa Timisi'yi meclise göndermiştir.

CHP'nin birinci parti olduğu Yozgat'ta MHP de en yüksek yüzdelerinden birisini almış ve meclise gönderdiği üç milletvekilinden birisi Yozgat'tan çıkmıştır⁷⁴⁶. 1973 seçimleri sonrasında IV. Dönem meclisinde partilerini temsil eden üç genel başkan da İç Anadolu Bölgesi'nden seçilmiştir. Bu bölgedeki AP oylarının büyük bir kısmı AP ile MSP arasında paylaşılırken büyük şehirlerdeki AP oyları CHP'ye kaymıştır. (Bkz.Grafik: 6).

Grafik 6. 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının
İÇ ANADOLU BÖLGESİ'ne Göre Dağılımı

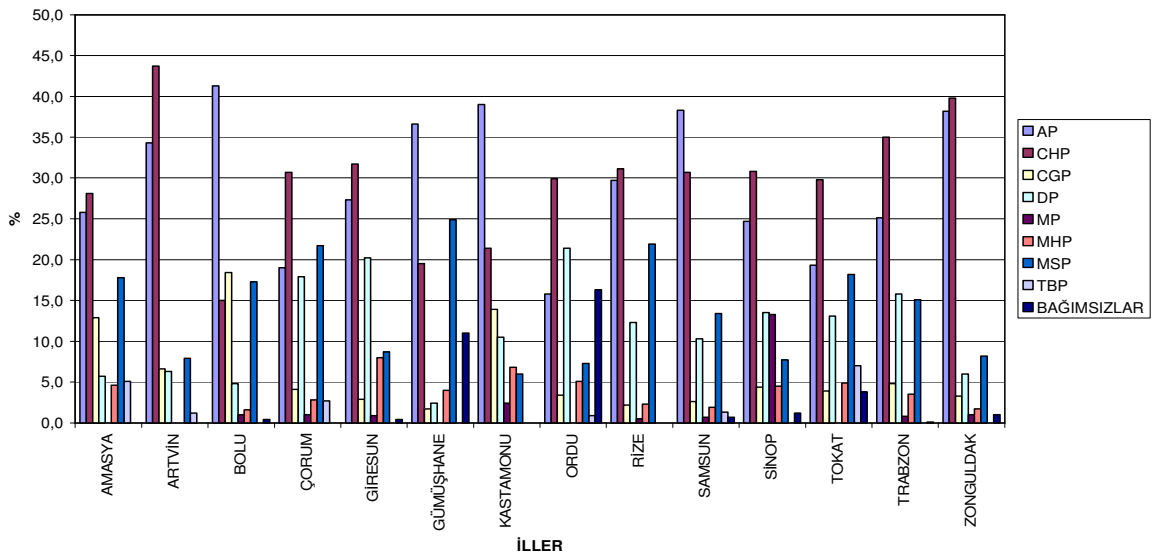

Karadeniz Bölgesi CHP'nin en az başarı gösterdiği bölge olmuştur. AP ile oldukça yakın oy oranına sahip olan CHP, Artvin, Trabzon, Tokat ve Ordu'da AP ile olan mesafeyi açarken Ecevit'in aday olduğu Zonguldak'ta büyük çekişme yaşanmıştır. MSP'nin oylarının zaman zaman sıçrama yaptığı Karadeniz Bölgesinde MHP'nin de oy oranını arttırdığı, en büyük başarıyı ise Giresun'da gösterdiği görülmektedir. Bolu'da CGP'nin oyları artarken TBP'de en fazla oyunu Tokat'tan almıştır. Seçimlerde fazla varlık gösteremeyen ve seçim öncesindeki bütün propagandalara rağmen Alevî partisi kimliğinden

⁷⁴⁶ MHP Yozgat Milletvekili, Ali Fuat Eyüpoğlu, TBMM Millet Meclisi Albümü, IV. Dönem, 1 Nisan 1974.

kurtulamayan TBP, en fazla oyu Alevî vatandaşların yoğun yaşadığı şehirlerden almıştır. Ancak TBP'nin aldığı oy yüzdesinin oldukça az olduğu düşünülürse Alevî oylarının büyük bir çoğunlukla CHP'ye gittiği düşünülebilir. (Bkz.Grafik:7)

Grafik 7. 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının KARADENİZ BÖLGESİ'ne Göre Dağılımı

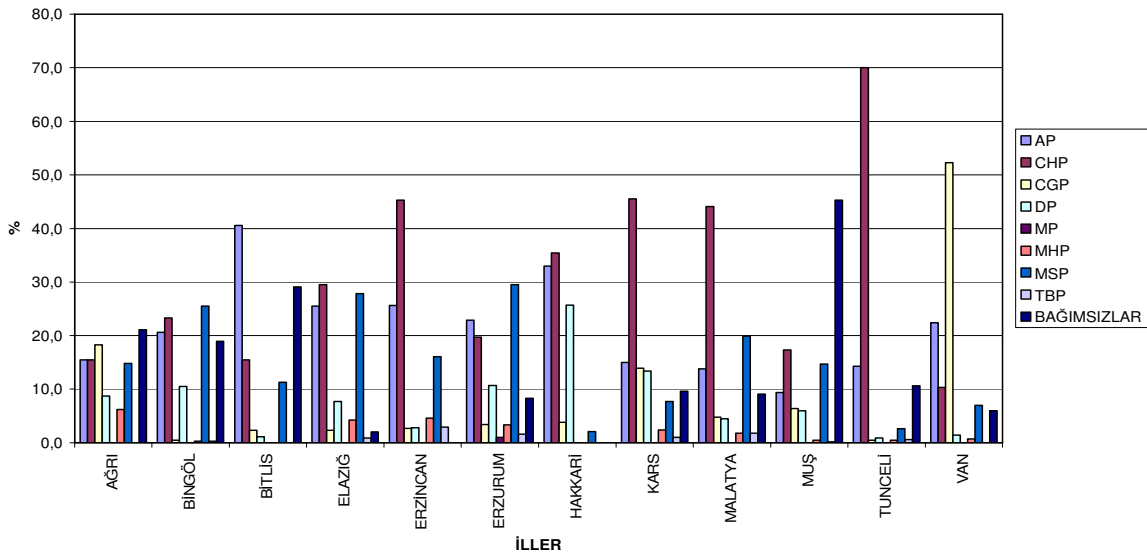

Doğu Anadolu Bölgesi'nde CHP'nin üstünlüğü açıkça görülmektedir. AP'nin Doğu Anadolu'da varlık gösterebildiği tek il, Bitlis olurken CHP Van'dan sonra en az oyu Bitlis'ten almıştır. Tunceli'de ise CHP, %70 oranında bir oyla Türkiye genelindeki en fazla oyu almıştır. Diğer partilerin hiçbir varlık gösteremediği Tunceli'de CHP'nin 1969 seçimlerindeki oy yüzdesinin 18.9 olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, CHP bu ilde 1957 (%53.5)⁷⁴⁷ seçiminden sonraki en yüksek oy potansiyeline ulaşmıştır. Tunceli'de, TBP'nin oldukça az oy aldığı düşünülürse Alevî oylarının büyük kısmının CHP'ye gittiği düşünülebilir. TBP'nin bu ildeki oy yüzdesi 1969 seçimlerinde %6.9 iken son seçim de %0.6'ya düşmüştür. Bununla birlikte kapatılan TİP'in oylarının bu ilde CHP'de toplandığı ve AP'nin ve diğer sağ partilerin oy alamadığı düşünülecek olursa CHP bu ilde son derece yüksek bir oy oranına ulaşmıştır.

⁷⁴⁷ DİE: 14 Ekim 1973 Seçim Sonuçları, 22.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde MSP, Türkiye genelinde üçüncü parti durumunda gözükürken en çok oy aldığı il ise Erzurum olmuştur. Türkiye genelinde fazla başarı gösteremeyen CGP, Van'da bir oy patlaması yaşamıştır. CGP'nin ileri gelen yöneticilerinden Ferit Melen'in seçim bölgesi olmasının bu durum üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu bölgede göze çarpan bir başka özellik ise bağımsızların ulaştığı oy yüzdesidir. Özellikle Muş'ta 45.5 gibi bir yüzdeyle bütün partilerin önüne geçen bağımsızlar Türkiye genelinde de en yüksek orana bu ilde ulaşmışlardır. Bağımsızların en çok oy aldığı ikinci il Bitlis'tir. Bağımsızların en çok oy aldıkları iller ise Doğu ve Güneydoğu illeri olmuştur. (Bkz.Grafik:8).

Grafik 8. 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'ne Göre Dağılımı

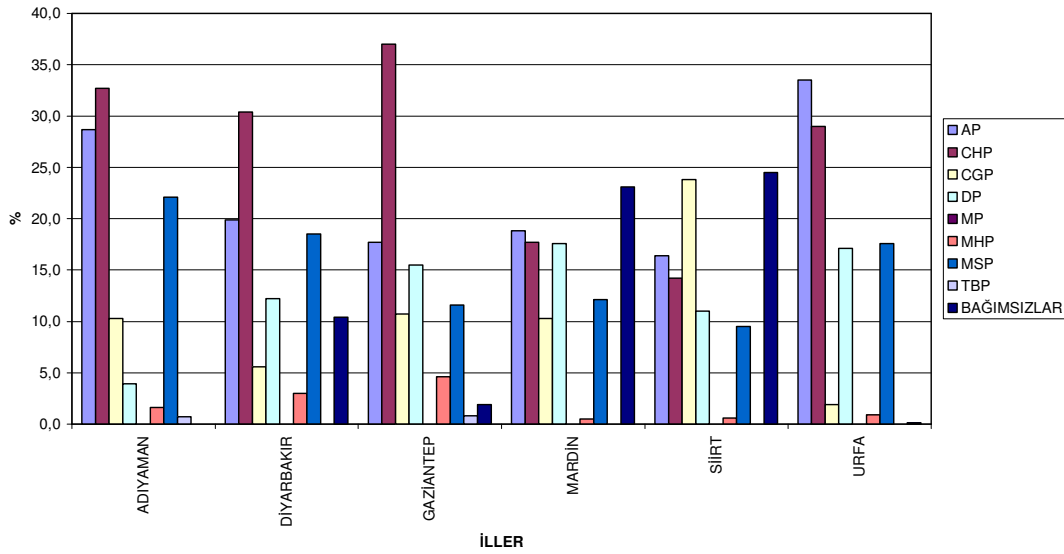

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde AP, Urfa haricinde fazla başarı gösterememiştir. CHP'nin ise Gaziantep'te AP'nin yaklaşık iki katı oy aldığı görülmektedir. CGP'nin en başarılı olduğu il Siirt⁷⁴⁸ olurken, MHP'nin oyları Antep'te artış göstermektedir. MSP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde en

⁷⁴⁸ Siirt'te CHP'den azalan oylar, CGP'de eski İmar ve İskân Bakanı Nebil Oktay ve bağımsız olarak seçime giren Abdülkerim Zilan'da toplanmıştır.

başarılı olan partilerden birisidir. Özellikle Adıyaman, Diyarbakır ve Urfa'da MSP önemli bir oy artışı kaydetmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de Doğu Anadolu Bölgesi'nde olduğu gibi yüksek oranda Bağımsızlara oy verildiği gözlemlenmektedir. Siirt ve Mardin'de Bağımsızların oyları mevcut siyasi partilerin oylarını geçmiştir. (Bkz.Grafik:9).

Grafik 9. 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçlarının
GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'ne Göre Dağılımı

Ortaya çıkan bu tablo, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısının Türkiye'nin diğer bölgelerinden farklı olduğu göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Bu bölgelerin az gelişmişliği, mezhep ayrılıkları, eğitimsizlik, yoksulluk, dinî taassup ve aşiret ilişkileri düşünülecek olursa MSP'nin oy artışı doğal karşılanmalıdır. Bağımsız adayların büyük bir kısmı aşiret desteğine sahip, bölgelerinde belli bir güce sahip isimlerdir. Bu bölgelerdeki Alevî ve eski TİP'in oyları CHP'ye giderken AP tabanındaki muhafazakâr oylar ise MSP'ye yönelmiştir.

1969 seçimlerinin hemen öncesinde siyasi yelpazede başlayan parçalanma süreci, 12 Mart sonrası kurulan olağanüstü rejim altında da devam etmiş, 1973 seçimlerinden itibaren de seçmen tabanında yeniden

kutuplaşmaya yol açmıştır. 1973 seçim sonuçları özellikle sağdaki parçalanmanın bedelini AP'nin ödediğini açıkça ortaya koymaktadır⁷⁴⁹.

Ergun Özbudun'a göre⁷⁵⁰ daha önceki seçimlerde görüldüğü gibi 1973 seçimlerine katılma oranı gelişmiş bölgelerde ve kentlerde, kırsal bölgelere göre daha düşüktür. 1973 seçimlerinde meydana çıkan en önemli özelliklerden birisi büyük şehirlerin oylarında görülen önemli ölçüdeki kaymalardır. AP, büyük şehirlerde oy kaybına uğrarken CHP en önemli kazançlarını büyük şehirlerden elde etmiştir. 1960'lı yıllarda AP, büyük şehirlerin dar gelirli mahallelerinden yüksek oranda oy alırken 1973 seçimlerinde gecekondü bölgelerindeki aldığı oylar ise erimiştir. CHP'nin oyları ise gecekondü bölgelerinde artmıştır⁷⁵¹.

CHP'nin yeni liderinin ortaya attığı yeni düzen anlayışı, demokrasi ile temel hak ve özgürlükler konusunu sık sık vurgulaması, değişen Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik sorunları bakımından umut olmuştur. Değişen yapıyla birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı ve siyasi bakımdan bilinçlenmiş gecekondü bölgelerinde CHP'nin kullandığı sol kavramlar da rağbet görmüştür⁷⁵². Suna Kili'ye göre⁷⁵³ seçim sonuçları; CHP'nin kırsal yörelerde ve köylerde başarılı olduğunu ancak daha fazla sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan illerde oy artışı sağladığını ortaya koymaktadır. CHP'nin, İstanbul, Ankara, İzmir, İçel gibi sanayileşmiş aynı zamanda da gecekonduların bulunduğu illerde büyük oy artışı sağlaması işçi, dar gelirli ve gecekondü semtinde oturan kentlilerin de bu partide toplandığının göstergesidir.

Sekiz partinin katıldığı ve oyların en çok parçalandığı 1973 Seçimleriyle birlikte 1960'larda istisnaî bir durum gibi görülen koalisyon

⁷⁴⁹ Şirin TEKELİ: "Cumhuriyet Döneminde Seçimler," CDTA, c.7, (İstanbul,1983), 1817.

⁷⁵⁰ Ergun ÖZBUDUN: Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, (Ankara,1975), 195.

⁷⁵¹ Ergun ÖZBUDUN: a.g.e.,196.

⁷⁵² Emre KONGAR: İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cilt.1-2, (İstanbul,1993),197.

⁷⁵³ Suna KİLİ:1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, (İstanbul,1975).

Hükûmetleri bu tarihten sonra bir zorunluluk haline gelmiştir⁷⁵⁴. Ergun Özbudun 1973 seçimlerinin büyük partilerin seçmen tabanlarında ani ve keskin bir değişim yarattığını söylerken bu seçimlerin Amerikalı siyasal bilimci W. D. Burnham'ın "kritik saflaşma" adını verdiği olgusunun⁷⁵⁵ birçok niteliğini taşıdığını öne sürmektedir. İki partinin tabanında yeniden saflaşma yeniden gruplaşma görülürken bunu büyük partilerin geçirdiği bölünmelerin izlediğini söyleyen Özbudun, büyük partiler arasındaki görüş farklılıklarının ve ideolojik kutuplaşmanın 1973 seçim kampanyası sırasında normal ölçülerin çok üstüne çıktığını ifade etmektedir⁷⁵⁶.

1973 seçimlerinde TİP'in oylarını CHP'nin aldığını söylemek mümkündür. Ancak eski Demokrat Partiden kalan oyların Türkiye'de hâlâ bir çoğunluk olduğu da bir gerçektir. AP ile DP'nin tüm oyları, MSP'nin oylarının bir kısmı da Demokrat Parti kökenlidir. CHP'ye CGP'nin oyları eklendiğinde CHP-Demokrat Parti dengesi eski halini korumaktadır⁷⁵⁷. AP'ye ve Demirel'e karşı en sert muhalefetin sağ partiler tarafından yürütüldüğü göz önünde bulundurulacak olursa bu durum CHP'nin şansı olarak değerlendirilmelidir. Emre Kongar'a göre⁷⁵⁸ ise 1973 seçimleri, Türk toplum yapısındaki önemli değişiklikleri yansıtmaktadır. Solcu bir nitelik kazanan CHP, kendi eseri olan toplumsal ve ekonomik yapıyı değiştirmek için seçmenden oy istemektedir. 1923'ten beri oluşan toplumsal ve ekonomik değişimler sonucu "devletçi-seçkinci"ler ile "liberal-gelenekçi"ler arasındaki yapay karşıtlık bitmiştir. plüm içinde taraftar bulan bir sağ kanat- sol kanat ayırımına dönüşmüştür.

⁷⁵⁴ Şirin TEKELİ: a.g.e.,1816.

⁷⁵⁵ Burnham'a göre, kritik saflaşma dönemlerinin ayırıcı özelliği, büyük parti tabanlarında meydana gelen ani ve keskin değişimlerdir. Bunlar çoğu zaman, olağan siyasal süreçlerin yeni siyasal istekleri birleştirip bütünleştirmekte yetersiz kaldıklarını gösteren, üçüncü parti hareketlerinin ardından ortaya çıkar. Kritik saflaşma dönemleri, sosyo- ekonomik sistemdeki anormal güçlüklerle yakından ilişkilidir. Bu dönemlerde, büyük partiler arasındaki görüş ayrılıklarının ve ideolojik kutuplaşmanın, olağan ölçülerin çok ötesine geçtiği görülür. Kritik saflaşma dönemlerinin bir sonucu da önemli kamusal siyasal değişikliklerinin ortaya çıkmasıdır. Ergun ÖZBUDUN: "1973 Türk Seçimleri Üzerine Bir İnceleme", Bülent Nuri Esen'e Armağan, AÜHF Yayınları,(Ankara,1977), 266-268.

⁷⁵⁶ Ergun ÖZBUDUN: "1973 Türk Seçimleri Üzerine Bir İnceleme", Bülent Nuri Esen'e Armağan, AÜHF Yayınları,(Ankara,1977), 266-268.

⁷⁵⁷ Metin TOKER: Not Defterinden, (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e), (İstanbul,1981), 15.

⁷⁵⁸ Emre KONGAR: a.g.e., 244-246.

Demokratik Parti eski başkanvekili Hasan Korkmazcan, 1973 seçimlerinin 1970'lerde merkez sağda başlayan çözölmeyi kalıcı hâle getirdiğini söylemektedir. Korkmazcan'a göre, olağanüstü rejim döneminde siyasi çalışmalar serbestçe yapılamadığı için seçmenler net tercihler ortaya koyamamış, bu kararsızlık ise seçim sonuçlarına yansımıştır. Cumhurbaşkanlığı krizinin aşılmasından sonra gerçekleştirilen seçimler olağanüstü rejim döneminin fiilen sona ermesini sağlamıştır. Korkmazcan CHP'nin seçimlerin en başarılı partisi olduğunu söylerken Demokratik Partinin aldığı sonucun beklentilerin altında olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun sebebini ise 12 Mart dönemindeki siyaset yasakları yüzünden DP'nin mesajının kitlelere ulaştıramamasına bağlamaktadır. Korkmazcan'a göre, MSP ve MHP'nin de Demokrat Parti tabanından oy alması, DP'nin umulanın altında oy almasına sebep olmuştur⁷⁵⁹. Süleyman Demirel ise 1973 seçimlerini kazanan bir partinin olmadığını, AP'nin beklenen neticeyi alamamış olmasının CHP'yi başarılı gösterdiğini söylemektedir. Demirel bu oy kaybını *“1971 bunalımının açtığı yara ve meydana çıkardığı tereddütlerin sebep olduğu güvensizlik ve 1971-1973 yıllarının faturasının kendilerine çıkarılmış olması”*na bağlamaktadır. Demirel'e göre seçimin öneminin halka iyi anlatılmamış olması yüzünden katılım düşük olmuş bu da sonuca etki etmiştir⁷⁶⁰. Bülent Ecevit ise CHP'nin birinci parti olmasının kendi kişisel başarısı olduğu yolundaki değerlendirmelerle katılmamaktadır. Halk arasında geniş bir destek gördüklerini ifade eden Ecevit, bu başarıyı bir anlamda Demokratik Sol'un başarısı olarak değerlendirmektedir⁷⁶¹.

1973 seçimlerini MHP açısından değerlendiren, MHP'nin eski yönetici ve bakanlarından Sadi Somuncuoğlu, MHP'nin bir fikir partisi olduğunu ve bu karakterdeki partilerin savunduğu değerler milletle birebir örtüşse bile, kitleleşmenin zaman istediğini ifade etmektedir. Fikirlerin ve ülke

⁷⁵⁹ Hasan Korkmazcan ile yapılan 8.03.2005 tarihli mülakat.

⁷⁶⁰ Süleyman Demirel ile yapılan 01.06.2004 tarihli mülakat.

⁷⁶¹ Bülent Ecevit ile yapılan 17.02.2005 tarihli mülakat.

meselerinin, popülist değil, gerçekçi bir çerçevede çözümünü halka anlatıp kabul ettirilmesinin kolay olmadığını söyleyen Somuncuoğlu'na göre medya desteğinin olmadığı, aleyhte şiddetli ve sürekli ideolojik saldırıların yaşandığı bir ortamda kendini ifade etmek çok zordur. Fikir partileri inandıklarını anlatmak için her şeyi bir yana bırakarak, halkın uyanış ve şuurlanmasına öncelik vermek durumundadırlar. 1973 seçimlerinin yaşandığı yıllarda seçmenin iki partili bir yapıya sıkı sıkıya bağlı kaldığını söyleyen Somuncuoğlu'na göre Türkiye o dönemde âdeta siyaseten parsellenmiştir. Bu yapıyı bozup yer açmak kolay değildir. MHP'de bu düşünceden hareketle halkı ikna edinceye kadar sabır göstermiş ve bu sebeple aldığı oy yetersizliğinden etkilenmemiştir⁷⁶².

3. Seçim Sonuçlarının Siyasi Partiler ve Basın Tarafından Değerlendirilmesi

Seçim sonuçları, seçim öncesinde yapılan anketleri ve tahminleri de boşa çıkarmıştır. AP'nin yurdun genelinde uğradığı oy kaybı ve CHP'nin başarısı üzerine değerlendirmeler siyasi partiler ve basın tarafından uzun süre tartışılmıştır. En çok tartışılan konu, CHP'nin kazanmasından çok AP'nin neden kaybettiği sorusu olmuştur. AP idarecileri ve partililer AP'nin başarısızlığının sebeplerini tespit etmeye çalışmışlardır. AP idarecileri oy kaybının sebepleri arasında Ecevit'in 12 Mart sonrasında yaptığı çıkışlarla puan toplamasını, AP'nin koalisyon Hükûmetinde görev almasını, Naim Talu Hükûmeti sırasında yapılan zamları göstererek pahalılığın önemli bir etken olduğunu söylemişlerdir. Bu değerlendirmelere göre MSP'nin rahat çalışmasına göz yumulması kardeşleriyle ilgili söylentiler yüzünden Demirel'in isminin yıpranması da başarısızlığın sebepleri arasında gösterilmiştir. Seçmenin değerlendirmesi ise pahalılık ve sağdaki oyların

⁷⁶² Sadi Somuncuoğlu ile yapılan 16.01.2006 tarihli mülâkat.

bölünmesinin AP'ye puan kaybettirdiği yönünde olmuştur⁷⁶³. MSP lideri Erbakan seçimlerden sonra yaptığı konuşmalarda fikir özgürlüğü ve af meselesi üzerinde durmuş ve MSP'nin de CHP gibi kapitalist sisteme karşı olduğunu vurgulayarak CHP ile bir koalisyona sıcak bakmıştır⁷⁶⁴. Tercüman Gazetesi yazarlarından Ergün Göze⁷⁶⁵ ise sağdaki parçalanmaya dikkat çekerek sandık başında temin edilemeyen birliğin TBMM'de oluşturulabileceğini ileri sürmektedir.

Seçimlerde AP'yi destekleyen Son Havadis gazetesinin yazarları CHP'nin başarısını kaygı verici olarak nitelendirmişlerdir. CHP'nin TİP'in devamı olduğunu iddia eden⁷⁶⁶ ve AP'nin başarısının en çok Marksist-Leninistleri sevindirdiğini söyleyen Tekin Erer'e göre⁷⁶⁷ sola karşı bazı partiler AP düşmanlığı yaparak bu sonucu yaratmış ve bu anlamda sola hizmet etmişlerdir. Yine aynı gazetede yapılan başka bir değerlendirmede ise önseçim sisteminin AP'nin oy kaybında etkili olduğu vurgulanmış ve birçok değerli partilinin liste dışında kalmasının olumsuzluk yarattığı öne sürülmüştür. Bütün partilerin AP karşısında birleşmesi üzerinde durulurken Celâl Bayar'ın yürüttüğü aleyhte kampanyanın etkili olduğu da vurgulanmıştır⁷⁶⁸. Hürriyet gazetesinin tespiti ise öncelikle pahalılık olmuştur. Muhtıra sonrası Hükûmetlerde görev alan AP bu anlamda yıpranmıştır. *"Kendi seçmenleriyle yabancılaşan"* AP için bu sonucun kaçınılmaz olduğunu öne süren Hürriyet'in değerlendirmesine göre hayat pahalılığı ve sosyal devlet anlayışını halka indirememesi AP'nin başarısızlığının en büyük sebebidir. Oktay Ekşi'ye göre⁷⁶⁹; AP uzun süre dayandığı ve temsil ettiği dar gelirli halk kitlesini hâlâ temsil edip etmediğini kendisine tekrar sormalıdır.

⁷⁶³ Hürriyet Gazetesi, 16 Ekim 1973.

⁷⁶⁴ Günaydın Gazetesi, 18 Ekim 1973.

⁷⁶⁵ Ergun GÖZE: "Neticeyi Kabullenmek", Tercüman Gazetesi, 16 Ekim 1973.

⁷⁶⁶ Tekin ERER: "TRT'nin Başarısı", Son Havadis, 18 Ekim 1973.

⁷⁶⁷ Tekin ERER: "Kaygılar İçindeyiz", Son Havadis Gazetesi, 23 Ekim 1973.

⁷⁶⁸ Ahmet BULDANLI, "14 Ekim Seçimleri Üzerine", Son Havadis, 23 Ekim 1973.

⁷⁶⁹ Oktay EKŞİ: "AP neden mi Kaybetti?" Hürriyet Gazetesi, 16 Ekim 1973.

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Altan Öymen ise Türkiye'nin en önemli sorunlarını siyasi huzur ve hayat pahalılığını da içine alan sosyal huzur olarak tespit etmektedir. Bir MSP, CHP koalisyonuna olumlu bakan Öymen, bu iki sorun konusunda iki partinin de şaşkınlık verecek derecede benzer düşündüğünü öne sürmektedir. Her iki partinin de düşünce özgürlüğünü ve en geniş anlamıyla “bir genel af”ı savunduğunu söyleyen yazara göre en endişe verici konu “din” olmakla birlikte partilerin bu meseleyi de aşabileceklerini öne sürmektedir⁷⁷⁰.

DP'yi destekleyen ve seçim kampanyası boyunca Demirel aleyhinde yayın yapan Adalet gazetesinin değerlendirmesinde, sonuçların AP'nin hatalı politikaları açısından bakıldığında normal olduğu ancak sağ cephedeki parçalanmanın üzücü olduğu vurgulanmıştır. Solun yükselişine karşılık kırılganlıkların ve küskünlüklerin unutulması gerekirse feragat ve fedakârlık gösterilerek milliyetçi, demokrat kitlenin birlik olması çağrısı yapılmıştır⁷⁷¹. Adalet gazetesinin bundan sonraki politikası milliyetçi cephede toplanma sloganı olmuştur.

Barış gazetesi ise seçimler boyunca CHP ve Ecevit lehinde yayınlar yapmıştır. Ecevit'in liderliğinde güçlü bir beyin takımı tarafından yönetilen CHP'nin halkı arkasına aldığına söyleyen Oktay Akbal'a göre; 14 Ekim seçimlerinden alınacak pek çok ders vardır. En önemlisi ise halkın gücüne inanmaktır. Karaoğlan adıyla Ecevit'i bağrına basan halk şimdi bütün umutlarını ona bağlamış ve dürüst, aydınlık bir görüntüsü olan Ecevit'in vaat ettiği Ak günleri yaratma zamanı gelmiştir⁷⁷². Kamuoyunda seçimler Ecevit'in başarısı olarak değerlendirilmiştir. Seçimleri izlemek için gelen bir İngiliz gazetecinin gazetesine “ *Türk seçimlerini Ecevit adında bir parti kazandı*” diye yazması dikkat çekicidir⁷⁷³.

⁷⁷⁰ Altan ÖYMEN: “Umut, Tehlike ve Akıl”, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim 1973.

⁷⁷¹ Adalet Gazetesi, 21 Ekim 1973.

⁷⁷² Oktay AKBAL: “ CHP Halkın Partisidir”, 23 Ekim 1973,7.

⁷⁷³ Milliyet Gazetesi, 1 Ocak 1974.

Milliyet gazetesinde ise seçim sonuçları halkın değişim isteği olarak yorumlanmaktadır. AP'nin, DP ve MSP'ye oy kaptırmasının dışında AP'nin kendi seçmeninden oy kaybettiğini söyleyen Erdoğan Teziç'e göre; CHP ve MSP'nin oyları farklı bir anlam taşımaktadır. MSP'nin tabanı ve görüşleri AP'den ve DP'den uzaklaşırken CHP'ye yaklaşmaktadır. Özellikle ekonomik görüşler ve siyasi özgürlükler konusu birbirine benzerlik göstermektedir. Yazara göre MSP'yi üçüncü parti yapan esas etken tekelci sermaye karşısında yoksullaşan toplum katmanlarının özlemlerine ekonomik açıdan verdiği cevaptır⁷⁷⁴.

1973 seçimlerinin sonuçları yabancı basının da ilgisini çekmiş ve bu konuda birçok değerlendirmeler yayınlanmıştır. İngiltere'nin önemli basın organlarından Observer, CHP ve MSP koalisyonunun yapılamaması halinde yeni bir seçim ihtimalinin doğacağını söylemektedir. Ecevit'in başarısını olumlu bir gelişme olarak değerlendiren Observer'e göre Ecevit iktidarda olsun ya da olmasın dengeyi sağlayacak güce sahip olarak görülmektedir. Ecevit'in savunduğu görüş ise "lüks olmayan sol" olarak adlandırılmaktadır⁷⁷⁵. New York Times, seçimlerin değerlendirmesini yaptığı uzun bir yazı yayınlamış ve CHP- MSP koalisyonunun makul gözükmeyle birlikte ordunun bundan rahatsızlık duyabileceğine dikkat çekmektedir. Afyon ekimi meselesi üzerinde de duran New York Times, ilk fırsatta belki afyon ekiminin kontrollüde olsa ekimine izin verilebileceğine dikkat çekmektedir⁷⁷⁶. Le Monde ise seçimleri merkez solun zaferi olarak değerlendirerek koalisyon meselesi üzerinde durmuştur. BBC'nin yaptığı açık oturumda da seçimler tartışılmış ve katılımcılar tarafından seçim sonuçları sürpriz olarak değerlendirilmiştir. Koalisyon Hükûmetinin kurulmaması halinde ise ordunun müdahalesi çok zayıf bir ihtimal olarak değerlendirilmiştir. New York Times gazetesi ise Türkiye'deki demokratik gelişmeleri övmüş ve CHP'nin başarısında Ecevit'in liderlik niteliklerinin büyük rolü olduğunu yazmıştır. Bu

⁷⁷⁴ Milliyet Gazetesi, 22 Ekim 1973.

⁷⁷⁵ Yankı Haftalık Haber Dergisi, 26 Kasım- 2 Aralık) 7.

⁷⁷⁶ Yankı Haftalık Haber Dergisi, 29 Ekim - 4 Kasım 1973.

seçimlerle Türklerin demokrasiyi korumakta kararlı olduklarını ortaya koyduklarını yazan gazeteye göre bu durum başta Yunanistan olmak üzere bütün komşularına örnek olmalıdır⁷⁷⁷.

B- IV.DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN YAPISI

14 Ekim 1973 Seçimleri sonucunda CHP birinci parti olarak 185, AP: 149, MSP: 48, DP: 45, CGP:13,MHP:3 ,TBP:1 ve Bağımsızlar: 6 milletvekili ile TBMM’de temsil edilmiştir⁷⁷⁸. Siirt bağımsız milletvekili Abdülkadir Zilan’ın CHP’ye geçmesi zerine CHP’nin sandalye sayısı 186’ya ykselmiştir⁷⁷⁹. 1973 Seçimlerinde tercihli oy uygulaması yapılmış ve listelerde alt sıralarda bulunan adayların bir kısmı st sıralardaki adayların yerine meclise girme imkânı bulmuşlardır. Tercih oyu ile Parlamento’ya giren 4 milletvekilinden 3 tanesi Kahramanmaraş’tan diğeri ise Malatya’dan seilmiştir⁷⁸⁰. Malatya’da AP 1 milletvekili çıkarmış listenin ikinci sırasında yer alan aday tercih oyu ile seçilmiştir. Maraş’ta ise 3 milletvekilini CHP almış aday listesinin 4, 5 ve 6. sırasındaki adaylar meclise girmiřtir⁷⁸¹.

Seçim sonuçları incelendiğinde eski politikacılardan ünlü isimlerin Meclis dışında kaldığı görülmektedir. Millet Meclisinde kayba uğrayan partilerin başında AP gelmektedir. MP genel başkanı Cemal Tural meclise giremediğı gibi genel sekreter yardımcısı Ankara milletvekili Suna Tural da parlamento dışı kalmıştır. Bağımsız olarak TBP listesinden seçime katılan İstanbul milletvekili adayı Mehmet Ali Aybar da Meclise giremeyen politikacılardan birisidir.

⁷⁷⁷ Hürriyet Gazetesi, 21 Ekim 1973.

⁷⁷⁸ Resmî Gazete 31 Ekim 1973, Sayı:14698.

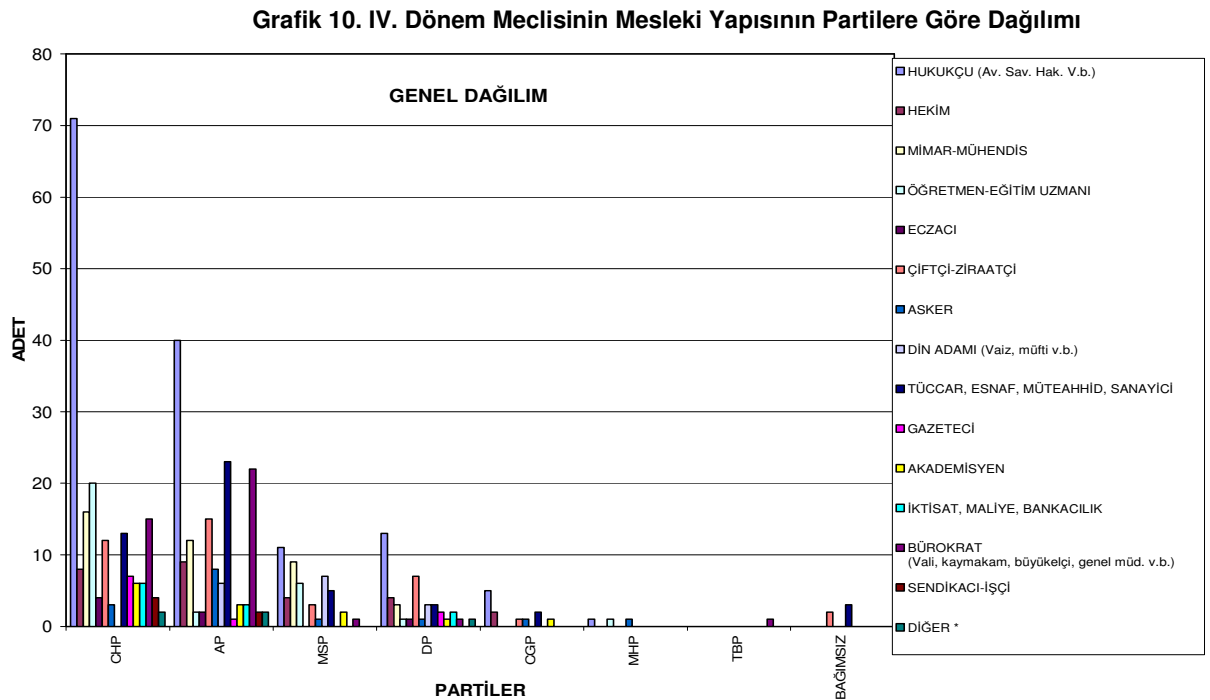
⁷⁷⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim 1973.

⁷⁸⁰ Erol TUNCER: Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-1999),(Ankara,1992),115.

⁷⁸¹ AP Malatya Milletvekili; Ahmet Karaaslan, CHP Kahramanmaraş Milletvekilleri; Oğuz Söğütlü, Mehmet zdal, İsmet Ağaoğulları’dır. Bkz. (TBMM, Millet Meclisi Albümü, Dönem: IV.,1 Nisan 1974).

1. IV. Dönem Meclisinin Meslekî Yapısı

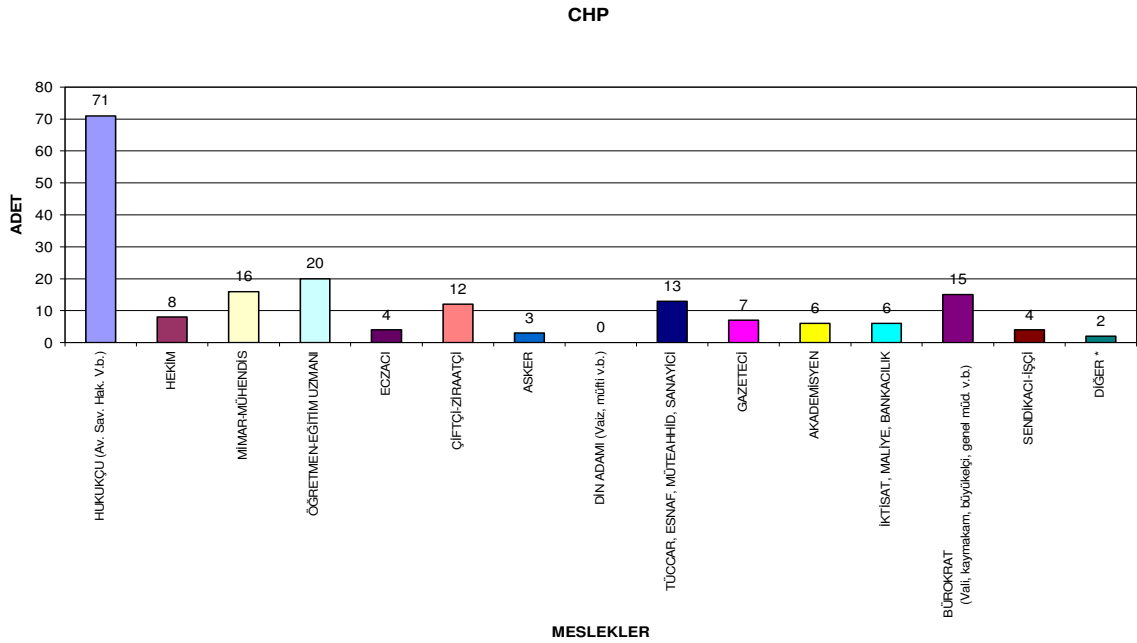
IV.Dönem TBMM'yi oluşturan milletvekillerinin meslekleri incelendiğinde hukukçuların ağırlıklı oldukları görülmektedir. (Bkz.Ek:5 - Tablo:4) Hukukçuları bürokratlar, çiftçiler ve mühendisler takip etmektedir. Yakın bir yüzdeyle sanayiciler ve tüccarlar bu grubu izlerken eğitimciler ve hekimlerde birbirlerine yakın oranlarda temsil edilmektedir. Akademisyen ve işçilerin oranı oldukça sınırlı kalırken bazı meslek grupları bazı partilerde partinin karakteriyle örtüşecek şekilde yoğunlaşmaktadır. Aşağıdaki grafik IV. dönem meclisinin meslekî yapısını ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır. (Bkz. Grafik:10)

Meclisin meslekî yapısı partilere göre ayrıntılı olarak incelendiğinde en fazla hukukçunun CHP'de yer aldığı görülmektedir. CHP'li serbest meslek sahiplerinin büyük çoğunluğu serbest avukatlardan oluşmaktadır. Eğitimciler en fazla CHP'yi tercih ederken mühendisler ve bürokratlar birbirini izlemiştir. CHP'nin eskiden gelen bürokratik yapısı göz önünde bulundurulacak olursa

1973 meclisinde bunun etkisinin oldukça azaldığı görülmektedir. Aynı şekilde yalnızca üç tane asker kökenli milletvekilinin meclise girebildiği düşünülecek olursa bu durum CHP'nin geleneksel yapısındaki (asker-bürokrat) bir değişimin göstergesidir. 1973 seçimleri öncesinde yepyeni bir kadro ve söylemlerle kabuk değiştiren CHP'nin yaşadığı dönüşüm ve halkçılık politikasının meclise yansıdığını söylemek mümkündür. Mecliste 6 kişi olarak temsil edilen işçi-sendikacı meslek grubundan 4 tanesi CHP'de yer almıştır. Ancak CHP'nin seçim öncesinde ortaya attığı söylemler ve dar gelirlinin, ezilmişin yanında olma ideali ve de işçilerin oylarını aldığı düşünülürse bu meslek grubunun CHP'de hattâ parlamentoda daha yüksek sayıda temsil edilmesi gerekmektedir. CHP'de akademisyen sayısı üç'te kalırken CHP'yi temsilen din adamı bulunmamaktadır. (Bkz.Grafik:11).

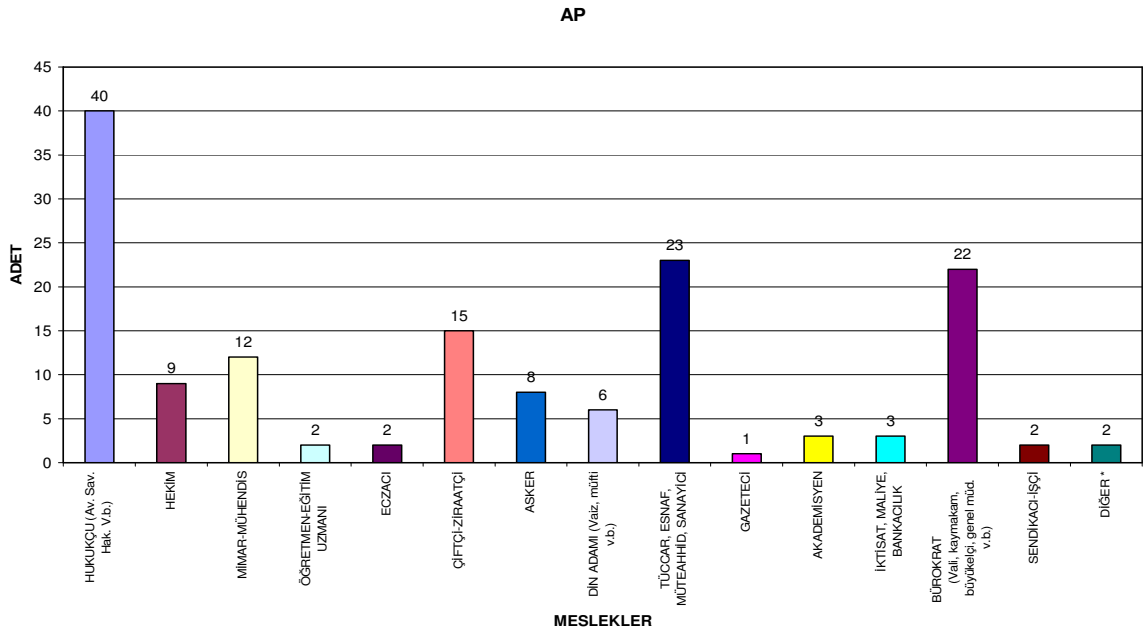
Grafik 11. IV Dönem CHP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

AP'nin parlamentodaki meslek dağılımında da CHP ile benzer özellikler göze çarpmaktadır. AP hukukçular tarafından tercih edilmekle birlikte bürokrasinin tercihi de AP'ye kaymıştır. AP'deki bürokratlar, CHP ile kıyaslandığında vali, kaymakam, genel müdür gibi daha yüksek düzeyde

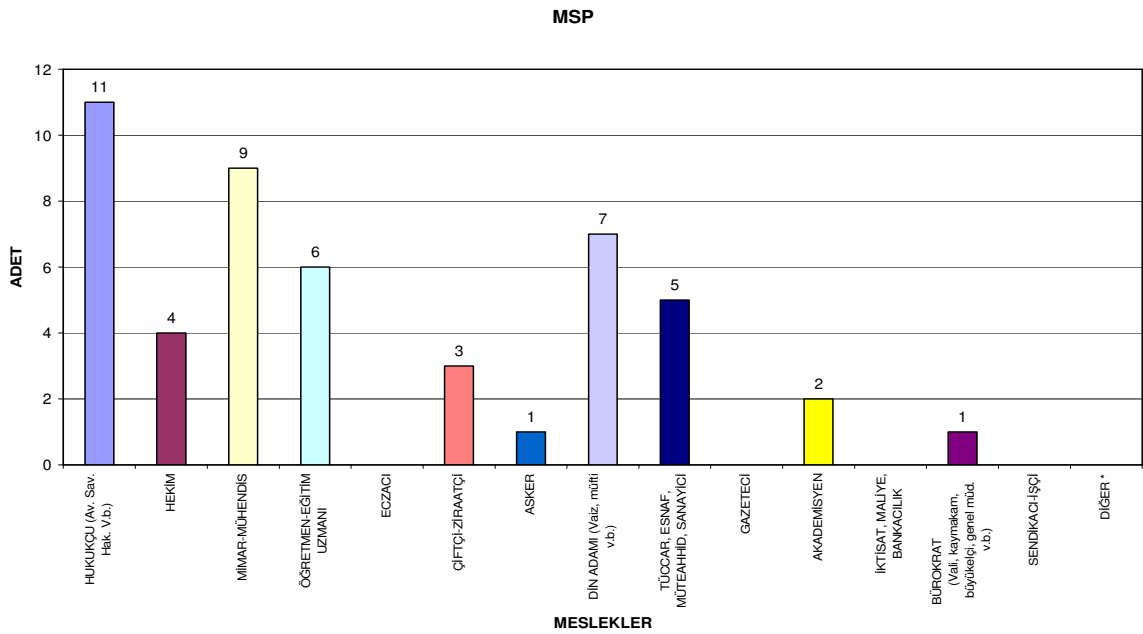
temsilcilerden meydana gelmektedir. Sanayici, tüccar ve serbest meslek sahipleri en çok AP'de temsil edilmişlerdir. Meclis aritmetiğinde en çok çiftçi sayısı AP'de görülmekle birlikte CHP ile yakın bir oran izlemektedir. Bu durumda çiftçi-ziraatçı grubu AP'yi olduğu kadar CHP'yi de tercih etmiştir. Geleneksel tabanında bir çiftçi-köylü partisi olma idealini taşıyarak Demokrat Parti mirasına sahip çıkan AP'de temsil edilen sanayici, tüccar ve serbest meslek sahiplerinin sayısı çiftçilerden daha fazladır. Bu durum altmışlı yılların sonunda ortaya çıkan ve sanayileşmeye yönelen AP'nin politikasındaki değişimin meclise yansıması olarak görülebilir. Parlamentodaki diğer iki işçi milletvekili ise AP'de yer almış, CHP'den farklı olarak daha fazla sayıda asker AP'de temsil edilmiştir. 12 Mart Muhtırası'nın Demirel Hükûmetini iktidardan uzaklaştırdığı ve ordunun tavrı göz önünde bulundurulduğunda AP'nin askerler tarafından tercih edilmesi, Demirel'in başarısı olarak değerlendirilebilir. Meclisteki 16 din adamından 6'sı da AP'de temsil edilmiştir. Aşağıdaki grafik AP'deki meslek gruplarını ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır. (Bkz.Grafik:12).

Grafik 12. IV. Dönem AP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

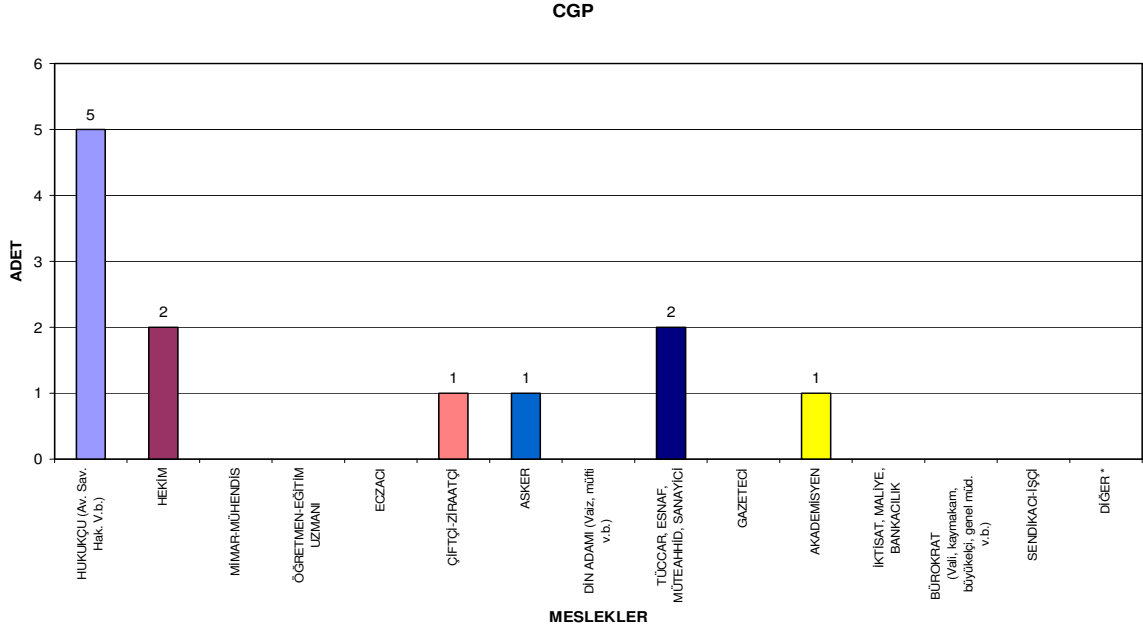
MSP’de ise Meclisteki genel yapıya uygun olarak hukukçular fazla olmakla beraber mühendislerin sayısında da bir çoğunluk olduğu görülmektedir. Teknik yönü yüksek bir kadro ile seçimlere katılan MSP’nin bu özelliği meclise de yansımıştır. Partinin politikasıyla örtüşen bir şekilde en çok din adamı MSP’de temsil edilirken eğitimciler de bu partiyi tercih etmişlerdir. Tüccar ve serbest meslek sahiplerinin az da olsa yer aldığı MSP’de bir tane de asker kökenli milletvekili bulunmaktadır. (Bkz.Grafik :13).

Grafik 13. IV. Dönem MSP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

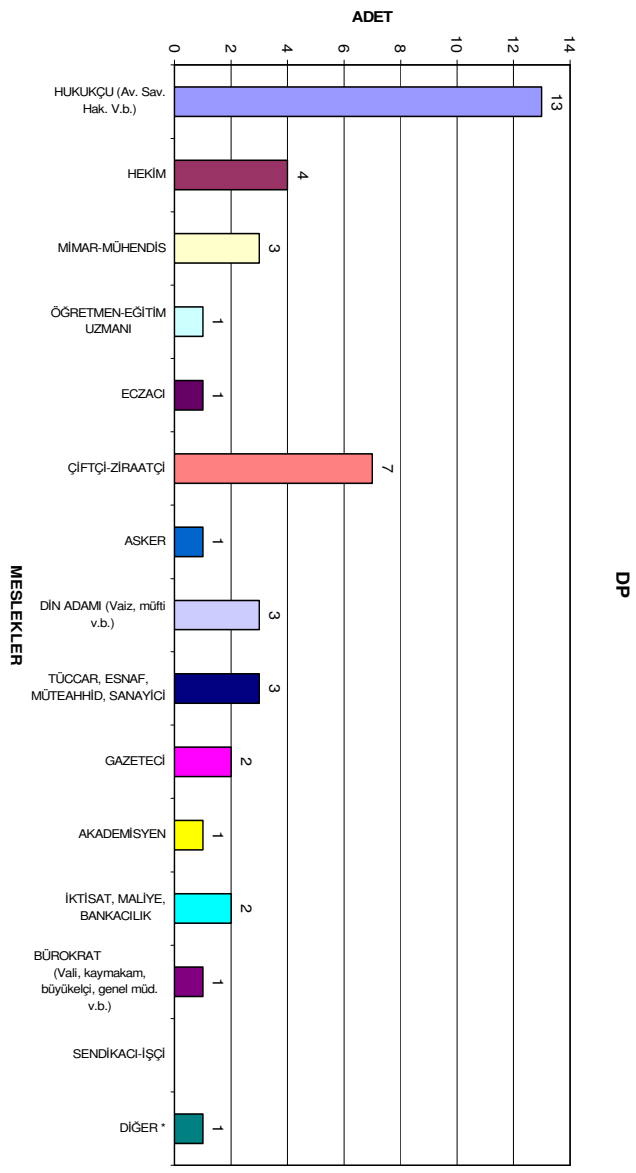
CGP’de ağırlıklı olarak temsil edilen hukukçuların yanı sıra asker, çiftçi, akademisyen aynı sayıda yer almışlar, din adamı ise temsil edilmemiştir. CGP’nin parlamentoya taşıyabildiği milletvekili sayısı oldukça az olduğu için meslek grupları üzerinde ayrıntılı bir analiz yapmak oldukça güçtür. (Bkz.Grafik.14)

Grafik 14. IV. Dönem CGP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

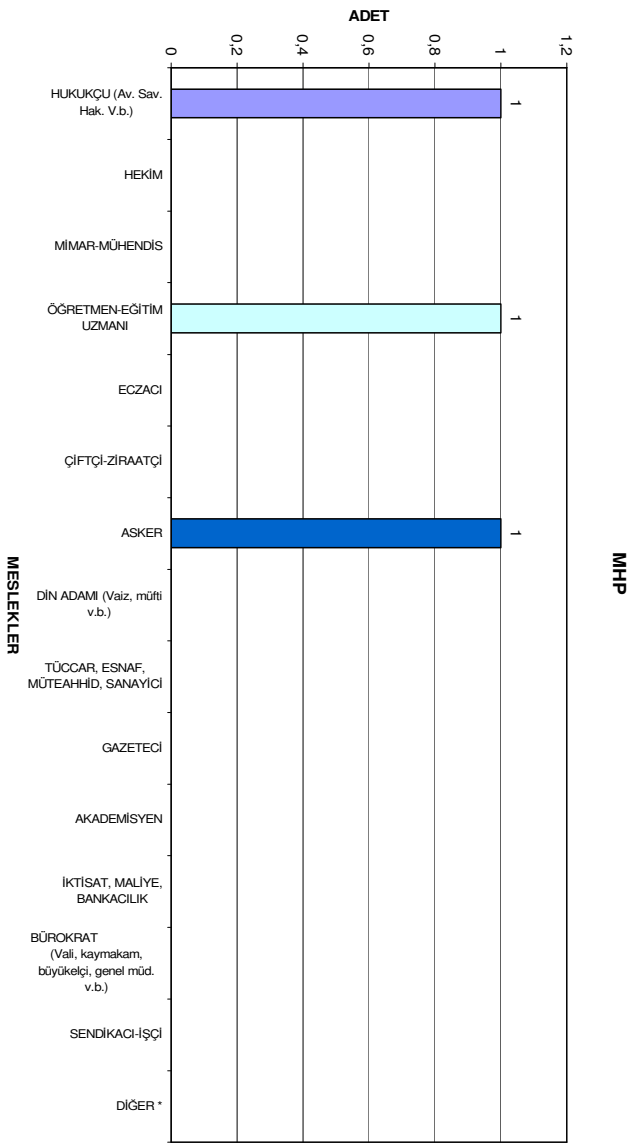
DP'nin milletvekili profili ise AP ile benzerlik göstermektedir. Aynı tabandan geldikleri düşünüldüğünde bu durum oldukça doğaldır. Ancak DP'de AP'den farklı olarak kendi içinde çiftçilerin sayısı daha fazladır. Meslekleri avukatlık olan bazı milletvekilleri aynı zamanda çiftçi olduklarını beyan etmişlerdir. DP'de AP'den farklı olarak sanayici-tüccar sayısı daha azdır. DP'nin AP'den kopuşunun en önemli gerekçelerinden birisini AP'nin sanayileşme politikasının eleştirilmesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu durum DP'nin eski Demokrat Partinin mirasına sahip çıkma yolundaki politikasının meclise yansması olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda din adamları tarafından da tercih edilen DP'de 1 de asker yer almıştır. (Bkz. Grafik: 15).

Grafik 15. IV. Dönem DP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

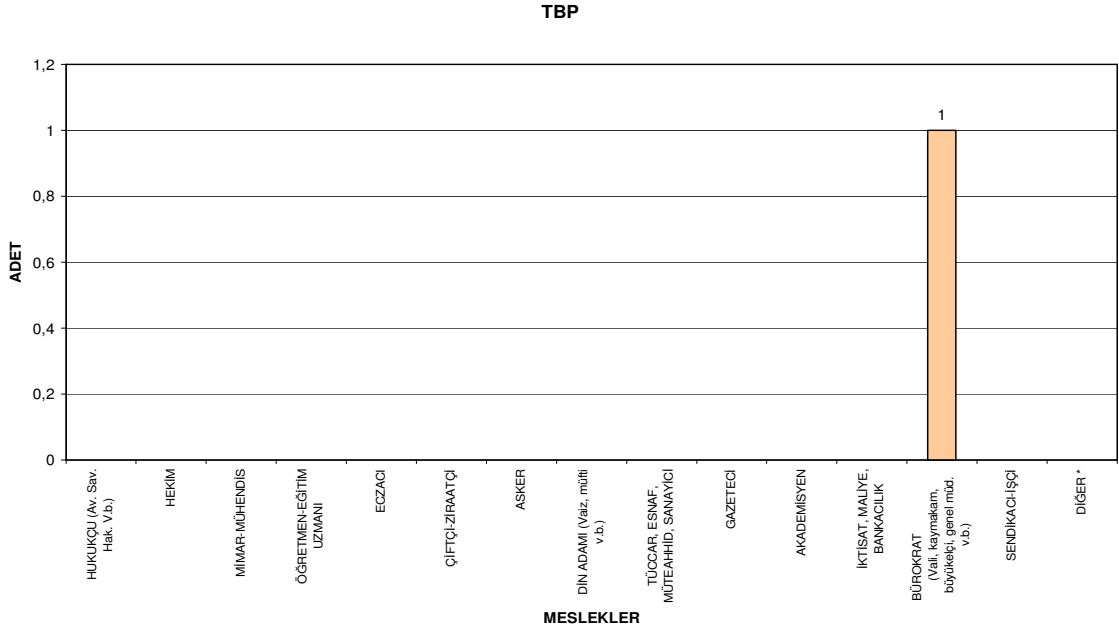
Meclis'te üç milletvekili ile temsil edilen MHP'de ise asker kökenli olan genel başkan Alparslan Türkeş'ten başka 1 hukukçu 1 de eğitimci milletvekili yer almıştır. (Bkz.Grafik:16).

Grafik 16. IV. Dönem MHP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

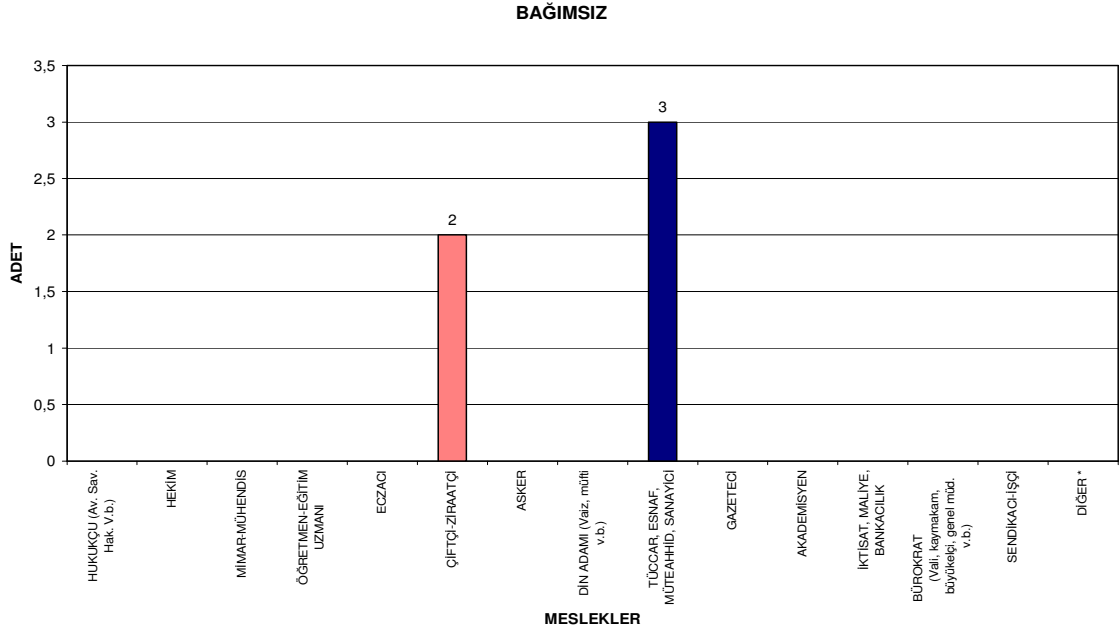
TBP ise bürokrat kökenli genel başkanı Mustafa Timisi ile temsil edilmektedir. Bkz.(Grafik:17).

Grafik 17. IV. Dönem TBP Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

Bağımsız milletvekillerinin meslek yapıları incelendiğinde ise çoğunlukla serbest meslek sahibi ve çiftçi oldukları göze çarpmaktadır. Bağımsız milletvekilleri çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu illerinden seçilmişlerdir. (Bkz.Grafik:18).

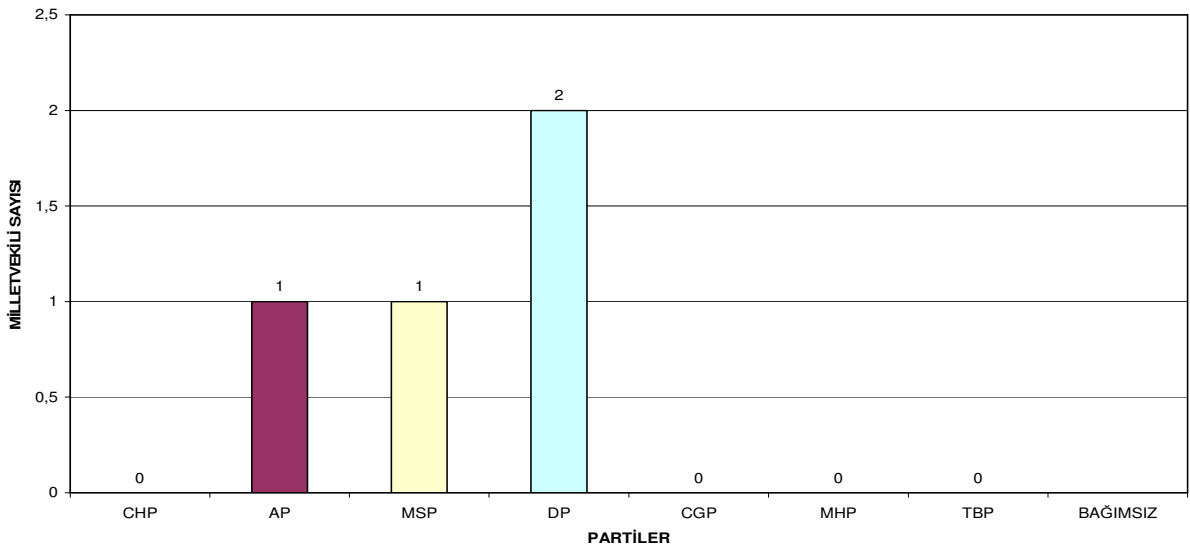
Grafik 18. IV Dönem Bağımsız Milletvekillerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

2. IV.Dönem Milletvekillerinin Öğrenim Durumları

IV. Dönem Meclisi, milletvekillerinin öğrenim durumları açısından incelendiğinde yükseköğrenim öğrenim yapmış milletvekillerinin sayısının oldukça fazla olduğu görülmüştür. Eğitim seviyesi açısından değerlendirilecek olursa 1973 Meclisi, eğitim düzeyinin oldukça yüksek olduğu bir meclistir. Meclis genelinde hukuk fakültesi mezunlarının sayısı oldukça fazladır. (Bkz.Tablo:5,Ek:6,Tablo:6).

Grafik 19. XV. Dönem Milletvekillerinin SADECE OKUR-YAZAR Olanlarının Durumlarının Partilere Göre Dağılımı

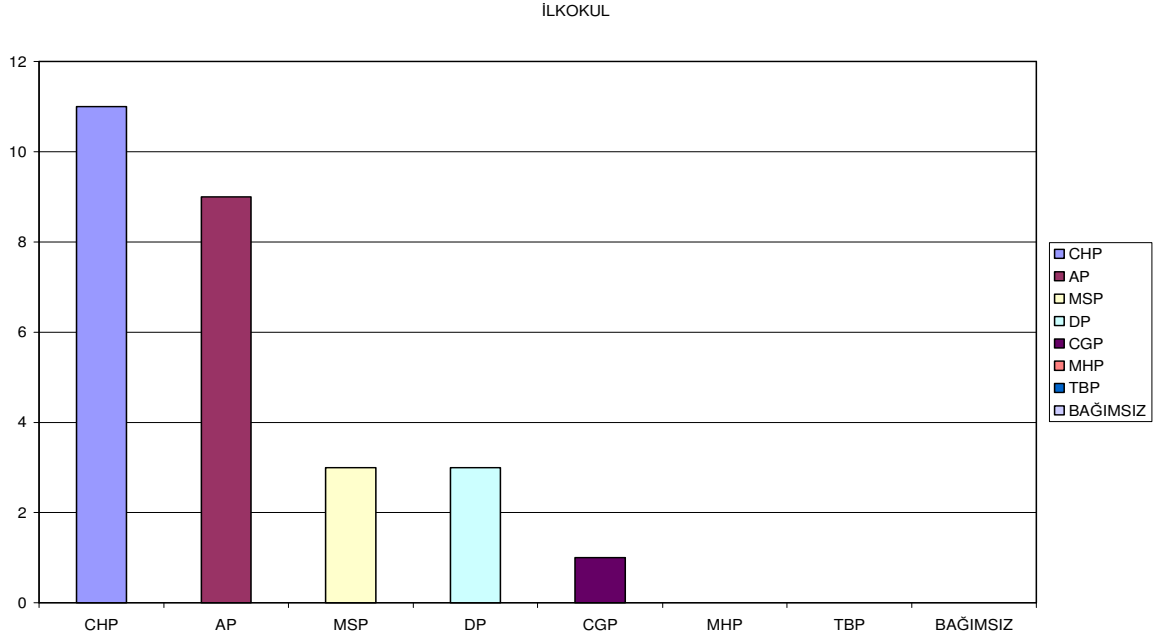

Tablo5. IV. Dönem Milletvekillerinin Öğrenim Durumlarının Partilere Göre Dağılımı

ÖĞRENİM DURUMU	PARTİLER															
	CHP		AP		MSP		DP		CGP		MHP		TBP		BAĞIMSIZ	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
YÜKSEKÖĞRETİM (Üniv, Y.Okul, Akademi, Ens.)	149	33,1	112	24,9	40	8,89	33	7,33	9	2	3	0,7	1	0,22		0
LİSE ve DENGİ OKULLAR	20	4,44	12	2,67	2	0,44	3	0,67	1	0,22	0	0	0	0	1	0,22
ORTA OKUL	7	1,56	16	3,56	3	0,67	2	0,44	1	0,22	0	0	0	0	4	0,89
İLKOKUL	11	2,44	9	2	3	0,67	3	0,67	1	0,22	0	0	0	0		0
OKUR-YAZAR	0	0	1	0,22	1	0,22	2	0,44	0	0	0	0	0	0		0
TOPLAM	187	41,6	150	33,3	49	10,9	43	9,56	12	2,67	3	0,7	1	0,22	5	1,11

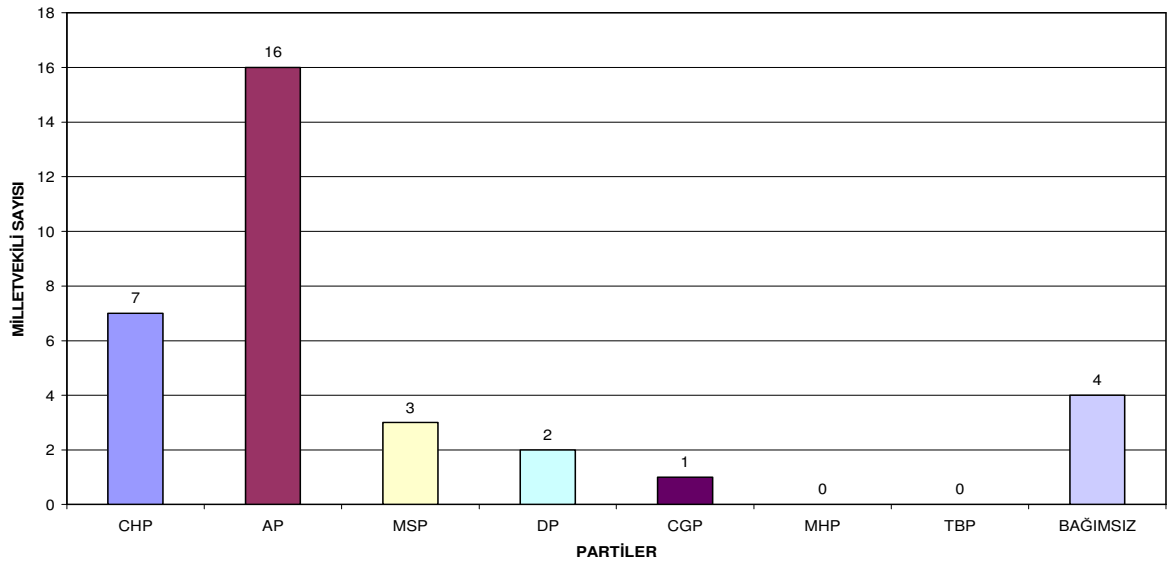
IV. Dönem TBMM'nde dört tane milletvekili öğrenim düzeylerini okur-yazar olarak beyan etmiştir. Tablo ve grafikler IV. Dönem TBMM Meclisi Albümündeki verilere göre oluşturulmuştur. İncelememiz esnasında 14 Ekim seçimleri sonrasında 31 Ekim 1973 tarih ve 14698 sayılı Resmî Gazete'de ilan edilen Milletvekili listesi ile Meclis albümünde bazı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Seçim sonrasında Bitlis Bağımsız Milletvekili olarak ilan edilen Muhyettin Mutlu, Meclis Albümünde MSP milletvekili olarak gözükmektedir. Aynı şekilde Demokratik Parti listesinden seçilen Hatay Milletvekili Abdullah Cilli'de AP milletvekili olarak görülmektedir. Söz konusu milletvekilleri öğrenim durumlarını "özel" olarak beyan ederken Demokratik Parti'de de Urfa ve Niğde milletvekilleri eğitim düzeylerini "özel" olarak bildirmişlerdir. Eğitim durumlarını "özel" olarak beyan eden milletvekilleri okur-yazar olarak değerlendirilmiştir. Bu duruma göre resmi eğitim almamış milletvekilleri en fazla Demokratik Parti'de temsil edilmiştir. (Bkz.Grafik 19). Bu milletvekillerinin meslekleri çiftçi ve tüccar olarak belirtilmiştir.

Grafik 20. IV Dönem Milletvekillerinin İlkokul Mezunlarının Partilere Göre Dağılımı

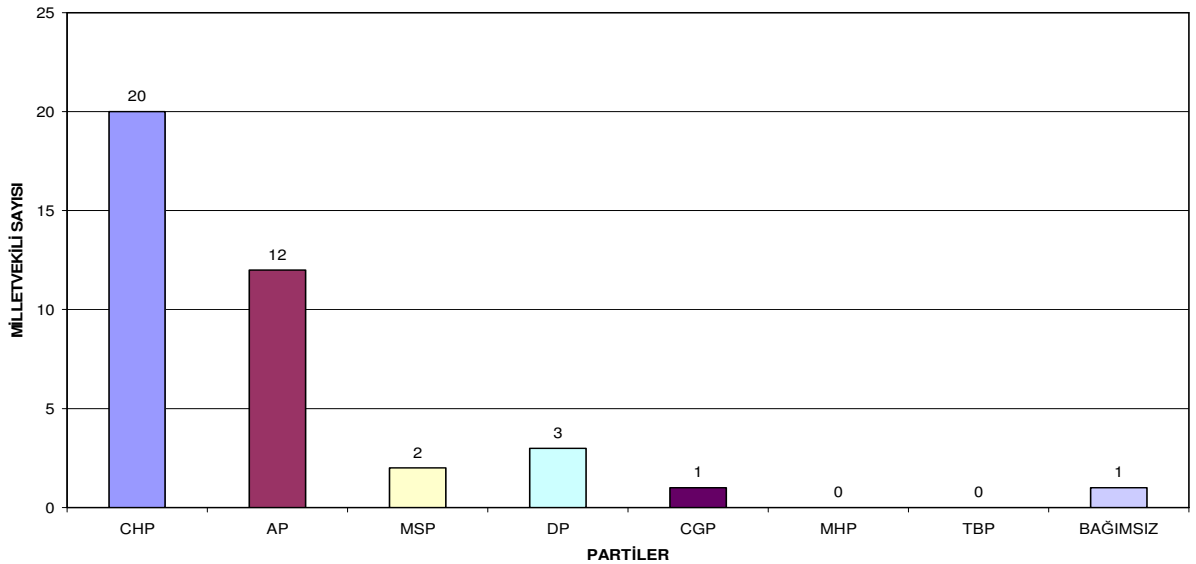
Yukarıdaki grafikte (Grafik:20) de görüldüğü üzere, ilkokul mezunu milletvekilleri en çok CHP’de yer almaktadır. CHP’yi AP takip ederken MSP ve DP’nin oranı birbirine çok yakındır. MHP, TBP ve Bağımsız milletvekilleri arasında ilkokul mezununa rastlanmamaktadır.

Grafik 21. IV. Dönem Milletvekillerinin ORTAOKUL Durumlarının Partilere Göre Dağılımı

En fazla ortaokul mezunu yukarıdaki grafikte de görüldüğü üzere AP'de yer almaktadır. Bağımsız milletvekillerinin büyük çoğunluğu ortaokul mezunudur. AP'yi CHP takip etmektedir. AP ve DP'deki ortaokul mezunu milletvekillerinin büyük çoğunluğu mesleklerini çiftçi ya da tüccar olarak beyan etmişlerdir. CHP'deki ortaokul mezunu milletvekillerinin çoğunluğu tarım ve ticaretle uğraşmaktadırlar. CHP'de bir sendikacı bulunurken AP'de ve MSP'de ortaokul mezunu birer din görevlisi bulunmaktadır⁷⁸².(Bkz: Grafik 21) .

Grafik 22. IV. Dönem Milletvekillerinin LİSE VE DENGİ OKUL Durumlarının Partilere Göre Dağılımı

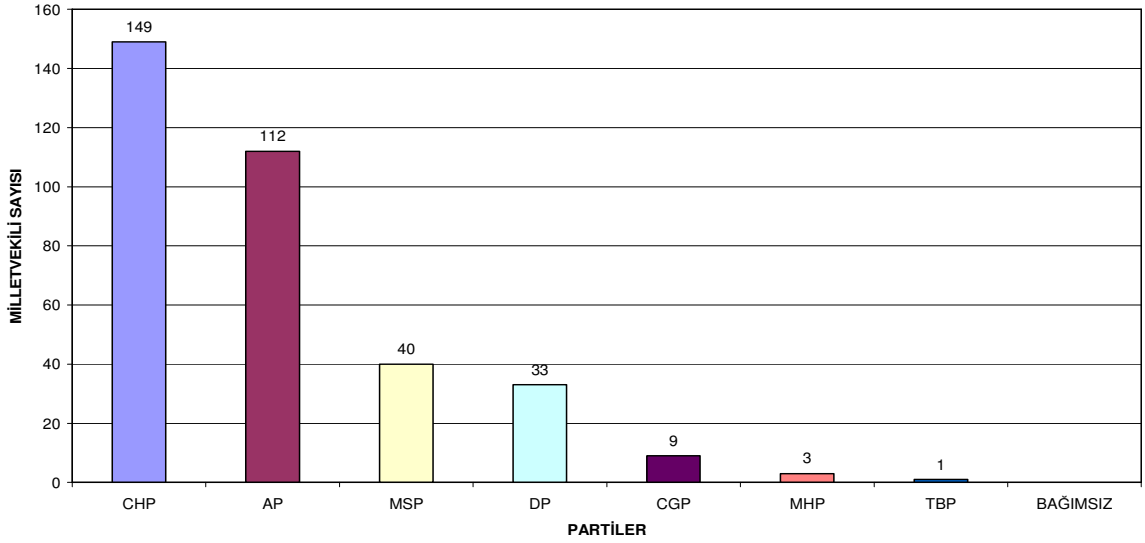

Ortaokul mezunu milletvekilleri daha çok AP'de yoğunlaşırken Lise mezunları daha çok CHP'de yer almaktadır. (Bkz.Grafik 22). AP'deki lise mezunları mesleklerini tüccar ve çiftçi olarak belirtirken DP'de bir tane stenograf bulunmaktadır. CHP'de lise mezunları arasında gazeteciler ve öğretmenler çoğunluktadır. 1970'li yıllarda lise düzeyinde eğitime sahip olan kişilerin nitelikli iş bulma şansları yüksektir. MSP'de ise bir bürokrat ve bir din adamı yer almaktadır. O yıllarda gazetecilik okulları, astsubay okulları, kız enstitüleri ve öğretmen okulları lise düzeyinde eğitim vermektedirler. Lise

⁷⁸² TBMM Millet Meclisi Albümü, Dönem IV, Toplantı: 1, (TBMM Basımevi-1 Nisan 1974).

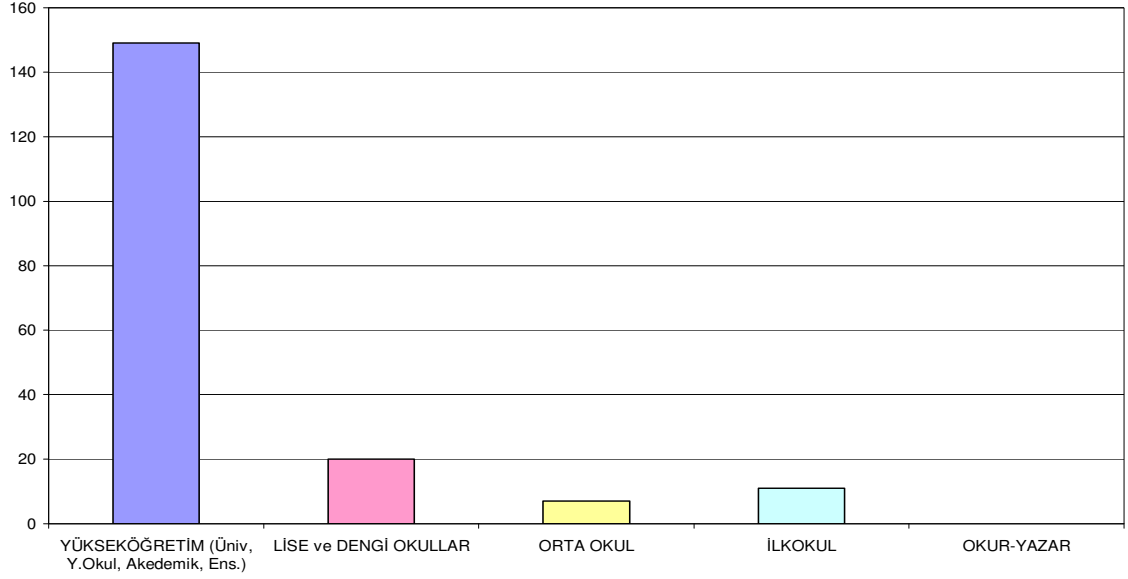
mezunları arasında CHP'nin genel başkanı, Başbakan Ecevit dikkat çekmektedir. Kolej mezunu olan Bülent Ecevit mesleğini gazetecilik olarak beyan etmiştir.

Grafik 23. IV. Dönem Milletvekillerinin YÜKSEKÖĞRETİM (Üniv, Y.Okul, Akedemi, Ens.) Durumlarının Partilere Göre Dağılımı

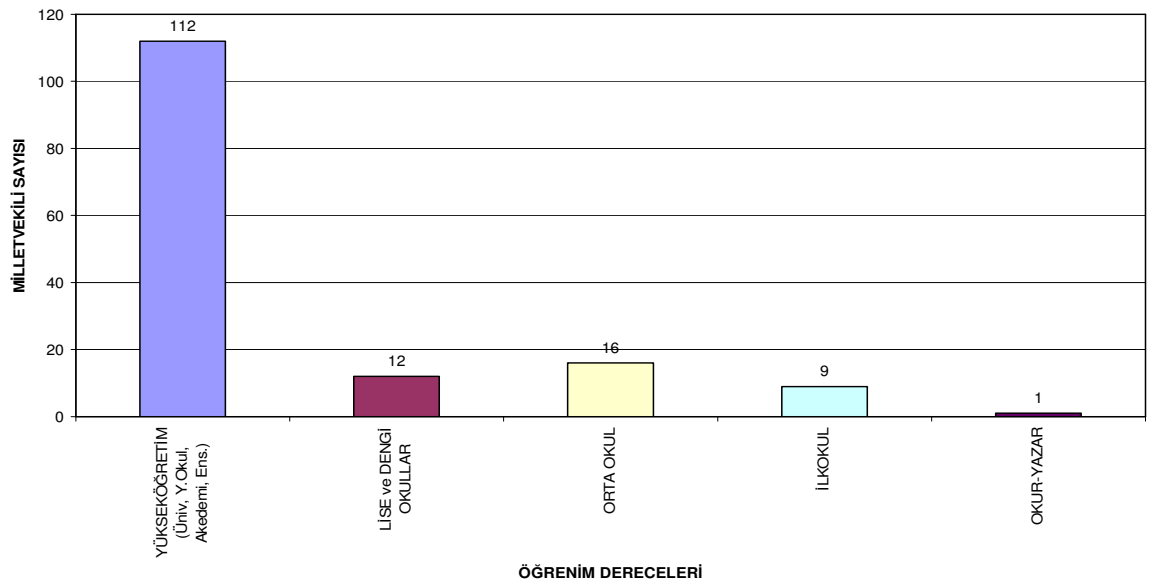
IV. dönem meclisinde en fazla sayıda üniversite ve yüksek okul mezunu milletvekili CHP'de yer almıştır. CHP'yi sırasıyla AP, MSP ve DP'nin takip ettiği görülmektedir. CHP'nin meclis çoğunluğuna sahip olduğu düşünülürse bu grafikteki oran doğal olarak diğerlerinden daha yüksek gözükmektedir.(Bkz.Grafik.23). Bu yüzden partilerin öğrenim durumlarını kendi sahip oldukları milletvekili sayılarını göz önünde bulundurarak ayrı ayrı tahlil etmek partilerin yapısını belirlemek açısından daha sağlıklı bir netice verecektir.

Grafik 24. IV. Dönem CHP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı

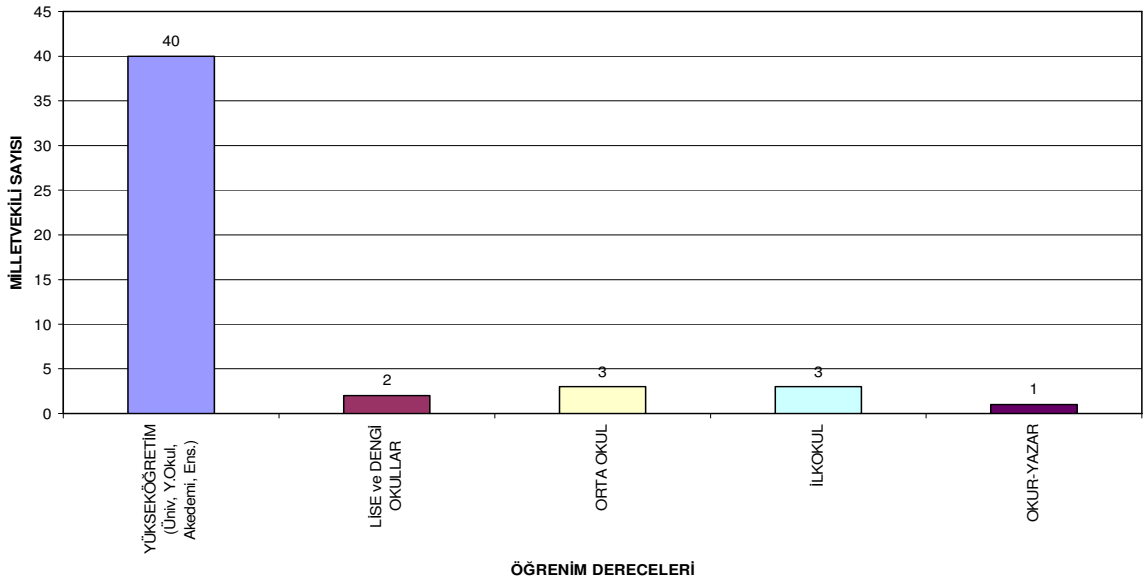
CHP’de yükseköğretim yapmış milletvekillerinin oranı çok yüksektir. Okur-yazar milletvekiline ise rastlanmamaktadır. İkinci sırada lise mezunları yer alırken bu oranı ilkokul ve ortaokul mezunları takip etmektedir. (Bkz.Grafik:24).

Grafik 25. IV. Dönem AP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı

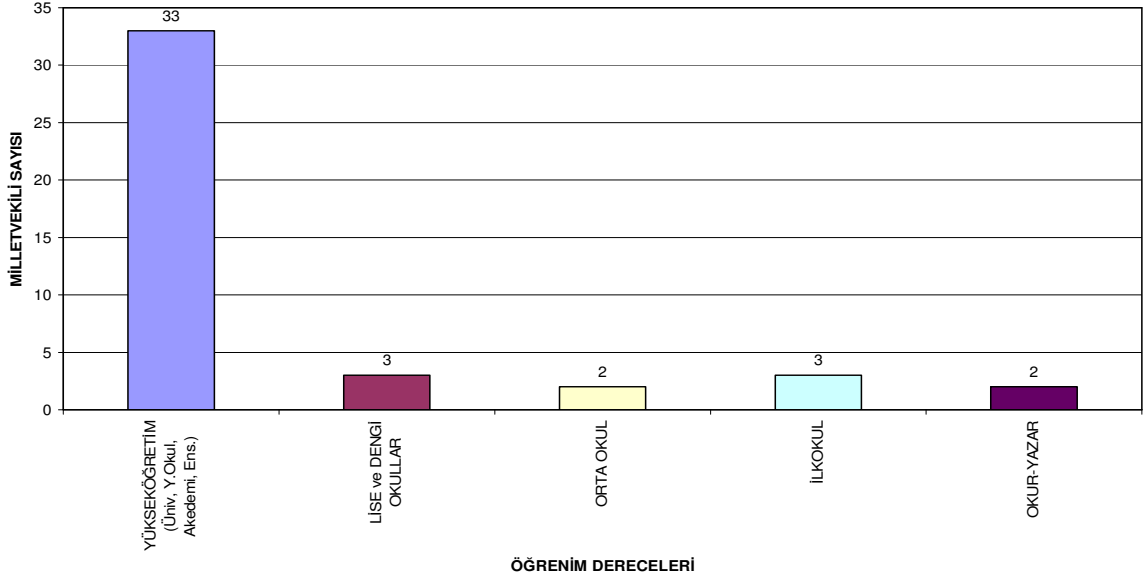
AP’de yüksek öğrenim yapmış milletvekillerinin sayısının Meclisteki genel eğilime uygun olarak oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde AP’nin meclis içinde eğitim düzeyi yüksek bir kadro ile temsil edildiğini söylemek mümkündür. Ancak lise, ortaokul ve ilkokul mezunu milletvekillerinin çok fazla oranlarda olmamakla beraber AP’de diğer partilere göre daha fazla temsil edilme imkânı buldukları görülmektedir. (Bkz.Grafik 25).

Grafik 26. IV. Dönem MSP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı

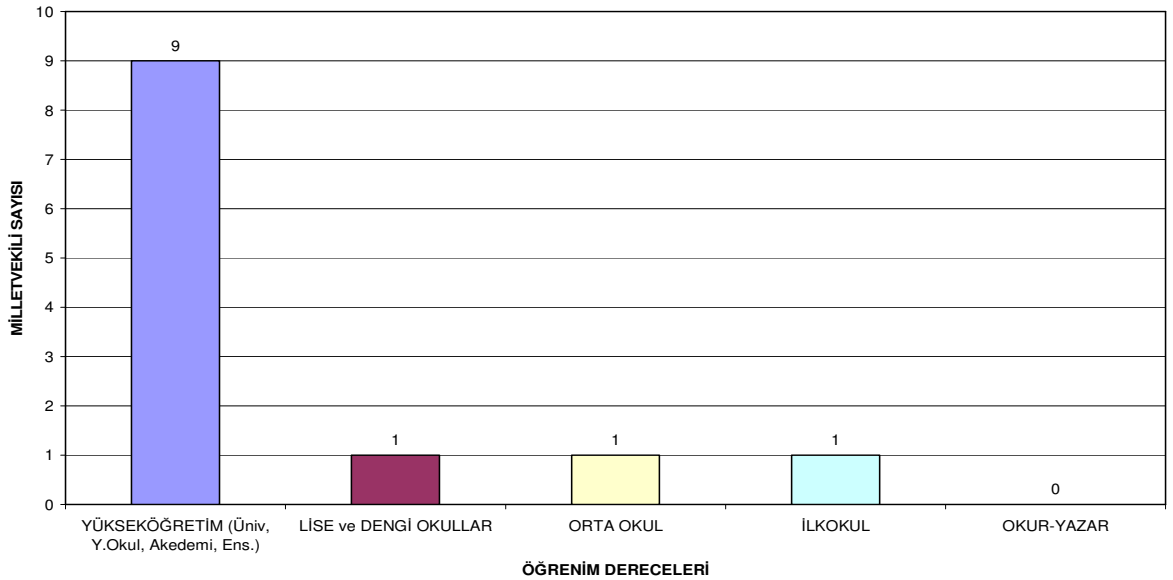
MSP’de de yüksek öğretim yapanların oranı kendi grubunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Ancak lise, ortaokul ve ilkokul mezunları bu partide diğer partilere göre daha az sayıda yer almaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde MSP’nin IV. Dönem Meclisinde eğitim düzeyi oldukça yüksek bir gruba sahip olduğunu söylemek mümkündür. En fazla Hukuk Fakültesi mezunları MSP’de yer alırken bunu Mühendislik Fakültesi mezunları takip etmektedir. (Bkz.Grafik 26).

Grafik 27. IV. Dönem DP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı

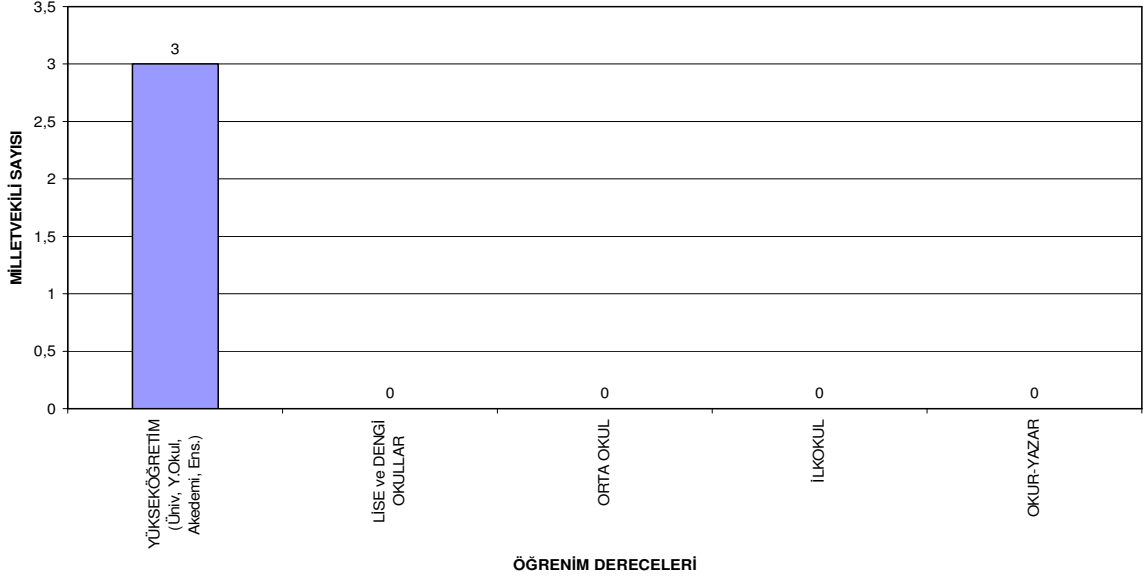
DP'de de çoğunluk yüksek öğrenim yapmış milletvekillerinden oluşmakla birlikte diğer öğrenim dereceleri eşit oranlarda yer almaktadır. DP milletvekillerinin de büyük bir çoğunluğu Hukuk Fakültesi mezunu olmakla beraber ikinci mesleklerinin çiftçilik olduğunu beyan etmişlerdir. (Bkz.Grafik 27).

Grafik 28. IV. Dönem CGP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı

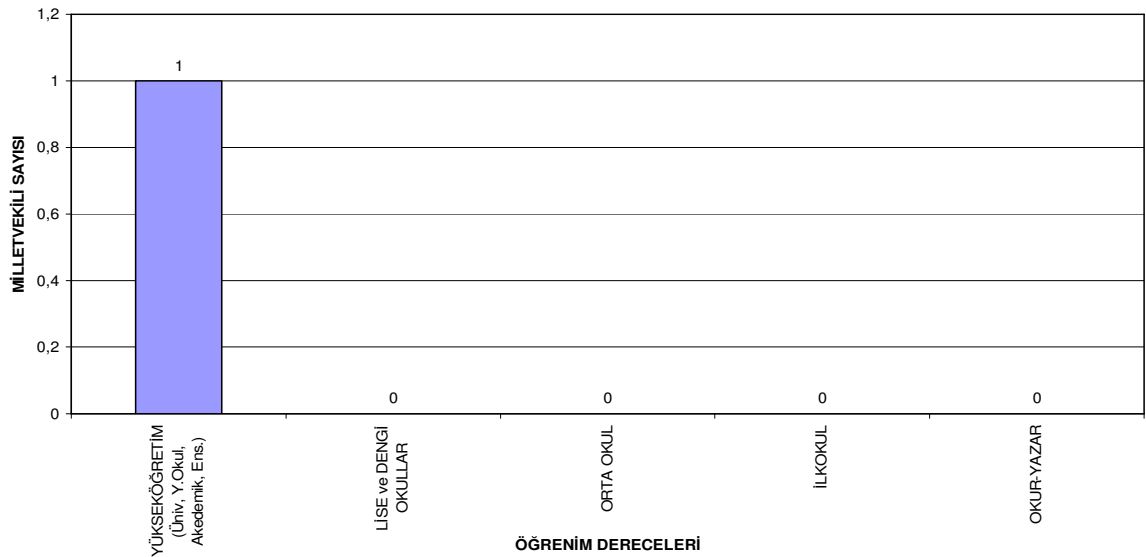
CGP ise kendi grubu içinde eğitim düzeyi en yüksek partidir. Okur - yazar milletvekilinin bulunmadığı CGP'de de Hukuk Fakültesi mezunlarının çoğunlukta olduğu görülmektedir. (Bkz.Grafik 28).

Grafik 29. IV. Dönem MHP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı

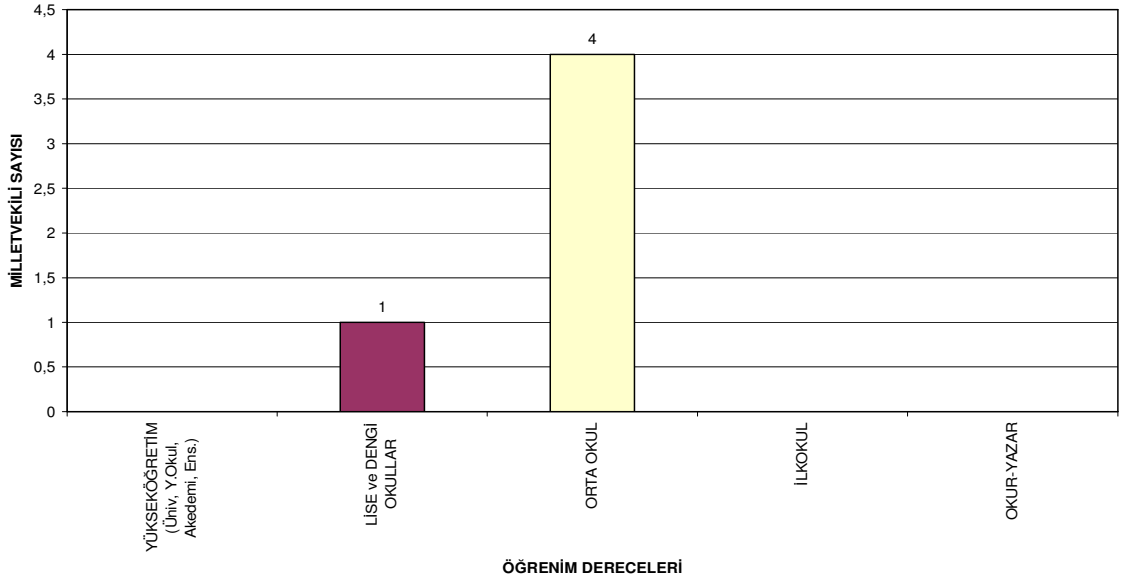
IV. dönem meclisinde üç milletvekilliği ile temsil edilen MHP'nin ise tüm üyeleri yüksek öğrenim sahibi olup, Harp Akademisi, Eğitim Enstitüsü ve Hukuk Fakültesi mezunudurlar. (Bkz. Grafik 29).

Grafik 30. IV. Dönem TBP Milletvekillerinin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı

TBP, Mecliste yalnızca Genel Başkan Mustafa Timisi ile temsil edilmektedir. Sivas Milletvekili olan Timisi İktisadî ve Ticarî ilimler Akademisi mezunudur. (Bkz.Grafik 30).

Grafik 31. IV. Dönem BAĞIMSIZ Milletvekillerin Öğrenim Derecelerinin Dağılımı

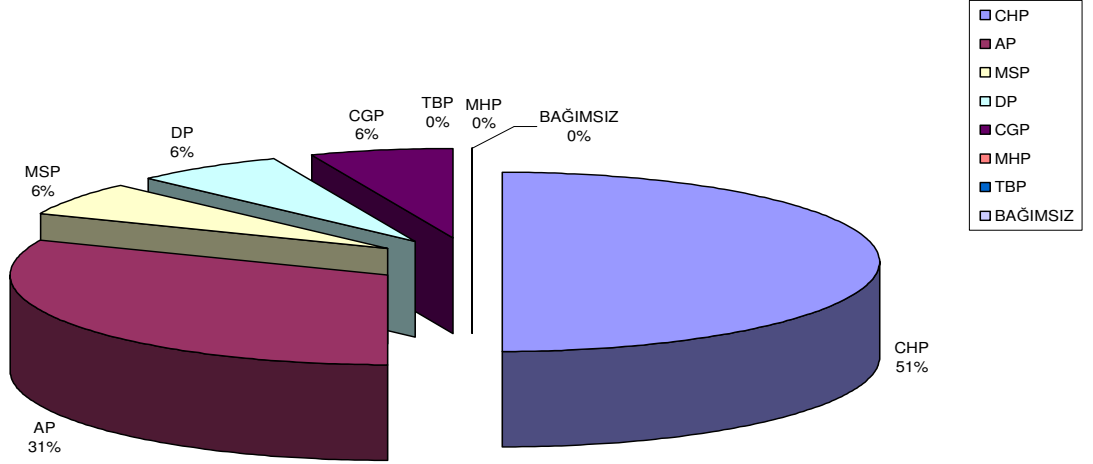
Bağımsız milletvekilleri arasında yükseköğrenim yapmış üye bulunmamaktadır. En yüksek öğrenim derecesi lise olup bir üyenin yer aldığı Mecliste diğer bağımsız milletvekillerinin hepsinin ortaokul mezunu olduğu görülmektedir. (Bkz.Grafik: 31).

Tablo7. IV. Dönem Milletvekillerinin İki Üniversite Mezunu Olanlarının Partilere Göre Dağılımı

PARTİLER															
CHP		AP		MSP		DP		CGP		MHP		TBP		BAĞIMSIZ	
sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
8	1,78	5	1,11	1	0,22	1	0,22	1	0,22	0	0	0	0	0	0

IV. dönem meclisinde 12 milletvekilinin iki üniversite bitirdiği tespit edilmiştir. İki üniversite bitiren milletvekilleri en fazla CHP ve AP'de yer almaktadır MSP, CGP ve DP'de ise birer milletvekili bulunmaktadır.

Grafik 32. IV. Dönem Milletvekillerinin Partilere Göre İki Üniversiteden Mezun Olanların Dağılımı

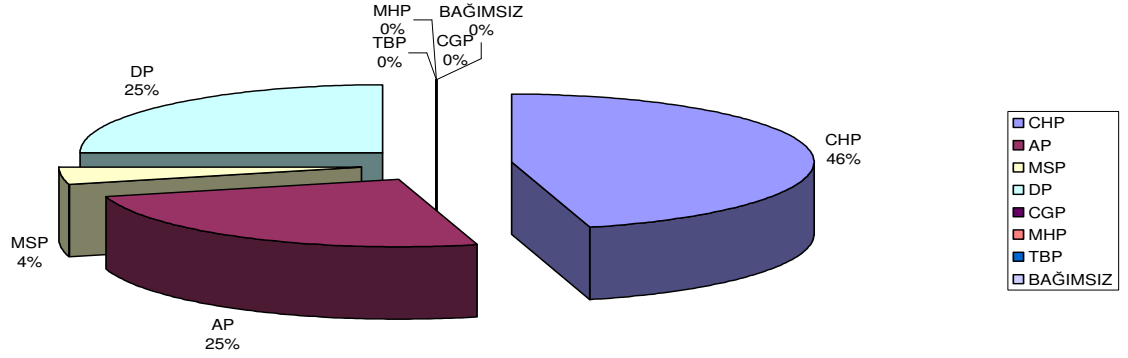

CHP'de iki üniversiteden mezun olanların sayısı diğerlerinden fazladır. CHP'yi AP takip ederken MSP,CGP ve DP'de 1'er milletvekili iki üniversite bitirmiştir.

Tablo 8. Yurt Dışında Lisans-Master ve Doktora Yapmış Olan Milletvekillerinin Partilere Göre Dağılımı:

PARTİLER															
CHP		AP		MSP		DP		CGP		MHP		TBP		BAĞIMSIZ	
sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
11	2,44	6	1,33	1	0,22	4	1,33	1	0	0	0	0	0	0	0

Grafik 33. IV. Dönem Milletvekillerinin Partilere Göre Yurt Dışında Lisans-Master Yaptırış Olanların Dağılımı

Lisans ya da yüksek lisans eğitimlerini yurtdışında yapmış olan milletvekillerinin sayısı ise CHP'de yoğunlaşmaktadır. CHP'de 5 milletvekili ABD'de, 1 milletvekili İngiltere'de, 2 milletvekili Almanya'da, 3 milletvekili ise Fransa'da eğitim görmüştür. AP'de 2 milletvekili ABD'de de, 2 milletvekili Almanya'da, 2 milletvekili Fransa'da eğitim görmüştür. DP'de ise 2 milletvekili ABD, 1 milletvekili Almanya 'da, 1 Milletvekili ise İsviçre'de eğitim görmüştür. CGP'de 1 milletvekili Almanya'da, MSP'de ise 1 milletvekili Mısır'da eğitim yapmıştır⁷⁸³.

Tablo 9. Akademik Kariyeri Olan Milletvekillerinin Ünvanları İtibarıyla Dağılımı

ÜNVANLAR	PARTİLER							
	CHP	AP	MSP	DP	CGP	MHP	TBP	BAĞIMSIZLAR
PROFESÖR	2	3	2		1			
DOÇENT	1	1						
DOKTORA	2	4		2				
TOPLAM	5	8	2	2	1			

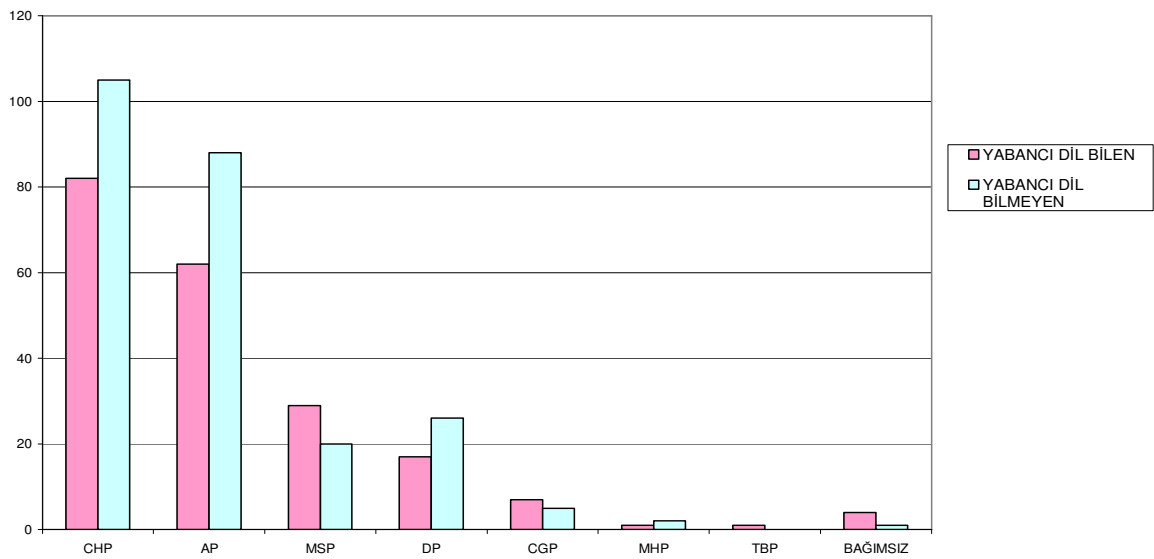
⁷⁸³ TBMM Millet Meclisi Albümü, Dönem : IV., Toplantı 1, 1 Nisan 1974.

Akademik kariyer açısından en fazla üyeye sahip olan partinin AP olduğu görülmektedir. Profesör ünvanına sahip en fazla sayıda milletvekili AP’de bulunurken doktora yapmış milletvekilleri de en çok AP’de toplanmıştır. IV. Dönem meclisinde bulunan iki genel başkan; CGP genel başkanı Turhan Feyzioğlu ve MSP genel başkanı Necmettin Erbakan da profesör ünvanını taşımaktadırlar.

Tablo 10.Yabancı Dil Bilen ve Bilmeyen Milletvekillerinin Partilere Göre Dağılımı

PARTİLER	BİLEN	BİLMEYEN
CHP	82	105
AP	62	88
MSP	29	20
DP	17	26
CGP	7	5
MHP	1	2
TBP	1	
BAĞIMSIZ	4	1
TOPLAM	203	247

Grafik 34. Yabancı Dil Bilen Ve Bilmeyen Milletvekillerinin Partilere Göre Dağılımı

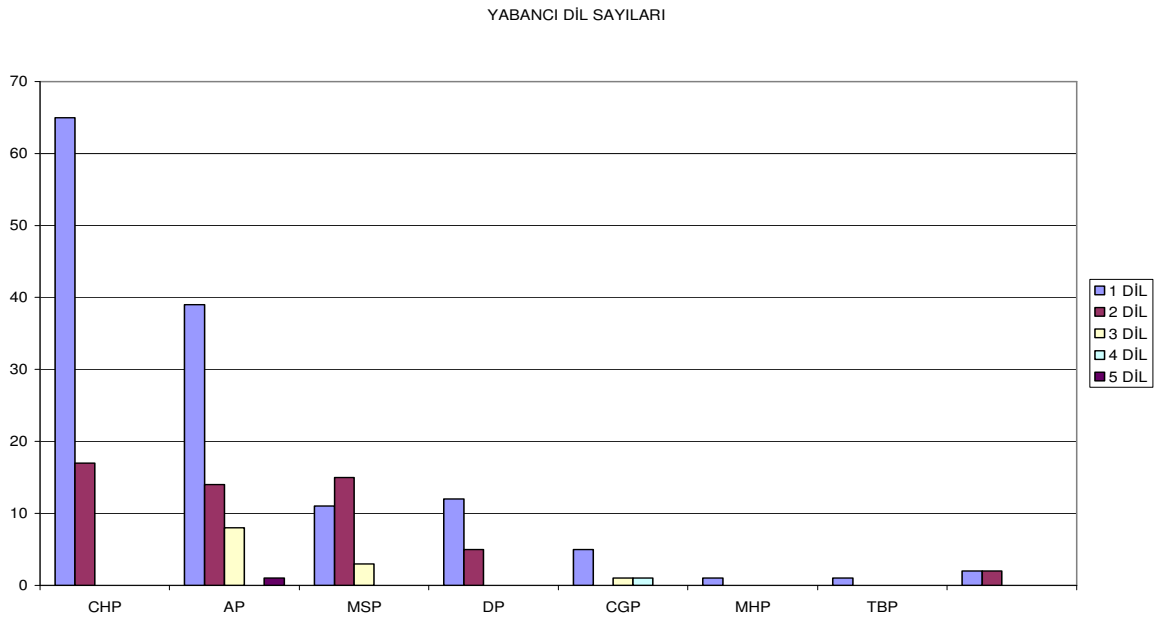

Yukarıda görülen tablo ve grafikler IV. dönem TBMM’de dil bilmeyen milletvekillerinin sayısının bilenlerden daha fazla olduğunu göstermektedir. (Bkz.Tablo 10 ve Grafik 34). Bu konu ile ilgili tablo ve grafikler TBMM albümündeki bilgiler esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak buradaki bilgiler milletvekillerinin kendi beyanlarından oluşmaktadır. Bu sebeple milletvekillerinin bildiklerini öne sürdükleri dilleri ne düzeyde bildiklerini tespit etmek mümkün değildir. Milletvekillerinin bir kısmı ise birden fazla dil bildiklerini beyan etmişlerdir.

Tablo 11.Yabancı Dil Bilen Milletvekillerinin Partilere Göre Dağılımı

IV. DÖNEM MİLLETVEKİLERİNİN BİLDİKLERİ DİL SAYISI					
PARTİLER	1 DİL	2 DİL	3 DİL	4 DİL	5 DİL
CHP	65	17	0	0	0
AP	39	14	8	0	1
MSP	11	15	3	0	0
DP	12	5	0	0	0
CGP	5	0	1	1	0
MHP	1	0	0	0	0
TBP	1	0	0	0	0
BAĞIMSIZ	2	2	0	0	0

Grafik 35. Yabancı Dil Bilen Milletvekillerinin Bildiği Dil Sayısının Partilere Göre Dağılımı

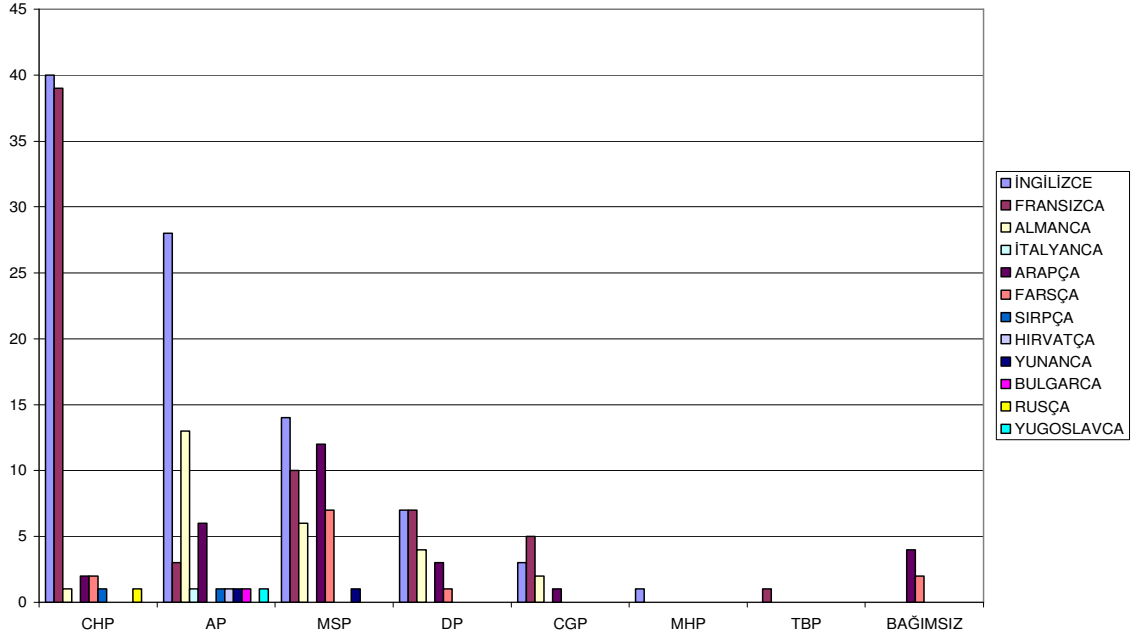
Tablo:11 ve Grafik:35'te görüldüğü gibi yabancı dil bilen milletvekillerinin sayısı en çok CHP'de yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte AP ise çeşitli dillerin konuşulduğu bir parti olarak göze çarpmaktadır. AP'de Çanakkale Milletvekili Murat Bayrak 5 dil bildiğini beyan ederken bu anlamda AP'yi CGP ve MSP takip etmektedir⁷⁸⁴.

Tablo 12. IV. Dönem Milletvekillerinin Bildiklerini Beyan Ettikleri Dillerin Partilere Göre Dağılımı.

PARTİLER												
	İngilizce	Fransızca	Almanca	İtalyanca	Arapça	Farsça	Sırpça	Hırvatça	Yunanca	Bulgarca	Rusça	Yugoslavca
CHP	40	39	1		2	2	1					
AP	28	3	13	1	6		1	1	1	1	1	1
MSP	14	10	6		12	7			1			
DP	7	7	4		3	1						
CGP	3	5	2		1						1	
MHP	1											
TBP		1										
BAĞIMSIZ					4	2						

⁷⁸⁴ TBMM Millet Meclisi Albümü, Dönem IV,1 Nisan 1974, 30.

Grafik 36. IV Dönem Milletvekillerinin Bildikleri Diller

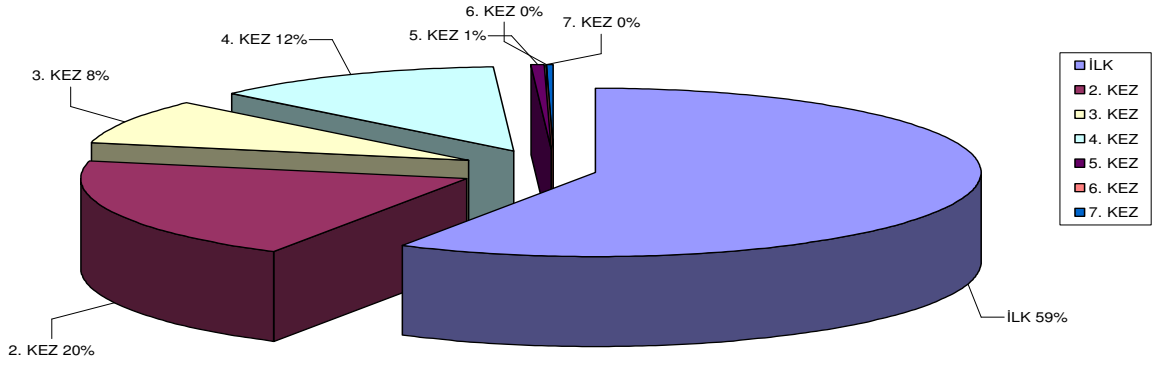

Tablo 12 ve Grafik 36'da görüldüğü üzere IV. Dönem Meclisinde en çok bilinen dil İngilizce'dir. İkinci sırada Fransızca yer alırken üçüncü sırada ise Almanca gelmektedir. Tablo ve grafiklerde de görüldüğü üzere dil çeşitliliği AP'de yoğunlaşırken onu CHP, MSP ve DP izlemektedir.

3. IV. Dönem Milletvekillerinin Yeniden Seçilme Durumları

14 Ekim 1973 Milletvekili seçimleri sonrasında ilk kez seçilen milletvekillerinin sayısının daha önce seçilenlerden biraz daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.(Bkz.Tablo:13). Buna göre 1973 Meclisi 1969 meclisine göre neredeyse yarı yarıya yenilenmiş ve yeni isimler Türk siyasi hayatına katılmıştır. Önceki seçimlere göre parlamentoda en fazla kayba uğrayan parti AP olmuştur. MP 2 milletvekilliğini kaybederken partinin genel başkanı Cemal Tural da Meclise girememiştir. 1973 seçimleri sonrasında birçok eski siyasetçinin meclis dışı kaldığı görülmektedir.

Grafik 37. IV. Dönem Milletvekillerinin Seçilme Durumu

CGP'den genel başkan yardımcısı Kemal Satır Meclise giremeyen isimlerden birisidir. Deniz Baykal ilk kez Antalya milletvekili olarak 1973 seçimleriyle parlamentoya girerken DP listesinden ise Mutlu Menderes, Aydın milletvekili seçilmiştir. MSP genel başkanı Süleyman Arif Emre İstanbul'dan milletvekili seçilirken Bağımsız olarak TBP listesinden seçimlere katılan Mehmet Ali Aybar parlamentoya girememiştir⁷⁸⁵.

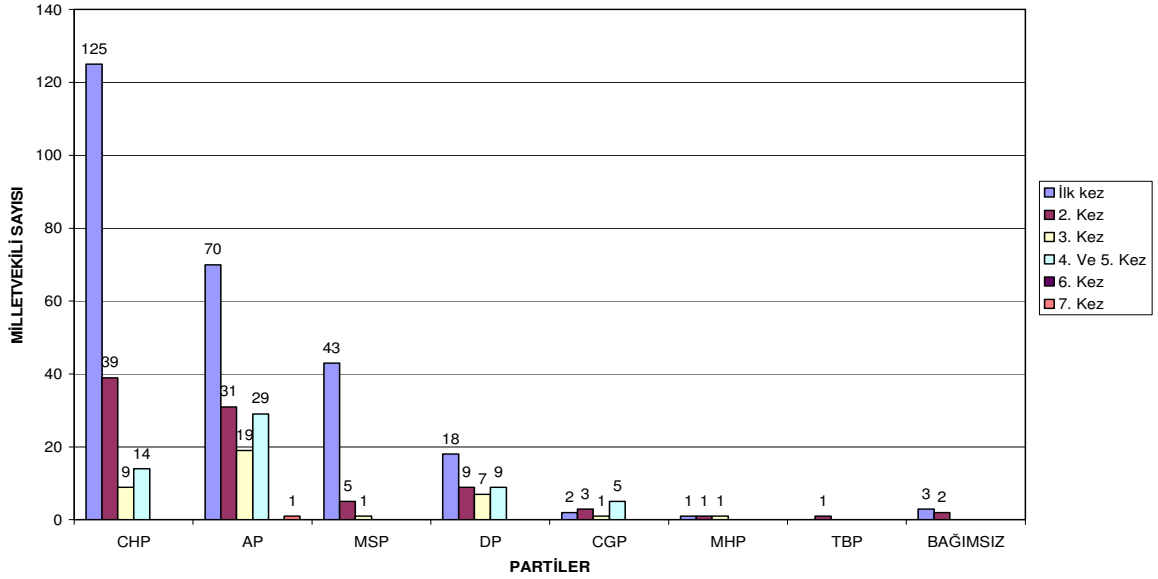
Tablo 13. IV. Dönem Milletvekillerinin Seçilme Durumlarının Partilere Göre Dağılımı

	CHP	AP	MSP	DP	CGP	MHP	TBP	BAĞIMSIZ
İlk kez	125	70	43	18	2	1		3
2. Kez	39	31	5	9	3	1	1	2
3. Kez	9	19	1	7	1	1		
4. Ve 5. Kez	14	29		9	6			
6. Kez								
7. Kez		1						

Tablo:13'de de görüldüğü gibi IV. Dönem parlamentosunda ilk kez ve ikinci kez seçilen milletvekilleri en çok CHP'de toplanmıştır. Buna karşılık üçüncü ve dördüncü defa meclise giren bir anlamda daha deneyimli olarak nitelendirebileceğimiz milletvekilleri ise AP'de çoğunluk oluşturmaktadır.

⁷⁸⁵ IV. Dönem meclisine tekrar seçilen ya da seçimleri kaybeden milletvekilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.(Parlamento Dergisi, 31 Ekim 1973,13-2).

Grafik 38. IV. Dönem Milletvekillerinin Tekrar Seçilme Sayılarının Partilere Göre Dağılımı

Grafik 38’de görüldüğü üzere Meclise birinci parti olarak giren CHP’nin milletvekillerinin büyük çoğunluğu yeni isimlerdir. Ancak MSP’nin seçimlere ilk kez katıldığı göz önünde bulundurulacak olursa bu partinin milletvekillerinin tamamına yakın kısmı ilk defa seçilmişlerdir. Grafiğe göre CGP’de tekrar seçilme oranı diğer partilere göre daha yüksektir. CGP milletvekillerinden sadece iki tanesi meclise ilk kez girerken diğerleri deneyimli siyasetçilerden oluşmuştur. TBP genel başkanı Mustafa Timisi ise ikinci kez seçilmiştir. Mecliste temsil edilen siyasi partilerin genel başkanlarından AP genel başkanı Süleyman Demirel 3. defa, CHP genel başkanı Bülent Ecevit 4. defa, CGP genel başkanı Turhan Feyzioğlu 4. defa, MSP genel başkanı Necmettin Erbakan 2. defa, MHP genel başkanı Alparslan Türkeş 3. defa, DP genel başkanı Ferruh Bozbeyli ise 4. defa parlamentoya seçilmeyi başarmışlardır⁷⁸⁶.

⁷⁸⁶ TBMM, Millet Meclisi Albümü, Dönem: IV ,1 Nisan 1974

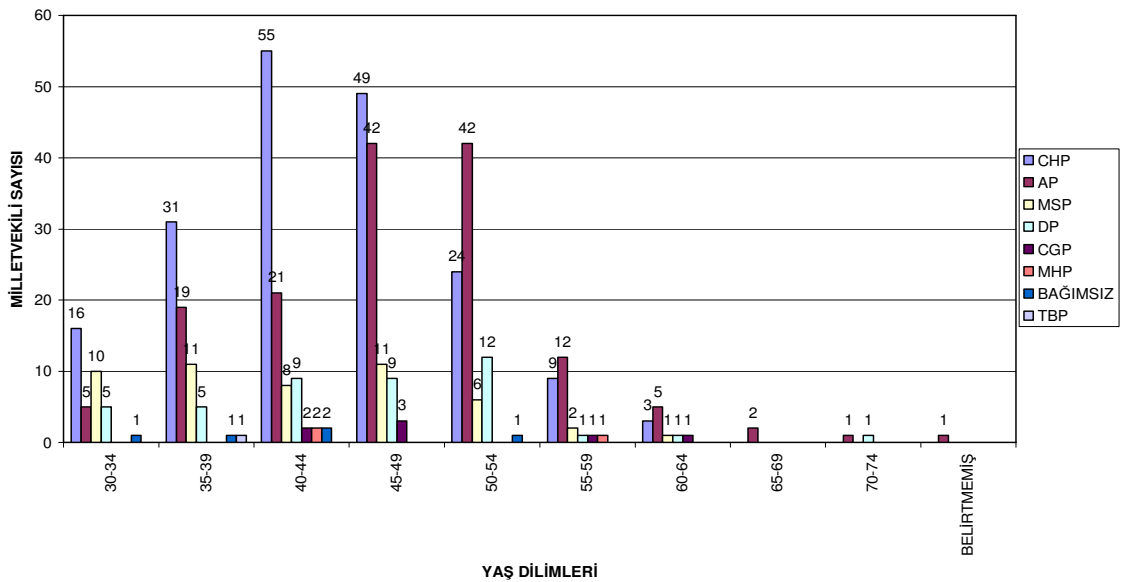
4. IV. Dönem Milletvekillerinin Yaş Durumu

Tablo 14. IV. Dönem Milletvekillerinin Yaşlarının Partilere Göre Dağılımı

	CHP	AP	MSP	DP	CGP	MHP	BAĞIMSIZ	TBP
30-34	16	5	10	5			1	
35-39	31	19	11	5			1	1
40-44	55	21	8	9	2	2	2	
45-49	49	42	11	9	3			
50-54	24	42	6	12			1	
55-59	9	12	2	1	1	1		
60-64	3	5	1	1	1			
65-69		2						
70-74		1		1				
BELİRTMEMİŞ		1						

IV. dönem TBMM’de milletvekillerinin yaş ortalaması 45-49 ve 40-44 yaş dilimi arasında yoğunlaşmaktadır. Tablo 14 incelendiğinde Meclisin en genç milletvekillerine CHP ve MSP’nin sahip olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde IV.Dönem meclisinin yaş itibariyle genç sayılabilecek bir yapısının olduğu görülmektedir.

Grafik 39. IV. Dönem Milletvekillerinin Yaşlarının Partilere Göre Dağılımı

Grafik 39'a göre yaş ortalaması en yüksek olan partinin AP olduğu görülmektedir. CGP ve MHP'de 40 yaş altında milletvekili bulunmazken meclisteki en yaşlı milletvekillerinin AP'de yer almaktadır. IV.Dönem Meclisindeki en yaşlı üye Van milletvekili Kinyas Kartal'dır. Mecliste temsil edilen partilerin genel başkanları arasında ise en genç 37 yaşındaki Mustafa Timisi en yaşlı genel başkan ise 57 yaşındaki Alparslan Türkeş'tir.

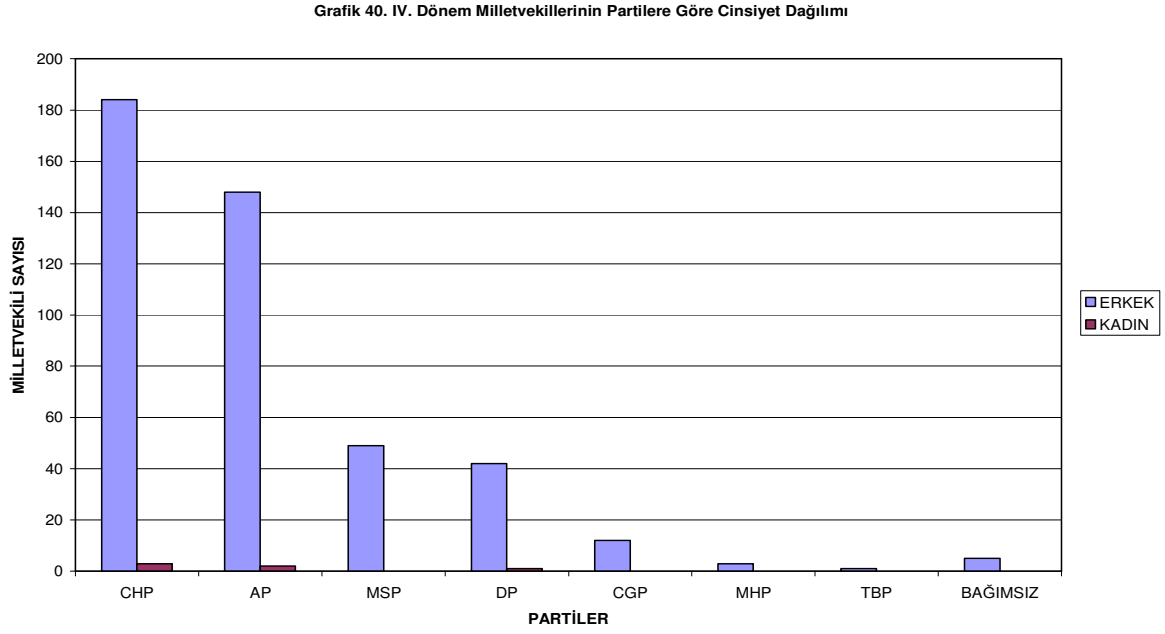
5. IV. Dönem Meclisinin Cinsiyet Durumu

Tablo 15. IV. Dönem Milletvekillerinin Partilere Göre Cinsiyet Dağılımı

CİNSİYET	PARTİLER															
	CHP		AP		MSP		DP		CGP		MHP		TBP		BAĞIMSIZ	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
ERKEK	184	40,9	148	32,9	49	10,9	42	9,33	12	2,67	3	0,67	1	0,22	5	1,11
KADIN	3	0,67	2	0,44	0	0	1	0,22	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	187	41,6	150	33,3	49	10,9	43	9,56	12	2,67	3	0,67	1	0,22	5	1,11

14 Ekim 1973 seçimleri sonrasında meclise girebilen kadın milletvekillerinin sayısı oldukça azdır. 6 kadın milletvekilinin seçilebildiği IV. Dönem meclisinde bu milletvekillerinden 3 tanesinin CHP'de 2'sinin AP'de 1 tanesinin ise DP'de yer aldığı görülmektedir.(Bkz.Tablo:15,Grafik:40). AP milletvekilleri Çanakkale ve İstanbul'dan seçilirken her iki milletvekilinin de yüksek tahsilli olduğu görülmektedir. CHP'nin kadın milletvekilleri ise İstanbul, Ankara ve Eskişehir'den seçilmişlerdir. Her üç milletvekili de lise mezunudur. DP milletvekili Nilüfer Gürsoy da İstanbul'dan ikinci defa milletvekili seçilmiştir. Diğer bir dikkat çekici özellik ise kadın milletvekillerinin

İstanbul, Ankara gibi büyük şehirler ve Türkiye'nin batı illerinden seçilmiş olmalarıdır⁷⁸⁷.

Doğu illerinde ve kırsal alanlarda kadınların seçilmesi hattâ aday gösterilmesi bile çok güçtür. Seçime giren partiler içinde MSP hiç kadın aday göstermemiştir. 450 kişiden oluşan mecliste kadınların yalnızca 6 üye ile temsil edilmesi Türk kadınının aktif siyasette kendini yeterince ifade edemediğinin ya da tercih edilmediğinin bir göstergesidir. Seçmen kitlesinin yarısını oluşturan ve siyasi katılım hakkını kullanan Türk kadını temsil hakkını yeterince kullanamamaktadır. 1973 seçimleri sonucunda oluşan IV. Dönem parlamentosu bu anlamda erkek egemen bir yapı göstermektedir.

⁷⁸⁷ CHP milletvekilleri, Ayşe Aliye Köksal, Şükriye Tok, Fatma Feriha Öztürk, AP milletvekilleri; Av. Gülhis Mankut, Zekiye Gülsen, DP milletvekili; Nilüfer Gürsoy'dur. Bkz. (TBMM Millet Meclisi Albümü, 1 Nisan 1974).

6. IV. Dönem Meclisini Oluşturan Milletvekillerinin Medeni Durumu

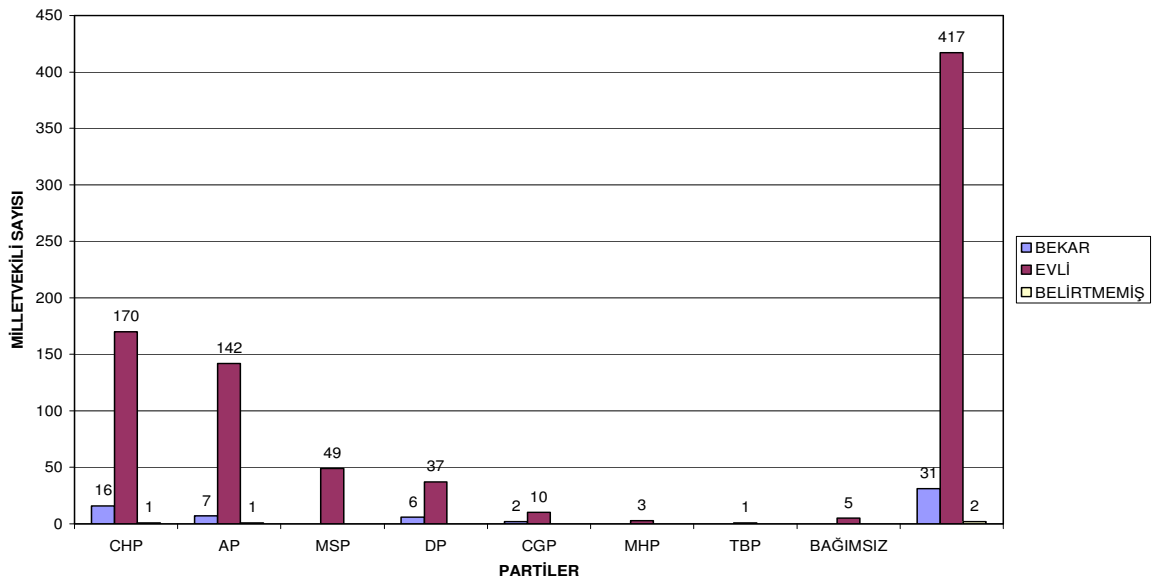
IV. Dönem Meclisinde çoğunluğu evli milletvekilleri oluşturmaktadır. İki milletvekili ise medeni durumu hakkında bilgi vermemiştir. (Bkz.Tablo:16).

Tablo 16. IV. Dönem Milletvekillerinin Medenî Durumlarının Partilere Göre Dağılımı

	CHP	AP	MSP	DP	CGP	MHP	TBP	BAĞIMSIZ	TOPLAM
BEKAR	16	7		6	2				31
EVLİ	170	142	49	37	10	3	1	5	417
BELİRTMEMİŞ	1	1							2
TOPLAM	187	150	49	43	12	3	1	5	450

En fazla bekâr milletvekili CHP’de yer alırken onu AP ve DP izlemektedir. MSP ve MHP’de ise bekar milletvekili bulunmamaktadır.

Grafik 41. IV. Dönem Milletvekillerinin Medeni Hallerinin Partilere Göre Dağılımı

SONUÇ

14 Ekim 1973 Seçimleri, Türk siyasi hayatı içinde önemli bir yere sahiptir. Şüphesiz ki bu seçimleri ayrıcalıklı kılan en önemli özellik, 12 Mart'ın gölgesinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Siyasi partiler, 1973 seçimlerine sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmelerin eşiğinde girmişler ancak, 12 Mart 1971 muhtırasının etki ve sınırlamalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Muhtıra ile başlayan olağanüstü dönem ise 1973 Seçimleriyle son bulmuştur. Demokratik düzenin tekrar sağlanabilmesi için adeta bir sınav niteliği taşıyan bu seçimler, aynı zamanda Türk siyaseti için de bir kırılma noktasıdır.

Bu güne kadar üç kez müdahale ile karşılaşan Türk demokrasisi içerisinde 12 Mart, *“en anlaşılmaz ve içinden çıkılmazı”* olarak değerlendirilmektedir. 1970'li yılların başında şiddet olayları, ekonomik ve siyasi huzursuzluklar gün geçtikçe artarken *“Ne olacak bu ülkenin hali”* sorusu gündemi fazlasıyla meşgul ediyordu. Bir yandan kışlalarda subaylar toplantılar yaparken bir yandan da ordu toplumdaki bazı kesimler tarafından - *her dönemde olduğu gibi*- göreve davet ediliyordu. Ordu içindeki birçok subay 1960 müdahalesinin yapılmasına sebep olan şartların yeniden oluştuğu düşüncesiyle faaliyete geçmişti. Çeşitli gruplar, iç içe bazen de birbirinden ayrı olarak çalışmışlardı. Ancak, 9 Mart'ta beklenen hareketin yön ve amaç değiştirerek 12 Mart'ta gerçekleştirilmesi hadiseye ilgi çekici bir boyut katmıştır. Neticede beklenenin aksine emir-komuta zinciri içerisinde bir müdahale yapılmasına karar verilmiştir. Bu konu ile ilgili günümüze kadar pek çok iddia ortaya atılmışsa da gerek komutanların açıklamaları gerekse de olaylar neden böyle bir dönüşüm yaşandığı sorusuna net bir cevap verememekte, ortaya atılan gerekçeler bir iddia olmaktan öteye geçememektedir. 12 Mart Muhtırası'na giden süreçte oldukça karmaşık gözükken bu hadisenin görünen sebepleri Muhtıra'nın gerekçesini açıklamak için yetersiz kalmaktadır. Bu durum, olayın görünmeyen boyutlarının

olabileceğini düşündürmekle birlikte eldeki veriler bu görüşü de iddia olmaktan öteye geçiremez.

1960 müdahalesinden itibaren ülke gündeminden hiç düşmeyen “anayasa” sorunu, 1971 sonrasında da çok tartışılmıştır. 1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlüklerin topluma “bol geldiği” hatta çok lüks olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Toplumda artan huzursuzlukların ve anarşinin faturası bir anlamda anayasaya çıkarılmış ve 1973 seçimlerine giden süreçte anayasa’nın birçok maddesinde ve Seçim Kanunu’nda değişiklikler yapılmıştır. Siyasi partiler seçimlere ancak bu sınırlamaların etkisi altında katılabilmişlerdir. Anayasa değişikliklerinin eksenini öncelikle temel hak ve hürriyetlerin kullanılması, basın özgürlüğü, üniversite özerkliği gibi konular teşkil etmiştir. 27 Mayıs’ta bir anlamda ordu tarafından genişletilen özgürlükler, 12 Mart sonrasında yine aynı kurum tarafından daraltılmıştır. Ancak bütün bu düzenlemeler, 1980’e kadar giden süreçte anarşiye ve sosyal huzursuzluklara son verememiştir. 12 Eylül’de ise anayasayı tamamen değiştirme yoluna gitmek suretiyle sorunlara çözüm aranmıştır.

12 Mart Muhtırası sonrasında parti kapatmalar gündeme gelmiş, Türkiye İşçi Partisi ve Millî Nizam Partisinin faaliyetlerine son verilmiş, yöneticileri hakkında davalar açılmıştır. Ancak TİP’in hiçbir şekilde devamına izin verilmez iken MNP hemen hemen aynı kadro ile Millî Selâmet Partisi adı ile örgütlenmiş ve seçimlere katılmıştır. Ancak 1973 seçimlerinde sosyalist bir parti temsil hakkına sahip olamamıştır. Dolayısıyla bu durum “Ortanın Solu” görüşü ile birlikte siyasi yelpazenin soluna yaklaşmış olan CHP’nin oylarını arttırmasına sebep olmuştur. Seçimlerde fazla şanslı gözükmeyen Türkiye Birlik Partisi ise eski TİP’lileri listelerde aday göstererek bu mirastan pay alma mücadelesine girmiştir. 12 Mart’a yol açan birçok neden olmakla birlikte bütün olumsuzlukların faturası iktidardaki AP’ye ve Demirel’e çıkarılmış ve başbakan istifa etmek zorunda bırakılmıştır. 1960 Müdahalesi sonrasındaki dönemde AP ile ordu arasındaki ilişkiler hassas bir zeminde devam ederken eski DP’lilerin affı gibi meselelerde ise gerginlikler yaşanmıştır. 1971

Müdahalesiyle iktidardan uzaklaştırılan AP, Demokrat Partiden farklı olarak aynı isim ve kadro ile seçimlere katılabiliştir. Demokrat Partinin 27 Mayıs sonrasındaki akıbeti göz önünde bulundurulacak olursa bu durum AP için bir şans olarak değerlendirilebilir.

1973 seçimleri aynı zamanda İsmet İnönü'nün katılmadığı ilk seçimler olmuştur. Bu yönüyle 1973 seçimleri bir anlamda CHP ve Ecevit için de bir sınav niteliğini taşımıştır. İnönü'nün yanı sıra geçmiş dönemlerde Türk siyasi hayatında çok önemli bir yere sahip olan Celal Bayar ve Osman Bölükbaşı da seçimlere katılmamıştır. Bu siyasetçilerin açıkça eski partilerine oy verilmemesini istemesi ise dikkat çekicidir. Sekiz partinin katıldığı ve bu yönüyle en geniş katılımlı seçimlerden birisi olan 1973 seçimlerinde seçmen tabanındaki bölünmeler de açıkça su yüzüne çıkmıştır. Özellikle sağ cephedeki gruplaşmalar AP'nin oy kaybetmesine yol açarken CHP solda tek başına güçlenmiştir. Özellikle AP'nin içindeki bir hizip tarafından kurulan ve eski Demokrat Partililer ile Celal Bayar tarafından açıkça desteklenen Demokratik Parti, AP'nin oylarını büyük ölçüde bölmüştür. Seçim sonuçlarına göre CHP her ne kadar birinci parti olarak gözükse de aslında eski Demokrat Partiden kalan oyların Türkiye'de hala çoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür. AP ve DP'nin yanı sıra MSP'nin tabanındaki oyların bir kısmı da Demokrat Parti kökenlidir. O halde CHP'nin başarısı değerlendirilirken bu konuda göz önünde bulundurulmalıdır. 1973 seçimleri sonrasında sağdaki parçalanmanın bedelini en fazla AP'nin ödediği açıkça gözükmemektedir ki bu durum CHP'nin en büyük şansı olmuştur.

1973 seçimleri öncesinde meydanlara inen parti liderlerinin en çok üzerinde durdukları konular pahalılık ve anarşi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ecevit neredeyse tüm partiler tarafından komünizme taviz vermekle suçlanmıştır. Seçim Kampanyası ise daha çok AP ile CHP'nin mücadelesi şeklinde geçmiş ancak AP ve Demirel en çok sağ partiler tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Özellikle DP'nin bütün seçim kampanyası Demirel karşıtlığı üzerine kurulmuştur. CGP'nin gündeminden ise komünizm meselesi

ve Ecevit'in solculuğu hiç düşmemiştir. Genel Af meselesi de en çok tartışılan konuların başında gelmiştir. Bunu gecekondü ve orman affı ile ilgili vaatler izlemiştir. Liderlerin birbirleriyle olan mücadelesi sırasında eleştirilerin dozu zaman zaman artmış yolsuzluk ve rüşvet iddiaları seçim konuşmalarında öne sürülen önemli kozlar olmuştur.

1973 seçimleri öncesinde Seçim Kanunun'da bir takım değişiklikler yapıldı ise de istenen düzeyde olmamıştır. Özellikle seçmen yaşının indirilememesi ve yurtdışındaki işçilerin oy kullanamaması gibi konular sürekli eleştirilmiştir. En önemli yenilik olarak tercihli oy sistemi getirildi ise de baraj oldukça yüksektir. Seçim sonrasında ise yalnızca dört milletvekilinin tercihli oyla meclise girebildiği görülmektedir. Seçmen yaşının indirilmemiş olmasının da partilerin aldığı oy miktarı üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Özellikle MHP gibi daha çok gençler arasında taraftar bulan bir siyasi parti bu anlamda önemli bir destekten yoksun kalmıştır.

1973 seçimleri model alınarak yapılan incelememizde seçime katılan siyasi partilerin programları ve seçim beyannameleri değerlendirildiğinde büyük ölçüde birbirlerine benzedikleri görülmektedir. Parti programlarının ve tüzüklerinin anayasa'ya göre hazırlanma zorunluluğu ve siyasi partiler kanunun sınırlayıcı maddeleri göz önünde bulundurulduğunda bu benzerlik normal karşılanabilir. Dönemin siyasi şartları ise farklı görüşlerin temsil edilmesine zaten izin vermemektedir. Bu yüzden sekiz partinin seçime katılması demokrasinin gereği olan çoğulculuk ilkesini yerine getirmiş olmakla birlikte bu partilerin bir kısmının aynı tabandan geldikleri göz önünde bulundurulduğunda aslında bir kaç görüşün farklı isimler altında temsil edildiği görülmektedir.

Seçim öncesinde hazırlanan beyannameler ve iddialı sloganlarla seçmenin karşısına çıkan siyasi partiler vaatler konusunda da oldukça cömert davranmışlardır. Ekonomi, sağlık ve eğitim gibi halkın temel kaygılarını oluşturan konularda iktidara geldiklerinde neler yapacaklarını

anlatan siyasi partiler bütün bunları nasıl gerçekleştirecekleri konusuna ise pek değinmemişlerdir. Seçim beyannamelerinin büyük bir kısmı ise pahalılıktan bunalmış, anarşi yüzünden can güvenliği endişesi taşıyan halkın sıkıntılarına çare bulmaktan çok “oy kaygısıyla” hazırlanmış popülist sloganlar içermektedir. Bu beyannamelerde göze çarpan en önemli özelliklerden birisi de mevcut bütün olumsuzlukların iktidar partisine yüklenmesidir. 1973’ten bu güne halâ seçim meydanlarında benzer şeylerin vaat edildiği göz önünde buludurulacak olursa bu tabloda en düşündürücü olan ekonomik vaatler bir yana bırakıldığında Sağlık ve Millî eğitim gibi hayati önem taşıyan meselelerin bile bu güne kadar henüz çözülememiş olmasıdır.

1973 seçimleri sonrasında CHP bütün tahminleri altüst ederek birinci parti olmayı başarmıştır. Ancak bu başarı kamuoyunda CHP’den çok Ecevit’in kişisel başarısı olarak değerlendirilmiştir. Ecevit’in ortaya attığı yeni düzen anlayışı içinde demokrasi ve temel hak ve özgürlükler konusunu her fırsatta dile getirmesi CHP’ye oy kazandırmıştır. Değişen dünya şartları içinde Türkiye’de de değişim özlemi içinde bulunan kitleler Ecevit’in vaatlerini cazip bulmuşlardır. CHP’nin gönüllüler tarafından yürütülen başarılı seçim kampanyası’nın da şüphesiz bu neticede rolü büyüktür. Ekonomik güçlükler ve toplumsal sorunlar içerisinde sıkıntı çeken halk yeni bir kurtarıcı beklentisi içinde son umutlarını da Ecevit’e bağlamış bu beklentiyi ise “*Umudumuz Ecevit*” şeklinde sloganlaştırmıştır. Seçim sonuçlarını değerlendiren bir yabancı gazetenin “*Türkiye’de seçimleri Ecevit adındaki bir parti kazandı*” şeklindeki yorumu dikkat çekicidir. Türk halkındaki, sorunlardan kendisini mucizevî bir şekilde kurtaracak bir lider arayışı Türk siyasetinin sonraki dönemlerinde de devam etmiştir. Ancak geçen yıllar bu umutları boşa çıkarmış, partiler ve liderler değişse de sorunlar hep aynı kalmıştır.

1970’li yılların Türkiye’sinde partilerin tabanındaki saflaşma daha keskin ve partiler arasındaki ideolojik farklılıklar daha belirgindir. Ancak 1980 müdahalesi’nden sonra bu eğilimler birbiri içinde kaynaşmış (daha doğrusu kaynaştırılmaya çalışılmış) partilerin görüşleri ise birbirine yaklaşmıştır. Bu

sebeple bu gün hangi parti ya da görüşün iktidara geleceğini tahmin etmek 1970'lere göre daha zordur. Şüphesiz ki bugün seçim kampanyaları o yıllara göre son derece profesyonel ekiplerle çağın getirdiği teknolojik imkânlar kullanılarak yapılmakta seçim tahminleri de aynı şekilde çağdaş metotlar uygulanarak yapılmakta ve daha gerçekçi sonuçlara ulaşılmaktadır. 1973 seçimleri sırasında da Türkiye'nin gündeminde af meselesi, gecekondular sorunları, siyasetçiler hakkında yolsuzluk, rüşvet, vb. iddialar vardır. Bu günde ne yazık ki Türkiye'nin gündemini aynı sorunlar meşgul etmektedir.

1973 seçimleri sonrasında parlamento'ya girebilen kadın milletvekillerinin sayısının ise sadece 6 olduğu görülmektedir. Bu milletvekilleri daha çok büyük şehirlerden ve Türkiye'nin batı illerinden seçilmişlerdir. Bu günkü mecliste ise görünürdeki sayı biraz daha artmış olmasına rağmen yine de olması gerekenin ve umut edilenin çok altındadır. Üstelik kadın siyasetçilerin aktif siyaset içerisinde ne derece etkili oldukları da tartışmalı bir konudur. Seçmen kitlesinin yarısını oluşturan ve siyasi katılım hakkını -oy vermek suretiyle- kullanan Türk kadını temsil hakkını ise bugün de yeterince kullanamamaktadır.

1973 seçimleri sonrasında ortaya çıkan Meclis eğitim düzeyi oldukça yüksek bir meclistir. 1969 seçimleri sonrasında oluşan meclisle karşılaştırıldığında ise 1973 parlamentosunun yarı yarıya yenilendiği ve yeni isimlerin Türk siyasi hayatına katıldığı görülmektedir. Birçok tecrübeli siyasetçi bu seçimler sonrasında parlamento dışında kalmıştır. TBMM'ni oluşturan milletvekillerinin meslekleri incelendiğinde ise hukukçuların sayısının fazla olduğu görülmektedir.

1973 seçimlerini örnek alarak bu seçimlerin Türk siyasi hayatı içerisindeki yerini tespit etmeğe çalıştığımız noktada değerlendirildiğinde, o dönemdeki birçok sorunun bu gün de hala aynı şekilde çözüm beklediği görülmektedir. 1971- 1973 arasındaki dönem muhtıra sonrasında tekrar sivil rejime dönüş mücadelesi açısından kuşkusuz çok önemlidir. Ancak bu

tarihten sonra ÷lkede yaşanan krizler ve anarşı olaylarının dozunun giderek artması, 1980 yılında bir askerî müdahale'yi de beraberinde getirmiştir. 1961 anayasasıyla genişletilen demokratik haklar 1982 anayasası ile o ölçüde daraltılmış ve siyasi katılım hakları ve temel hak ve özgürlükler kısıtlanmıştır.

Türkiye'de askerî müdahaleler sonrası yaşanan tecrübeler aslında bu hareketlerin hiçbir sorunu çözümlileyemediğini ortaya koymaktadır. Her müdahale sonrasında iktidardan uzaklaştırılan siyasi partinin temsil ettiğı görüş seçimlerle birlikte tekrar iktidara gelmiş, iktidardan uzaklaştırılan siyasetçiler ÷lkenin yönetiminde tekrar görev almıştır. O halde demokratik sistem içinde zaman zaman içine düş÷len krizlerin çözümü yine demokratik sistem içinde aranmalı en ufak pürüzlerde bile ordunun müdahalesi bir çare olarak gör÷lmemelidir. Seçim mekanizması sağlıklı bir şekilde işletilerek halk demokrasiye sahip çıkmalıdır.

1973 seçimlerine giden süreç; parlamenter sisteme işlerlik kazandırmayı hedefleyen bir demokratikleşme mücadelesi olmakla birlikte, demokratik hakların da en az o ölçüde sınırlandırılmış olduğı gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. 1973 seçimleri siyasi partilerin topluma yeni diyebileceğimiz bir takım fikirlerle kendilerini takdim ettikleri seçimler olmuştur. CHP'nin kabuk değışimi ile birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bünyesinde temsil ettiğı devletçi-seçkinci ve DP-AP tarafından temsil edilen liberal-gelenekçi anlayış arasındaki çatışma 1973 seçimlerinden itibaren toplumda artık bir sağ cephe ve sol cephe arasındaki mücadeleye dönüşmüştür. MSP siyasi hayattaki yerini bu seçimler sonrasında almış ve CHP ile koalisyon yaparak ÷lke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Türk siyasi hayatı içerisinde dini unsurları açıkça bünyesinde taşıyan ve propaganda yapan bir partinin aktif bir şekilde temsil edilmesi 1973 seçimleriyle birlikte söz konusu olmuştur. Bu seçimler sonrasında siyasi yelpaze sağa doğru açılırken CHP'nin solculuğundan memnun olmayan unsurlar ise parlamento dışı arayışlara yönelmiştir.

1973 seçimleriyle birlikte daha da belirginleşen siyasi ortam, tabandaki oyların parçalanması yüzünden hiçbir partinin tek başına iktidara gelememesi ile neticelenmiştir. Şüphesiz ki bu durumda seçim sisteminin de etkisi büyüktür. Bunun neticesinde koalisyon Hükûmetleri 1973'ten, 12 Eylül Müdahalesine kadar adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu durum ülke gündeminden hiç düşmeyecek koalisyon pazarlıklarını ve Hükûmet krizlerini de beraberinde getirmiştir. Ancak Türk Siyasi Tarihi açısından değerlendirildiğinde 1973 seçimleri, 12 Mart sonrasında yaşanan ara rejim dönemini geçici dahi olsa, sona erdirmiş olması bakımından önemlidir. Bu dönemde yönetimin sivilleşmesi ve ordunun 12 Eylül'e kadar siyaset dışı kalması, 1973 seçimlerini, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde ön plana çıkaran bir kırılma noktasıdır.

KAYNAKLAR

Resmî Yayınlar

Millet Meclisi Tutanak Dergisi: Dönem 3, Cilt 12.; C.24/1.;C. 36.; C.4.

Resmî Gazete: 2.9.1971/13964.; 31 Ekim 1973, Sayı:14698.;08.07.1973 No.14588.;10 Ağustos 1970.; 20.3.1973/ 14482.;14.1.1972-14072.;30.03.1973, no: 14492.; 14 Ocak 1972, Sayı 14072,8-18.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE, Yayın No: 702, (Ankara, 1974).

TBMM Millet Meclisi Albümü, IV. Dönem, 1 Nisan 1974.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi Dönem:3,C.2,Toplantı:3,197-229; 235-238

Süreli Yayınlar

7 Gün Haftalık Siyasi Haber ve Aktüalite Dergisi, 10 Ekim 1973.; 24 Ekim 1973.;6 Haziran 1973.;16 Haziran 1973.

ABC Politika ve Aktüalite Mecmuası, 1 Ekim 1973

Adalet Gazetesi, 21 Ekim 1973.;10 Eylül 1973.; 11 Ağustos 1973.;12 Ekim 1973.

Barış Gazetesi, 8 Ağustos 1973

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 1973.; 19 Ekim 1973.

Dünya'da ve Türkiye'de Sabah Gazetesi, 16 Eylül 1973.; 18 Eylül 1973.;1 Ekim 1973.

Günaydın Gazetesi, 18 Ekim 1973.

Hürriyet Gazetesi, 26 Eylül 1973.; 3 Ekim 1973.; 7 Ekim 1973.; 9 Ekim 1973.; 12 Ekim 1973.; 13 Ekim 1973.; 16 Ekim 1973.; 21 Ekim 1973.;16 Mart 1971.; 23 Mart 1971.

İrade Dergisi, Ekim 1973, S. 20,10,12

Milli Gazete, 17 Ağustos 1973.;8 Eylül 1973.

Milliyet Gazetesi, 27 Mart 1971.; 28 Nisan 1971.; 29 Nisan 1971.; 30 Nisan 1971.; 2 Mayıs 1971.; 19 Mayıs 1971.; 20 Mayıs 1971.; 22 Mayıs 1971.; 26

Haziran 1970.;24 Ocak 1972.; 2 Temmuz 1973.; 4 Temmuz 1973.;23 Temmuz 1973.;24 Temmuz 1973.;24 Temmuz 1973.; 26 Temmuz 1973.; 3 Ağustos 1973.;25 Ağustos 1973.;26 Ağustos 1973.;27 Ağustos 1973.;6 Eylül 1973.;7, Eylül 1973.; 8 Eylül 1973.;9 Eylül 1973.;12 Eylül 1973.;26 Eylül 1973.; 28 Eylül 1973.;29 Eylül 1973.;1 Ekim 1973.;6 Ekim 1973.; 7 Ekim 1973.;7 Ekim 1973.; 8 Ekim 1973.; 9 Ekim 1973.;10 Ekim 1973.;22 Ekim 1973.; 1 Ocak 1974.

Parlamento Dergisi,S.1, Mart 1971,7-10.

Son Havadis Gazetesi, 12 Eylül 1973.; 14 Eylül,1973.; 10 Ekim 1973.;11 Ekim 1973.

Parlamento Dergisi, 3 Aralık 1972.; 31 Ağustos 1973.

Tercüman Gazetesi, 12 Eylül 1971.;21 Haziran 1973.;12 Eylül 1973.; 16 Eylül,1973.

Ulus, 22 Mart 1971.

Yankı Haftalık Haber Dergisi, 4-8 Ekim 1973.; 12-18 Kasım 1973.; 26 Kasım-2 Aralık) 7.; 29 Ekim - 4 Kasım 1973.;24-30 Mayıs 1971.

Telif ve Tetkik Eserler

12 Mart Sonrası Hükûmet Faaliyetleri, 12 Mart 1971-12 Mart 1973, (Ankara, 1973).

72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, Demokratik Parti Genel Merkezi, (Ankara, 1971).

1973 Ak Günlere,CHP, Ankara.

1966 Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bazı Konuşmalarından Özetler, Ankara

1968 Adalet Partisi Genel Başkanı ve Süleyman Demirel'in 4.Büyük Kongreyi Açış Konuşması, Ankara.

- 1969 Adalet Partisi Programı, Ankara.
- 1973 Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara.
- 1973 Cumhuriyet Halk Partisi, 1973 Seçim Bildirgesi.
- 1973 Demokratik Parti ve Anayasa Islahatı, Ankara.
- Tarihsiz Demokratik Parti I. Büyük Kongresi, Ankara.

ABADAN, Nermin

- 1966 Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara.

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay

- 1976 Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Ankara.

AHMAD, Feroz

- 1994 Demokrasi Sürecinde Türkiye, (Çev.Ahmet Fethi), İstanbul.

AKGÜN, Birol

- 2002 Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Ankara.

ALBAYRAK, Sadık

- 1989 Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı, İstanbul.

ALTINDAL, Aytunç

- 2003 Haşhaş ve Emperyalizm, Ankara.

ALTUĞ, Kurtul

- 1973 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, İstanbul.

ARMAOĞLU, Fahir

1992 20. yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-190), Ankara.

ARCAYÜREK, Cüneyt

1985 (açıklıyor-6) Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973, Ankara.

ARCAYÜREK, Cüneyt

1992 (açıklıyor-5) Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1961-1971, Ankara.

ARCAYÜREK, Cüneyt

1992 Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971, Ankara.

ARCAYÜREK, Cüneyt

2003 Darbeler ve Gizli Servisler (1950- 2002), Ankara.

BEKTAŞ, Arsev

1993 Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP(1961-1980), İstanbul.

BİLA, Hikmet

1999 CHP 1919-1999, İstanbul.

BİLGİÇ, Saadettin

2002 Hatıralar, Ankara.

BİRAND, Mehmet Ali, C.DÜNDAR ve B. ÇAPLI

2003 12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi, İstanbul.

BOZBEYLİ, Ferruh

1976 Demokratik Sağ, İstanbul.

1977 Birinci Cemre, İstanbul.

BÖLÜKBAŞI, Deniz

2005 Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı

CEBECİ, S.Yüksel

1974 Silahların Gölgesinde Demirel, Ankara.

CEMAL, Hasan

1999 Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım, İstanbul.

1970 CHP Parti Programı, -Onuncu Kurultayca Onanmış
ve XIV.Kurultayca Değiştirilmiştir- (Ankara,1970).

CİZRE SAKALLIOĞLU, Ümit

1994 AP- Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi, İstanbul.

ÇALIŞLAR,Oral

1995 Refah Partisi Nereden Nereye?, İstanbul.

ÇAM, Esat

2002 Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul.

ÇAVDAR, Tefik

2000 Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1955, Ankara.

DAĞLI, Nuran-Belma AKTÜRK(Haz.)

1988 Hükûmetler ve Programları, Ankara.

DARENDELİOĞLU, İlhan

1977 Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, İstanbul.

DAVER, Bülent

1993 Siyaset Bilimine Giriş, (Ankara,1993).

DUVERGER, Maurice

1986 Siyasi Partiler, Çev. Ergun Özbudun, Ankara.

DEMİREL, Hüseyin

1978 12 Mart'ın İçyüzü, İstanbul.

DEMİREL, Süleyman

1964 Adalet Partisi Genel Başkanlığına Adaylığımı Neden Koyuyorum?.

1965 Yazdıkları ve Söyledikleri, Ankara.

1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru, Ankara.

DURSUN, Davut

2004 12 Mart Darbesi, İstanbul.

ECEVİT, Bülent

1973 Ortanın Solu, Ankara.

ECEVİT, Bülent

1970 Perdeyi Kaldırıyorum, Ankara.

ERBAKAN, Necmettin

1971 Mecliste Ortak Pazar, Ankara.

ERDEM, Talhan

1972 En Son Değişikliklerle Seçim Kanunları, İstanbul.

ERDOĞAN, Mustafa

2001 Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Ankara.

1972 Erim Hükûmetlerinin 1 Yılı (7.4.1971-7.4.1972), Ankara.

ERKANLI, Orhan

1972 Anılar, Sorunlar, Sorumlular, İstanbul.

FEYZİOĞLU, Turhan

1969 Büyük Tehlike Komünizm, Ankara.

FEYZİOĞLU, Turhan

1973 Millet Yolunda, İstanbul.

FEYZİOĞLU, Turhan

2000 Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket, İstanbul.

GEVGİLİ, Ali

1973 Türkiye’de 1971 Rejimi, İstanbul.

GEVGİLİLİ, Ali

1986 Yükseliş ve Düşüş, İstanbul.

GÖNLÜBOL, Mehmet - Ömer KÜRKÇÜOĞLU

1993 Olaylarla Türk Dış Politikası (1965 - 1973 Dönemi Türk Dış Politikası), Ankara.

GÖZÜBÜYÜK, Şerif

1993 Açıklamalı Türk Anayasaları, Ankara.

GÜLER, Filiz DEMİRCİ

2002 Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi, Ankara.

GÜMÜŞTEKİN, Uğur (Der.)

1974 Yeni Bir Sosyal Mukaveleye Doğru, İstanbul.

1969 Güven Partisi Diyor ki, Ankara.

HALE, William

1994 Türkiye’de Ordu ve Siyaset, 1789’dan Günümüze, Çev.Ahmet Fethi, İstanbul.

1974 Huzur Güven Refah İçin Cumhuriyetçi Güven Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, Ankara.

HÖKE, Engin

1989 1960’lardan 1980’e Gençlik ve Mücadelesi, İstanbul.

ILICAK, Nazlı

Tarihsiz El Yazısı ve İtirafarla 12 Mart Cuntaları.

İPEKÇİ, Abdi

1969 Liderler Diyor ki (Röportajlar), İstanbul.

KABASAKAL, Mehmet

1991 Türkiye’de Siyasi Parti Örgütlenmesi (1908-1960).

KAPANİ, Münci

1983 Politika Bilimine Giriş, Ankara.

KARPAT, Kemal

1996 Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul.

KALPAKÇIOĞLU, Özdemir

1969 İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı (İnönü, Ürgüplü, Demirel) ve Olaylar, Ankara.

KAPANİ, Münci

1993 Kamu Hürriyetleri, Ankara.

KİLİ, Suna

1975 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, İstanbul.

KOCAŞ Sadi

1979 12 Mart Anıları

KONGAR, Emre

1993 İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, c.1-2 , İstanbul.

1973, Kudretli, Müreffeh ve Büyük Türkiye için MHP Programı, Ankara.

MAZICI, Nurşen

1989 Türkiye'de Askerî Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, İstanbul.

Tarihsiz MNP Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, Ankara.

1966 MP, Millet Partisi Programı, Ankara.

1972 MSP Parti Programı, Ankara.

ONUR, Necdet

Tarihsiz Erbakan Dosyası, İstanbul.

ÖZBAKAN, Hulûsi

1990 Silahlı Kuvvetler Hukuk Rehberi, Ankara.

ÖZBUDUN, Ergun

1976 Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara.

1979 Siyasal Partiler, Ankara, 1979.

1993 Türk Anayasa Hukuku, Ankara.

ÖZDEMİR, Hikmet

1997 Çağdaş Türkiye (1908-1980), İstanbul.

ÖZKAN, Necati

2003 Türkiye ve Dünyadan Örneklerle Seçim Kazandıran Kampanyalar, İstanbul.

ÖZTÜRK, Osman Metin

1993 Ordu ve Politika, Ankara.

PERİNÇEK, Doğu

1985 Anayasa ve Partiler Rejimi, İstanbul.

SARIBAY, Ali Yaşar

1994 Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı”, İstanbul.

SATIR, Kemal

1973 CHP’de Bunalım, Ankara.

SCHICK, Irvin C. ve E. Ahmet TONAK (Der.)

2004 Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul.

1974 Seçim Kanunları, İstanbul.

SENCER, Muzaffer

1970 Türkiye’de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul.

SOYSAL, Mümtaz

1991 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul.

TANİLLİ, Server

2001 Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş, İstanbul.

TANÖR, Bülent

1987 İki Anayasa 1961- 1982, İstanbul.

2000 Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 1789-1980, İstanbul.; İstanbul
2004.

TANSU, Ziya

Tarihsiz AP'deki Kırmızı Oyların Nedenleri.

TEKİN, Arslan

2000 Alparslan Türkeş'in Liderlik Sırları, İstanbul.

TEZİÇ, Erdoğan

1975 100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de
Partiler), İstanbul.

TOKER, Metin

1981 Not Defterinden, (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e), İstanbul.

TOPUZOĞLU, Ali

1976 Halk Adamı Ecevit, Ankara.

TÖKİN, Füzûzan Husrev

1964 Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965,
İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer

1998 Türkiye'de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi, C.2, İstanbul.

TUNCER, Erol

2002 Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, Ankara.

TURGUT, Hulûsi

1995 Türkes'in Anıları Şahinlerin Dansı, İstanbul.

TÜRKEŞ, Alparslan

1975 1944 Milliyetçilik Olayı, İstanbul.

TÜRKEŞ, Alparslan

1976 9 Işık ve Türkiye, İstanbul.

1971 Türkiye Birlik Partisi Tüzük ve Programı, Ankara.

URAZ, Abdullah

1970 1970 Siyasi Buhranı ve İçyüzü, İstanbul.

ÜSKÜL, Zafer

1988 Siyaset ve Asker, İstanbul.

VARLIK, Ülkü, Banu ÖREN

2001 Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler, İstanbul.

YALÇIN, Soner

1995 Hangi Erbakan, Ankara.

YALÇIN, E. Semih, Mustafa TURAN vd.

2004 Türk İnkılâp Tarihi Ve Atatürk İlkeleri, Ankara.

YÜCEKÖK, Ahmet N.

1982 Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamento’nun Evrimi,
Ankara.

YANARDAĞ, Merdan

2001 MHP Değişti mi?-Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi-, İstanbul.

YAYLA, Yıldızhan - Erdoğan TUNCER

1973 Seçim Klavuzu ve Seçimle İlgili Kanunlar, (İstanbul,1973).

Yüksek Seçim Kurulu Kararları, 1973 Yılı, TTK Basımevi, Ankara.

Makaleler

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali

1986 “ Milliyetçi Hareket Partisi”,CDTA,c.8.,2111-2119.

BİLGİN, Turhan

1974 “12 Mart”, Milliyet, 24 Mart.

1976 12 Mart, Milliyet Gazetesi, 24 Mart.

BULDANLI, Ahmet

1972 “14 Ekim Seçimleri Üzerine”, Son Havadis, 23 Ekim.

ÇAVDAR, Tefik

1984 “Adalet Partisi”, CDTA, c.8.,2089-2101.

1986 “Demokrat Parti”, CDTA, c.8.

DAVER, Bülent

1973 “Siyasal Açıdan Seçim Bildirgeleri”, Milliyet Gazetesi, 3 Ekim.

DEĞER, Emin

1975 “12 Mart’a Giden Yolda CIA ve Türkiye”, 12 Mart’ı Anlatıyorlar,
Milliyet 17-21 Mart.

ERER, Tekin

1973 “Kaygılar İçindeyiz” , Son Havadis Gazetesi, 23 Ekim.

1973 “Günün Akisleri”, Son Havadis Gazetesi, 10-13 Ekim.

1973 “TRT”nin başarısı”, Son Havadis,18 Ekim.

ERKANLI, Orhan

1973 “Seçim Öncesi Genel Durum”, 7 Gün Haftalık Siyasi Haber
ve Aktüalite Dergisi, 47, 1 Ağustos.

EROĞUL, Cem

2002 “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, Geçiş Sürecinde Türkiye,
İstanbul:112-151.

GÖZE, Ergun

1973 “Neticeyi Kabullenmek”, Tercüman Gazetesi, 16 Ekim.

GÜRKAN, Celil

1985 “12 Mart’ta CIA’nın rolünü kabul etmek lazım”, Röportaj, Nokta
Dergisi,19 Ocak.

İPEKÇİ, Abdi

1973 “Seçim Kanunu” , Milliyet Gazetesi, 23 Haziran.

1973 “Gerçek Özgürcülük ve Demirel”, Milliyet Gazetesi, 24 Temmuz.

KEYDER, Çağlar

2003 “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, Geçiş Sürecinde
Türkiye, (Der.Irvin C. Schick, E.Ahmet Tonak), İstanbul, 2003.

NADİ, Nadir

1974 “Suçüstü”, Cumhuriyet, 29 Eylül.

NOHLEN, Dieter

1996 “Seçim Sistemleri”, Türkiye ve Avrupa’da Seçim Sistemleri,
Politika ve Toplum, İstanbul.

ÖYMEN, Altan

1973 “Umut, Tehlike ve Akıl,” Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim.

ÖZBUDUN, Ergun

1977 “1973 Türk Seçimleri Üzerine Bir İnceleme”, Bülent Nuri Esen’e
Armağan, AÜHF Yayınları, Ankara.

SELÇUK, İlhan

1973 “İsparta Olayları”, Cumhuriyet, 29 Eylül.

SOYSAL, İlhami

“Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasi Dernekler,
Partiler Ve Kurucuları, CDTA.İstanbul.

TEKELİ, Şirin

1983 “Cumhuriyet Döneminde Seçimler,” CDTA, c.7, İstanbul.

TİMİSİ, Mustafa

1973. “T.B.P.’nin Yeri”, 7 Gün Haftalık Siyasi Haber ve Aktüalite Dergisi,
6 Haziran.

TUNÇAY, Mete

1986 “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)”, CDTA, c.8, İstanbul.

TÜRK, Hikmet Sami

1997 “Demokratik Rejimlerde Seçim Kanunları ve Türkiye İçin Yeni Bir

Seçim Kanunu Önerisi”, Türkiye ve Avrupa’da Seçim Sistemleri, İstanbul,Politika ve Toplum.

TOKGÖZ, Oya

1978 “Televizyonun Kadının Siyasallaşmasına Etkisi”, AÜ SBF Dergisi, Mart – Aralık.

1976 “Bazı Gazetelerimizde 1973 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Seçimlerine Verilen Önem: İçerik Çözümlemesi ile Yaklaşım”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Mart-Aralık

TOPRAK, Binnaz

1986 “Millî Selamet Partisi”,CDTA,c.8, İstanbul.

Röportajlar

Süleyman Demirel ile yapılan 01.06.2004 tarihli mülâkat. (Yazılı kaydı mevcuttur.)

Bülent Ecevit ile yapılan 17.02.2005 tarihli mülâkat. (Ses kaydı mevcuttur.)

Hasan Korkmazcan ile yapılan 8.03.2005 tarihli mülâkat. (Yazılı kaydı mevcuttur.)

Sadi Somuncuoğlu ile yapılan 16.01.2006 tarihli mülâkat. (Yazılı kaydı mevcuttur.)

EK-1

İL TRAFİK KODU	İLLER	Tablo-1 SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER VE BAĞIMSIZLARIN ALDIKLARI OY ORANLARI %								
		AP	CHP	CGP	DP	MP	MHP	MSP	TBP	BAĞIMSIZLAR
1	ADANA	23,1	39,8	3,9	7,7		8,1	8,2	1,2	8,0
2	ADIYAMAN	28,7	32,7	10,3	3,9		1,6	22,1	0,7	
3	AFYONKARA	36,2	19,1	7,3	14,0	1,4	5,2	16,4		0,4
4	AĞRI	15,5	15,5	18,3	8,7		6,2	14,8		21,1
5	AMASYA	25,8	28,1	12,9	5,7		4,6	17,8	5,1	
6	ANKARA	27,8	41,9	3,0	9,4	0,9	4,7	9,3	1,7	1,3
7	ANTALYA	39,2	29,5	3,5	17,0		4,1	5,6	1,1	0,2
8	ARTVIN	34,3	43,7	6,6	6,3			7,9	1,2	
9	AYDIN	34,7	30,1	1,1	28,8		1,6	3,0	0,7	0,0
10	BALIKESİR	47,1	32,1	3,0	5,9	0,6	1,7	8,6	0,9	0,1
11	BİLECİK	44,0	31,7	3,2	3,8	0,8	2,0	14,4		
12	BİNGÖL	20,6	23,3	0,5	10,5		0,3	25,5	0,3	18,9
13	BITLİS	40,6	15,5	2,3	1,1			11,3		29,1
14	BOLU	41,3	15,0	18,4	4,8	1,0	1,6	17,3		0,4
15	BURDUR	55,6	30,8	12,6	14,3		7,3	9,3		0,1
16	BURSA	50,7	28,8	2,2	7,7	0,5	1,4	9,4		0,1
17	ÇANAKKALE	44,2	35,6	1,8	9,7	0,5	1,5	5,5	0,8	0,4
18	ÇANKIRI	38,7	14,5	3,0	17,2	1,3	7,5	16,3		1,7
19	ÇORUM	19,0	30,7	4,1	17,9	1,0	2,8	21,7	2,7	
20	DENİZLİ	33,9	33,5	2,7	22,8		1,6	5,3		0,2
21	DIYARBAKIR	19,9	30,4	5,6	12,2		3,0	18,5		10,4
22	EDİRNE	41,6	44,2	3,0	6,4	1,0	1,4	2,2		0,1
23	ELAZIĞ	25,5	29,5	2,3	7,7		4,2	27,8	0,9	2,0
24	ERZİNCAN	25,6	45,3	2,7	2,8		4,6	15,1	2,9	
25	ERZURUM	22,9	19,7	3,4	10,7	1,0	3,3	29,5	1,6	8,3
26	ESKİŞEHİR	40,6	31,9	4,2	8,8	1,0	3,9	9,2	1,6	
27	GAZİANTEP	17,7	37,0	10,7	15,5		4,6	11,6	0,8	1,9
28	GİRESUN	27,3	31,7	2,9	20,2	0,9	8,0	8,7		0,4
29	GÜMÜŞHANE	36,6	19,5	1,7	2,4		4,0	24,9		11,0
30	HAKKARİ	33,0	35,4	3,8	25,7			2,1		
31	HATAY	23,3	37,5	6,5	15,0	0,4	5,1	6,4	1,8	3,9
32	ISPARTA	66,0	14,4	2,7	11,5		1,6	7,1	0,7	
33	İÇEL	29,4	39,2	1,9	15,7	0,5	7,1	2,8	3,4	
34	İSTANBUL	28,5	48,9	2,8	7,1	0,4	1,8	8,4	1,5	0,5
35	İZMİR	39,3	44,1	2,4	7,9	0,3	1,1	4,2	0,6	0,2
36	KARS	15,0	45,5	13,9	13,4		2,4	7,7	1,0	9,6
37	KASTAMONU	39,0	21,4	13,9	10,5	2,4	6,8	6,0		
38	KAYSERİ	27,3	23,3	18,0	5,2	0,7	7,5	16,5	0,9	0,8
39	KIRKLARELİ	42,0	43,7	2,5	7,7		1,4	2,6		0,0
40	KIRŞEHİR	14,1	31,1	6,2	12,7	5,4	7,5	13,8		9,3
41	KOCAELİ	32,3	33,6	3,6	9,5	0,4	1,2	18,1	0,8	0,4
42	KONYA	13,5	20,9	9,6	33,9	1,1	4,0	16,5		0,5
43	KÜTAHYA	43,0	17,4	4,9	14,6	1,0	3,4	14,3	1,4	0,0
44	MALATYA	13,8	44,1	4,8	4,5		1,8	19,9	1,8	9,1
45	MANİSA	42,3	31,4	1,9	10,9	0,5	2,9	9,3	0,6	0,1
46	MARAŞ	17,9	32,9	2,9	10,8		5,6	26,7	1,8	2,3
47	MARDİN	18,8	17,7	10,3	17,6		0,5	12,1		23,1
48	MUĞLA	36,2	35,2	5,1	18,4		1,2	3,6		0,2
49	MUŞ	9,4	17,3	6,4	6,0		0,5	14,7	0,2	45,3
50	NEVŞEHİR	35,4	26,0	4,8	5,2	3,5	5,6	18,4		1,1
51	NİĞDE	25,3	22,4	7,9	24,1		8,0	11,4		0,0
52	ORDU	15,8	29,9	3,4	21,4		5,1	7,3	0,9	16,3

53	RİZE	29,7	31,1	2,2	12,3	0,5	2,3	21,9		
54	SAKARYA	29,3	24,7	3,4	20,8	0,6	2,5	18,2		0,5
55	SAMSUN	38,3	30,7	2,5	10,3	0,7	1,9	13,4	1,3	0,7
56	SİİRT	16,4	14,2	23,8	11,0		0,6	9,5		24,5
57	SINOP	24,7	30,8	4,4	13,5	13,3	4,5	7,7		1,2
58	SIVAS	16,9	32,9	1,9	6,7		4,5	25,7	10,8	0,6
59	TEKİRDAĞ	40,2	34,4	11,9	8,4		1,8	3,3		
60	TOKAT	19,3	29,8	3,9	13,1		4,9	18,2	7,0	3,8
61	TRABZON	25,1	35,0	4,8	15,8	0,8	3,5	15,1		0,1
62	TUNCELİ	14,3	70,0	0,5	0,9		0,5	2,6	0,6	10,6
63	URFA	33,5	29,0	1,9	17,1		0,9	17,6		0,1
64	UŞAK	33,0	39,0	4,3	13,6		3,3	6,7		
65	VAN	22,4	10,3	52,3	1,4		0,7	7,0		6,0
66	YOZGAT	18,3	27,0	2,9	15,7	2,4	10,8	21,5	1,3	0,9
67	ZONGULDAK	38,2	39,8	3,3	6,0	1,0	1,7	8,2		1,0

EK-2

TABLO II 14 EKİM 1973 MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİNİN PARTİLERE GÖRE DAĞILIMI

SIRA NO	PARTİLER	ADANA	ADYAMAN	A.K.HİSAR	AGRI	AMASYA	ANKARA	ANTALYA	ARTVIN	AYDIN	BALIKESİR	BİLECİK	BİNGÖL	BİTLİS	BOLU	BURDUR	BURSA	ÇANAKKALE	ÇANKIRI	ÇORUM	DENİZLİ	DIYARBAKIR	EDİRNE	ELAZIĞ	ERZİNCAN	ERZURUM	ESKİŞEHİR	GAZİANTEP	GİRESUN	GÜMÜŞHANE	HAKKARİ	HATAY	ISPARTA	İÇEL
1	AP	23,1	28,7	36,2	15,5	25,8	27,8	39,2	34,3	34,7	47,1	44,0	20,6	40,6	41,3	25,6	50,7	44,2	38,7	19,0	33,9	19,9	41,6	25,5	25,5	22,9	40,6	17,7	27,3	36,6	33,0	23,3	66,0	29,4
2	CHP	39,8	32,7	19,1	15,5	28,1	41,9	29,5	43,7	30,1	32,1	31,7	23,3	15,5	15,0	30,8	28,0	35,6	14,5	30,7	33,5	30,4	44,2	29,5	45,3	19,7	31,9	37,0	31,7	19,5	35,4	37,5	14,4	39,2
3	CGP	3,9	10,3	7,3	18,3	12,9	3,0	3,5	6,6	1,1	3,0	3,2	0,5	2,3	18,4	12,6	2,2	1,8	3,0	4,1	2,7	5,6	3,0	2,3	2,7	3,4	4,2	10,7	2,9	1,7	3,8	6,5	2,7	1,9
4	DP	7,7	3,9	14,0	8,7	5,7	9,4	17,0	6,3	28,8	5,9	3,8	10,5	1,1	4,8	14,3	7,7	9,7	17,2	17,9	22,8	12,2	6,4	7,7	2,8	10,7	8,8	15,5	20,2	2,4	25,7	15,0	11,5	15,7
5	MP			1,4			0,9				0,6	0,8			1,0		0,5	0,5	1,3	1,0			1,0			0,5	0,6			0,9		0,4		0,5
6	MHP	8,1	1,6	5,2	6,2	4,6	4,7	4,1		1,6	1,7	2,0	0,3		1,6	7,3	1,4	1,5	7,5	2,6	1,6	3,0	1,4	4,2	4,6	3,3	3,9	4,6	8,0	4,0		5,1	1,6	7,1
7	MSP	8,2	22,1	16,4	14,8	17,6	9,3	5,6	7,9	3,0	8,8	14,4	25,5	11,3	17,3	9,3	9,4	5,5	16,3	21,7	5,3	18,5	2,2	27,8	16,1	29,5	9,2	11,6	8,7	24,9	2,1	6,4	7,1	2,8
8	TBP	1,2	0,7			5,1	1,7	1,1	1,2	0,7	0,9	0,3						0,8		2,7				0,9	2,9	1,6	1,6	0,8				1,8	0,7	3,4
9	Bağımsız	6,0		0,4	21,1		1,3	0,2		0,0	0,1		18,9	28,1	0,4	0,1	0,1	0,4	1,7		0,2	10,4	0,1	2,0		8,3		1,9	0,4	11,0		3,9		
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33

PAZ	KASTAMONU	KAYSERİ	KIRKLARELİ	KIRŞEHİR	KOCAELİ	KONYA	KÜTAHYA	MALATYA	MANİSA	MARAS	MARDİN	MUĞLA	MUŞ	NEVŞEHİR	NİĞDE	ORDU	RİZE	SAKARYA	SAMSUN	SIIRT	SINOP	SIVAS	TEKİRDAĞ	TOKAT	TRABZON	TUNCELİ	URFA	UŞAK	VAN	YOZGAT	ZONGULDAK	TÜRKİYE GENELİ
0	39,0	27,3	42,0	14,1	32,3	13,5	43,0	13,8	42,3	17,9	18,8	36,2	9,4	35,4	25,3	15,6	29,7	29,3	38,3	16,4	24,7	16,9	40,2	19,3	25,1	14,3	33,5	33,0	22,4	18,3	38,2	29,7
5	21,4	23,3	43,7	31,1	33,6	20,9	17,4	44,1	31,4	32,9	17,7	35,2	17,3	26,0	22,4	29,9	31,1	24,7	30,7	14,2	30,6	32,9	34,4	29,8	35,0	70,0	29,0	39,0	10,3	27,0	39,8	30,6
2	13,9	18,0	2,5	6,2	3,6	9,6	4,9	4,8	1,9	2,9	10,3	5,1	6,4	4,8	7,9	3,4	2,2	3,4	2,6	23,8	4,4	1,9	11,9	3,9	4,8	0,5	1,9	4,3	52,3	2,9	3,3	6,2
4	10,5	5,2	7,7	12,7	9,5	33,9	14,6	4,5	10,9	10,8	17,6	18,4	6,0	5,2	24,1	21,4	12,3	20,8	10,3	11,0	13,5	6,7	8,4	13,1	15,8	0,9	17,1	13,6	1,4	15,7	3,3	11,6
	2,4	0,7		5,4	0,4	1,1	1,0		0,5					3,5			0,5	0,8	0,7		13,3				0,8					2,4	1,5	0,7
4	6,8	7,5	1,4	7,5	1,2	4,0	3,4	1,8	2,9	5,6	0,5	1,2	0,5	5,6	8,0	5,1	2,3	2,5	1,9	0,6	4,5	4,5	1,8	4,9	3,5	0,5	0,9	3,3	0,7	10,8	1,7	3,4
7	6,0	16,5	2,5	13,8	18,1	16,5	14,3	19,9	9,3	26,7	12,1	3,6	14,7	18,4	11,4	7,3	21,9	18,2	13,4	9,5	7,7	25,7	3,3	18,2	15,1	2,6	17,6	6,7	7,0	21,5	8,2	12,6
0		0,9			0,8		1,4	1,8	0,6	1,8			0,2			0,9			1,3		10,8		7,0		0,6					1,3		0,9
6		0,8		9,3	0,4	0,5	0,0	9,1	0,1	2,3	23,1	0,2	45,3	1,1	0,0	16,3		0,5	0,7	24,5	1,2	0,6		3,8	0,1	10,6	0,1		5,0	0,9	1,0	4,3
6	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	

EK - 3

A Ç I K L A M A

Bu yayın, 14 Ekim 1973 Milletvekilleri Seçimi sonuçları ile geçmiş yıllarda yapılmış olan Milletvekilleri Seçimlerinin oy dağılımını kapsamaktadır.

İl ve İlçe seçim kurulu başkanlıklarından, Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı aracılığı ile Enstitümüze intikal ettirilmiş olan 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi sonuçlarını gösteren birleştirme tutanaklarında rakamlar, Enstitümüzde sandık bölgelerine göre işleme tabi tutularak şehir, bucak ve köy toplamları elde edilmiştir. İl toplamları, Yüksek Seçim Kurulunun 31 Ekim 1973 gün ve 14698 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan bildirisinden aynen alınmıştır.

Yayın incelendiğinde de görüleceği gibi bazı il ve ilçelerde seçime katılan siyasi parti ve bağımsızların aldıkları oy toplamı ile geçerli oy sayısı arasında tutarsızlıklar vardır. Ayrıca Enstitümüzce hesaplanan ilçe düzeyindeki yüzde oranları ile il düzeyindeki toplam oranlar arasında da aynı durum söz konusudur. Yüksek Seçim Kurulunun 17.2.1967 gün ve 12530 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 18.1.1967 gün ve 2 sayılı Kararında da açıklandığı gibi birleştirme tutanaklarındaki rakamların aynen alınması gerekli olduğundan tutarsızlıkların giderilmesi yoluna gidilmemiştir.

Enstitümüz, Milletvekili Seçimlerine ilişkin bilgileri, 306 sayılı Kanunun 36 ncı maddesi uyarınca yayınlamaktadır.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

Tablo - 3. 14 EKİM 1973 MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ SONUÇLARININ BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI										
BÖLGE ADI	İLLER	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER VE BAĞIMSIZLARIN ALDIKLARI OY ORANLARI %								
		AP	CHP	CGP	DP	MP	MHP	MSP	TBP	BAĞIMSIZLAR
MARMARA	BALIKESİR	47,1	32,1	3,0	5,9	0,6	1,7	8,6	0,9	0,1
	BİLECİK	44,0	31,7	3,2	3,8	0,8	2,0	14,4		
	BURSA	50,7	28,8	2,2	7,7	0,5	1,4	9,4		0,1
	ÇANAKKALE	44,2	35,6	1,8	9,7	0,5	1,5	5,5	0,8	0,4
	EDİRNE	41,8	44,2	3,0	6,4	1,0	1,4	2,2		0,1
	İSTANBUL	28,5	48,9	2,8	7,1	0,4	1,8	8,4	1,5	0,5
	KIRKLARELİ	42,0	43,7	2,5	7,7		1,4	2,6		0,0
	KOCAELİ	32,3	33,6	3,6	9,5	0,4	1,2	18,1	0,8	0,4
	SAKARYA	29,3	24,7	3,4	20,8	0,6	2,5	18,2		0,5
	TEKİRDAĞ	40,2	34,4	11,9	8,4		1,8	3,3		
EGE	AFYONKARAHİSAR	36,2	19,1	7,3	14,0	1,4	5,2	16,4		0,4
	AYDIN	34,7	30,1	1,1	28,8		1,6	3,0	0,7	0,0
	DENİZLİ	33,9	33,5	2,7	22,8		1,6	5,3		0,2
	İZMİR	39,3	44,1	2,4	7,9	0,3	1,1	4,2	0,6	0,2
	KÜTAHYA	43,0	17,4	4,9	14,6	1,0	3,4	14,3	1,4	0,0
	MANİSA	42,3	31,4	1,9	10,9	0,5	2,9	9,3	0,6	0,1
	MUĞLA	36,2	35,2	5,1	18,4		1,2	3,6		0,2
	UŞAK	33,0	39,0	4,3	13,6		3,3	6,7		
AKDENİZ	ADANA	23,1	39,8	3,9	7,7		8,1	8,2	1,2	8,0
	ANTALYA	39,2	29,5	3,5	17,0		4,1	5,6	1,1	0,2
	BURDUR	55,6	30,8	12,6	14,3		7,3	9,3		0,1
	HATAY	23,3	37,5	6,5	15,0	0,4	5,1	6,4	1,8	3,9
	İÇEL	29,4	39,2	1,9	15,7	0,5	7,1	2,8	3,4	
	ISPARTA	66,0	14,4	2,7	11,5		1,6	7,1	0,7	
	MARAŞ	17,9	32,9	2,9	10,8		5,6	26,7	1,8	2,3
	ANTALYA	27,8	41,9	3,0	9,4	0,9	4,7	9,3	1,7	1,3
İÇ ANADOLU	ÇANKIRI	38,7	14,5	3,0	17,2	1,3	7,5	16,3		1,7
	ESKİŞEHİR	40,6	31,9	4,2	8,8	1,0	3,9	9,2	1,6	
	KAYSERİ	27,3	23,3	18,0	5,2	0,7	7,5	16,5	0,9	0,8
	KIRŞEHİR	14,1	31,1	6,2	12,7	5,4	7,5	13,8		9,3
	KONYA	13,5	20,9	9,6	33,9	1,1	4,0	16,5		0,5
	NEVŞEHİR	35,4	26,0	4,8	5,2	3,5	5,6	18,4		1,1
	NİĞDE	25,3	22,4	7,9	24,1		8,0	11,4		0,0
	SİVAS	16,9	32,9	1,9	6,7		4,5	25,7	10,8	0,6
	YOZGAT	18,3	27,0	2,9	15,7	2,4	10,8	21,5	1,3	0,9
	AMASYA	25,8	28,1	12,9	5,7		4,6	17,8	5,1	
KARADENİZ	ARTVIN	34,3	43,7	6,6	6,3			7,9	1,2	
	BOLU	41,3	15,0	18,4	4,8	1,0	1,6	17,3		0,4
	ÇORUM	19,0	30,7	4,1	17,9	1,0	2,8	21,7	2,7	
	GİRESUN	27,3	31,7	2,9	20,2	0,9	8,0	8,7		0,4
	GÜMÜŞHANE	36,6	19,5	1,7	2,4		4,0	24,9		11,0
	KASTAMONU	39,0	21,4	13,9	10,5	2,4	6,8	6,0		
	ORDU	15,8	29,9	3,4	21,4		5,1	7,3	0,9	16,3
	RİZE	29,7	31,1	2,2	12,3	0,5	2,3	21,9		
	SAMSUN	38,3	30,7	2,6	10,3	0,7	1,9	13,4	1,3	0,7
	SINOP	24,7	30,8	4,4	13,5	13,3	4,5	7,7		1,2
	TOKAT	19,3	28,8	3,9	13,1		4,9	18,2	7,0	3,8
	TRABZON	25,1	35,0	4,8	15,8	0,8	3,5	15,1		0,1
	ZONGULDAK	38,2	39,6	3,3	6,0	1,0	1,7	8,2		1,0
DOĞU ANADOLU	AGRI	15,5	15,5	18,3	8,7		6,2	14,8		21,1
	BİNGÖL	20,6	23,3	0,5	10,5		0,3	25,5	0,3	18,9
	BİTLİS	40,6	15,5	2,3	1,1			11,3		29,1
	ELAZIĞ	25,5	29,5	2,3	7,7		4,2	27,8	0,9	2,0
	ERZİNCAN	25,6	45,3	2,7	2,8		4,6	16,1	2,9	
	ERZURUM	22,9	19,7	3,4	10,7	1,0	3,3	29,5	1,5	8,3
	HAKKARİ	33,0	35,4	3,8	25,7			2,1		
	KARS	15,0	45,5	13,9	13,4		2,4	7,7	1,0	9,6
	MALATYA	13,8	44,1	4,8	4,5		1,8	19,9	1,8	9,1
	MUŞ	9,4	17,3	6,4	6,0		0,5	14,7	0,2	45,3
	TUNCELİ	14,3	70,0	0,5	0,9		0,5	2,8	0,8	10,6
	VAN	22,4	10,3	52,3	1,4		0,7	7,0		6,0

BÖLGELERE GÖRE OY DAĞILIMI %	G. DOĞU ANADOLU	ADIYAMAN	28,7	32,7	10,3	3,9		1,6	22,1	0,7	
		DIYARBAKIR	19,9	30,4	5,6	12,2		3,0	18,5		10,4
		GAZİANTEP	17,7	37,0	10,7	15,5		4,6	11,6	0,8	1,9
		MARDİN	18,8	17,7	10,3	17,6		0,5	12,1		23,1
		SİİRT	16,4	14,2	23,8	11,0		0,6	9,5		24,5
		URFA	33,5	29,0	1,9	17,1		0,9	17,6		0,1
	MARMARA		40,0	35,8	3,7	8,7	0,6	1,7	9,1	1,0	0,3
		EGE	37,3	31,2	3,7	16,4	0,8	2,5	7,9	0,8	0,2
		AKDENİZ	36,4	32,0	4,9	13,1	0,5	5,6	9,4	1,7	2,9
		İÇANADOLU	25,8	27,2	6,2	13,9	2,0	6,4	15,9	3,3	1,8
		KARADENİZ	29,6	29,8	6,1	11,4	2,4	4,0	14,0	3,0	3,9
		DOĞU ANADOLU	21,6	31,0	9,3	7,8	1,0	2,5	14,9	1,2	16,0
		G.DOĞU ANADOLU	22,5	26,8	10,4	12,9	0,0	1,9	15,2	0,8	12,0

Tablo 4. IV. Dönem Milletvekillerinin Partilere Göre Meslek Dağılımı

	CHP	AP	MSP	DP	CGP	MHP	TBP	BAĞIMSIZ
HUKUKÇU (Av. Sav. Hak. V.b.)	71 15,78	40 8,889	11 2,444	13 2,889	5 1,111	1 0,222	0	0
HEKİM	8 1,778	9 2	4 0,889	4 0,889	2 0,444	0	0	0
MİMAR-MÜHENDİS	16 3,556	12 2,667	9 2	3 0,667	0	0	0	0
ÖĞRETMEN-EĞİTİM UZMANI	20 4,444	2 0,444	6 1,333	1 0,222	0	1 0,222	0	0
ECZACI	4 0,889	2 0,444	0	1 0,222	0	0	0	0
ÇİFTÇİ-ZİRAATÇI	12 2,667	15 3,333	3 0,667	7 1,556	1 0,222	0	0	2 0,444
ASKER	3 0,667	8 1,778	1 0,222	1 0,222	1 0,222	1 0,222	0	0
DİN ADAMI (Vaiz, müftü v.b.)	0	6 1,333	7 1,556	3 0,667	0	0	0	0
TÜCCAR, ESNAF, MÜTEAHHİD, SANAYİCİ	13 2,889	23 5,111	5 1,111	3 0,667	2 0,444	0	0	3 0,667
GAZETECİ	7 1,556	1 0,222	0	2 0,444	0	0	0	0
AKADEMİSYEN	6 1,333	3 0,667	2 0,444	1 0,222	1 0,222	0	0	0
İKTİSAT, MALİYE, BANKACILIK	6 1,333	3 0,667	0	2 0,444	0	0	0	0
BÜROKRAT (Vali, kaymakam, büyükelçi, genel müd. v.b.)	15 3,333	22 4,889	1 0,222	1 0,222	0	0	1 0,222	0
SENDİKACI-İŞÇİ	4 0,889	2 0,444	0	0	0	0	0	0
DİĞER *	2 0,444	2 0,444	0	1 0,222	0	0	0	0
TOPLAM	187 41,56	150 33,33	49 10,89	43 9,556	12 2,667	3 0,667	1 0,222	5 1,111

* Diğer; belediye meclis üyesi, ev kadını, tekniker, oto tamircisi, stenograf

EK - 6

Tablo 6. IV. Dönem Milletvekillerinin Mezun Oldukları
Eğitim Kurumu İtibariyle Dağılımları

EĞİTİM KURUMU	PARTİLER													
	CHP		AP		MSP		DP		CGP		MHP		TBP	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Hukuk Fakültesi	78	16,88	41	9,11	11	2,44	13	2,89	8	1,33	1	0,22	0	0,00
Tıp Fakültesi	5	1,11	8	1,78	4	0,89	3	0,67	2	0,44	0	0,00	0	0,00
Diş Hekimliği Fakültesi	5	1,11	1	0,22	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Eczacılık Fakültesi	4	0,89	2	0,44	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Veterinerlik Fakültesi	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
İnşaat Mühendisliği	4	0,89	6	1,33	6	1,33	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Mimarlık	2	0,44	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Makine Mühendisliği	2	0,44	0	0,00	3	0,67	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Elektrik-Elektronik Mühendisliği	1	0,22	5	1,11	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ziraat Mühendisliği	5	1,11	3	0,67	1	0,22	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Orman Fakültesi	2	0,44	5	1,11	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Siyasal Bilgiler	8	1,78	10	2,22	0	0,00	2	0,44	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Eğitim Fakültesi	1	0,22	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
İktisat Fakültesi	4	0,89	5	1,11	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
DTCF	1	0,22	0	0,00	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Edebiyat Fakültesi	1	0,22	0	0,00	0	0,00	2	0,44	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Matematik ve Astronomi	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
İlahiyat Fakültesi	0	0,00	1	0,22	6	1,33	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Harita-Kadastro Mühendisliği	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Gazetecilik ve Halkla İlişkiler	2	0,44	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi	5	1,11	3	0,67	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	0,22
Harb Akademisi	1	0,22	4	0,89	0	0,00	1	0,22	1	0,22	1	0,22	0	0,00
Eğitim Enstitüsü	11	2,44	2	0,44	1	0,22	1	0,22	0	0,00	1	0,22	0	0,00
Y. İslam Enstitüsü	0	0,00	4	0,89	4	0,89	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Y. Öğretmen Okulu	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Y. Köy Enstitüsü	2	0,44	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Y. Teknik Öğretmen Okulu	1	0,22	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Y. Ticaret ve İktisat Okulu	1	0,22	4	0,89	1	0,22	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Y. Erket Teknik Okulu	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hava Harb Okulu	1	0,22	4	0,89	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Assubay Okulu	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Orman Tekniker Okulu	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Makine Tekniker Okulu	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Öğretmen Okulu	3	0,67	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Köy Enstitüsü	2	0,44	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Kız Enstitüsü	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Gazetecilik Okulu	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sanat Enstitüsü	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sanat Okulu	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Orman Okulu	0	0,00	1	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Lise	14	3,11	7	1,56	1	0,22	3	0,67	1	0,22	0	0,00	0	0,00
Orta Okul	8	1,78	15	3,33	3	0,67	2	0,44	1	0,22	0	0,00	0	0,00
İlkokul	11	2,44	9	2,00	3	0,67	3	0,67	1	0,22	0	0,00	0	0,00
Belirtmemiş	1	0,22	0	0,00	0	0,00	2	0,44	0	0,00	0	0,00	0	0,00
TOPLAM	188	41,78	158	35,33	48	10,67	41	9,11	12	2,67	3	0,67	4	0,89